

Comenius Egyetem
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Gondova 2., 818 01 Bratislava
Dušík Anikó tanszékvezető
Tel.: 00421- 2- 593-39-484
E-mail: kmjl@fphil.uniba.sk

Bél Mátyás Egyetem
Hungarisztika Tanszék
Alabán Ferenc tanszékvezető
Tajovského 40.,
974 01 Banská Bystrica
Tel.: 00421-446-4145

Gramma Nyelvi Iroda
Bacsákova 240/13.
929 01 Dunajská Streda
Tel.: 00421-31-550 42 61
Fax: 00421-31-550 42 62
E-mail: gramma@gramma.sk
www.gramma.sk
Szabó Mihály Gizella irodavezető

**Mercurius Társadalomtudományi
Kutatócsoport**
Klariská 7., 811 03 Bratislava
Tel., fax: 00421-2-544 31 842
E-mail: mercurius@ba.sknet.sk
Vadkerty Katalin elnök
Gyurgyík László titkár

Katedra Társaság
Dom podnikateľov, Kukučínova 459.
929 01 Dunajská Streda
Tel., fax: 00421-31-552 90 28
E-mail: katedra@katedra.sk
Németh Margit elnök

Gömör-Kishonti Múzeumegyesület
Daxnerova 34., 979 01 Rim. Sobota
Tel.: 00421-47-562 66 82, 00421-47-
563 45 42
B. Kovács István elnök

Mátyusföldi Muzeológiai Társaság
925 26 Boldog 159.
Tel.: 00421-2-459 15 298
Danter Izabella ügyvivő

Ára: 2,66 €

Új könyvek:

Adamik Tamás (összeáll.): Retorikai lexikon. Pozsony, Kalligram, 2010, 1296 p.

Brody, Alexander: Barátaim könyve. Pozsony, Kalligram, 2010, 288 p.

Bútor, Martin: Druhý dych. Pozsony, Kalligram, 2010, 600 p.

Dobrovits Mihály (összeáll.): A Kelet ritka nyugalma. VII. Nemzetközi Vámbéry Konferencia. Dunaszerdahely, Liliium Aurum, 2010, 480 p. /Vámbéry Tanulmányok, 7./

Füzi László: Világok határán. Ikerkönyv. Pozsony, Kalligram, 2010, 176 p.

Györffy Miklós: Zongora akarunk lenni. Közép-európai irodalmi interferenciák. Pozsony, Kalligram, 2010, 304 p. /Kortárs Magyar Irodalomtudomány./

Holec, Roman: Coburgovci a Slovensko. Pozsony, Kalligram, 2010, 465 p.

Kontra Miklós: Hasznos nyelvészet. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2010, 236 p.

Novosád, František: Útržky o Slovensku. Pozsony, Kalligram, 2010, 160 p.

Tours-i, Gergely: Korunk története. A frankok története. Pozsony, Kalligram, 2010, 672 p.

A szerkesztőség címe:

Fórum Kisebbségkutató Intézet
Parková 4, 931 01 Šamorín
Tel.: 00421-31-552 36 42
Fax: 00421-31-560 27 12
E-mail: csanda@foruminst.sk, fazekas@foruminst.sk

Fórum Társadalomtudományi Szemle

A tartalomból:

Popély Árpád

A csehszlovákiai
magyarság és a
rendszer váltás éve

Simon Attila

Az 1938-as nemzetiségi
statútum és a magyar
kisebbség

Lanstyák István

A nyelvi problémák
kezelése

Lampl Zsuzsanna

A Pozsonyból kiköltözött
lakosság néhány
jellemzője

Gecse Annabella

„Itt idegen kántor sose
énekelte...”

Oral History

Grendel Lajos

Konferencia

Agora

Reflexió

Könyvek

2010

3

FÓRUM KISEBBSÉGGUTATÓ INTÉZET

Parková 4., 931 01 Šamorín
Tel.: 00421-31-590 27 90
Fax: 00421-31-560 27 12
E-mail: forum@foruminst.sk
Tóth Károly igazgató

A Fórum Kisebbségkutató Intézet Könyvtára – Bibliotheca Hungarica

Parková 4., 931 01 Šamorín
Tel.: 00421-31-590 27 97
Fax: 00421-31-560 27 12
E-mail: bibliotheca@foruminst.sk
Végh László igazgató

A Fórum Kisebbségkutató Intézet Etnológiai Központja – Komárom

P. O. Box 154., 945 01 Komárno 1
Tiszti pavilon, Hradná 2., Komárno
Tel.: 00421-35-773 2854
Fax: 00421-35-773 2854
E-mail: etno@foruminst.sk
Liszka József igazgató

MAGYAR TUDOMÁNYOS MŰHELYEK SZLOVÁKIÁBAN

Selye János Egyetem

Bratislavská cesta 3322.,
945 01 Komárno
Tóth János rektor
Tel.: 00421-35-6408 853
E-mail: sje@selyeuni.sk

Konstantin Egyetem

Közép-európai Tanulmányok Kara
Dražovská cesta 4., 949 74 Nitra
Komzsis Attila dékán
Tel.: 00421-37-6408 853
E-mail: dfss@ukf.sk

A folyóirat megrendelhető és előfizet-
hető az alábbi címen: Liliium Aurum,
Palác Duna Palota, Galantská cesta
658/2F, 1. posch. 5, 929 01 Dunaj-
ská Streda. Tel., fax: 00421-31-552
90 28 E-mail: lilium@liliumaurum.sk

FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

NEGYEDÉVENKÉNT MEGJELENŐ TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT

XII. évfolyam

Felelős szerkesztő

CSANDA GÁBOR

Főmunkatárs

FAZEKAS JÓZSEF

A szerkesztőbizottság elnöke

ÖLLÖS LÁSZLÓ

Szerkesztőbizottság

Bíró A. Zoltán, Csanda Gábor, Fazekas József, Fedinec Csilla, Gyurgyík László,
Hunčík Péter, Hushegyi Gábor, Kiss József, Lampl Zsuzsanna,
Lanstyák István, Liszka József, Mészáros András, Simon Attila,
Szarka László, Tóth Károly, Végh László

Tartalom

Tanulmányok

POPÉLY ÁRPÁD

A csehszlovákiai magyarság és a rendszerváltás éve Budapestről nézve 3

SIMON ATTILA

Az 1938-as nemzetiségi státútum és a magyar kisebbség 29

LANSTYÁK ISTVÁN

A nyelvi problémák kezelése 53

LAMPL ZSUZSANNA

A Pozsonyból kiköltözött felső-csallóközi és Rajka környéki
lakosság néhány jellemzője 77

GECSE ANNABELLA

„Itt idegen kántor sose énekelt...” 95

Oral History

Elbeszélt történelem. Grendel Lajos 121

Konferencia

SZILVÁSI ANDREA-BEKE ZSOLT	
Hungarológia a szlovák kultúra kontextusában	135
VÍZKELETI LÁSZLÓ	
Quo vadis, Europa? – Európai Polgári Kezdeményezés	141

Agora

VAJDA BARNABÁS	
Húsz éve zajlott Párizsban az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet	143

Reflexió

VAJDA LÁSZLÓ	
Kommentár Ortutay Gyula naplójának egy rám vonatkozó bejegyzéséhez	151

Könyvek

Ortutay Gyula	
Napló 1., 2., 3. (<i>Liszka József</i>)	154
Marianna Szapuová (ed.)	
Situovaná veda. Podoby a kontexty tvorby poznania (<i>Bolemant Lilla</i>)	159
Kontra Miklós	
Hasznos nyelvészet (<i>Öllös László</i>)	162
Bauko János	
Ragadványnév-vizsgálatok kétnyelvű környezetben. Négy szlovákiai magyar település ragadványnévrendszere (<i>Török Tamás</i>)	164
Hajdú Mihály	
Családnevek enciklopédiája. Leggyakoribb mai családneveink (<i>Bauko János</i>)	165

S FINANČNOU PODPOROU MINISTERSTVA KULTÚRY SLOVENSKEJ REPUBLIKY

FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

A szerkesztőség címe: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Park u. 4., 931 01 Somorja. E-mail: csanda@foruminst.sk
 • Kiadja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja. Felelős kiadó: Tóth Károly igazgató • Nyomdai előkészítés:
 Kalligram Typography Kft., Érsekújvár • Nyomta: EXPRESPRINT s. r. o., Partizánske • Megjelent a Szlovák Köz-
 társaság Kulturális Minisztériuma támogatásával • Példányszám: 600 • Ára: 2,66 € / 80 Sk • Nyilvántartási
 szám: MK SR 904/08 • ISSN 1335-4361 • Internet: <http://www.foruminst.sk> • Kéziratokat nem őrzünk meg
 és nem küldünk vissza.

FÓRUM SPOLOČENSKOVEDNÁ REVUE

Adresa redakcie: Fórum inštitút pre výskum menšín, Parková 4, 931 01 Šamorín. E-mail: csanda@foruminst.sk
 • Vydavateľ: Fórum inštitút pre výskum menšín, Šamorín. Zodpovedný: Károly Tóth riaditeľ • Tlačiarenská
 príprava: Kalligram Typography s. r. o., Nové Zámky • Tlač: EXPRESPRINT, s. r. o., Partizánske • S finančným
 príspevkom MK SR • Náklad: 600 • Cena: 2,66 € / 80 Sk • Reg. číslo: MK SR 904/08 • ISSN 1335-4361 •
 Internet: <http://www.foruminst.sk>

A csehszlovákiai magyarság és a rendszerváltás éve Budapestről nézve*

ÁRPÁD POPÉLY

The Revolution of 1989 and the Hungarian community in Czechoslovakia as seen from Budapest

94(437)"1989"

323.272(437)"1989"

327(437.6:439)

323.15(=511.141)(437.6)

Keywords: The regime change in Czechoslovakia (1989). The memorials and memorandums of the Hungarian minority. Hungary's diplomatic stance towards the Hungarian question in Czechoslovakia. Deterioration in relations between Hungary and Czechoslovakia. Post-revolution minority policies in Czechoslovakia.

Miközben a cseh és a szlovák történetírás húsz éve gyakorlatilag folyamatosan publikálja a csehszlovákiai rendszerváltással és az azt megelőző normalizációs rendszerrel foglalkozó tanulmányokat, monográfiákat és dokumentumokat,¹ a kérdéskör kisebbségi magyar vonatkozásainak kutatása szinte még gyermekcipőben jár. A cseh és a szlovák szakirodalomban csupán elvétve találunk kisebbségpolitikai utalásokat, a szlovákiai magyar történetírás pedig mindeddig sajnálatos módon szintén nem vállalkozott sem a rendszerváltás, sem pedig a normalizáció két évtizedének dokumentálására és feldolgozására.²

Jelen munka egyik első, s bizonyos szempontból sajátos kísérlete kíván lenni a kérdéskör megközelítésének. Sajátosságát az adja, hogy nem szlovákiai forrásokra épül, hanem a magyar Külügyminisztériumnak a budapesti Magyar Országos Levéltárban elhelyezett iratai alapján annak bemutatásával próbálkozik: hogyan látta Budapest, pontosabban a magyar diplomácia, ezen belül pedig a pozsonyi magyar főkonzulátus és a prágai magyar nagykövetség a rendszerváltás évének csehszlovákiai – elsősorban kisebbségi magyar vonatkozású – eseményeit. A két magyar külképviseleti szerv évente több száz jelentésben számolt be Csehszlovákia bel- és külpolitikai helyzetéről, az ország gazdasági és kulturális életéről, a csehszlovák–magyar kétoldalú kapcsolatok különböző kérdéseiről, s természetesen a szlovákiai magyarság helyzetéről is. Mivel a magyar kisebbséggel való kapcsolattartás elsősorban a főkonzulátus feladata volt, a szlovákiai magyarsággal kapcsolatos jelentések túlnyomó többsége természetesen Pozsonyból származik.³

A diplomáciai jelentések, s általában a külügyminisztériumi iratok értékét egyrészt az adja, hogy átfogó képet kapunk általuk arról, hogyan látta és láttatta a magyar dip-

* A 2009. november 18-án Somorján a Fórum Kisebbségkutató Intézet által szervezett 1989 és a szlovákiai magyarok című konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata.

lomácia a csehszlovákiai eseményeket. Másrészt pedig az, hogy noha a jelentéstevők esetenként csupán felszínes ismeretekkel rendelkeztek, számos kérdéstről mégis ezek a jelentések képezik az elsődleges, gyakran az egyetlen információforrást. Ennek okai pedig abban keresendők, hogy a nyolcvanas évek végének még mindig cenzúrázott csehszlovákiai sajtója meglehetősen kétes forrásértékkel bír, az egyes események résztvevői – kevés kivételtől eltekintve – a rendszerváltás óta sem publikálták a különböző kérdésekkel kapcsolatos visszaemlékezéseiket, végül pedig a diplomáciai képviselők munkatársai kapcsolataik révén olyan információkhoz is hozzájuthattak, amelyek sem az adott korban nem voltak, sem pedig jelenleg nem volnának publikusak.

Csehszlovákia és Magyarország a nyolcvanas évek végére, noha mindkét ország azonos politikai tömbhöz tartozott, egyre távolabb került egymástól, egyre látványosabbá váltak a két rendszer közötti különbségek. Amíg Magyarország élen járt a politikai, társadalmi és gazdasági rendszer átalakításában, az egyre inkább magába zárkózó csehszlovák normalizációs rezsim elutasította az ellenzékkel való párbeszédet, a politikai és gazdasági nyitást, s inkább csak szavakban, mint tettekben követte a gorbacsovi reformokat. A csehszlovák politikai vezetés fenntartásokkal és meg nem értéssel szemlélte a magyarországi változásokat is, különösen a különböző alternatív mozgalmakkal folytatott párbeszédet, de nem nézte jó szemmel a határon túli magyar kisebbségek iránti magyarországi érdeklődés megélénkülését sem, ráadásul gyakran magyarországi inspirációt vél felfedezni a magyar kisebbség különböző körei által előterjesztett, az ország nemzetiségi politikáját kritikusan szemlélő s kisebbségpolitikai követeléseket is megfogalmazó beadványok mögött is.

Minden bizonnyal a kisebbségi kérdés iránti nemzetközi érdeklődés is közrejátszott abban, hogy a csehszlovák állami és pártvezetés 1988–1989 fordulóján a korábbi gyakorlattal ellentétben – igaz, meglehetősen kényszeredetten, de – nem zárkózott el a felvetett problémák megvitatása elől, s ígéretet tett egy részük orvoslására. A magyar kisebbség aktivitásának megnövekedése s beadványainak látszólag kedvező fogadtatása készíthette arra a prágai és a pozsonyi magyar külképviseletet, hogy ekkor kelt jelentéseikben reményteljesnek ítéljék a csehszlovák nemzetiségi politikában várható változásokat. Amint arra például Barity Miklós prágai nagykövet 1988. december 12-i jelentése is felhívta a figyelmet, „Csehszlovákiában az utóbbi időszakban mind politikai, mind az általános közvélemény szintjén – részben a belső fejlődésből adódóan, de erőteljes nemzetközi hatásoknak is köszönhetően, s nem függetlenül a szocialista országokban zajló reformfolyamatoktól – a nemzeti-nemzetiségi kérdés is fokozatosan nagyobb súlyt és figyelmet kap. A kérdés csehszlovákiai kezelésében – főleg gyakorlati síkon – jelentősebb elmozdulás még nem történt, de érzékelhető egyfajta várakozás, sőt igény a nemzetiségi kérdés árnyaltabb, a kor követelményeihez inkább igazodó kezelése iránt”.⁴

Általában hasonló bizakodó hangnem jellemezte a diplomáciai jelentéseket egészen 1989 áprilisáig. Az év tavaszától-nyarától kezdődően azonban olyan változások következtek be a csehszlovák–magyar viszonyban, ezzel összefüggésben pedig az államhatalomnak a magyar kisebbséghez való viszonyulásában is, amelyek 1989. november 15-én már az alábbiak megfogalmazására készítették Barity nagykövetet: „Miközben 1989 eddig eltelt időszakában a szlovákiai magyarság helyzete kapcsán a nemzetiség és annak képviselői részéről egyfajta offenzívás volt jellemző (...), s ezeket kezdetben hivatalos szlovák részről bizonyos toleráló hangnem, továbbá egyes nemzetiségi követelések elvi elismerése, sőt gyakorlati megoldásuk ígérete kísérte (...), addig 1989 szeptemberétől – nem függetlenül a magyar–csehszlovák viszony globális

alakulásától – a hatalom részéről (s mindenekelőtt a szlovák vezetés oldaláról) az ez irányú toleránsabb tónus érezhetően negatív irányba csapott át.”⁵

A tanulmány terjedelmi korlátai miatt arra nincs lehetőségünk, hogy teljes áttekintést nyújtsunk a magyar Külügyminisztérium szlovákiai magyarsággal kapcsolatos 1989. évi anyagairól. A következőkben ezért a prágai és pozsonyi diplomáciai jelentések, valamint a külügyminisztériumi feljegyzések segítségével elsősorban azon legfontosabb események és tényezők ismertetésére szorítkozunk, amelyek döntő mértékben meghatározták a csehszlovák államhatalom és a magyar kisebbség kapcsolatát. Végül pedig röviden áttekintjük a novemberi rendszerváltó eseményeket követő demokratikus átalakulás kisebbségpolitikai vonatkozásait tárgyaló külügyi iratoknak a magyar kisebbség érdekérvényesítési lehetőségeivel és politikai differenciálódásával kapcsolatban megfogalmazott gondolatait.⁶

1. A kisebbségi beadványok és fogadtatásuk

Egy évtizeden keresztül jobbra csupán a Duray Miklós által 1978-ban megszervezett illegális Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottsága vállalta fel nyíltan a csehszlovák nemzetiségi politika bírálatát és a magyar kisebbség érdekvédelmét.⁷ Nem egészen egy évvel a rendszerváltás előtt – a némileg már Csehszlovákiában is nyitottabb politikai légkört kihasználva, nem utolsósorban pedig a szovjetunióbeli és főleg a magyarországi változásoktól ösztönözve – azonban már a kisebbségi magyar társadalom egyéb csoportjai, hivatalos és nem hivatalos képviselői is egyre nyíltabban és határozottabban fogalmazták meg az utóbbi húsz évben felgyülemlett nemzetiségi problémákat, s tettek javaslatot megoldásukra.

A legnagyobb fajsúlyú s legnagyobb visszhangot kiváltó az a négy beadvány volt, amelyet 1988–1989 fordulóján a Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kulturális Szövetsége (Csemadok), a Jogvédő Bizottság képviselői, az 1968 után félreállított reformkommunisták és a körükük tömörülő értelmiségiek, valamint az Írószövetség magyar tagozata fogalmazott meg és juttatott el a legfelsőbb prágai, ill. pozsonyi állami és pártvezetéshez. Részletes tartalmi elemzésük nem tartozik a tanulmány feladatai közé, annyit azonban feltétlenül szükséges rögzíteni róluk, hogy jóllehet nem azonos hangsúllyal és részletességgel, de valamennyi megközelítően azonos kisebbségpolitikai törekvéseket fogalmazott meg. Bírálták az 1968-ban elfogadott nemzetiségi alkotmánytörvény végrehajtásának hiányosságait, az 1968–1969-ben létrehozott nemzetiségi szervek leépítését, a kisebbségi intézményrendszer hiányát, a nemzetiségi nyelvhasználat kérdésének rendezetlenségét, a magyar pedagógusképzés és iskolahálózat visszafejlesztését. A hiányosságok kiküszöbölése érdekében sürgették többek között a nemzetiségi alkotmánytörvény végrehajtási törvényeinek megalkotását, a megszüntetett nemzetiségi szervek visszaállítását, a nemzetiségi nyelvhasználat jogi biztosítását, a magyar óvoda- és iskolahálózat bővítését, a pedagógusképzés megoldását, a nemzetiségi oktatásügy öngazdátásának megteremtését, magyar nemzetiségi múzeum, levéltár és könyvtár létrehozását, a magyar nyelvű sajtó, a rádió- és tévéadás bővítését, a nemzetiségek államalkotó szerepének, öngazdátási jogának és a kollektív kisebbségi jogoknak Csehszlovákia készülő új alkotmányában való rögzítését, a nemzetiségek képviselőinek bevonását az új alkotmány kidolgozásába, egy átfogó nemzetiségi törvény megalkotását és a közigazgatási határok etnikai szempontú kiigazítását.

1.1. A Csemadok vezetésének beadványa

A Csemadok beadványának előzményei Központi Bizottságának 1988. szeptember 30-án és október 1-jén megtartott kassai ülésére nyúlnak vissza. A testület tagjai ezen tájékoztatást kérték a szövetség vezetésétől arról, hogy milyen lépéseket tett az illetékes szerveknél a legutóbbi országos közgyűlésen⁸ felvetett problémák orvoslásáért, a magyar kisebbség társadalmi és kulturális helyzetének javításáért. A KB egyúttal határozatban bízta meg az Elnökséget, hogy tegyen konkrét lépéseket a nemzetiségi alkotmánytörvény végrehajtási rendelkezéseinek hiányával, a pedagógusképzéssel, a kétnyelvűséggel és a tömegtájékoztatási eszközökkel kapcsolatban megfogalmazott bírálatok tolmácsolása érdekében.⁹ Három héttel a KB ülését követően, annak határozatával összhangban október 21-én a KB Elnöksége feladatul adta Sidó Zoltán elnöknek, hogy az illetékesekhez már korábban eljuttatott levelek szellemében továbbra is szorgalmazza a problematikus kérdések megoldását. Sidót és Lukács Tibor főtítkárt ezenkívül azzal is megbízta, hogy a szlovák pártvezetés, a Szlovák Nemzeti Front Elnöksége és a szlovák kormány számára készíttessenek egy anyagot, amely feldolgozná a kultúra, az oktatásügy és a kétnyelvűség területén felmerülő problémákat és az azok megszüntetésére vonatkozó javaslatokat.¹⁰

A szlovák párt- és állami vezetés számára kidolgozott beadvány 1988. december közepére készült el. Bevezető részének megállapítása szerint az átépítés sikeres megvalósítása szükségessé teszi, hogy figyelmet szenteljenek azoknak a társadalmi jelenségeknek is, amelyeket a nemzetiségi politika terén a meglévő jogi elvek ellenére eddig nem oldottak meg következetesen. A Csemadok KB Elnöksége ezért azzal a szándékkal, hogy segítsen a párt- és állami szerveknek a magyar nemzetiséget érintő problémák megjelölésében, javaslatot tesz megoldásuk módjára. Amint azt Tóth József pozsonyi főkonzulnak a beadványt ismertető 1988. december 19-i jelentése megállapította, „a CSEMADOK által a levélben megfogalmazott igényeket a magyar nemzetiség részéről már korábban is felvetették, de ilyen komplex módon a legfelső szlovák vezetés részére első alkalommal gyűjtötték össze”. A jelentés szerint a szövetség elnöke, Sidó Zoltán az anyagot személyesen kívánja átadni Ignác Janáknak, Szlovákia Kommunista Pártja (SZLKP) Központi Bizottsága első titkárnak és Ivan Knotek szlovák miniszterelnöknek.¹¹

A szlovák miniszterelnök 1989. január 19-én Sziegl Ferenc, a kormány Nemzetiségi Tanácsának titkára jelenlétében fogadta Sidó Zoltánt, a Csemadok elnökét és Lukács Tibor főtítkárt. A megbeszélés tényéről Tóth József főkonzul január 24-én rejteltáviratban értesítette a magyar Külügyminisztériumot,¹² részleteiről a főkonzul január 25-i jelentése számolt be.¹³ Ezek szerint Ivan Knotek közölte a Csemadok vezetőivel, hogy amíg korábban a Szovjetunió nemzetiségi politikáját Csehszlovákiában modellértékűnek tekintették, ezúttal éppen az ottani események: a balti köztársaságokban zajló folyamatok és a karabahi válság késztetik arra Csehszlovákiát, hogy a korábbinál nagyobb figyelmet szenteljen a nemzetiségi kérdésnek. Figyelemre méltó a szlovák miniszterelnöknek az a kijelentése is, miszerint azt sem akarják, hogy Csehszlovákia és Magyarország között a magyar–román viszonyhoz hasonló helyzet alakuljon ki, ami arra utal, hogy a csehszlovák vezetés mindenképpen szerette volna elkerülni, hogy a nemzetközi közvélemény esetleg Ceaușescu Romániájához hasonlítsa Csehszlovákiát.¹⁴ A kormányfő a megbeszélés során ígéretet tett a felvetett problémák egy részének megoldására, konkrétan kilátásba helyezve a megszüntetett magyar középiskolák újbóli megnyitását és a kormány Nemzetiségi Titkárságának visszaállítását eredeti stá-

tusába, mint ahogy azt a Nemzetiségi Tanács esetében is megtették.¹⁵ Közölte Sidóval, hogy az SZLKP KB még az év folyamán napirendre tűzi a nemzetiségek helyzetének megtárgyalását, s felkérte a Csemadok elnökét, hogy vegyen részt a KB anyagának kidolgozásában, amelyet a kormány Nemzetiségi Tanácsa is meg fog tárgyalni. Állítása szerint érdeklődéssel figyelte a Csemadok elnökének felszólalását az alkotmány-előkészítő bizottság január 10-i első ülésén is, amelyen síkra szállt a nemzetiségi jogok bővítéséért és védelmük rögzítéséért az új alkotmányban.

Tóth főkonzul a talákozó tényéből, az azon elhangzottakból és a hírközlő eszközökben való széles körű propagálásából azt a következtetést vonta le, hogy „a vezetés a korábbiaknál nagyobb figyelmet fordít a nemzetiségi kérdésre”, s „megvan a készség a magyar nemzetiséget érintő problémák enyhítésére, ill. megoldására”. Azt ugyan ő is érezte, s jelezte is, hogy nehéz egyértelmű választ adni arra a kérdésre, vajon a miniszterelnök állásfoglalása a teljes szlovák vezetés véleményét tükrözi-e, hiszen 1988 nyarán Ignác Janák szlovák pártelszólító még a Nemzetiségi Tanács és a hozzá tartozó titkárság önállóságának megszüntetése mellett foglalt állást, a miniszterelnök jelenlegi álláspontja viszont ezzel merőben ellentétes. A főkonzul szerint azonban nehezen elképzelhető, hogy a miniszterelnök ellentétes véleményt képviselne, mint a párt első titkára, ezért feltételezhető, hogy „a megváltozott politikai viszonyok hatására esetleg Janák elvtárs is módosított korábbi merev álláspontján”.¹⁶

1.2. Csehszlovákiai magyarok memoranduma 1988

A korszak két legjelentősebbnek tekinthető, legtöbbet vitatott és leginkább szembeállított beadványa a Jogvédő Bizottság körei által összeállított *Csehszlovákiai magyarok memoranduma 1988* című dokumentum, valamint az 1968-as reformkommunisták által fogalmazott *Állásfoglalás és javaslat* volt, amely 33 aláírója után utólag „harminchárom dokumentuma” néven vált ismertté. A két beadvány paradox módon közös gyökerekre vezethető vissza. A Jogvédő Bizottság köreiben már 1988 nyarán felmerült egy, Csehszlovákia megalakulásának hetvenedik és a nemzetiségi alkotmánytörvény elfogadásának huszadik évfordulója alkalmából nyilvánosságra hozandó, s a magyar kisebbség nemzetiségpolitikai igényeit megfogalmazó memorandum gondolata, amelyet a tervek szerint a bizottság és az 1968-asok képviselőinek közösen kellett volna végleges formába önteniük. A közös dokumentum egymás felvállalását, átvitt értelemben pedig a kisebbségi magyar társadalom egységét szimbolizálta volna. A két csoport eltérő álláspontja miatt azonban a szövegtervezet többszöri átdolgozása után sem sikerült közös memorandumot kidolgozni. A gorbacsovi glasznoszty és peresztrojka keretében gondolkodó 1968-asok ugyanis, akik nem tudtak azonosulni a Jogvédő Bizottság pártállami kereteket is feszegető, s radikálisabb változásokat sürgető memorandumával, egy másik szövegváltozat összeállításába kezdtek, aminek eredményeként végül két önálló dokumentum született.¹⁷

A 265 aláírással ellátott memorandumot az egyeztető tárgyalások és az aláírás-gyűjtés elhúzódnása miatt annak szerzői – noha keltezési időpontjaként 1988. október 20-a szerepel – csupán december 27-én adták postára. A dokumentumot megküldték a prágai szövetségi parlamentnek és a szövetségi kormánynak, egy-egy másolati példányát pedig a Csehszlovák Sajtóirodának, a Magyar Távirati Iroda prágai tudósítójának és a *Hitel* című budapesti ellenzéki lap szerkesztőségének. Egy példánya a pozsonyi magyar főkonzulátusra is eljutott, Tóth József főkonzul ugyanis 1989. január 19-én

a szlovák kormányhivatal nemzetiségi munkatársaitól származó értesülésekre hivatkozva jelentésben számolt be a memorandum elkészültéről, s annak egy szlovák nyelvű, aláírások nélküli példányát a jelentéshez csatolva meg is küldte a Külügyminisztérium számára.¹⁸ A jelek szerint azonban a főkonzul nem rendelkezhetett teljes körű információkkal sem a memorandum szerzőinek, sem aláíróinak kilétéről, aláírói közül ugyanis egyedül Grendel Lajost tudta megnevezni, s tisztázatlannak tekintette azt is, hogy kik az anyag értelmi szerzői. „Alapvetően hasonló keretek között mozog, mint Duray Miklósnak a felhívása – állapította meg a jelentés –, de tudomásunk szerint nem abból a körből származik.”¹⁹

Miután a magyar Külügyminisztérium 1989. március 10-én megküldte a főkonzulátusnak és a nagykövetségnek a memorandum időközben birtokába jutott magyar nyelvű szövegét, s megbízta a címzetteket, hogy gyűjtsenek információkat annak értelmi szerzőiről és fogadtatásáról,²⁰ a főkonzul március 23-án újabb, ezúttal már némileg nagyobb tájékozottságról tanúskodó jelentésben számolt be az anyagról.²¹ Értelmi szerzőiről továbbra is úgy nyilatkozott, hogy azokat „nehéz pontosítani”, vannak köztük, akik kötődnek a Jogvédő Bizottsághoz, de csak a „második vonalnak” tekinthetők. Azt, hogy az aláírók között Duray Miklós neve is szerepelt, Tóth főkonzul azzal magyarázta, hogy neve előzetes jóváhagyás után kerülhetett fel a listára, mivel Duray az anyag végső változatának elkészülte idején már az Amerikai Egyesült Államokban tartózkodott.²² A főkonzul arra is felhívta a figyelmet, hogy a memorandum aláírói között kevés az ismert név, s komolyságát csökkenti, hogy egész családokkal írták alá, „válogatás nélkül mindenkivel, aki elérhető volt”. Véleménye szerint a szlovákiai magyarság „mérvadó körei” a memorandumhoz nem csatlakoztak, bár az abban megfogalmazott problémák összhangban vannak a Csemadok, az Írószövetség magyar tagozata és a harminchármas által is felvetettekkel.²³ Mindennek okát pedig abban jelölte meg, hogy „megfogalmazása alapvetően ellenséges hangnemű, s nem veszi kellőképpen figyelembe a csehszlovákiai realitásokat”. A jelentés végül arra is felhívta a figyelmet, hogy Dobos László, a harminchármas beadványának értelmi szerzője egyértelműen elutasította a memorandum aláírását, s hogy amíg a harminchármas dokumentumát a politikai vezetés tárgyalási alapnak tekinti, a memorandumot szocialista- és társadalomellenes beadványként értékeli, azzal érdemben nem foglalkozik, sőt: a belügyi szervek vizsgálják az aláírók kilétét.²⁴

1.3. Az ún. harminchármas dokumentuma

Az ún. harminchármas *Állásfoglalás és javaslat* címet viselő beadványának előkészületeiről Tóth József főkonzul már említett 1989. január 19-i jelentése is beszámolt, az elkészült beadványt és annak a pártvezetés általi fogadtatását a főkonzul március 20-án kelt jelentése ismertette.²⁵ Utóbbi jelentés az 1989. február 6-i keltezésű, s Miloš Jakešhez, Csehszlovákia Kommunista Pártja (CSKP) főtitkárához és Ignác Janákhhoz, az SZLKP első titkárához eljuttatott anyag értelmi szerzőiként Dobos Lászlót és Szabó Rezsőt jelölte meg, de hangsúlyozta, hogy a szlovákiai magyar irodalmi élet olyan jelentős képviselői is aláírták, mint Duba Gyula, Grendel Lajos, Tózsér Árpád és Gál Sándor, s külön kiemelte Sziegl Ferencnek, a kormány Nemzetiségi Tanácsa titkárának a személyét, aki szintén aláírásával csatlakozott a dokumentumhoz, amely „jelentős felbolydulást okozott az illetékes szlovák szerveknél”.²⁶

A jelentés legnagyobb értékét az adja, hogy – vélhetően a megbeszélések valamely résztvevőjétől szerzett információk alapján – részletesen beszámol a beadvány kap-

csán a szlovák pártvezetés által a magyar kisebbségi vezetőkkel szervezett február 28-i és a beadvány párttag aláíróival megtartott március 2-i találkozóról. A magyar nemzetiségi vezetőkkel lebonyolított konzultatív jellegű tanácskozáson, amelyet Ondrej Šaling, az SZLKP KB titkára vezetett, részt vett gyakorlatilag a teljes kisebbségi magyar politikai elit: Krocsány Dezső, a szlovák parlament alelnöke, Benyó Máté, a Szlovák Nemzeti Front titkára, Dudás Kálmán dunaszerdahelyi járási párttitkár, egyben az SZLKP KB elnökségi tagja, Sidó Zoltán, a Csemadok elnöke, Lukács Tibor vezető titkár, Kiss József, az Új Szó főszerkesztője, valamint több járási pártbizottság titkára, nemzeti bizottsági és földműves-szövetkezeti elnök. A vélemények nem voltak mindenben egybehangzóak. Egyesek elítélték a beadványt, mint amely a rendszer bomlasztását célozza, s magyarországi inspirációt gyanítottak mögötte. Ezzel szemben ugyanakkor többen is rámutattak (a jelentés név szerint Krocsány Dezsőt, Sidó Zoltánt és Kiss Józsefet említi), hogy az anyag valós problémákat vet fel, amelyeket figyelembe kell venni és lehetőség szerint meg kell oldani. A tanácskozás ennek köszönhetően végül azzal a megállapítással zárult, hogy a beadvány ténymegállapító, foglalkozni kell vele és párbeszéd alapját képezheti.

Ilyen előzmények után idéztek be 1989. március 2-ára a pozsonyi pártközpontba a dokumentum párttag aláírói közül kilenc személyt: Duba Gyulát, Grendel Lajost, Tózsér Árpádot, Sziegl Ferencet, Zalabai Zsigmondot, Ozsvald Árpádot, Varga Erzsébetet, Keszeli Ferencet és Gál Sándort.²⁷ A találkozón a szlovák párt- és állami vezetés részéről részt vett Ondrej Šaling KB-titkár mellett többek között Štefan Murín első miniszterelnök-helyettes, a Nemzetiségi Titkárság vezetője, valamint Ľudovít Kilár oktatásügyi és Pavel Koyš kulturális miniszter. A főkonzul jelentése szerint a beszélgetésen részt vevők első benyomása az volt, hogy bizonyos bocsánatkérést várnak tőlük a beadvány aláírása miatt. Szemükre vetették, hogy azt a prágai pártvezetésnek is elküldték, noha ez az ügy Szlovákiára tartozik, s hogy párttag létükre közös platformra jutottak olyan személyekkel, mint Dobos László és Szabó Rezső, akiket 1969 után kizártak a pártból. Azt is nehezményezték, hogy az aláírók a magyar kisebbség képviselőinek tüntették fel magukat, holott a kisebbségnek vannak választott képviselői. Ugyancsak szóvá tették, hogy miért foglalkozik a beadvány bevezetője az 1918 utáni kisebbséggé válás folyamatával, mivel ennek irredenta kicsengése van, valamint az 1945 és 1948 közötti időszakkal, amit ideje lenne már végre elfelejteni. Érvként hangozott el az is, hogy ha Grósz Károly magyar pártfőtitkár elismerően nyilatkozott a csehszlovák nemzetiségi politikáról,²⁸ akkor az aláírók miért elégedetlenek, végül elhangzott olyan kérdés is, vajon milyen reakciót váltana ki a szlovák lakosság részéről, ha a megfogalmazott követeléseket nyilvánosságra hoznák a szlovák sajtóban.

A levél aláírói a támadások ellenére védelmükbe vették a beadványt, amellyel érvelésük szerint a párt nemzetiségi politikájának továbbfejlesztéséhez, tágabb értelemben pedig az átalakítás sikeréhez kívántak hozzájárulni. A jelentés szerint a jelenlevő miniszterek több kérdésben is egyetértettek a beadványban felvetett javaslatokkal, lehetségesnek tartva többek között az óvodák és a pedagógusképzés helyzetének felülvizsgálását, a magyar történelem belefoglalását a tananyagba, a komáromi múzeum kibővítését és egy központi magyar könyvtár létrehozását. Tóth főkonzul a találkozó résztvevőinek benyomását úgy összegezte, hogy azok a beszélgetéssel végül is elégedettek voltak, mivel a kezdeti provokatív kérdések ellenére konstruktív légkörben zajlott, s bár a pártvezetés részéről konkrét ígéretek nem hangoztak el, a jelenlevők már a találkozó pusztán tényét és a párbeszéd megindulását is pozitívumként értékelték.²⁹

1.4. Az Írószövetség magyar tagozatának beadványa

Három nappal a harminchármas dokumentumának megszületése után, 1989. február 9-én vitatta meg és fogadta el a Szlovák Írók Szövetségének magyar tagozata a *Kultúra, átalakítás és demokratizálás* című beadványt, amelyet az Írószövetség vezetése mellett eljuttatott Miloš Jakešhez, a CSKP főtitkárához és Ignác Janákhhoz, az SZLKP első titkárához is. Tóth József főkonzulnak a beadványról beszámoló február 15-i jelentése Zalabai Zsigmondot, Grendel Lajost, Tózsér Árpádot és Fónod Zoltánt jelölte meg az anyag értelmi szerzőiként, magát a beadványt pedig „a szlovákiai magyarság képviselőivel” folytatott beszélgetésekre hivatkozva úgy jellemezte, hogy „az igen árnyalt, jól szerkesztett dokumentum, amely pozitív hozzáállással veti fel a magyar nemzetiség politikai, kulturális és oktatási problémáit, konstruktív megoldásokat javasol és nem követel”.³⁰

Rendkívül érdekes az Írószövetségnek a magyar tagozat beadványát megvitató 1989. március 24-i elnökségi üléséről hírt adó főkonzuli jelentés is. Tóth József április 11-én kelt jelentése szerint az Írószövetség vezetése feltehetően a pártközpont javaslatára határozott úgy, hogy az elnökségi ülésen – egyetlen napirendi pontként – napirendre tűzi a beadvány megvitatását. Az anyagot a magyar tagozat képviselőjében jelen levő Fónod Zoltán és Dobos László ismertette. A közel kétórás ülés pozitív eredménnyel zárult annak köszönhetően, hogy Vladimír Mináč – egyébként a Matica slovenská elnöke – egyértelműen kiállt a beadvány megállapításai mellett. Fellépése megadta a tanácskozás alaphangját, így az Elnökség a beadványt ellenvetés nélkül támogatásáról biztosította. A jelentés felhívta a figyelmet a pozsonyi pártközpont kulturális osztálya jelenlevő vezetőjének magatartására is. A kemény vonal képviselőjeként ismert Rudolf Jurík gyakorlatilag hozzászólás nélkül ülte végig a tanácskozást, az anyaghoz érdemben nem szólt hozzá, s csupán azt tette szóvá az ülés végén, hogy az anyagot elküldték Prágába is, mivel ez olyan látszatot kelt, mintha a szlovákoknak problémáik volnának a magyarokkal. A főkonzul a tanácskozás jelentőségét főleg abban jelölte meg, hogy 40 év óta „első ízben támogatták a szlovák értelmiség vezető körei a magyar nemzetiség törekvéseit. Úgy tűnik – vonta le a következtetést –, a szlovák értelmiség progresszívebb szárnya fogékonyra válik a nemzetiségi kérdés iránt, s hajlandóságot mutat együttműködni a magyar nemzetiséggel”.³¹

A magyar kisebbség különböző körei által megfogalmazott és előterjesztett beadványok, valamint fogadtatásuk azt a meggyőződést erősítette mind a magyar diplomátákban, mind a Külügyminisztérium munkatársaiban, hogy a szlovák vezetés kész a felvetett problémák megvitatására és esetleges orvoslására. Ennek szellemében készült a Külügyminisztérium II. Területi Főosztályának 1989. április 5-i terjedelmes feljegyzése is, amely a beadványokban felvetett kérdések és azok fogadtatásának részletes ismertetése után arra kereste és próbálta megadni a választ, milyen lépéseket tehetne a magyar politika a beadványokban megfogalmazott igények megtámogatása érdekében.

Az elemzés szerint a csehszlovák vezetés magatartásának bizonyos fokú módosulása több külső és belső tényezőre vezethető vissza. Ilyenek a szocializmus megújítására irányuló törekvések a Szovjetunióban és más országokban, az emberi jogok, s azon belül a nemzetiségi kérdés fokozottabb előtérbe kerülése nemzetközi szinten, a romániai magyarság helyzetének a kiéleződése, de maga a csehszlovákiai belső átalakulás is, amelyek érzékelhetően hatással vannak a csehszlovák politikai gondolkodásra. Mindez pedig megmutatkozik többek között abban is, hogy „a csehszlovák, illetve a szlovák vezetés az elmúlt időszakban számos jelét adta annak, hogy a nemzetiségi

problémáknak fokozottabb figyelmet szentel, érzékenyebben kezeli azokat, tárgyalási alapnak fogadja el az (...) előterjesztett nemzetiségi igényeket”.

A magyar politika feladatait felsorolva első helyen említette a feljegyzés a beadványokban felvetett igények és törekvések párt- és állami szinten történő „elvi-politikai megtámogatásának” szükségességét, s annak tudatosítását a csehszlovák vezetés felé, hogy „a nemzetiségi politika következetes gyakorlati megvalósítása, a jogok maradéktalan érvényesítése bizalomerősítő hatású népeink kapcsolataiban”. Törekedni kell egy olyan magyar–csehszlovák deklaráció kidolgozására, amelyben a két ország kölcsönösen garanciákat vállalna a csehszlovákiai magyar, ill. a magyarországi szlovák kisebbség kulturális és művelődési szükségleteinek kielégítésére. A feljegyzés mindezekon túlmenően szükségesnek tartotta a nemzetiségi együttműködés kérdésének belefoglalását a magyar–csehszlovák kulturális és oktatási munkatervbe, a testvérmegyei és testvérvárosi kapcsolatok erősítését, a magyarországi szlovákság igényeinek fokozottabb támogatását s a Magyarok Világszövetsége és a Csemadok kapcsolatainak rendszeresítését és intézményesítését.

A felvázolt terveknek a csehszlovák féllel való elfogadtatása a feljegyzés szerint számos akadályba ütközhet, s a cseh és főleg a szlovák lakosság részéről is kiválthat „nacionalista ellenhatásokat”. A jelenlegi helyzetben azonban – zárta fejtegetését az elemzés –, amikor a magyar alternatív szervezetek is különösen érzékenyek a nemzetiségi probléma iránt, s nemzetközi szinten is egyre inkább előtérbe kerül a nemzetiségi kérdés, „a leginkább járható, s a káros negatív hatásokat leginkább kezelhető útnak a két ország hivatalos szintjein való még szorosabb, kiterjedtebb együttműködést és a kölcsönös bizalom erősítését tartjuk”.³²

2. A magyar–csehszlovák kétoldalú kapcsolatok válsága

A magyar–csehszlovák kapcsolatok 1989 nyarára, ill. őszére – a magyar Külügyminisztérium által megfogalmazottakkal ellentétben – nemhogy nem javultak, hanem a korábbiakhoz képest is romlottak. Az államközi kapcsolatok fagyosabbá válásával párhuzamosan, részben azok függvényeként, tartózkodóbbá vált a csehszlovák vezetés viszonyulása a magyar kisebbséghez és beadványaihoz is. A kezdeti óvatos párbeszédet és ígéreteket, amelyek a Jogvédő Bizottság memoranduma kivételével valamennyi beadvány kapcsán elhangzottak, a párt- és állami szervek részéről hallgatás és elutasítás követte. A helyzet illetően alakulásában meghatározó szerepe volt a Magyar Televízió Panoráma című műsora magyar kisebbségről szóló áprilisi adásainak és Dubček-interjújának, a nagymarosi vízlépcső építésének felfüggesztéséről hozott magyar kormányhatározatnak, az 1956-os magyarországi és az 1968-as csehszlovákiai események magyar átértékelésének, ill. mindezek csehszlovákiai fogadtatásának. A felsorolt, s a magyar–csehszlovák kapcsolatok döntő feszültségforrásává vált események közül kisebbségi vonatkozásai a Panoráma adásainak, részben pedig a vízlépcső kérdésének voltak, az alábbiakban ezért elsősorban ezek tárgyalására és a róluk szóló külügyi iratok ismertetésére szorítkozunk.

2.1. A Panoráma magyar kisebbséggel foglalkozó adásai és utóéletük

Az 1989-es esztendő a rendszerváltás egyik szimbólumaként is emlegetett Panoráma legemlékezetesebb éve volt. A Chrudinák Alajos főszerkesztő által vezetett műsor rend-

szeresen foglalkozott a határon túli magyarság helyzetével, interjúalanyai között pedig a kelet-európai kommunista rezsimek több kitagadott egykori magas rangú politikusa, ill. ellenzékije is szerepelt, mint például a jugoszláv Milovan Gyilas, a szlovák Alexander Dubček vagy a cseh Václav Havel. 1989 áprilisában a Panorámának összeségében négy olyan adása volt, amelyekre a csehszlovák politikai vezetés korábban nem tapasztalt hevesseggel reagált.

A Panoráma 1989. április 3-án és 10-én a csehszlovákiai magyar kisebbség helyzetét bemutató, a csehszlovák nemzetiségi politikát mindeközben meglehetősen kritikusan értékelő kétrészes összeállítást közölt. Tóth József főkonzul a két adás csehszlovákiai fogadtatását ismertető április 12-i jelentésében arról számolt be, hogy az adásoknak mind a magyar kisebbség, mind a szlovák politikai vezetők körében negatív visszhangja volt. A főkonzulátus munkatársai előtt több szlovák és magyar funkcionárius, mint például Gejza Šlapka, az SZLKP KB ideológiai titkára, Dudás Kálmán, a KB elnökségi tagja, Kiss József, a KB titkársági tagja és Sidó Zoltán, a Csemadok elnöke is szóvá tette a Panoráma adását, amely véleményük szerint tendenciózus volt, féligazságokat és valótlanságokat tartalmazott, torz képet mutatott a szlovákiai magyarság helyzetéről, s azt a látszatot igyekezett kelteni, mintha Csehszlovákia nemzetiségi politikája hasonló lenne Romániáéhoz. „A Panoráma két adását mi is néztük – zárta jelentését a főkonzul – Az ilyen adás tartalma, hangneme szerintünk sem segíti az itt élő magyarság helyzetét.”³³

A két adás utóéletéhez tartozik az a polémia, amely a *Literárny týždenník* című szlovák irodalmi hetilap hasábjain alakult ki a nemzetiségi kérdéstről, a csehszlovákiai magyar, ill. a magyarországi szlovák kisebbség helyzetéről. A hónapokig tartó vitát a Magyarországi Szlovákok Szövetségének a Panoráma adásai kapcsán a szlovák kisebbség helyzetével foglalkozó nyílt levele váltotta ki, amelyet a lap 1989. július 7-i száma közölt Elhallgatott ellenpólus címmel.³⁴ A nyílt levél mellett Ján Bobák történésznek, a Matica slovenská munkatársának cikkét is közölte a lap a magyarországi szlovákság asszimilációjáról, valamint Peter Andruškának, a Szlovák Írók Szövetsége titkárának írását a szlovákiai magyarság kulturális életének fejlődéséről, amely nagy vonalakban ismertette az Írószövetség vezetése és annak magyar tagozata közötti márciusi megbeszélés főbb elemeit is, kontrasztba állítva az Írószövetségnek a magyar kisebbség problémáihoz való pozitív hozzáállását a magyarországi szlovákok problémáinak magyar kezelésével.³⁵

A lap cikkeiről és azok visszhangjáról Váradi Lajos pozsonyi konzul július 10-én kelt és az új pozsonyi főkonzul, Szerencsés János augusztus 24-i jelentése számolt be. Váradi konzul szerint a nyílt levél alap gondolata az, miszerint a szlovákiai magyarság összehasonlíthatatlanul jobb helyzetben van, mint a magyarországi szlovák kisebbség, s Csehszlovákia nemzetiségi politikája többet nyújt a magyar kisebbségnek, mint amilyen lehetőségekkel a szlovákok rendelkeznek Magyarországon. Úgy látta, nem zárható ki a levél „irányítottsága” sem. A szlovákiai magyarság véleménye szerint az írás „tudatosan meg volt szerkesztve”, a nyílt levélhez Szlovákiából érkezhettek az impulzusok, így kívántak válaszolni a Szlovákia nemzetiségi politikáját ért magyarországi bírálatokra, s ürügyet szolgáltatni a magyar kisebbség követeléseinek esetleges visszautasítására. A jelentés arra hívta fel mindezzel kapcsolatban a figyelmet, hogy amíg a változások szorgalmazói Csehországban a radikális politikai reformokat sürgetik, addig „Szlovákiában a változások nacionalista, cseh- és magyarellenes irányzatot vettek”, s egyre inkább érezhető a Matica slovenská befolyása is.³⁶

A nyílt levél és a Matica slovenská munkatársának írása jelentős visszhangra talált a szlovák közvéleményben, s a lap hasábjain ezt követően olvasói levelek formájában többen is kifejtették véleményüket a magyarországi szlovákság, ill. a csehszlovákiai magyarság helyzetével kapcsolatban. Egyes levélírók nyíltan felvetették, hogy a reciprocitás elvét alkalmazva a magyar kisebbségnek is csak annyi jogot kellene biztosítani, amennyivel a magyarországi szlovákok rendelkeznek. Szerencsés főkonzul augusztus 24-i jelentése arról számolt be, hogy a magyar kisebbség aggódva figyeli az eseményeket, a két kisebbség helyzetének mechanikus összevetését, s a magyar értelmiségi körök megfelelő formában válaszolni kívánnak a nyílt levélre. Tudomása szerint már meg is egyeztek a *Literárny týždenník* főszerkesztőjével, hogy a lap közölni fogja Szabó Rezsőnek a *Hitel* 13. számában megjelent cikkét, amely a készülő magyar alkotmány nemzetiségi vonatkozású cikkelyeivel foglalkozott, s összehasonlítást tett a csehszlovák alkotmánnyal is. Közölni fogja a lap ezen kívül Tóth Károlynak, a Madách Kiadó dolgozójának a levelét is, amely vitába száll a nyílt levél tartalmával. Megemlítette végül a jelentés Dobos László Pozsgay Imréhez intézett nyílt levelét, amely a magyarországi szlovákság helyzetéről kibontakozott vita kapcsán a szlovák kisebbség helyzetének példaértékű rendezését kérte a magyar államminisztertől. Szerencsés főkonzul szerint amennyiben Dobos nyílt levelére magyar részről megfelelő reagálás érkezik, a levelet a magyarországi újságokon kívül közölni kívánják a szlovák irodalmi lapban is. „Végső célként ezzel azt szeretnék elérni – zárta jelentését a főkonzul –, hogy a nemzeti kisebbség irányában Magyarország részéről tett gesztusok ösztönzőleg hassanak a szlovákiai szervekre is az itt élő magyarság további kulturális, művelődési, anyanyelvi és egyéb igényeinek kielégítése érdekében.”³⁷

A *Literárny týždenník* hasábjain ezt követően a gyakorlatilag a rendszerváltás kezdetéig, azaz 1989 novemberéig tartó véleménycsere keretében a főkonzul által jelzett írások közül Tóth Károly és Sándor Eleonóra közös reflexiója szeptember 1-jén, Szabó Rezső cikke és Dobos László Pozsgay Imréhez intézett nyílt levele szeptember 8-án, a magyar államminiszter válasza november 3-án látott napvilágot.³⁸

2.2. A Panoráma Dubček-interjúja és következményei

A magyar kisebbségről szóló adásoknál is jóval indulatosabb reakciót váltott ki a csehszlovák politikai vezetés részéről a Panoráma Alexander Dubčekkel készített interjúja. A Sugár András szerkesztő-riporter által készített mintegy háromórás beszélgetés első részét a Panoráma 1989. április 17-én sugározta körülbelül 26 perc terjedelemben. A CSKP KB egykori első titkárával leváltásának napra pontosan a 20. évfordulóján közvetített interjúnak óriási visszhangja volt nemcsak Magyarországon és Csehszlovákiában, hanem világszerte, hiszen az 1968-as „prágai tavasz” emblematikus személyisége 1969-es félreállításától első ízben szólhatott meg valamely szocialista ország tömegtájékoztatói eszközében, s mondhatta el véleményét az 1968-as eseményekről.³⁹ Amíg azonban a nyugati világ az interjúban annak bizonyítékát látta, hogy Magyarország a kelet-európai demokratikus reformok élvonalában halad, a csehszlovák vezetés – csehszlovák–magyar viszonylatban korábban példátlan módon – nemcsak diplomáciai úton tiltakozott Dubček megszólaltatása miatt, hanem a *Pravda* és az *Új Szó* hasábjain felülről irányított sajtókampányt is indított a Panoráma műsora ellen.

A magyar Külügyminisztérium irattárában elhelyezett diplomáciai iratok és minisztériumi feljegyzések segítségével gyakorlatilag napról napra nyomon követhetőek az

adással kapcsolatos különböző szintű csehszlovák tiltakozások és azok magyar reflexiói is. Csehszlovák részről már a műsor sugárzásának másnapján, április 18-án reagáltak az interjúra. A Csehszlovák Televízió vezérigazgatójának első helyettese, Vladimír Diviš tiltakozó táviratot küldött Bereczky Gyulának, a Magyar Televízió elnökének, amelyben Dubček szerepeltetését a magyar televízióban a csehszlovák belügyekbe való beavatkozásnak, az interjú elkészítését és műsorra tűzését pedig a két televízió együttműködésének elveivel és szabályaival ellentétesnek minősítette.⁴⁰

Két nappal az adást követően, április 19-én Prágában a csehszlovák Külügyminisztérium illetékes területi főosztályának vezetője a magyar nagykövet helyettese előtt, Pozsonyban pedig Štefan Murín, a szlovák kormány elnökének első helyettese a magyar főkonzul előtt tiltakozott az interjú sugárzása miatt. A Dubčekkel készült beszélgetést a két kommunista párt és kormány között kialakult barátsággal ellentétes cselekedetnek és Csehszlovákia belügyeibe való durva beavatkozásnak minősítették, s hangsúlyozták, hogy az „nagyon negatív következményekkel lehet a kétoldalú kapcsolatok fejlődésére”. Bírálták a Panorámának a szlovákiai magyarság helyzetéről készült korábbi adásait is, s felszólították a magyar felet: intézkedjen, hogy a Magyar Televízió szüntesse be a Csehszlovákiával szembeni „barátságtalan lépéseket”, s ne sugározza az interjú további részeit.⁴¹ Ugyanaznap Jaromír Johanes csehszlovák külügyminiszter telefonon kereste meg Várkonyi Péter magyar külügyminisztert, s ugyancsak közbenjárását kérte annak érdekében, hogy a Dubček-interjú további részeinek sugárzására ne kerüljön sor.⁴²

A Panoráma műsorával kapcsolatos magyar álláspont ismertetése céljából Őszi István külügyminiszter-helyettes április 24-én bekérte a Külügyminisztériumba Vlastimil Ehrenberger budapesti csehszlovák nagykövetet. Őszi sajnálatát fejezte ki az interjú nyomán előállt helyzet miatt, s leszögezte, hogy távol áll a magyar kormánytól, hogy beavatkozzon Csehszlovákia belügyeibe, közölte ugyanakkor azt is, hogy a két ország tájékoztatáspolitikája eltérő, a magyar tájékoztatáspolitikát pedig a műsor nem sértette meg. Közlése szerint magyar részről nem tartják kívánatosnak, hogy a tájékoztatáspolitikai eltéréseiből államközi ügyet csináljanak, ráadásul a magyar fél tartózkodna attól is, hogy a csehszlovák sajtónak a magyarországi helyzetet érintő, ill. bíráló megnyilatkozásairól hivatalosan véleményt mondjon. A nagykövet válaszában kifejtette, hogy a csehszlovák fél továbbra is elvárja, hogy álljanak el az interjú további részeinek közlésétől, s kilátásba helyezte, hogy amennyiben a közlésre mégis sor kerül, akkor abból „probléma lehet”. Jelezte egyúttal azt is, hogy központjától utasítást kapott egy, a csehszlovák fél álláspontját tartalmazó emlékeztető átadására.⁴³

A Dubček-interjúval kapcsolatos csehszlovák fenntartásokat felsoroló emlékeztetőt Ehrenberger nagykövet április 25-én adta át Nyers Rezső államminiszternek. A határozott hangvételű emlékeztető szerint a Magyar Televízió eljárása, valamint a magyar sajtóban ezt követően megjelent cikkek és kommentárok „ellentmondanak a kölcsönös megértés és a szoros testvéri együttműködés szellemének”. Hangsúlyozta, hogy „az ilyenekhez hasonló lépéseknek negatív következményei lehetnek a kétoldalú kapcsolatokra”, s ismét kifejtette a csehszlovák fél azon meggyőződését, hogy az interjú további részeinek sugárzására nem kerül sor.⁴⁴

Csehszlovák részről a diplomáciai tiltakozással párhuzamosan beindították a sajtó-propagandát is, s a két szlovákiai pártlap, a szlovák *Pravda* és a magyar nyelvű *Új Szó* április 20-ával kezdődően napokon át közölte különböző magánszemélyeknek és kollektíváknak a Panoráma műsorait elítélő olvasói leveleit és állásfoglalásait. A két lap április 20-i száma például egyaránt „A Magyar Televízióknak nincs joga beavatkozni bel-

ügyeinkbe. Dolgozóink elítélik a Panoráma műsorát” cím alatt jelentette meg egy rima-szombati járási pártbizottsági munkatárs, két nyugdíjas, egy királyhelmei közgazdász, valamint a komáromi hajógyár egyik osztályvezetőjének reagálásait, amelyek nemcsak felháborodásukat fejezték ki a Dubček-interjú miatt, hanem azzal is megvádolták a Magyar Televíziót, hogy egyes műsoraival a szlovákok és magyarok jó viszonyának megbontására törekszik.⁴⁵ Az *Új Szó*ban megjelentetett „olvasói levelekre” Sugár András a *Magyar Nemzet* hasábjain közzétett nyílt levelében reagált. Ebben amellett, hogy védelmébe vette Dubček személyiségét, a következő szavakkal utasította vissza, hogy az interjúval beavatkozott volna Csehszlovákia belügyeibe: „Ha bárki azt állítja, hogy én – mikrofonommal – beavatkoztam Csehszlovákia belügyeibe, ne nevessem, hanem gondolja csak el: az önök jelenlegi kormánya azt állítja, hogy 1968-ban jogos volt az a nagyobb beavatkozás (tankokkal), amely ellen akkor tiltakozott az egyetlen törvényes csehszlovák kormány, a CSKP, a csehszlovák nép és az *Új Szó* is. Az a beavatkozás jogos volt – és az enyém nem? Úgy látszik, az önök belügyeibe mikrofonnal nem szabad beavatkozni, csak tankkal.”⁴⁶

A felülről sugalmazott „olvasói levelekben” megfogalmazottakkal ellentétes véleményeknek a csehszlovák sajtó nem biztosított nyilvánosságot, pedig ilyenek szép számmal érkeztek mind a *Pravda*, mind pedig az *Új Szó* szerkesztőségébe. Legnagyobb visszhangja annak a lévai keltezésű levélnek volt, amelyet szerzője az *Új Szón* kívül megküldött a *Magyar Nemzet* és a Panoráma szerkesztőségének is. A levélíró vissza-utasította, hogy az *Új Szó*ban és a *Pravdá*ban megjelentetett olvasói levelek valóban a csehszlovákiai magyarság véleményét tükröznék, s tiltakozott az ellen is, hogy a csehszlovák hírközlő szervek a Panoráma magyar kisebbséggel foglalkozó műsorait összemosás az Alexander Dubčekkel készített interjúval. A levél az *Új Szó*ban „természetesen” nem jelenhetett meg, így az egyedül a *Magyar Nemzet*ben látott napvilágot.⁴⁷

A Panoráma a csehszlovák tiltakozás ellenére 1989. április 26-án Szentől szemben Dubčekkel című adásában újabb 37 percet sugárzott a háromórás Dubček-interjúból, amelynek teljes szövegét – a nemzetközi polémia krónikájával kiegészítve – Sugár András a későbbiekben brosúra formájában is megjelentette.⁴⁸ A magyar Külügyminisztérium irattárának egyik feljegyzése szerint amikor az interjú megjelentetésének szándéka a budapesti csehszlovák nagykövetség tudomására jutott, a nagykövetség tanácsosa a Kiadói Főigazgatóságnál tiltakozott annak kiadása ellen, azzal érvelve, hogy az „sérti a csehszlovák érdekeket”, s betekintést is kért az interjú kéziratába, ezt azonban határozottan megtagadták tőle.⁴⁹ Az interjú megjelentetését külpolitikai szempontból egyébként a Külügyminisztérium sem tartotta kívánatosnak,⁵⁰ annak adminisztratív úton történő megakadályozása azonban a csehszlovákiaiánál jóval szabadabb magyarországi politikai légkörben már elképzelhetetlen volt.

A Panoráma adásainak szlovákiai visszhangjáról és következményeiről Tóth József pozsonyi főkonzul 1989. május 10-i jelentésében számolt be, amelyben a hivatalos csehszlovák álláspont ismertetése mellett nem mulasztotta el felhívni a figyelmet a hivatalos reagálás és a lakosság valós véleménye közötti különbségekre. A jelentés szerint az *Új Szó* által is átvett „olvasói levelek” megírására Ondrej Šaling KB-titkár utasítására részben a *Pravda* című pártlap, részben pedig a járási pártbizottságok szervezésében került sor. A Dunaszerdahelyi járásban például Dudás Kálmán járási párttitkár utasításba adta, hogy taggyűléseken kell elítélni a Panoráma adásait, több helyen előfordult azonban olyan eset is, hogy a párttitkár a tagság megkérdezése nélkül, a nevükben írt tiltakozó levelet.

A szlovákiai magyarság Tóth főkonzul véleménye szerint a négy adást szimpátiával követte, bár a magyar kisebbséggel foglalkozó adásokkal szemben voltak bizonyos fenntartásai. Azok pontatlanságai és félígazságai ugyanis nemcsak hogy nem segítettek, hanem egyenesen rontották a magyarság helyzetét, mivel egyrészt ellenérzést váltottak ki a szlovák közvéleményben, másrészt pedig a vezetésnek is érvet szolgáltatottak arra, hogy az adás kapcsán elutasítsa a magyarság jogos igényeit is. A magyarság körében nagy felháborodást váltott ki, hogy a vezetés a magyar lakosságot használta fel a Panoráma elítélésére, s az *Új Szó* is számtalan levelet kapott, amelyekben a levélírók felháborodásukat fejezték ki a lapban megjelentetett olvasói levelek miatt. A Csemadok nyíltan visszautasította, hogy elítélje a Panoráma adását, s „mértéktartó szlovák körök” is úgy ítélték meg, hogy a Panoráma ellen indított kampány primitív volt és az ötvenes évek stílusát idézte. „Összességében – zárta jelentését a főkonzul – a Panoráma említett négy adása a lakosság körében kiváltott szimpátia ellenére kétoldalú kapcsolatainkra mindenképpen negatív hatással van, a hivatalos politikai, gazdasági és kulturális kapcsolatok elhidegülését eredményezte.” Ezt a főkonzul szerint a főkonzulátussal szembeni magatartásban is érzékeltetni lehet, s negatív következményekkel kell számolni a magyar lakosságra nézve is, ugyanis a Panoráma adatai következtében a magyar kisebbséggel szemben bizonyos bizalmatlanság tapasztalható.⁵¹

Ugyanerre, vagyis a magyar–csehszlovák kapcsolatok megromlásának veszélyére hívta fel a figyelmet a magyar Külügyminisztérium II. Területi Főosztályának a Dubček-interjúról és következményeiről készült 1989. május 22-i összefoglalója is. Megfogalmazása szerint mind a Dubček-interjú, mind pedig azok a magyar sajtócikkek, amelyek „olyan látszatot próbálnak kelteni, mintha a szlovákiai magyarság ugyanolyan jogfosztott körülmények között élne, mint az erdélyi”, rontják a kétoldalú kapcsolatok légkörét. A mélyponton levő magyar–román viszonyra utalva a magyar érdekekkel ellentétesnek nevezte a csehszlovák vezetés elleni „hangulatkeltést”, nyilvánvalóan arra célozva, nehogy ezzel egy közös magyarellenes táborba sodorják Csehszlovákiát és Romániát. „Nem lehet célunk – hangsúlyozta –, hogy (...) magunk ellen fordítsuk Csehszlovákiát.” Figyelmeztető jel kell, hogy legyen az összefoglaló szerint Nicolae Ceaușescu május 17-i prágai látogatása és az arról kiadott közös közlemény is, amelyben a csehszlovák és a román fél megfelelő választ sürgetett a revizionizmus, a sovinizmus és a nemzetek közötti ellenségeskedés szításának minden megnyilvánulására, valamint az országok területi épségének megbontását célzó kísérletekre. Nem használ a kialakult légkör a bős–nagygyarosi vízlépcsőrendszer további sorsának higgadt és Magyarország számára kedvező eldöntéséhez sem, hátrányosan érintheti a szlovákiai magyarságot is, s érveket adhat a konzervatív politikai erőknek a változások elutasításához.⁵²

2.3. A nagygyarosi vízlépcső építésének felfüggesztését követő szlovák reakciók

A vízlépcső kérdése valóban tovább élte a már amúgy sem felhőtlen magyar–csehszlovák viszonyt. A nagygyarosi építkezés felfüggesztéséről hozott 1989. május 13-i magyar kormánydöntést követően május 15-én a szlovák, ill. a szövetségi kormány egyaránt rendkívüli ülésen foglalkozott az esettel, Jaromír Johanes külügyminiszter pedig magához kérte Barity Miklós magyar nagykövetet, akivel közölte, hogy a csehszlovák fél a magyar lépést indokolatlannak és jogtalannak tartja, s fenntartja magának a jogot, hogy a munkálatok egyoldalú leállítása miatt kártérítést követeljen Magyarországtól.⁵³

Amint arról Tóth József főkonzul 1989. június 7-i jelentésében is beszámolt, Csehszlovákiában, s különösen Szlovákiában a vízlépcső építéséből „nemzeti ügyet” csináltak. A hírközlő szervek azonban ezúttal, szakítva a Dubček-interjú során követett taktikával, amikor a lakosságot szólaltatták meg, már szakemberekkel ecseteltették a vízlépcső előnyeit.⁵⁴ A televízió az építkezésen dolgozó magyar nemzetiségű munkásokat is megszólaltatott, akik szintén az építkezés folytatása mellett foglaltak állást. A főkonzul felhívta a figyelmet arra is, hogy a magyarellenes propagandában továbbra is jelen van a Panoráma műsoraival szembeni fenntartás. A korábbiakhoz képest csupán annyi változás történt, hogy a fő hangsúlyt nem a Dubček-interjúra helyezik, hanem a szlovákiai magyarsággal foglalkozó adásokra, mint amelyek megkérdőjelezzik Csehszlovákia nemzetiségi politikájának eredményeit, s gyűlölködést szítanak az ország nemzeti és nemzetiségei között.

A jelentés végül ismét a szlovákiai magyarság helyzetének a magyar–csehszlovák viszony feszültebbé válásával összefüggő súlyosbodásának veszélyére figyelmeztetett: „A legutóbbi események, a magyar–csehszlovák viszony éleződése bizonytalanságot, s helyenként félelmet váltott ki a Szlovákiában élő magyar nemzetiség körében. (...) Úgy tűnt, hogy a szlovák vezetés kész bizonyos kompromisszumokra, engedményt tesz a nemzetiség kulturális-oktatási igényeinek jobb kielégítésére. Az elmúlt hetek eseményei azt mutatják, hogy a vezetés részéről nőtt a bizalmatlanság a nemzetiség kezdeményezéseivel szemben, s jelenleg merev, elutasítóbb álláspontot foglalnak el.” Bizonytalanságot okoz a főkonzul szerint az is, hogy az építkezés szlovákiai oldalán dolgozók 80%-a magyar nemzetiségű, akik körében az építkezés leállítása jelentős feszültséget okozna. „A magyarság körében egyre inkább olyan hangulat alakul ki – konstataulta a főkonzul –, hogy a két ország közötti feszültséget elsősorban az itt élő magyar nemzetiség szenved meg.”⁵⁵

2.4. A magyar kisebbséggel szembeni bizalmatlanság növekedése

A két ország közötti feszültség növekedésének és a magyar kisebbség iránti bizalmatlanság megnyilvánulása volt többek között az is, hogy a szlovák hatóságok nem engedélyezték az 1989. augusztus elején megrendezett őrújfalui Honismereti Ifjúsági Tábor magyarországi meghívott előadóinak: Vigh Károlynak, Lengyel Lászlónak és Székely Andrásnak a fellépését. A tilalomra a magyarországi előadóknak a hivatalos csehszlovák politikai irányvonalától eltérő, ill. az ellenzékhez közel álló nézetei, valamint tervezett előadásuknak a csehszlovák fél számára kellemetlen témája (a bős–nagyvarosi vízlépcsőrendszer) miatt került sor. A magyar egyetemi és főiskolai diákklubok, valamint a Csemadok komáromi járási szervezete által megrendezett tábor iránt a belügyi szervek a szokásosnál is nagyobb érdeklődést tanúsítottak, egyes szervezőit pedig az eseményt követően kihallgatásra is beidézték. Szerencsés János főkonzul a táborról beszámoló 1989. augusztus 24-i jelentésében mindebből a következő konklúziót vont le: „Összességében érzékelhető, hogy a szlovák illetékesek részéről az utóbbi időben nagyobb figyelem tapasztalható a magyar nemzetiség különböző akciói iránt, s a korábbiaknál érzékenyebben reagálnak minden eseményre, s ott is ellenzéki megmozdulást sejtjenek, ahol korábban ez fel sem merült. (...) Különösen odafigyelnek magyarországi vendégszereplők személyére, s várható, hogy egyesek fellépését a későbbiekben sem engedélyezik. Ez kapcsolatainkban további súrlódási felületet jelenthet.”⁵⁶

Nemzetiségi vonatkozásai ugyan nem voltak, komoly bonyodalmat okozott azonban a magyar–csehszlovák kapcsolatokban az is, hogy a csehszlovák hatóságok az 1968.

évi katonai megszállás elleni prágai Vencel téri tüntetés több magyarországi résztvevőjét is őrizetbe vették. A hatóságok az 1989. augusztus 21-i tüntetésen őrizetbe vett kilenc magyar állampolgár közül hetet két nap múlva szabadlábra helyeztek, Deutsch Tamás és Kerényi György, a Fiala Demokraták Szövetsége aktivistái ellen viszont vádat emeltek és vizsgálati fogságba helyezték őket. A prágai magyar nagykövetség közbenjárásának volt köszönhető, hogy ügyüket a bíróság augusztus 29-én gyorsított eljárással, pénzbírság kiszabásával és Csehszlovákiából való kiutasítással, azaz viszonylag enyhe büntetéssel zárta le.⁵⁷

1989 őszére tehát a magyar–csehszlovák kapcsolatok gyakorlatilag a mélypontra jutottak. November első felében a prágai nagykövetség és a pozsonyi főkonzulátus is több jelentésben figyelmeztette a magyar Külügyminisztériumot az államközi kapcsolatok elhidegülésére, egyben a csehszlovák államhatalom magyar kisebbséggel szembeni bizalmatlanságának növekedésére.

Szerencsés János főkonzul a hivatalos szlovák szerveknek a Csemadok rendezvényeihez való viszonyulását ismertető 1989. november 1-jei jelentésében arra hívta fel a figyelmet, hogy a hivatalos szervek az utóbbi időben egyre nagyobb figyelmet fordítanak a szövetség különböző szintű szerveiben folyó tevékenységre. A jelentés szerint a hivatalos szervek különösen azt nem nézik jó szemmel, ha az egyes Csemadok-rendezvényeken, ünnepi megemlékezéseken különböző magyarországi szervezetek (mint pl. a Magyar Demokrata Fórum vagy a Fiala Demokraták Szövetsége) képviselői is jelen vannak, s ha a jelenlevők a Himnuszot vagy a Szózatot is eléneklik. Az eseményt ilyenkor általában kivizsgálás, a szervezők kihallgatása és felelősségre vonása követi. Példaként a március 15-i lévai és az október 8-i margonyai megemlékezést, a Stúdió érté júniusi érsekújvári rendezvényét, valamint az augusztusi zselizi Nyári Művelődési Tábor és a már említett órszűfalui Honismereti Ifjúsági Tábor ügyét hozta fel, amelyek kapcsán a hivatalos szervek kivétel nélkül minden egyes esetben kifogást emeltek a magyarországi vendégek szereplése ellen. „Minden megmozdulásban a magyarországi események tükröződését vélik felfedezni, mivel a szlovákiai magyarságot megfelelő befogadó közegnek tekintik. (...) Ilyen körülmények között egyre nehezebb feltételek között végzi munkáját a Csemadok KB, illetve az egyes városi, ill. járási szervek” – zárta értékelését a jelentés.⁵⁸

Ilyen légkörben került sor 1989. november 1-jén a szlovák kormány ülésére, amely az Oktatásügyi Minisztériumnak és a Kulturális Minisztériumnak a nemzetiségek helyzetével foglalkozó előterjesztéséről tárgyalt. A kormány határozatot hozott többek között a komáromi Duna Menti Múzeum magyar néprajzi múzeumává alakításáról, a nemzetiségi óvodahálózat, szakmunkásképzés és pedagógusképzés, valamint a televízió magyar nyelvű adásának bővítéséről. Az elfogadott határozatok ugyanakkor csupán töredékét képezték a két minisztérium által előterjesztett s az év elején a különböző kisebbségi magyar beadványokban is megfogalmazott javaslatoknak. Szerencsés főkonzul 1989. november 8-i jelentése szerint a kormány ülésére s az elfogadott határozatokra rányomta bélyegét a feszült szlovák–magyar viszony. Az ülésen felmerült a magyar–csehszlovák, s azon belül a magyar–szlovák kapcsolatok valamennyi negatív jelensége, szóba került a magyarországi szlovákság „kilátástalan” helyzete, ezzel kapcsolatban a reciprocitás lehetősége, valamint az állítólagos magyar irredenta követelések. A kormányülés megállapította, hogy az ország nemzetiségi politikája példaként szolgálhat a szomszédos országok számára is. A magyar nemzetiségi vezetők ugyanakkor az ülés határozatával a jelentés szerint nincsenek megelégedve, s azt „olyan

döntésnek tekintik, amelynek célja elsősorban a nemzetiségekkel való foglalkozás demonstrálása” volt, így kívánva elterelni a figyelmet a legégetőbb, döntő fontosságú kérdésekről, mint pl. a kétnyelvűség következetes alkalmazása, a helységnévhasználat, a magyar nyelvű sajtó bővítése és a tényleges igényeknek megfelelő pedagógusképzés. A Csemadok vezetése ráadásul azt is sérelmezte, hogy noha Ivan Knotek miniszterelnök az év elején még arra is felkérte a Csemadok vezetőit, hogy vegyenek részt a kormány elé terjesztendő anyag előkészítésében, nemcsak erre nem került sor, hanem a nemzetiségek képviselőit még csak meg sem hívták a nemzetiségekkel foglalkozó kormányülésre.⁵⁹

A magyar kisebbséggel szembeni magatartás módosulására figyelmeztetett végül Barity Miklós nagykövetnek a szlovák vezető politikusok nemzetiségpolitikai megnyilvánulásait számba vevő, már idézett 1989. november 15-i jelentése is. A mindössze két nappal a csehszlovákiai rendszerváltás kezdete előtt kelt jelentés arra mutatott rá, hogy amíg az év első felében a hivatalos szlovák szervek részéről bizonyos toleráns hangnem volt megfigyelhető a magyar kisebbség különböző körei által megfogalmazott igényekkel szemben, ez 1989 szeptemberétől kezdve megváltozott. Ez a változás a nagykövet szerint nem függetleníthető a magyar–csehszlovák viszony alakulásától. Arra is felhívta a figyelmet, hogy ismét gyakorlattá válik annak hangsúlyozása, hogy a nemzetiségi kérdés Csehszlovákiában, köszönhetően a lenini nemzetiségi politika következetes érvényesítésének, megoldódott, s utalt a szlovák kormány november 1-jei ülésére is, amely a nemzetiségi kérdést határozott belügynek és alapvetően rendezettnek ítélte. Barity nagykövet szerint a csehszlovák vezetés a megnövekedett nemzetiségi aktivitást nem a belső hiányosságokra vezeti vissza, már csak azért sem, mivel ez a bírálatok jogosságának elismerését jelentené, hanem a külső, magyarországi nacionalista befolyás erősödését látja benne. „A fentiekből megállapítható – zárta összegzését a jelentés –, hogy a fennálló szocializmus-modellhez mind görcsösebben ragaszkodó csehszlovák vezetés napjainkban – retorikája ellenére – demokrácia-felfogásában, így emberi jogi politikájában, s ezzel szoros összefüggésben nemzetiségpolitikai nézeteiben is a meglévő szint alapvető elégségességére hivatkozva kerül ki az érdemi intézkedéseket, a lényegesebb változásokat.”⁶⁰

3. Vélemények a csehszlovákiai demokratikus átalakulás kisebbségpolitikai vonatkozásairól

A prágai tavasz elfojtása után hatalomra került s az országot két évtizeden keresztül irányító normalizációs rezsim valóban mindent megtett az érdemi politikai változások késleltetése érdekében. A csehszlovák társadalom által is igényelt átalakítás és demokratizálás következetes megvalósítása ugyanis törvényszerűen felvetette volna az 1968-as események átértékelésének igényét, megkérdőjelezve egyúttal a hatalmon levő politikai garnitúra legitimitását is. A szovjet tömb többi országában végbement politikai, gazdasági és társadalmi változások ugyanakkor olyannyira aláásták a csehszlovák vezetés látszatmegújulási törekvéseinek hitelét, hogy az 1989. november 17-i prágai diáktüntetés brutális elfojtása utáni országos felháborodás napok alatt elsodorta az egyre anakronisztikusabbá váló Husák-rezsimit.

A csehszlovákiai rendszerváltás folyamatába aktívan bekapcsolódott az ország magyar lakossága is. Az 1989 novemberében és decemberében lezajlott viharos gyor-

saságú belpolitikai események hozadékaként alapvető módosulás következett be a magyar kisebbség politikai helyzetében, jelentős mértékben kibővültek többek között érdekképviselési lehetőségei is. Munkánk záró részében ezért azokat az észrevételeket és gondolatokat foglaljuk össze, amelyeket a magyar külügyi iratok az átalakulóban levő Csemadokkal és az újonnan létrejött magyar érdekképviselési tömörülésekkel, valamint a magyar kisebbség érdekérvényesítési lehetőségeivel és politikai differenciálódásával kapcsolatban megfogalmaztak.⁶¹

A Csemadok megváltozott körülmények közötti útkeresésével, megújodási törekvéseivel s ezzel kapcsolatos nemzetiségpolitikai lépéseivel elsőként Szerencsés János főkonzul 1989. december 6-i jelentése foglalkozott. A jelentés ismertette Sidó Zoltánnak a szlovák kormány és a Szlovák Nemzeti Tanács (SZNT) elnökéhez intézett levelét, amelyben a Csemadok elnöke a nemzetiségi képviselőt bővítését kérte a szlovák kormányban és a parlamentben. Beszámolt a Csemadok KB december 6-i rendkívüli ülésének kezdeményezéséről is, amely delegációt küldött Pavel Hrivnák miniszterelnökhöz és Rudolf Schuster parlamenti elnökhöz, akiktől ígéretet kapott arra, hogy a Csemadok által javasolt Varga Sándort kinevezik a szlovák kormány kisebbségi ügyekért felelős miniszterelnök-helyettesévé. A főkonzul mindezzel kapcsolatban annak a véleményének adott hangot, hogy „a szervezet igyekszik az ország belpolitikai helyzetének kedvező alakulását felhasználni a nemzetiség igényeinek kielégítésére, s egyúttal elejét venni azoknak a bírálatoknak, amelyek a szlovákiai magyarság körében, illetve az utóbbi napokban alakult különböző mozgalmakban felerősödtek a Csemadok vezetésével szemben és amelyek lényege, hogy a Csemadok nem tölti be megfelelően az itteni magyarság érdekképviselőt”.⁶²

Számos figyelemre méltó meglátást tartalmazott Szerencsés főkonzulnak a szlovák–magyar viszony alakulását áttekintő s annak jövőbeni perspektíváit felvázoló 1989. december 21-i jelentése. A pozsonyi főkonzul ebben arra hívta fel a figyelmet, hogy noha a csehszlovákiai változások eddig mentesek voltak a nemzetiségi ellentétektől, a szlovákiai magyar lakosság egy részében ennek ellenére kezdetben mégis félelem uralkodott, emlékezett ugyanis az 1968-as eseményekre, amelyek a szlovák–magyar nemzetiségi ellentétek kiéleződésével jártak együtt. Ezzel magyarázható a főkonzul szerint, hogy a magyarok területeken „a kezdeti időszakban visszafogottabb volt a lakosság magatartása”, s a többi országrészhez viszonyítva megkéscse indultak be a változások. Az aggodalom azonban alaptalannak bizonyult, mivel a változások eddigi szakaszát a csehek és szlovákok, valamint a nemzetiségek összefogása jellemezte, s az elmúlt néhány hét máris több eredményt hozott a nemzetiségek számára, mint az előző évek. Példaként említette többek között magyar nemzetiségű miniszterelnök-helyettes kinevezését a szlovák kormányban, az SZNT Nemzetiségi Bizottságának visszaállítását⁶³ és egy újabb magyar nyelvű napilap, a *Nap* beindítását.⁶⁴ Megítélése szerint azonban a szlovák–magyar viszony kiéleződésének veszélye mindezek ellenére továbbra is fennáll, kérdéses ugyanis többek között, hogy milyen politikai irányvonalat fog képviselni a „Matica slovenská bázisán alakuló” Szlovák Nemzeti Párt. „Ezzel kapcsolatban vannak aggodalmak, ismervé a Matica álláspontját.”

Részletesen foglalkozott a jelentés a Csemadokkal is, a következőképpen vázolta fel az előtte álló alternatívákat: „A szervezet további sorsa még nem tisztázott, a tagság csak ezután fog dönteni arról, hogy a magyarság érdekképviselőt is felvállaló társadalmi szervezet marad, vagy pedig politikai párttá alakul át. (...) A közel 100 ezres tagság olyan bázist jelent a szervezetnek, amelyre megfelelőképpen építeni lehet. A jelen-

legi elképzelés az, hogy az egymás után alakuló mozgalmak és kezdeményezések fölött álló szervezet maradjon, amely képes lenne koordinálni és összefogni azokat.”⁶⁵

A novemberi rendszerváltó eseményeket követő demokratikus átalakulás kisebbségpolitikai vonatkozásairól 1989 decemberében két külügyminisztériumi feljegyzés is készült. Az ún. Szocialista Együttműködési Főosztálynak a megújult Csemadok és a rendszerváltó napokban létrejött magyar nemzetiségi szerveződések: a Független Magyar Kezdeményezés, a Csehszlovákiai Magyarok Fóruma és a Magyar Diákszövetség célkitűzéseit és programját ismertető feljegyzése 1989. december 15-i keltezésű. Amint azt a feljegyzés a Csemadokkal kapcsolatban megállapította: annak ellenére, hogy radikálisan változtatott programján, rehabilitálta 1968 után kizárt tagjait, Elnökségébe kooptálta többek között „a 68-as nemzedéket képviselő” Dobos Lászlót és „a chartás ellenzék képviselőjét”, Duray Miklóst, s az egyetlen szervezet, amely kiépített infrastruktúrával rendelkezik, nem valószínű, hogy meg tudja őrizni korábbi befolyását. Megítélése szerint a magyar kisebbség egy része „kiábrándult a hatalommal többé-kevésbé összefonódott (...) apparátusából”, ezért feltételezhető, hogy a változások gyorsaságának függvényében megindul a Csemadok „erőzítőja”.

A demokratikus változások első szakaszának meghatározó magyar résztvevője, az 1989. november 18-án megalakult Független Magyar Kezdeményezés (FMK) az elemzés szerint „egyértelműen a Polgári Fórum, ill. a Nyilvánosság az Erőszak Ellen mozgalom tagszervezetének tekinthető, vezetői tagjai a Nyilvánosság »csúcsvezetésének«”.⁶⁶ Egyik alapítóját, Grendel Lajost idézve megállapította, hogy legfontosabb feladatának a szlovák politikai erőkkel való közös fellépést, a demokratizálás véghezvitelét tartja. Alárendelten kezeli a nemzetiségi problémákat, mivel abból indul ki, hogy a demokratikus struktúrák létrehozása után, egy demokratizált Szlovákiában jobb esélyei lesznek egy nemzetiségi program elfogadtatásának.

A Dobos László kezdeményezésére 1989. november 24-én életre hívott Csehszlovákiai Magyarok Fóruma (CSMF) az elemzés szerint ezzel szemben „kiemelt fontosságúnak tekinti a nemzetiségi lét alapvető gondjainak felvállalását”. Az elemzés az FMK és a CSMF közötti leglényegesebb különbséget abban jelölte meg, hogy a nemzetiségi jogok kétféle koncepciójából indulnak ki: amíg az előbbi az általános emberi jogok fontosságát, az utóbbi a specifikus nemzetiségi egyéni és kollektív jogok folyamatos napirenden tartását hangsúlyozza. A klubmozgalom bázisán alakult, a pozsonyi Comenius Egyetem Bölcsészkarának magyar hallgatói által 1989. november 22-én létrehozott Magyar Diákszövetség (MDSZ) programnyilatkozatából végül az elemzés azt szűrte le, hogy „egyenlő fontosságot tulajdonítanak a társadalmi demokratizálásnak, és a nemzetiségi jogok tiszteletben tartásának”. A négy szervezet programjából az elemzés szerint többek között az a momentum érdemelt még figyelmet, hogy – „feltehetően a szlovák politikai erők megnyugtatása céljából” – egyik sem ejtett szót az anyanemzettel való kapcsolattartásról.⁶⁷

Az egész elemzés súlypontja maga az összefoglalás, amely a magyar kisebbség megosztottságának veszélyére hívta fel a figyelmet, s elvként fogalmazta meg az egyes szervezetek összefogásának szükségességét: „Tragikus lenne, ha egymással szembeni versengés alakulna ki a magyar szervezetek között, bár nem kizárható, hogy lesznek erők, amelyek megpróbálják majd ezt elérni. (...) A nemzetiség és a magyar politika szempontjából is az lenne a kívánatos, ha e szervezetek között szoros akcióegység jönne létre, és háttérbe szorulnának a most még csírájukban meglévő pártpolitikai szempontok.”⁶⁸ A határon túli magyar közösségek politikai egységének szorgalmazása a későbbiekben is a mindenkor magyar külpolitika egyik fő vezérelve maradt.

A Külügyminisztérium I. Területi Főosztályának 1989. december 27-én készült feljegyzése a magyar kisebbségnek a változások utáni új helyzetét és a magyar kormányzat teendőit elemezte. Az 1988–1989 fordulóján előterjesztett kisebbségi beadványok, az azokban megfogalmazott igények és fogadtatásuk ismertetése után első helyen ugyancsak az egyes új érdekvédelmi szerveződéseknek a nemzetiségi igények felvetésének kérdésével kapcsolatos eltérő nézetére hívta fel a figyelmet. Vagyis hogy amíg az FMK álláspontja szerint az elsődleges feladat a demokratizálás és a csehszlovákiai politikai struktúra átalakítása, s a nemzetiségi igények másodlagos szerepet játszanak, a CSMF a nemzetiségi igények felvetésének „aktualitását, sőt prioritását hangsúlyozza”. Az MDSZ a feljegyzés szerint e kettős törekvés összhangjára törekszik, a Csemadok pedig szintén ez utóbbi utat akarja járni. Felhívta a figyelmet a feljegyzés egyúttal arra is, hogy a szlovákiai magyar szellemi életben található olyan körök, amelyek a múlt történelmi tapasztalatai alapján negatívan ítélik meg a magyarság helyzetét és perspektíváját. Ezek óvatosságra, nagyobb körültekintésre és realitásérzékre intenek, s kétségüket fejezik ki a magyarságnak tett ígéretek megvalósításával kapcsolatban arra az esetre, ha amint az várható, az erőviszonyok letisztulása után Szlovákiában a nemzeti erők kerülnek előtérbe.

Fontos körülménynek nevezte a feljegyzés azt is, hogy a magyar kisebbség képviselői – „feltehetően a szlovákok iránti »tapintatból«, de a 68-as negatív tapasztalatok miatt sem” – nem vetik fel nyíltan az 1968-ban programra tűzött s részben a korábbi kisebbségi beadványokban is szereplő önkormányzati követeléseket, s nem található utalás az anyaországi kapcsolatok szükségességére sem. A magyar kisebbség magatartására az elemzés szerint „jelenleg a maximális óvatosság, »elővigyázatosság« jellemző, vagyis egy erőteljes (...) építés arra, hogy a demokratizálódási folyamatban, a szlováksággal, s a cseh progresszív erőkkel együtt haladva érheti el sajátos nemzetiségi célkitűzéseit”.

A feljegyzés a szlovákiai magyar kisebbség helyzetét a kedvező folyamatok ellenére ellentmondásosnak ítélte. Kedvezőtlennek nevezte, hogy az új cseh és szlovák politikai tömörülések programtervezeteibe egyáltalán nem vagy csak nagy általánosságokban épült be a nemzetiségi problematika, továbbá azt is, hogy a nemzetiségi törekvések a cseh és a szlovák tömegtájékoztatásban alig kapnak helyet. Problémának minősítette továbbá a magyar kisebbség politikai és szervezeti széttagoltságát, s annak az erőnek a hiányát, amely „gyűjtőhelye lehetne a szemléletben és törekvéseiben eltérő csoportosulásoknak”, bár – mint megjegyezte – vannak olyan nézetek, amelyek szerint a megújult Csemadok lehetne ez az erőbázis.

Felvázolta végül a feljegyzés azokat a konkrét lépéseket is, amelyeket a Külügyminisztérium, ill. a magyar kormányzat tehetne a csehszlovák fél, a magyar kisebbségi szervezetek, az illetékes magyar állami szervek és a magyarországi ellenzéki szervezetek felé a szlovákiai magyarság törekvéseinek megtámogatása érdekében. Témánk szempontjából a magyar kisebbségi politizáláshoz való viszonyulással kapcsolatban megfogalmazott teendők a legérdekesebbek, az alábbiakban ezért ezeket ismertetjük. Első helyen említette a feljegyzés a szlovákiai magyarság azon törekvéseinek „maximális megtámogatását”, hogy az általános csehszlovákiai demokratizálódás keretében sajátos nemzetiségi igényeit érvényesíthesse, mindezt anélkül, hogy megromolna a viszonya a szlováksággal. Kifejezésre kell juttatni ugyanakkor a „túlzott optimizmussal” szembeni fenntartásokat is, a többségi nemzet részéről ugyanis számolni kell ellenállással, mihelyest előtérbe kerülnek a nemzetiségi követelések gyakorlati megvalósításának kérdései.

Példaként hozta fel az új szövetségi kormány összetételéről folytatott tárgyalásokat, ill. az FMK ezzel kapcsolatos nyilatkozatát, amely sajnálkozását fejezte ki amiatt, hogy a „retrográd politikai erők” ellenállása miatt meghiúsult a nemzeti kisebbségek ügyeiben illetékes szövetségi minisztérium létrehozása.⁶⁹ Szükségesnek tartotta az elemzés annak nyomtatékosítását is, miszerint oda kell hatni, hogy a magyar kisebbség hozza létre „hatékony koordináló szervét”, s egységesen járjon el az alapvető politikai kérdésekben. Mindenképpen elhárítandónak tartotta egyúttal azokat a törekvéseket, amelyek a Csemadok felszámolására vagy szerepének gyengítésére irányulnak. Amint azt megfogalmazta: „Ehelyett a CSEMA DOK radikális megújítására kellene törekedni.”⁷⁰

Nem célunk a rendszerváltás során létrejött kisebbségi magyar szerveződések programjának és tevékenységének ismertetése és értékelése, csakúgy, mint ahogy a magyar külügyi iratokban megfogalmazott vélemények minősítése sem. Amint azt az egyik főkonzuli jelentés is megállapította, ezek a vélemények még egy állandóan változó, a politikai erőviszonyok kikristályosodása előtti helyzetben születtek. Több meglátásuk, ill. megfogalmazott aggodalmuk azonban a politikai erőviszonyok letisztulásával sem veszített érvényéből, s amint azt az események tanúsították, be is igazolódott. Nem került sor többek között a csehszlovák, ill. szlovák kisebbségi politika lényegesebb átértékelésére, Szlovákiában pedig valóban bekövetkezett a nemzeti erők előretörése és a szlovák–magyar viszony kiéleződése.

Nem valósult meg a szlovákiai magyar politikai tömörüléseknek a magyar Külügyminisztérium által kívánatosnak tartott akcióegysége sem, bár a kisebbségi magyar politikai élet szereplői a későbbiekben jobbra már nem az 1989. decemberi feljegyzésekben elemzett szerveződések voltak. A Csehszlovákiai Magyarok Fóruma néhány hét után megszűnt, a Magyar Diákszövetség megmaradt a magyar diákság – igaz, erősen FMK-s kötődésű – érdekképviseleti szervezetének. A Csemadok 1990 elején végleg lemondott a párttá alakulásáról, s a magyar kisebbség érdekvédelmét is felvállaló kulturális szervezet maradt. A szlovákiai magyarság politikai életének három meghatározó tényezője hosszú időre a novemberi rendszerváltó napokban létrejött liberális Független Magyar Kezdeményezés (a későbbi Magyar Polgári Párt), valamint az 1990 kora tavaszán életre hívott nemzeti irányultságú Együttélés és a keresztény-konzervatív Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom lett.⁷¹

Jegyzetek

1. Pl. *Deset pražských dnů. 17.-27. listopad 1989. Dokumentace.* Praha, Academia, 1990; Hanzel, Vladimír: *Zrychlený tep dějin. Reálné drama o deseti jednáních.* Praha, OK Centrum, 1991; Antalová, Ingrid (zost.): *Verejnost proti násilíu 1989–1991. Svedectvá a dokumenty.* Bratislava, Nadácia Milana Šimečku, 1998; Koudelka, František (ed.): *Vedení KSČ o disentu a opozici. Dokumenty z ledna 1986 – října 1989.* Praha, Československé dokumentační středisko, o. p. s.–Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1999; Pešek, Jan–Szomolányi, Soňa (eds.): *November 1989 na Slovensku. Súvislosti, predpoklady a dôsledky.* Bratislava, Nadácia Milana Šimečku–Historický ústav Slovenskej akadémie vied a Katedra politológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, [1999]; Žatkuliak, Jozef (ed.): *November 1989 a Slovensko. Chronológia a dokumenty (1985–1990).* Bratislava, Nadácia Milana Šimečku a Historický ústav SAV, 1999; Marušiak, Juraj: *Rok 1989 na Slovensku.* In *Česko-slovenská historická ročenka 2002.* Brno, Masarykova univerzita v Brně, 2002. 149–166. p.; Kmeť, Norbert–Marušiak, Juraj (zost.): *Slovensko a režim normalizácie.* Prešov, Vydavateľstvo Michala Vaška, [2003]; Žatkuliak, Jozef a kol.: *November '89. Medzník vo vývoji slovenskej*

spoločnosti a jeho medzinárodný kontext. Bratislava, Historický ústav SAV vo vydavateľstve Prodoma, 2009.

2. A normalizációs rendszer szlovákiai magyar ellenzéki tevékenységének felvázolására mind ez ideig csupán szlovák kutató tett kísérletet. Lásd Marušiak, Juraj: *Maďarská menšina v slovenskej politike v rokoch normalizácie*. In Kmeť, Norbert–Marušiak, Juraj (zost.): i. m. 222–279. p.; Marušiak, Juraj: *A magyar kisebbség a normalizációs évek szlovákiai politikájának összefüggéseiben 1–2. rész. Fórum Társadalomtudományi Szemle*, VII. évf. (2005) 1. sz. 51–75. p., 2. sz. 63–84. p. A rendszerváltás éveiről a közelmúltban jelent meg az események magyar résztvevőivel készült beszélgetéseket közlő kötet: Popély Árpád–Simon Attila (szerk.): *A rendszerváltás és a csehszlovákiai magyarok 1989–1992*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2009. /Elbeszélte történelem, 1./
3. A főkonzul 1989 nyaráig Tóth József, ezt követően Szerencsés János, a nagykövet a tárgyalat időszakban mindvégig Barity Miklós volt.
4. Magyar Országos Levéltár, Budapest (a továbbiakban: MOL), XIX-J-1-j, Külügyminisztérium TÜK iratai (a továbbiakban: KÜM-TÜK), 1988-Csehszlovákia, 33. d., 002124/3-1988. A csehszlovákiai nemzetiségpolitikával kapcsolatos információk.
5. MOL, XIX-J-1-j, KÜM-TÜK, 1989-Csehszlovákia, 28. d., 00341/6-1989. Felsőszintű csehszlovák vezetők nemzetiségpolitikai megnyilvánulásai.
6. A tanulmányban felhasznált diplomáciai jelentések egy részét közli: Popély Árpád (összeáll.): *Csehszlovákia – 1989. A rendszerváltás éve a magyar diplomáciai jelentések tükrében. Fórum Társadalomtudományi Szemle*, XI. évf. (2009) 4. sz. 109–140. p.
7. A Jogvédő Bizottság tevékenységére lásd Duray Miklós (összeáll.): *Kettős elnyomásban. Dokumentumok a csehszlovákiai magyarság helyzetéről és jogvédelméről 1978–1989*. Pozsony/Bratislava, Madách-Posonium, 1993, második, bővített (Szlovákiában első) kiadás.
8. A Csemadok XIV. országos közgyűlésére 1987. április 11–12-én került sor Pozsonyban.
9. Fórum Kisebbségkutató Intézet levéltára, Somorja (a továbbiakban: FKI), Csemadok irattára, KB-XIII/3. A Csemadok KB V. plenáris ülésének határozata. (A KB üléséről beszámol Tóth József főkonzul 1988. október 14-i jelentése is: MOL, XIX-J-1-j, KÜM-TÜK, 1988-Csehszlovákia, 33. d., 004020-1988. A szlovákiai magyar nemzetiség helyzetét érintő kérdések a CSEMADOK KB ülésén)
10. FKI, Csemadok irattára, E-XXXII. Jegyzőkönyv a Csemadok KB Elnökségének XV. üléséről, 1988. október 21.
11. A Csemadok beadványa – a további három beadvánnyal ellentétben – nyomtatásban soha nem jelent meg. Szlovák nyelvű eredetije és magyar fordítása megtalálható a beadványról beszámoló főkonzuli jelentés mellékletében: MOL, XIX-J-1-j, KÜM-TÜK, 1988-Csehszlovákia, 33. d., 004200/1-1988. A CSEMADOK levele a magyar nemzetiség helyzetének javítása érdekében.
12. MOL, XIX-J-1-j, KÜM-TÜK, 1989-Csehszlovákia, 28. d., 00341/1-1989. A CSEMADOK elnöke a szlovák kormányfőnél.
13. MOL, XIX-J-1-j, KÜM-TÜK, 1989-Csehszlovákia, 28. d., 00341/2-1989. A szlovák kormány elnökének megbeszélése a CSEMADOK vezetőivel a magyar nemzetiséget érintő kérdésekről.
14. A nyolcvanas évek második felének magyar–román viszonyára lásd Földes György: *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés 1956–1989*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2007, 359–488. p.
15. A Nemzetiségi Tanácsot 1988 májusában összevonták a Nemzeti Bizottságok Tanácsával, majd júliusban megszüntették a Nemzetiségi Titkárságot is. Az erőteljes tiltakozás hatására a Nemzetiségi Tanács önállóságát hamarosan visszaállították, a Nemzetiségi Titkárság újjászervezésére azonban nem került sor. (A Nemzetiségi Tanács visszaállításáról Tóth József főkonzul 1988. szeptember 13-i jelentése számolt be: MOL, XIX-J-1-j, KÜM-TÜK, 1988-Csehszlovákia, 33. d., 003792-1988. A szlovák kormány nemzetiségi kérdésekkel foglalkozó tanácsának visszaállítása)

16. MOL, XIX-J-1-j, KÜM-TÜK, 1989-Csehszlovákia, 28. d., 00341/2-1989. A szlovák kormány elnökének megbeszélése a CSEMATOK vezetőivel a magyar nemzetiséget érintő kérdésekről.
17. A két dokumentum megszületésének körülményeire, az azt kísérő vitákra lásd Tóth Károly: Mélyutak rejtett ösvényein. *Új Szó*, 1990. április 19., 5. p.; Gyurcsík Iván: Küzdelem az emberi méltóságért. In Duray Miklós (összeáll.): i. m. 573. p.; Popély Árpád–Simon Attila (szerk.): i. m. 719–722. p.
18. MOL, XIX-J-1-j, KÜM-TÜK, 1989-Csehszlovákia, 28. d., 00341-1989. A szlovákiai magyar nemzetiség memoranduma; A memorandum a *Hitel* című lapban 1989. március 15-én nyomtatásban is napvilágot látott: *Hitel* II. évf. (1989) 6. sz. Csehszlovákiai Magyarok MEMORANDUMA 1988, 38–39. p.; közli még Duray Miklós (összeáll.): i. m. 536–546. p
19. Az utalás a Jogvédő Bizottságnak a *Kapu* című budapesti független folyóiratban Duray Miklós aláírásával megjelent, a magyar kormányhoz intézett 1988. július 26-i nyílt levelére vonatkozik, amely magyar vezető politikusoknak a csehszlovák nemzetiségi politikát dicséretteljesen ellen tiltakozott. (lásd *Kapu* I. évf. [1988] 1. sz. A Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottságának levele a Magyar Népköztársaság kormányához, 21–22. p.)
20. MOL, XIX-J-1-k, Külügyminisztérium adminisztratív iratai (a továbbiakban: KÜM-adm), 1989-Csehszlovákia, 41. d., 2906/T-1989. Csehszlovákiai magyarok memoranduma 1988.
21. Arról, hogy a prágai nagykövetség reagált-e valamilyen módon a felkérésre, nincs tudomásunk. A Külügyminisztérium irattárában mindenestre nem található erre vonatkozó utalás.
22. Duray Miklós Indiana város egyetemének a meghívására 1988 augusztusában távozott az Egyesült Államokba, ahonnan 1989 decemberében tért haza.
23. A magyar kisebbség „hivatalos” képviselői a nyíltan ellenzéki, ráadásul illegális szervezetnek számító Jogvédő Bizottság által kezdeményezett memorandumot valóban nem írták alá. 265 aláírója között sok volt az ismeretlen név, de a már említett Duray Miklóson és Grendel Lajoson kívül olyan közéleti szereplők is aláírták, mint pl. Ág Tibor, Bajnok István, Balla Kálmán, Barak László, Bereck József, Bartakovics István, Bettess István, Dénes György, Gál Sándor, Hizsnyai Zoltán, Koncsol László, Kulcsár Ferenc, Marczell Béla, Szigeti László, Tóth Károly, Turczel Lajos és Vadkerty Katalin. Véleményünk szerint a kor viszonyai között már az is rendkívüli teljesítménynek számított, hogy sikerült 265 személyt találni, aki nevét adta a dokumentumhoz.
24. MOL, XIX-J-1-j, KÜM-TÜK, 1989-Csehszlovákia, 28. d., 00341/3-1989. Csehszlovákiai magyarok memoranduma.
25. MOL, XIX-J-1-j, KÜM-TÜK, 1989-Csehszlovákia, 28. d., 00341-1989. A szlovákiai magyar nemzetiség memoranduma; MOL, XIX-J-1-j, KÜM-TÜK, 1989-Csehszlovákia, 29. d., 00756/3-1989. A szlovákiai magyar értelmiség egy csoportjának beadványa a nemzetiség helyzetének javítására. (A harminchármas beadványa nyomtatásban csupán egy év elteltével, „aktualitását veszített” részeit elhagyva, a rendszerváltás után jelenhetett meg [Vasárnap, 1990. február 9. A „harminchármas” dokumentuma, 3–4. p.], teljes szövege megtalálható a március 20-i főkonzuli jelentéshez csatolt mellékletként.)
26. A harminchármas dokumentumának további aláírói Turczel Lajos, Varga Erzsébet, Bauer Győző, Fóthy János, Varga Lajos, Zalabai Zsigmond, Horváth Rozália, Végh László, Ozsvald Árpád, Koncsol László, Reiter István, Tóth Károly, Dusza István, Szaberényi Zoltán, Török Elemér, Kulcsár Ferenc, Balla Kálmán, Dusza Judit, Szabó Géza, Szőke József, Cselényi László, Bereck József, Keszeli Ferenc, Barak László, Szamák István és Révész Bertalan voltak.
27. A főkonzuli jelentése nyolc meghívottról tesz említést. A kilenc személy nevét Gál Sándor közli a találkozózt felelevenítő írásában: Gál Sándor: Mélyút, 1989. március 2. *Új Szó*, 1990. április 13., 5. p.
28. Az utalás Grósz Károly 1989. február 15-i prágai látogatására vonatkozik, amely során Miloš Jakešsel folytatott tárgyalásai közben köszönetét fejezte ki a csehszlovák nemzetiségi politikáért.
29. MOL, XIX-J-1-j, KÜM-TÜK, 1989-Csehszlovákia, 29. d., 00756/3-1989. A szlovákiai magyar értelmiség egy csoportjának beadványa a nemzetiség helyzetének javítására. (Ugyanezt

- hangsúlyozta már említett írásában Gál Sándor is: „Még lehet, memorandumunknak s a tanácskozásnak sok gyakorlati haszna nem volt. Ám elértük, hogy több mint negyven év után a hatalom képviselői első ízben voltak kénytelenek asztalhoz ülni és tárgyalni a szlovákiai magyar értelmiség képviselőivel.” [Gál Sándor: i. m. 5. p.]
30. MOL, XIX-J-1-j, KÜM-TÜK, 1989-Csehszlovákia, 29. d., 00756/1-1989. A szlovákiai magyar írók „Kultúra, átalakítás és demokratizálás” c. beadványa. (A jelentéshez mellékelve van a beadvány egy példánya is, amely nyomtatásban szintén csak a rendszerváltást követően jelenhetett meg, lásd *Irodalmi Szemle* 33. évf. [1990] 1. sz. Kultúra, átalakítás és demokratizálás, 56–65. p.)
 31. MOL, XIX-J-1-j, KÜM-TÜK, 1989-Csehszlovákia, 29. d., 00756/4-1989. A csehszlovákiai magyar írók beadványának megvitatása a Szlovák Írószövetség Elnökségében.
 32. MOL, XIX-J-1-j, KÜM-TÜK, 1989-Csehszlovákia, 27. d., 004649/1-1989. A szlovákiai magyar nemzetiség aktivizálódása, s feladataink, lehetőségeink igényeik kielégítésére.
 33. MOL, XIX-J-1-j, KÜM-TÜK, 1989-Csehszlovákia, 29. d., 001972-1989. Vélemények a Panoráma adásáról.
 34. *Literárny týždenník*, 1989. július 7. Zmlčaný protipól, 8–9. p.
 35. *Literárny týždenník*, 1989. július 7. Slováci v dnešnom Maďarsku, 9–10. p.; O ďalšom rozvoji maďarskej kultúry v ČSSR, 10. p.
 36. MOL, XIX-J-1-j, KÜM-TÜK, 1989-Csehszlovákia, 28. d., 003189-1989. A Magyarországon élő szlovákság helyzetével foglalkozó cikkek a szlovák irodalmi lapban.
 37. MOL, XIX-J-1-k, KÜM-adm, 1989-Csehszlovákia, 41. d., 8259/1/T-1989. Szlovákiai reagálások a magyarországi szlovákság helyzetével foglalkozó cikkek megjelenését követően.
 38. *Literárny týždenník*, 1989. szeptember 1. List zo Šale, 12–13. p.; szeptember 8. Vlast je len tam, kde je aj právo, 12–13. p.; Otvorený list Imre Pozsgaymu, štátnemu ministrovi MLR, 2. p.; november 3. Odpoveď Imre Pozsgayho na otvorený list László Dobosa, 2. p.
 39. Az interjú készítésének körülményeire és a Panoráma műsorának fogadtatására lásd Sugár András: *Ötven év titkai. A hatalom és én*. [h. n.], Kairosz Kiadó, 2008, 317–324. p.
 40. MOL, XIX-J-1-j, KÜM-TÜK, 1989-Csehszlovákia, 29. d., 002047/5-1989. Összefoglaló az MTV Panoráma műsora által Alexander Dubčekkel készített interjú előzményeiről és következményeiről.
 41. MOL, XIX-J-1-j, KÜM-TÜK, 1989-Csehszlovákia, 29. d., 002047/1-ig-1989. Csehszlovák tiltakozás az MTV Dubčekkel készített interjúja miatt.
 42. MOL, XIX-J-1-j, KÜM-TÜK, 1989-Csehszlovákia, 29. d., 002047/5-1989. Összefoglaló az MTV Panoráma műsora által Alexander Dubčekkel készített interjú előzményeiről és következményeiről.
 43. MOL, XIX-J-1-k, KÜM-adm, 1989-Csehszlovákia, 45. d., 4376/1-1989. VI. Ehrenberger tájékoztatása a Panoráma műsorával kapcsolatos álláspontunkról.
 44. MOL, XIX-J-1-j, KÜM-TÜK, 1989-Csehszlovákia, 29. d., 002047/3-1989. V. Ehrenberger csehszlovák nagykövet látogatása Nyers Rezső államminiszter elvtársnál.
 45. *Pravda*, 1989. április 20. Maďarská televízia nemá právo zasahovať do našich vecí. Odsúdenie vysielania Panorámy, 2. p.; *Új Szó*, 1989. április 20. A Magyar Televízióknak nincs joga beavatkozni belügyeinkbe. Dolgozónk eltélik a Panoráma műsorát, 2. p.
 46. *Magyar Nemzet*, 1989. április 21. Nyílt levél a pozsonyi Új Szóhoz, 5. p.
 47. *Magyar Nemzet*, 1989. április 25. Levél Léváról. „A Magyar Televízió tevékenységét pozitívan értékeljük”, 8. p.; A levél megszületésének körülményeire lásd Popély Árpád–Simon Attila (szerk.): i. m. 102. p.
 48. Sugár András: *Tankokkal a tavasz ellen. Dubček megszólal*. [h. n.], magánkiadás, 1989.
 49. MOL, XIX-J-1-k, KÜM-adm, 1989-Csehszlovákia, 45. d., 4376/5-1989. Feljegyzés dr. Tibor Chovan látogatásáról.
 50. MOL, XIX-J-1-k, KÜM-adm, 1989-Csehszlovákia, 45. d., 4376/3-1989. Dubček-interjú kiadása.
 51. MOL, XIX-J-1-j, KÜM-TÜK, 1989-Csehszlovákia, 29. d., 002047/4-1989. Szlovákiai vélemények a Panoráma adásairól.

52. MOL, XIX-J-1-j, KÜM-TÜK, 1989-Csehszlovákia, 29. d., 002047/5-1989. Összefoglaló az MTV Panoráma műsora által Alexander Dubčekkel készített interjú előzményeiről és következményeiről.
53. *Új Szó*, 1989. május 16. A CSSZSZK kormánya az MNK Minisztertanácsának döntéséről, 2. p.
54. A szlovákiai magyar sajtóban a május 15. és június 7. közötti időpontban többek között a következő írások jelentek meg a vízlépcsőről: *Új Ifjúság*, 1989. május 17. Ökológia – leggyengébb az egyenlők között? 5. p.; *Új Szó*, 1989. május 19. Gabčíkóvban az építők tartják az ütemtervet, 2. p.; *Új Szó*, 1989. május 23. Nagymaroson – Nagymarosról, 5. p.; *Vasárnapi Új Szó*, 1989. május 26. Tények, melyek indokolnak... A Vársárhelyi Pál Társaság véleménye a Gabčíkovo–Nagymarosi Vízlépcsőrendszeréről, 6. p.; *Új Szó*, 1989. június 3. Vélemény a vízlépcsőről. Nem lehet csak vitázni..., 5. p.
55. MOL, XIX-J-1-j, KÜM-TÜK, 1989-Csehszlovákia, 29. d., 00550/9-1989. Szlovákiai reagálások a Nagymarosi Vízmű építésének leállítását követően.
56. MOL, XIX-J-1-k, KÜM-adm, 1989-Csehszlovákia, 41. d., 8317/T-1989. Információk az Őrsújfaluban megrendezett honismereti ifjúsági tábor rendezésével kapcsolatos bonyodalmakról.
57. Hanko Béla ideiglenes prágai ügyvivő ezzel kapcsolatos rejtjeltáviratait lásd MOL, XIX-J-1-j, KÜM-TÜK, 1989-Csehszlovákia, 28. d., 003486-1989. A prágai magyar nagykövetség lépései Deutsch Tamás és Kerényi György szabadon bocsátása érdekében; 003486/1-1989. Deutsch Tamás és Kerényi György elleni büntetőeljárás lezárásának tanulságai.
58. MOL, XIX-J-1-j, KÜM-TÜK, 1989-Csehszlovákia, 27. d., 004151-1989. A hivatalos szervek kifogásai egyes Csemadok-alapszervezetek tevékenysége ellen.
59. MOL, XIX-J-1-j, KÜM-TÜK, 1989-Csehszlovákia, 29. d., 003049/2-1989. A szlovák kormány határozata a nemzetiségek művelődési és kulturális helyzetéről.
60. MOL, XIX-J-1-j, KÜM-TÜK, 1989-Csehszlovákia, 28. d., 00341/6-1989. Felsőszintű csehszlovák vezetők nemzetiségpolitikai megnyilvánulásai.
61. Mivel a magyar Külügyminisztérium iratanyaga az anyaggyűjtés idején csak 1989-ig volt kutatható, munkánk elkészítése során mi is csupán az 1989 decemberéig, azaz meglehetősen rövid időhatáron belül keletkezett iratokra tudtunk támaszkodni. Időközben ugyan – a Külügyminisztérium engedélyéhez kötve – kutathatóvá váltak az 1990-es és 1991-es év külügyi iratai is, ezek feldolgozására azonban már nem nyílt lehetőségünk.
62. MOL, XIX-J-1-k, KÜM-adm, 1989-Csehszlovákia, 41. d., 9996/1-1989. Csemadok-kezdeményezés a nemzetiségek képviselőitének szélesítésére. (A Csemadok KB december 6-i rendkívüli ülésére, a Hrivnákkal és Schusterrel folytatott megbeszélésre lásd még Sidó Zoltán visszaemlékezését: Popély Árpád–Simon Attila [szerk.]: i. m. 604. p.)
63. Az előzetes megállapodás ellenére valójában nem az SZNT Nemzetiségi Bizottságának visszaállítására került sor, hanem csupán egy, az SZNT Elnöksége melletti nemzetiségi munkacsoport létrehozására.
64. Az FMK által szerkesztett, ám hivatalosan a Nyilvánosság az Erőszak Ellen mozgalom Koordinációs Bizottsága által kiadott *Nap* valóban azzal az elképzeléssel indult útjára 1989. december 15-én, hogy napilap lesz, ténylegesen azonban csupán heti két alkalommal sikerült megjelenetnie.
65. MOL, XIX-J-1-j, KÜM-TÜK, 1989-Csehszlovákia, 27. d., 004649-1989. A szlovák–magyar viszony alakulása Szlovákiában a társadalmi-politikai változások beindulását követően.
66. Az FMK képviselőjében Szigeti László és Grendel Lajos kapcsolódott be a Nyilvánosság az Erőszak Ellen Koordinációs Bizottságának munkájába.
67. A feljegyzésben tárgyalt szerveződések elvi nyilatkozatai, ill. programnyilatkozatai, amelyek alapján valószínűleg maga az elemzés is készülhetett, a következő sajtótermékekben jelentek meg: *Új Szó*, 1989. december 8. A Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kulturális Szövetségének programnyilatkozata, 6. p.; *Szabad Kapacitás* 1989, 1. sz., A Független Magyar Kezdeményezés elvi nyilatkozata. 1. p.; *Új Szó*, 1989. december 15. A Csehszlovákiai Magyarok Fórumának programnyilatkozata. 4. p.; *Új Ifjúság*, 1989. december 6. A Magyar Diákszövetség Akcióbizottságának Politikai Programnyilatkozata. 4. p.

68. MOL, XIX-J-1-k, KÜM-adm, 1989-Csehszlovákia, 41. d., 11595-1989. Magyar nemzetiségi szerveződések Csehszlovákiában.
69. A kormányalakítási kerekasztal-tárgyalásokon a Polgári Fórum és a Nyilvánosság az Erőszak Ellen az FMK javaslatára Duray Miklóst jelölte a létrehozandó miniszteri posztra. Az FMK említett nyilatkozatát lásd *Új Szó*, 1989. december 15. A Független Magyar Kezdeményezés nyilatkozata a szövetségi kormány megalakulásával kapcsolatban. 2. p.
70. MOL, XIX-J-1-k, KÜM-adm, 1989-Csehszlovákia, 41. d., 8315/1-1989. A szlovákiai magyarság nemzetiségi követelései, s teendőink.
71. A szlovákiai magyar politikai mozgalmak kialakulására lásd Gyurcsík Iván: A szlovákiai magyar pártok karaktere és genezise. *Regio*, 7. évf. (1996) 3. sz. 169–191. p.

ÁRPÁD POPÉLY

THE REVOLUTION OF 1989 AND THE HUNGARIAN COMMUNITY IN CZECHOSLOVAKIA AS SEEN FROM BUDAPEST

While the Czech and Slovak historians have practically been publishing studies, monographies and documents related to the regime change in Czechoslovakia and the preceding normalisation period in the past twenty years constantly, the coverage of its interrelations with the Hungarian ethnic community is still in its infancy. We can only find scattered references to minority policies in the Czech and Slovak special literature, and Hungarian historians in Slovakia have sadly not touched upon the topic of the regime change in 1989 and the preceding two decades of normalisation either.

This work aspires to be one of the first, and, from a certain point of view, a unique experiment on approaching the subject. Its uniqueness stems from the fact that it is not built upon Slovakian sources, but on the documents of the Ministry of Foreign Affairs of Hungary stored in the National Archives, and it attempts to showcase how Budapest, the Hungarian diplomacy – and within it, the Hungarian Embassy in Prague and the Consulate General in Bratislava – perceived the ethnically related events during the regime change.

The two Hungarian representative bodies have made several hundred reports detailing the internal and external political situation of Czechoslovakia, as well as the economic and cultural life of the country, questions about the Czechoslovak–Hungarian bilateral relations and or course, the situation of the Hungarian minority in the country. As the communication with the minority community was first of all the task of the Consulate General, the vast majority of reports concerning the ethnic Hungarians in Slovakia naturally originates from Bratislava.

Az 1938-as nemzetiségi statútum és a magyar kisebbség*

ATTILA SIMON
The national statute of 1938 and the Hungarian minority

94(437)"1938"
329.4(437.6)"1938"
323.15(=511.141)(437.6)"1938"

Keywords: The efforts of the (Hungarian and German) national minority following the months of the disintegration (April – September 1938). The stance of the Hungarian political party in Slovakia regarding the planned extension of minority rights by the government.

A Milan Hodža kormányfő nevéhez fűződő nemzetiségi statútum a két háború közötti csehszlovák nemzetiségi politika legígéretesebb kísérlete volt a nemzetiségi kérdés rendezésére. Ennek ellenére az első Csehszlovák Köztársaság e kiváltságos pillanatáról meglehetősen keveset tud nem csupán a közvélemény, hanem a szakirodalom is.¹ Hogy miért, annak sok oka lehet. Talán azért is, mivel tényleg csak kísérletről volt szó, amely – noha ez értékéből nem von le – a realizálás stádiumáig már nem juthatott el, sőt – utólagos ismereteink szerint – már megszületésekor kudarcra volt ítélve. Másrészt – s talán ez is visszatartja a cseh és szlovák kollégákat a mélyebb értékeléstől – a nemzetiségi statútum a nemzetiségek irányában tett nagyvonalú koncesszióival azt is jelzi, mekkora adósági voltak a korábbi húsz év csehszlovák nemzetiségpolitikájának.

A statútum megalkotásának okai és körülményei

A többpárti parlamentarizmusként működő első Csehszlovák Köztársaság minden pozitív gyakorlata, a húszas évek látszólagos nyugalma és sikerei ellenére sem tudta megnyugtatóan megoldani az ország egyharmadát kitevő nemzetiségek helyzetét. S bár a csehországi német választók többsége mind az 1925-ös, mind az 1929-es parlamenti választásokon a prágai kormányzattal együttműködő ún. aktivista pártokra szavazott, s 1926-tól folyamatosan volt német minisztere a kormánynak, azt az alapvető ellentétet, ami a prágai kormányok nemzetállami tervei és a nemzetiségek igényei között feszült, ez sem tudta elfedni.

A csehszlovák belpolitika konszolidációját a harmincas évek elején bekövetkezett gazdasági, szociális és politikai folyamatok durván megszakították. A gazdasági válság hatására az ország határszélein található nemzetiségi területek különösen rossz hely-

* A 2009. november 18-án Somorján a Fórum Kisebbségkutató Intézet által szervezett 1989 és a szlovákiai magyarok című konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata.

zetbe kerültek, s a szociális problémák az itt élő lakosságnak a köztársaság iránti lojalitását is kikezdték. Ezzel párhuzamosan pedig olyan nemzetközi változások kezdődtek, amelyek következményeként a versailles-i rendszer fenntartásában érdekelt s addig fölényben levő erők defenzívába szorultak a fennálló rendet² megváltoztatni kívánó országokkal – elsősorban a náci Németországgal szemben. A hitleri demagógia és Németország gazdasági megerősödése nem kis hatást gyakorolt a harmincas évek közepén még mindig a gazdasági válság súlyát nyögő szudétanémet lakosságra. A német választó elfordult az aktivistáktól, s az 1935-ös választásokon már a korábban betiltott két legszélsőségesebb német párt helyére lépő Szudétanémet Párt (SdP)³ szerezte meg a legtöbb szavazatot. S bár igaz, hogy az SdP akkor még inkább Othmar Spann rendi államának az elképzeléseihez volt közelebb,⁴ mint a nemzetiszocialista eszmékhez, ám értékrendje mindenképpen szemben állt a köztársaság berendezkedésével, s ez intő jel kellett, hogy legyen Prága számára. Az 1935-ös választások további tanulságát „a pártok és közvetve a csehszlovák társadalom egyes táborai közötti frontvonalak megmerevedése” szolgáltatta. A választási eredmények ugyanis véglegesen igazolták a társadalom kettészakadását, ahol az egyik oldalon a centralista és csehszlovákista állammodell támogatói, a másikon pedig az annak lebontásában érdekelt erők álltak. S az erőviszonyok ekkor már meglehetősen egyenlők voltak.

A nemzetközi politikai légkör megváltozására, a kisebbségi társadalmak összezárkózására és a revíziós fenyegetettség megerősödésére a prágai kormányzat is kénytelen volt reagálni s lépéseket tenni az ország biztonságának biztosítására. Az 1935-től a kormányfői tisztséget betöltő Milan Hodža – aki nem mellékesen az első köztársaság egyetlen szlovák származású miniszterelnöke volt – a korszak más cseh-szlovák politikusaitól is jobban érzékelte, hogy a köztársaság stabilitását csupán komplex lépésekkel lehet megeremteni. Ennek jegyében ő egyszerre akarta elérni a dunai térség országainak közeledését, megerősíteni az ország katonai védelmét, valamint rendezni a Csehszlovákián belüli nemzetiségi problémákat. Ezért 1936-tól kezdődően láthatóan megerősödtek azok a kormányzati szándékok, amelyekben a hangsúly egyrészt a szlovák-kérdés megnyugtató rendezésére, másrészt – a csehszlovák nemzetiségi politika hagyományaihoz igazodva – a szudétanémet probléma pacifikálására esett, miközben Hodža a cseh politika elvárásaihoz igazodva ez utóbbira volt kénytelen helyezni a hangsúlyt.

A nemzetiségekkel való kiegyezést, illetve az ebben a folyamatban központi szerepet kapó szudétanémet-kérdés megoldását illetően azonban Hodža sem tudott a korábbi nemzetállami korlátokon túllépni, s továbbra sem a kisebbségi társadalmak nagy részét maguk mögött tudó ellenzéki pártokkal kívánta a modus vivendi elérni, hanem elsősorban az aktivista képviselőkkel való megegyezés útján kereste ezt. Egy ilyen megoldás azonban bármiféle pillanatnyi előny és siker ellenére sem hozhatott hosszú távú megoldást, mint ahogy nem is hozott. A kormány 1937. február 18-án nyilatkozatot tett a nemzetiségi kérdés rendezéséről, amelyben a német neoaktivisták követeléseit elfogadva a gazdasági válság által sújtott német területek szanálását, a közigazgatás német hivatalnokokkal való feltöltését, az addiginál méltányosabb nyelvi politikát, a sérelmek kivizsgálását ígerte,⁵ amiért cserében az aktivisták lemondtak az autonómia bármiféle formájának követeléséről. A kormánynyilatkozat legnagyobb gondja azonban mégis az volt, hogy gyakorlati eredményei csak lassan jelentkeztek, miközben a cseh közigazgatás – amelyet egzisztenciálisan is érintett – igyekezett elszabotálni azt. Bukását azonban mégsem ez, hanem az időfaktor okozta, hiszen mire eredményei beértek volna, addigra Csehszlovákia már a szétesés szélére került.

A Csehszlovákia fölött gyülekező viharfelhők 1938 tavaszán kezdtek sűrűsödni. Ausztria Németország általi lenyelése, az Anschluss ugyanis egyértelműen jelezte, hogy Hitler könyörtelenül halad expanzív célja megvalósítása irányába. Afelől pedig nem volt kétség, hogy a következő áldozata Csehszlovákia lesz. A Csehszlovákia feldarabolását szorgalmazó német tervek nem számítottak újdonságnak, 1937 végén azonban új elemmel gazdagodtak. Ekkor ajánlotta fel ugyanis az SdP vezetője, Konrad Henlein a birodalmi kancellárnak címzett levelében, hogy a náci politika szolgálatába állítja pártja tevékenységét, s feltehetően ekkoriban fogalmazódott meg Hitler számára is, hogy a szudétanémet probléma felhasználható a szomszédos Csehszlovákia szétverésére.⁶ Innentől az SdP tulajdonképpen Hitler engedelmes eszközeként élt vissza a szudétanémet lakosságnak az önrendelkezés iránti legális igényével.

Az Anschluss meghatározó jelentőséggel bírt a csehszlovák belpolitikára is. A „német élettér megnövekedésének” közvetett hatásait szinte azonnal érezni lehetett Csehszlovákiában. A Szudétanémet Párt vezetője, Konrad Henlein már másnap felhívásban fordult az összes csehszlovákiai némethez, amelyben a „német népcsoport” (Volksgruppe) azonnali politikai egységének megteremtésére szólította fel őket, miközben a többi német pártnak azt üzenté, hogy nincs joguk a létezéshez.⁷ A címzettek megértették a nekik szóló üzenetet, s a következő hetekben (a szociáldemokrácia kivételével) még az aktivista pártok is beolvadtak az SdP-be. Ezzel párhuzamosan a Csehszlovákiában élő németek öntudata ugrásszerűen megnövekedett, s egyre nyíltabban kezdtek egy második Anschlusról beszélni, ami az ő értelmezésükben a szudétanémet területek Németországhoz csatolását jelentette volna. Türelmetlenségük azonban ekkor még kínos volt Hitler számára, aki – bár a fegyveres megoldást se zárta ki – lehetőleg nagyhatalmi konszenzussal és háború nélkül akarta megoldani ezt a problémát is. Jó látta ezt a helyzetet a prágai magyar követség ügyvivője, Vörnle János, aki április folyamán a következő sorokat vetette papírra: *„Senki előtt sem titok, hogy a szudétanémetek el vannak tökévelve a német birodalomhoz való csatlakozásra: már csak az időpont vitás, és e tekintetben Hitler és az itteni németiség kívánságai nehezen hozhatók összhangba. Míg ugyanis a Führer minden körülmények között el akarja kerülni a háborút és ezt a kérdést is az osztrák példa szerint kívánja elintézni, addig a szudétanémetek türelmetlensége forrpontra jutott és a Berlinek engedelmeskedő vezetők legnagyobb gondját éppen a tömegek csitítása, türelemre és várakozásra intése képezi.”*⁸

Természetesen Prágának valamiképpen szintén reagálnia kellett az Anschlusra és következményeire, hiszen Németország most már nem csupán képletesen, hanem a valóságban is körülölelte Csehországot, s azt a csehszlovák vezetőknek is tudniuk kellett, hogy a német terjeszkedés következő áldozata éppen az ő államuk lehet. Mivel Hodža miniszterelnök azt is felismerte, hogy Berlin számára a szudétanémet-kérdés jelentheti a beavatkozás indokát, ezért a szudétanémet mozgalom pacifikálását tűzte ki célul, amelynek eszközéül az ún. nemzetiségi státútumot szánta. A nemzetiségi státútum (a megnevezésben tudatosan helyettesítette az addig gyakrabban használt kisebbség fogalmát a nemzetiség szóval) megalkotásának szándékát március 28-án jelentette be a miniszterelnök.

A státútum megalkotásának első szakasza (1938. április–július)

A nemzetiségi státútum megalkotása szándékának a miniszterelnök által március végén történő bejelentésétől a nemzetiségek helyzetének rendezéséről folyó tárgyalá-

sok szeptember közepén történő megszakadásáig mintegy öt és fél hónap telt el, amely idő alatt az, amit a státútum fogalma alatt értettek, alapvető változáson ment keresztül. Hodža ugyanis eredetileg csupán a már létező és a kisebbségek jogállását érintő törvények és jogszabályok valamiféle átstrukturálására és némileg feljavított újrakodifikálására gondolt,⁹ ám a körülmények hatására fokozatosan eljutott a csehszlovák nemzetiségi politika alapvetően új alapokra való helyezéséig, a csehszlovák nemzetállamnak nemzetiségi állammá való alakításának gondolatáig. Közben lényegesen megváltozott a státútum kezelésének a módja is, hiszen az Anschluss utáni hetekben a csehszlovák vezetők, különösen Beneš elnök, Prága korábbi politikájával összhangban továbbra sem győzték elégszer hangsúlyozni, hogy a nemzetiségi kérdés rendezését kizárólagosan belügynek tekintik, ám a státútum az előkészítése során nemzetközi problémává szélesedett, s a csehszlovák kormányzat több ízben is egyeztetett e kérdésben Londonnal és Párizssal is.

A státútumról folyó tárgyalások megértéséhez persze azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a tervezet a szudétanémet-kérdés megoldását célozta meg, s az egyéb nemzetiségek ügye, így magyaré is, csupán járulékos problémaként jelentkezett a tárgyalások során. Vagyis a státútum sikere vagy bukása azon múlt, sikerül-e megegyezni a német kisebbség vezető pártjával, a Szudétanémet Párttal. Csakhogy a Szudétanémet Párt valójában nem akarta a tárgyalások sikerét. Az SdP számára Hitler Csehszlovákia-ellenes terveivel összhangban a státútumról folyó tárgyalások csupán annak eszközei voltak, hogy olyan hosszan elhúzódó feszültség alakuljon ki a cseh–német viszonyban, amely a náci Németország számára megteremti és az európai közvélemény előtt elfogadhatóvá teszi a beavatkozást és ezzel Csehszlovákia felszámolását. Ezzel kapcsolatban elfogadhatjuk Milan Hodža utólagos értékelését, amely szerint *„az 1938 márciusa és szeptembere közötti tárgyalások a csehszlovák és a német fél képviselői között egyenlőtlen erők és egyensúlyban nem lévő célok küzdelmét jelentették. A csehszlovák kormány a megoldások, a konszolidáció és a béke mellett állt ki; a német kisebbség, különösen az Anschluss után, a pusztulás irányában munkálkodott.”*¹⁰ Ennélfogva pedig a tárgyalások végső kudarcaért még akkor is első-sorban a német fél okolható, ha tudjuk, hogy a csehszlovák kormányzat megegyezési szándéka sem őszinte nem volt, sem pedig önkéntes, hiszen a státútumban felajánlott engedmények nagy részét a körülmények hatására és a nyugati szövetségesei határozott nyomására tette meg.

A nemzetiségi státútum megalkotását az első időszakban meglehetősen titokzatosság övezte, hiszen bár Hodža már április elsején egyeztetett az SdP vezetőivel, majd 8-án a kormány tagjai előtt is ismertette az elképzeléseit, ezekről a megbeszélésekről érdemi információk nem szivárogtak ki. Annyit azonban már ekkor sejteni lehetett, hogy a miniszterelnöknek a státútum kapcsán kétfrontos harcot kell majd vívnia, egyrészt a szudétanémetekkel (az SdP vezetői már az április elsejei megbeszélés után jelezték, hogy számukra Hodža ajánlatai elégtelenek), másrészt azokkal a cseh politikai erőkkel, sőt a cseh közvélemény nagyobb részével, akik nem értettek egyet a nemzetiségek irányában tett engedmények politikájával, és akik igyekeztek merev korlátok közé szorítani a kormányfőt a tárgyalások során.¹¹

Ha Hodža s a mögötte álló erők ekkor még abban bíztak, hogy viszonylag kis engedmények árán vagy az SdP-nek a kormány munkájába való bevonásával kezelni tudják a helyzetet, és egy hosszabb időre szóló status quót alakíthatnak ki, nagyon gyorsan csalódnuk kellett, hiszen az SdP Karlovy Varyban megtartott kongresszusa mindezt

illuzórikussá tette. A német területi autonómia létrehozásának és a náci világnézet szabad hirdetésének az igénye ugyanis még a legengedékenyebb cseh politikusok kompromisszumkészségét is meghaladta. Nem könnyítette Hodža helyzetét a cseh közvélemény magatartása sem, amely a karlsbadi pontok napvilágra jutása után még inkább elutasított mindenféle, a németek irányában tett engedményt.

Az angol és a francia kormány viszont egyre inkább érdemi engedményekre biztatva Prágát. Ezt az álláspontot tükrözte az a demars, amelyet a két kormány május 7-én nyújtott át Prágának, miközben Anglia a széles körű engedmények alatt minimálisan az autonómia megadását értette. A náci Németország felé teendő engedményekre hajlandó angol kormány azonban ekkor már valójában az autonómiát is csak átmeneti megoldásként képzelte el, s hosszú távon egyedül a németek lakta területek egy részének átadását tartotta életképesnek. Más források mellett erre utal lord Halifax külügyminiszternek Jan Masaryk londoni csehszlovák követtel folytatott tárgyalása is, amely során a brit politikus többek között azt a londoni angol–francia megbeszélésen már felszínre került véleményt is kifejtette, hogy Anglia egy esetleges háborús győzelem esetén sem tudja garantálni Csehszlovákia számára a jelenlegi határokat.¹²

A prágai kormány azonban továbbra sem volt hajlandó bizonyos határokat átlépni. Az addigiaknál ugyan szélesebb körű engedményeket ígért, ám az SdP karlsbadi programja helyett továbbra is a saját javaslatait tekintette kiindulópontnak, miközben a területi autonómiáról, a kisebbségek kollektív jogairól, valamint a csehszlovák külpolitika orientációjának megváltoztatásáról nem volt hajlandó tárgyalni. Vagyis a csehszlovák magatartást május közepén még mindig a nemzetállami modellhez való ragaszkodás jellemezte.¹³ A megegyezés hiánya elsősorban mégsem rajtuk múltott, hiszen a Szudétanémet Párt már május 18-án (vagyis egy nappal az előtt, hogy a csehszlovák kormány elfogadta volna a státútumtervezet első verzióját)¹⁴ titkos stratégiai döntést hozott arról, hogy a státútumot – bármi legyen is tartalma – nem lehet elfogadni, mivel a német közönségnek már nem érdeke semmiféle, Csehszlovákián belüli megoldás támogatása.¹⁵

A felmerülő nehézségek ellenére Hodža miniszterelnök május végére már kész szövegtervezetet és annak parlament elé való terjesztését ígérte, ám a május 21-i részleges mobilizáció ezt végkép irreálissá tette. Így ismét az SdP volt az, amely egy a prágai kormányhoz intézett memoranduma által a kezdeményezést magához ragadta, s még a községi választások harmadik fordulójá előtt, június 8-án 14 pontos javaslatot nyújtott be a kormánynak. A tervezet a Csehszlovákiában élő népcsoportok kollektív jogainak az elismerésére és lakóterületük etnikai alapú elhatárolására épült.

Noha a szudétanémet javaslat a Prága számára továbbra is elfogadhatatlan karlsbadi programra épült, s a szakirodalom szerint a csehszlovák állam működésképtelenségét eredményezte volna,¹⁶ pontjait a nemzetközi nyomás hatására a kormány mégis figyelembe vette a maga „második tervének” kidolgozásához. A június közepére elkészült tervezetet a kormánynak a koalíciós pártok vezetőivel kibővített június 30-i ülésén tovább formálták, majd elfogadták. Az így létrejött státútumjavaslat ugyan a koalíciós pártok által korábban felállított korlátok legtöbbször nem lépte át (tehát nem feltételezte a csehszlovák külpolitika megváltoztatását, s a területi autonómia elvét sem támogatta), mégis jóval messzebb ment, mint minden addigi csehszlovák elképzelés, hiszen – Zdeněk Kárník szavaival élve – a nemzetiségi kérdést az állam demokratikus jellegének két irányba való kiszélesítésével, az önkormányzati jogok megerősítésével és a nemzetiségek jogainak kiterjesztésével kívánta megoldani.¹⁷ A javaslat – szakítva a

csehszlovák állam addigi alapfilozófiájával – az államot nemzetállamból nemzetiségi állammá kívánta átépíteni. Ennek három fontos eszköze pedig a közigazgatás decentralizálása, egy új nyelvtörvény megalkotása és a nemzetiségek jogainak egy külön nemzetiségi státútum (törvénycsomag) általi átfogó átalakítása lett volna.

A tervezet a kisebbségi önkormányzatiságot¹⁸ a szudétanémetek által követelt területi autonómia helyett a Monarchia idejéből kölcsönvett mechanizmusok alapján, tartományi és járási önkormányzatok s az azok keretein belül létrehozandó nemzetiségi kúriák beiktatásával kívánta megoldani. Az egész ország továbbra is négy tartományra – Csehország, Morvaország és Szilézia, Szlovákia, Kárpátalja – oszlott volna.¹⁹ A megerősített jogkörű tartományok legfontosabb önkormányzati testülete a tartomány nagyságától függően 60–120 tagú tartományi gyűlés lett volna. A nemzetiségek öngazgatásának elvét azzal kívánták biztosítani, hogy a tartományi gyűlésbe megválasztott képviselők nemzetiségük alapján nemzetiségi kúriákba tömörültek volna, amelyeknek az adott nemzetiséget érintő minden kérdésben beleegyezési joguk lett volna.²⁰ A decentralizált igazgatás másik fontos pillérének a járási önkormányzati szervezet szánták, amelyek az addigi gyakorlattól élesen eltérően elkülönültek volna az államigazgatástól, s hasonló módon működtek volna, mint a tartományi önkormányzati szervek.

A nemzetiségi státútum tervezete kimondta a Csehszlovákiában élő nemzetek teljes egyenlőségét és tiltotta az elnemzetlenítés minden formáját. Külön paragrafusok biztosították a nemzetiségek arányos részesedését a közhivatalokban, mégpedig a legutolsó népszámlálás arányszámai alapján, miközben az olyan hivatalokat, amelyek a nemzeti kisebbségek ügyeit intézik, csak a kisebbségekhez tartozó személyek által lehetett volna betölteni. Hasonló módon arányos részesedést kaptak volna a nemzeti kisebbségek a költségvetésből is. Mindezt a nemzeti kisebbségek teljes körű kulturális és oktatási autonómiája egészítette volna ki.

Az új nyelvtörvény ugyan az 1920-as törvénykezés talaján maradt volna, ám lényeges koncessziókkal a nemzetiségek felé. A csehszlovák nyelv megőrizte volna államnyelvi jellegét, ám azokon a területeken, ahol a nemzeti kisebbségek többséget alkottak, ezek nyelve hivatalos nyelvvé vált volna. A tervezet a nyelvi jogok érvényesítésének 20%-os határát 15%-ra szállította volna le,²¹ miközben ezek a rendelkezések az addigi gyakorlattal szemben a közigazgatáson kívül az állami vállalatokra, így a vasútra és a postára is érvényesek lettek volna.

A minisztertanács június végi kibővített ülésén elfogadott anyagot korántsem tekintették véglegesnek, kikérték hozzá az egyes szakminisztériumok véleményét is. Azok, miközben elvben támogatták a státútum megalkotását, számos olyan kifogást emeltek ellene, amelyek jelentősen szűkítették volna kihatásait. Különösen a nemzetiségi proporcionalitásnak az állami szférába való esetleges bevezetése váltott ki heves ellenkezést. A szociális minisztérium például arra hivatkozva utasította el ezt az elvet, miszerint az állam szolgálata teljesen megbízható és elkötelezett hivatalnokokat követel.²² Más véleményezők is csupán az állam szempontjából teljes mértékben megbízható személyek állami alkalmazást tartották volna elképzelhetőnek – amely megoldás természetesen számos új problémát vetett volna fel. A nemzetvédelmi minisztérium pedig azt javasolta, hogy a proporcionalitás elve alól a hadsereg, a rendőrség, a határőrség, a politikai hivatalok, a posta, a vasút, az állami erdészet és minden olyan vállalat felmentést kapjon, amelynek tevékenysége az állam védelme szempontjából jelentőséggel bír.²³

A magas politikában meglevő ellentétek, valamint a cseh közvélemény inkább elutasító magatartása ellenére a kormány végül a július 26-i ülésén elfogadta a törvényja-

vaslatok véglegesnek szánt szövegét, s egy nappal később információs céllal szét is küldte a külképviseltekre. Ekkor még abban bíztak, hogy augusztus 3-án a javaslatokat a nemzetgyűlés elé terjeszthetik, ahol megkezdődhet majd érdemi vitájuk. Ehhez azonban egyvalami még hiányzott, mégpedig a német fél pozitív visszajelzése, hiszen az SdP július folyamán szinte folyamatosan kitért az érdemi tárgyalások elől. Ezt észlve a csehszlovák vezetésben az is felötlött, hogy a szudétanémetekkel való egyeztetés nélkül is a törvényhozás elé terjesztik a státútum tervezetét, ám az angol kormány ettől a leg-határozottabban intette Prágát, és azt követelte, hogy „csak olyan anyagot terjesszenek a parlament elé, amiben a németekkel is megegyeztek”.²⁴ A német válasz végül augusztus elsején érkezett meg, s egyértelműen elutasító volt, ami egyben az ún. második terv végét, illetve azt is jelentette, hogy a tervezet nem is került a nemzetgyűlés augusztus 3-i ülésének programjára. Annál inkább sem, mivel ezen a napon érkezett meg Prágába az angol kormány által „investigator” és „mediator” jelzővel illetett lord Runciman, akinek a missziója új fejezetet nyitott a szudétanémet-kérdés kezelésében.

Az EMP álláspontja a státútumtárgyalások első szakaszában

Az Szudétanémet Párt magatartásával ellentétben az Egyesült Magyar Pártnak (EMP) a Hodža által kezdeményezett nemzetiségi státútummal kapcsolatos álláspontja még korántsem feltárt. Nehezen olvashatósága elsősorban a releváns források hiányának tudható be, hiszen az EMP archívumának hiányában a kutatók leginkább csak a csehszlovák belügyi jelentésekre és Magyarország csehszlovákiai külképviseltekének Budapestre küldött jelentéseire kénytelenek hagyatkozni, miközben az egymással sokszor feleselő adatokból nem feltétlenül rajzolódik ki egységes és világos kép az EMP magatartásával kapcsolatban.

Alapvető evidenciaként szögezhető le azonban, hogy az EMP hosszú távú taktikája a budapesti politika függvénye volt, és a revízió ügyében is annak irányvonalához igazodott, vagyis a nagyhatalmak konszenzusa melletti békés határváltozás ideáját favorizálta. Miáltal azonban ennek realitása, a nyugati államok minden ilyen irányú elkötelezettsége hiányában, 1938 tavaszán még nem látszott, Budapest az EMP felé azt kommunikálta, hogy a körülmények kedvező alakulásáig a csehszlovákiai létre kell berendezkedni, s minden lehetséges eszközt, a kormánnyal való megegyezést is ki kell használni a szlovákiai magyarok helyzetének javítása érdekében. Kizárták azonban minden olyan megegyezés lehetőségét, amely az érvényes határok stabilitását erősítették volna.

A státútumtárgyalások során a szlovákiai magyar kisebbség helyzete csupán marginális problémaként jelentkezett. Ehhez mérhető volt a kormánynak a magyar politikai erőkkkel való kapcsolattartása is, hiszen a magyar pártok a státútum kidolgozásnak első időszakában gyakorlatilag semmiféle hivatalos információt nem kaptak, így az EMP vezetői leginkább a cseh és német sajtóból, valamint szudétanémet képviselőtársaitól szereztek a státútummal kapcsolatos értesítéseiket. Mivel a státútum megalkotását bejelentő március 28-i rádióbeszédében Hodža konkrétan csak a németkérdés megoldását említette,²⁵ s a témával kapcsolatos közbeszédben is csak ez visszhangzott, sőt a francia és angol kormány nyilatkozatai is erre szűkítették le Csehszlovákia nemzetiségi problémáit, az Egyesült Magyar Párt vezetői számára kezdetben az sem volt világos, hogy a Prága és az SdP közötti esetleges egyezés nyomán létrejövő státútum a szlovákiai magyar kisebbségre is fog-e vonatkozni, vagy nem.

Azzal kapcsolatban, hogy milyen álláspontra helyezkedik ebben az ügyben az EMP, Szüllő Gézának egy május közepén a *Nemzet* c. budapesti lapnak adott nyilatkozata jelenthet sorvezetőt.²⁶ Ebben a magyar politikus a teljes nemzeti önrendelkezést és a költségvetésből való arányos részesedést jelölte meg olyan feltételekként, amelyek teljesülése esetén az Egyesült Magyar Párt elfogadja a statútumot. Ezt némileg kiegészíti Jaross Andornak egy szintén május közepén, Galántán elmondott választási beszéde, amelyben a pártvezér a következőkben jelölte meg a magyar párt kiindulási helyzetét: „...újból magyarrá kell tenni a magyarlakta területeket. Velünk csak akkor lehet megegyezni, ha ez bekövetkezik. Ezen az úton eddig semmi sem történt. (...) A kormánynak nincs joga arra, hogy a magyarlakta területeket ne magyarok igazgassák, ne magyarok bíraskodjanak a magyarok felett, ne magyarok örködjenek a közbiztonság és a pénzügyi igazgatás felett, s ne magyarok műveljék a magyar veríték és vér öntözte barázdákat. A magyarságnak Szlovákia és Kárpátalja területi önkormányzatán belül teljes nemzeti önkormányzatra van szüksége.”²⁷ Vagyis az EMP továbbra is Szlovákia autonómiáját tekintette alapnak, amelyen belül kulturális és oktatási autonómiával és a közigazgatás ellenőrzésével számolt.

Azokat a feltételeket, amelyekkel a párt a tárgyalásokat meg kívánta kezdeni, hivatalosan az EMP elnökségének május 17-i ülésén fogalmazták meg, ahol az ülést vezető Szüllő a lehető legkedvezőbbnek ítélte meg a helyzetet. Szerinte ugyanis a prágai kormányzat a lehetőségei határáig is el fog menni a kisebbségeknek nyújtott engedményekben, így a szlovákiai magyarok nagy nyereséggel zárhatják a tárgyalásokat. Ennek jegyében a párt a következő követeléseket határozta meg a leendő tárgyalások kiindulási alapjaként: Szlovákia közigazgatási autonómiája, a járások határainak az etnikai határokhoz való igazítása, egy magyar nemzetiségű tartományi alelnök kinevezése, a választójogi törvény módosítása, a nyelvtörvény módosítása, az állampolgárság kérdésének rendezése, a nyugdíjazott magyar közalkalmazottak helyzetének rendezése, magyar nemzetiségű hivatalnokok kinevezése, oktatási autonómia, magyar rádióállomás létesítése, magyar gazdasági tanács létrehozása, a magyar szervezetek (pl. a Hanza) állami támogatása, a magyarországi egyetemi oklevelek nosztrifikálása, magyar püspökség létrehozása, a földreform revíziója, arányos magyar képviselő nem csupán az állami igazgatásban, hanem a biztosítóknak, kereskedelmi kamarákban stb.²⁸

Miután a csehszlovák és a német sajtó szinte naponta foglalkozott a statútum ügyével, s miután a miniszterelnök június elejére már kész tervet ígért, a június elején a párt berkeiből érkező források szerint az EMP-n belül egyre idegesebben fogadták, hogy a pártot továbbra sem szólította meg senki. Annál is inkább, mivel a magyar politikusok szerint a statútum rendelkezései nem lehetnek minden nemzetiség számára azonosak, hiszen a magyarságnak speciális, a szudétanémetektől eltérő problémái is vannak. Ilyennek gondolták az állampolgárság megoldatlan ügyét vagy az elbocsátott magyar közalkalmazottak problémáját is.²⁹ Mindamelllett az EMP sem volt ebben az ügyben nagyon aktív, hanem a kivárára rendezkedett be, figyelmesen értékelve az SdP közvetítésével hozzája érkező információkat.

A magyarkérdés hivatalosan június közepén került a nemzetiségi statútumról folyó tárgyalások napirendjére. Ám az Egyesült Magyar Párt nemtetszését kiváltva Hodža június 16-án a magyarok közül elsőként a Schulcz Ignác, Csomor István és Stunda István összetételű aktivista küldöttséggel ült le tárgyalni, ami a községi választások eredményeinek ismeretében kifejezetten rossz üzenetet jelentett a magyar választók felé. A kormányfőnek ez a taktikája arra utalt, hogy Prága még mindig nem mondott le

az aktivista politika felhasználásáról. Mindamellet a nemzetiségi státútumot illetően maga az aktivista tábor sem volt egységes. A hivatalos aktivizmus, amely leginkább Ivan Dérer vonalát követte, meglehetősen kételkedve, sőt mi több, félelemmel fogadta Hodža terveit, s túlságosan soknak tartotta a németeknek meg a magyar ellenzéknek tett ígéreteket.³⁰ Ezzel szemben a Schulczék lapja által nem is egyszer bírált és „műellenzékinek” nevezett kormánypárti *Magyar Ujság* teljes mellszélességgel kiállt a kormányfő politikája mellett. Sőt Dzurányi László vezércikkei a csehszlovák bürokrácia bírálatától sem voltak mentesek. A neves újságíró ugyanis úgy látta, hogy miközben Hodža szándékai őszinték a megegyezésre, „a bürokrácia egykedvűen halad tovább a maga útján, s néhány tiszteletreméltó kivételtől eltekintve nem az állampolitika új szellemét juttatja kifejezésre, hanem változatlanul régi-magát adja, a szélsőnationalizmus önzésével és rövidlátásával”.³¹

Az EMP-ben már június közepén megkezdték a felkészülést a státútumról folytatandó tárgyalásokra. Szándékuk szerint az első hullámban csupán az általános elvekről kívántak tárgyalni, s miután azokról megegyezés születik, utána kívántak a részletkérdésekre összpontosítani. A párt elnökségének döntése szerint az elvi jelegű megbeszéléseken való részvételre a párt vezető triója, Szüllő, Jaross és Esterházy János kapott felhatalmazást, akikhez a részletekről folyó későbbi tárgyalásokon további szakértők csatlakoznának. Így a gazdasági kérdéseket illetően Hantos László, a Gömör-Nógrád Megyei Gazdasági Egyesület titkára, Fodor Jenő mint ugyanakkor a szervezetnek az igazgatója és Kuthy Géza, a Hanza elnöke; kulturális kérdésekben Fleischmann Gyula, az Országos Keresztényszocialista Párt egyik volt vezető politikusa, jogi kérdésekben pedig Szilárd Marcell, Jankovics Marcell, Cottely János és Pajor Miklós lettek kijelölve.³²

A miniszterelnök és a magyar pártvezérek Korláth Endrével kiegészült csoportja közötti első találkozóra végül június 29-én került sor. A találkozót, amelyet Szüllő és Korláth Budapestre küldött jelentéseiből ismerünk,³³ Hodža miniszterelnök szemmel láthatólag tapogatózó jellegűnek szánta. A maga részéről kifejtette az eltökéltséget a nemzetiségi kérdés megnyugtató rendezésére, miközben azt is hangsúlyozta, hogy ebben a koalíciós pártok részéről érkező esetleges obstrukciók sem fogják megakadályozni. Tájékoztatta a magyar politikusokat arról, hogy a státútum tervezete még nincs kész, s így megvan a lehetőség a magyar észrevételek bedolgozására, ám a törvénytervezet még július folyamán a parlament elé kívánja terjeszteni. Végül Esterházy megjegyzésére, aki kifogásolta, hogy a csehszlovák sajtó kizárólag cseh-német kérdésként kezeli a státútumot, a miniszterelnök leszögezte, hogy a státútum minden nemzetiségre egyformán fog vonatkozni, tehát a magyarok ugyanazokat a jogokat kapják majd meg, mint a németek.

Az EMP vezérkara a másnap, június 30-án tartott ülésén tárgyalta meg a találkozójának fejleményeit. Miközben a miniszterelnök megegyezési szándékát őszintének minősítették, túl nagy esélyt a végső megegyezésre nem adtak. Úgy vélték ugyanis, hogy a csehszlovák kormánykoalícióban belül nem mindenki híve a nemzetiségi követelések teljesítésének. Szkepticizmusukat a postai feliratok ügyében épp azokban a napokban kirobbant érsekújvári incidens is erősítette. Miközben ugyanis június második felében némely vidéken már megkezdődött a március 3-án a kétnyelvű vasúti és postai feliratok ügyében nyilvánosságra hozott kormányrendelet gyakorlati átültetése, a magyarság egyik gazdasági és politikai központjában, Érsekújvárott leszedték a magyár feliratokat a postán. Igaz, a városban az 1930-as népszámlálás szerint hivatalosan csak 45%-nyi

volt a magyarok száma, ám Érsekújvár továbbra is magyar jelleget mutatott. A magyar nyelvű táblák leszerelése ügyében nem csupán az EMP, hanem Schulcz szociáldemokrata képviselő is szót emelt a miniszterelnöknél, így végül július közepén az érsekújvári postán visszaállították az eredeti állapotot.³⁴

Mindenesetre az EMP-ben – többek között Esterháznak és Jarosznak Imrédy miniszterelnökkel folytatott megbeszélése alapján – az a vélemény alakult ki, hogy a tárgyalásokat a szudétánémetek szándékai ellenére is komolyan kell venniük, mert Budapest nem látja reálisnak a határmódosítást, s így a szlovákiai magyaroknak továbbra is az érvényes államhatárok nyújtotta keretekben kell tervezniük.³⁵ A kormányzattal folytatott tárgyalások mellett azonban továbbra is hangsúlyt kívántak helyezni az autonomista bázisra épülő együttműködésre, amely a státútumtárgyalások során még szorosabbá vált, így július 7-én az SdP, a Hlinka-féle Szlovák Néppárt (HSLS) és az EMP képviselői abban is megegyeztek, hogy a kormányzattal folytatott tárgyalásaikon egyik párt sem tesz a többek számára elfogadhatatlan lépéseket, s hogy kölcsönösen tájékoztatni fogják egymást a tárgyalásokról.

Ha másra nem, a miniszterelnöki audiencia arra mégis jó volt, hogy az EMP gépezetét némileg mozgásba hozza. Mint az Koriáth és Szüllő jelentéséből is kiderült, a magyar pártvezérek nem nagyon tudtak világos választ adni Hodžának arra a kérdésére, hogy az autonómiát a gyakorlatban miként képzelik el. Ezt talán maguk is érezve, már a június 30-i klubülésen egy háromtagú bizottságot (Jaross, Salkovszky Jenő és Szilágyi Gyula) bíztak meg a nemzetiségi autonómia alapelveinek kidolgozásával, ami az első fontos lépés volt afelé, hogy a párt Szlovákia autonómiájának követelésétől eljusson a magyar nemzetiségi autonómia követeléséig.

Másrészt a szlovákiai magyar ügy körüli diplomáciai aktivitás is felerősödött, hiszen egyrészt Budapesten, másrészt az Esterházyn keresztül a szlovákiai magyar ügygel szimpatizáló lengyel kormányzati körökben is felvetődött annak az ötlete, hogy egy EMP-delegáció látogasson el Londonba, hogy ott Henlein – amúgy rendkívül sikeres – útjait lemásolja megpróbálja felkelteni az angol politika figelmét a szlovákiai magyar ügy iránt.³⁶ Sőt Varsó szerint nem csupán Esterháznak és Jarosznak kellett volna utaznia, hanem a lengyel kapcsolatait sohasem titkoló Karol Sidor Hlinka-párti szlovák politikusnak is, így jelezve, hogy nem a magyarok és a szlovákok között van probléma, hanem Prága politikájában. Ebből az ötletből azonban végül semmi sem lett. Feltehetőleg elsősorban a brit politika elutasító magatartása miatt. Nem mellékes azonban az a tény sem, hogy a varsói magyar követ szerint a londoni út terve „bizonyos személyi érzékenységre” miatt hiúsult meg, amely megjegyzés minden bizonnyal Szüllő Géza féltékenységére utalhatott, aki mindig is igyekezett magának vindikálni a magyar párt külkapcsolatainak irányítását.

Július 20-án Hodža kormányfő a státútumtárgyalások során másodízben is magához kérte az Egyesült Magyar Párt vezetőit. A találkozó azonban, amelyen magyar részről ugyanaz a négy politikus vett részt, mint a júniusi megbeszéléseken, azt az érzést erősítette, hogy Prága továbbra sem veszi komolyan a magyarkérdés megoldását. Milan Hodža ugyanis miközben azzal az okkal hívta magához a magyar politikusokat, hogy átadja nekik a státútum tervezetét, a találkozón már arra való hivatkozással, hogy azt közben szétosztotta és neki nem maradt egyetlen példánya sem, továbbra sem tudott semmiféle írásos anyagot átnyújtani az EMP képviselőinek.³⁷ Ehelyett szóban ismertette a közigazgatás átalakítására vonatkozó elképzeléseit, majd meghallgatta a magyar politikusok panaszait.

Mivel a tárgyaláson a miniszterelnök ígéretet tett arra, hogy a statútum tervezetét hamarosan írásban is átnyújtja, az EMP két nappal későbbi klubülésén arról született döntés, hogy a nemzetiségi statútum szövegének elemzésével Jaross, Turchányi Imre és Salkovszky Jenő, a nyelvtörvényjavaslat vizsgálatával Esterházy, Pajor Miklós és Virágh Béla, a közigazgatási javaslatok értékelésével pedig Szilassy Béla, Holota János és Giller János lesznek megbízva.³⁸ A kormányfő által ígért szövegtervezeteket az Egyesült Párt végül július 26-án kapta kézhez, igaz, a közigazgatási törvényjavaslat szövege nélkül. A statútumtervezetre és az új nyelvtörvény tervezetére meglehetősen gyorsan válaszolt a párt, amely választ augusztus 3-án juttatták vissza a kormányfőnek.

Az EMP válasza a nemzetiségi jogok újrafogalmazását s az új nyelvtörvényt ígérő tervezetekre a papírformát beteljesítve elutasító volt, hiszen egy pozitív válasz megbontotta volna azt a formálódó ellenzéki tábor, amely az autonomizmus jelszava körül a német, magyar, szlovák és lengyel pártokból kialakulni látszott. Szintén a tervezetek elutasítása mellett szólt az a tény is, hogy ebben az időszakban a nemzetállam nemzetiségi állammá alakításának eszközei még meglehetősen képlékenyek voltak, s az EMP is joggal számíthatott arra, hogy a határozottabb ellenzéki fellépés további, a kormány részéről történő engedmények elérését eredményezheti.

A statútumtervezet elutasítását a válasz bevezetőjében az EMP azzal indokolta, hogy miközben a párt 1938-ban két ízben (a nemzetgyűlésben felolvasott 12 pontos és a miniszterelnöknek átnyújtott 81 pontos memorandumban) jelezte a magyarság alapvető sérelmeit, s azt, hogy ezek megoldását csak az érvényes alkotmányos kereteket meghaladó önkormányzat bevezetésével tudja elképzelni, a statútumtervezet ebből semmit sem tartalmaz.³⁹ Az EMP szerint ugyanis a statútum leginkább csak olyan általános alapelveket foglal magába, amelyek – a végrehajtás garanciája nélkül – eddig is kodifikálva voltak. Ezt pedig azok az elemek sem tudják ellensúlyozni, amelyek újak és üdvözlendők: mint az elnemzetlenítés büntetendősége vagy az arányos részesedés elvének alkalmazása. Ezért az EMP véleménye szerint nem nemzetiségi statútumra van szükség, hanem első lépésként a Csehszlovákiában élő valamennyi nemzet teljes egyenjogúságát kimondó törvényre, amelyet a nemzeti önkormányzat és a sérelmek teljes körű jóvátétele kell, hogy kövessenek. Ezek tehát olyan igények voltak, amelyek túlmutattak az aktuális csehszlovák ajánlatokon.

A statútumtervezethez hasonlóan kemény bírálattal illette a párt a nyelvtörvényjavaslatot is.⁴⁰ Elégtelennek minősítette a nyelvhasználati határ 20%-ról 15%-ra való leszállítását, hiszen így továbbra is mintegy 200 ezer magyar maradna nyelvi jogok nélkül, másrészt a közigazgatási határok megváltoztatásával – mint arra korábban már volt példa – ezt ismét kijátszhatná a kormányzat. Bírálta a válasz a törvénytervezet túlságosan is általános voltát, és azt, hogy a részleteket a később kibocsátandó kormányrendeletek rendeznék. Ezt a megoldást a korábbi tapasztalatokra hivatkozva az EMP elutasította. Harmadjára pedig azt kifogásolta a válasz, hogy törvénytervezet a nemzetiségi nyelvhasználatnak több esetben is csak a lehetőségét irányozza elő, ami az EMP számára kevés.

A válaszvél további részében az EMP 18 pontba rendezve fejtette ki, hogy mely alapelveket tartja kívánatosnak egy új nyelvtörvénybe átültetni. Ezek közül a legfontosabbak a következők voltak:

1. Az állam hivatalos nyelve az államban élő valamennyi nemzet (cseh, szlovák, német, magyar, orosz, lengyel) nyelve legyen.
2. A köztársaság valamennyi bírósága és hatósága valamennyi fentebb felsorolt nyelvű beadványt köteles legyen elfogadni, azt a

beadvány nyelvén tárgyalni, a választ azon a nyelven kiadni. A bíróságok és hatóságok a községekkel azon a nyelven legyenek kötelesek érintkezni, amely nyelv az adott községben többséggel bír. 3. Az anyakönyveket, kataszteri könyveket, cégbejegyzéseket az adott község nyelvén kell vezetni. 4. Az önkormányzatokban minden képviselő tárgyalási nyelvként használhassa saját anyanyelvét. A községek hivatalos elnevezése, az utcák, terek neve az adott község önkormányzatának valamennyi tárgyalási nyelvén és azok helyesírása szerint legyenek feltüntetendők. 5. Az iskolák és kulturális intézmények saját nyelvükön érintkezzenek a hatóságokkal. 6. A jogi személyek és egyesületek maguk állapíthassák meg ügykezelési nyelvüket.⁴¹

Összességében tehát elmondható, hogy az Egyesült Magyar Párt a kormányfő által július végén előterjesztett státútumtervezetet és nyelvtörvénytervezetet, noha a priori nem utasította el, sőt több elemüket előrelépésként értelmezte, a szlovákiai magyarok szempontjából mégis elégtelennek találta. Az elutasítás hátterében azonban ott rejtőzött az is, hogy joggal reménykedhetett abban, hogy az angol közvetítő, Runciman lord megérkezése új impulzusokat vihet a tárgyalásokba, s további engedményekre kényszeríti a csehszlovák kormányzatot.

Küzdelem az egyenlő bánásmód elvéért – a Runciman-misszió napjai (1938. augusztus–szeptember)

Prága mindig is szerette volna a nemzetiségi problémákat belügyként kezelni, a nemzetközi közvéleményt kizárva. Ez a koncepció azonban 1938 kora nyarára véglegesen kudarcba fulladt. Ebben nem kis szerepe volt a német diplomácia tudatos lépéseinek, amelyeknek köszönhetően a szudétanémet-kérdés fokozatosan az európai közvélemény figyelmének centrumába került. A szudétanémet-kérdés nemzetközi problémává terebélyesedését leginkább sir Walter Runciman angol politikusnak a missziója jelezte.

Runciman valójában nem független megfigyelő volt, hanem az angol politika, sőt személyesen Chamberlain küldötte, akinek a feladata az angol érdekek képviselete volt. A Foreign Office által neki adott instrukciók szerint Runcimannek a végső esetben akár egy nagyhatalmi konferencia vagy népszavazás útján is, de le kellett volna zárnia a szudétanémet-kérdést,⁴² így az angol lord minden erejével azon volt, hogy a képlékenyebb csehszlovák elképzeléseket a meglehetősen mereven kijelölt német követelésekhez közelítse.

Runciman jelenlétének az első eredménye az ún. harmadik terv megszületése volt, amelynek alapját a lord munkatársának, Ashton-Gwatkinnek Kundt és Sebekowsky szudétanémet képviselőkkel folytatott megbeszélése jelentette. Ennek alapján terjesztette elő a kormányfőt egyre inkább mellékvágányra szorító Beneš elnök⁴³ augusztus végén az általa harmadiknak nevezett tervet, amely a közszolgálati arányosság és a nyelvi jogok kiszélesítése mellett három német többségű megye létrehozását helyezte kilátásba, amelyek önálló költségvetéssel és helyi (tehát német) rendfenntartó erőkkel rendelkeztek volna.⁴⁴ Az SdP tárgyalói a tervet szinte azonnal elvetették, hivatalosan pedig szeptember 2-án tették meg ugyanezt. Az angol lord ezért, miközben már saját rendezési tervén dolgozott, további engedményekre ösztönözte a csehszlovák vezetést, amely a nemzetközi reakciók miatt is egyre inkább érdekeltté vált a tárgyalásos rendezésben. Elsősorban ennek a tudható be az ún. negyedik terv megszületése, amely Prága részéről a szudétanémet követelések előtti szinte teljes meghátrálást jelentette. Az ismét csak Beneš elnök

által megalkotott, a kormány által szeptember 5-én elfogadott és az SdP-nek két nappal később előterjesztett tervezet Runciman szerint is a lehetséges csehszlovák engedmények végső határát súrolta, hiszen Prága a legtöbb pontban elfogadta a karlsbadi igényeket, és az állami alkalmazottak, valamint a költségvetésből meg az állami megrendelésekből való részesedés arányosságát és paritásos bizottság általi ellenőrzését; a német, a rutén, a magyar és a lengyel nyelvnek a csehszlovákkal való egyenjogúsítását; nemzeti kataszter bevezetését ígérte. Elkutasította viszont a nemzetiszocialista világnézet szabad gyakorlásának a követelést, valamint a területi autonómia helyett az etnikai elvek alapján kialakított megyék autonómiáját helyezte kilátásba.⁴⁵

Az SdP vezetői ezúttal nem merték direkt módon visszautasítani a prágai kormány javaslatát, hiszen azzal saját addigi hivatalos politikájukat hazudtolták volna meg, ezért időt akartak nyerni Hitler szeptember 12-re tervezett nürnbergi beszédéig. A tárgyalások megszakítására a szeptember 7-i Moravská Ostrava-i incidens adott okot,⁴⁶ amelyet követően a szudétanémet küldöttség szeptember 13-ig felfüggesztette a tárgyalásokat.

Hitler nürnbergi beszéde, amellett, hogy bolszevizmussal vádolta Csehszlovákiát, a szudétanémeteknek pedig önrendelkezési jogot követelt az „elnyomás” helyett, a szokásos megtévesztő manőver volt, hiszen Berlin utasítására még aznap fegyveres incidensek egész sora kezdődött el Csehszlovákia németek által lakott vidékein. Az SdP fegyveres csoportjai csendőrörsöket, hivatalokat, ott élő cseheket támadtak meg, cseh és zsidó tulajdonú boltokat fosztottak ki. A csehszlovák kormány ezúttal határozott lépésekkel válaszolt, 13 járásban statáriumot rendelt el, s keményen fellépett minden rendbontással szemben. Ezt látva Henlein szeptember 15-én először Hitlerhez intézett felhívást, s a német többségű csehországi területek megszállását követelte, majd pedig a közvéleményhez fordulva rádiónyilatkozatban jelentette be, hogy a szudétanémet lakosság már nem elégszik meg semmiféle, Csehszlovákián belüli megoldással: *„Ebben az órában lépek elétek és kijelentem: mint szabad németek akarunk élni, újra békét és munkát akarunk hazánkban. Haza akarunk kerülni a birodalomba. Isten áldása legyen rajtunk és a mi igazságos harcunkon.”*⁴⁷ Az SdP vezetése ezután átlépte az államhatárt és Németországba távozott, a csehszlovák kormány pedig ezzel párhuzamosan betiltotta a párt működését.

Az események alakulása véglegesen elásta a kisebbségi kérdés Csehszlovákián belüli tárgyalásos megoldásának és a nemzetiségi státútum megalkotásának esélyét. Ezt felismerve Runciman szeptember 16-án elhagyta Prágát. Misszióját a brit miniszterelnöknek írt jelentése zárta le. Véleménye bár nem perdöntő, mégis fontos adalék az egész szudétanémet krízis értékeléséhez. A tárgyalások kudarcáért elsősorban a Szudétanémet Párt vezetőit hibáztatta: *„A tárgyalások végleges megszakadásáért a felelősség véleményem szerint elsősorban Henlein urat, Frank urat és csehszlovákiai és külföldi híveiket terheli...”* Azt is látta azonban, hogy a kialakult helyzetért a csehszlovák kormányzatot is felelősség terheli: *„Az a meggyőződésem alakult ki, hogy noha az elmúlt húsz évben a csehszlovák kormány nem volt a Szudéta-vidéken elnyomó és biztosan nem »terrorisztikus«, magatartását mégis az érzéketlenség, a megértés hiánya, a kicsinyes intolerancia és a diszkrimináció jellemezte...”* Éppen ezért végső megoldásként azt javasolta, hogy *„azok a járások, ahol a szudétanémetek élnek, azonnali hatállyal önrendelkezési jogot kapjanak. S ha szükséges lesz valamilyen terület átadására, azt hiszem, ezt azonnal és minden késlekedés nélkül végre kell hajtani”*.⁴⁸

Runciman Csehszlovákiába érkezése – amelynek az EMP vezetői talán a valóságosnál is nagyobb jelentőséget tulajdonítottak – meglehetősen felkavarta a szlovensz-

kői magyar politika állóvizét. A *Prágai Magyar Hírlap* a lordot angol–magyar nyelvű vezércikkkel üdvözölte, Jaross pedig nyílt levélben fordult az angol közvetítőhöz, amelyben azt fejtette ki, hogy a szlovákiai magyarság számára csupán az önrendelkezési jog érvényesülése adhatja meg a becsületet és a lehetőséget.⁴⁹ Természetesen a párt feléledő reményei nem csupán, illetve nem feltétlenül csak Runciman személyének szóltak, hanem annak, hogy az angol politika végre tudomásul veszi a szlovákiai magyar közösség igényeit is, és támogatni fogja az egyenlő elbánás elvét. Ez, vagyis annak elérése, hogy a státútumtárgyalások során a magyar ügy ugyanolyan érvennyel jelenjen meg, mint a német, s mind Prága, mind pedig a nyugati hatalmak mondják ki azt, hogy a magyarok ugyanazt fogják kapni, mint a németek, a Runciman-misszióval kapcsolatos magyar remények legfontosabb momentumát jelentették. Ennek érdekében költözött be Esterházy a Runcimannek is átmeneti szállásául szolgáló prágai Alcron Szállóba – amelyet a magyar követ jelentése méregdrágának minősített –, hogy ott „*mint a magyar kisebbségi problémának egy testet öltött szemrehányó sóhaja, nap-nap után szem előtt*” legyen az angol küldöttségnek.⁵⁰

A Runciman-misszió azonban ismét felszínre hozta az EMP vezetésén belüli személyes és olykor nevelésesen kicsinyes ellentéteket, hiszen Szüllő, aki határozott hangon formált igényt arra, hogy a párt vezéréként az övé legyen a rendelkezési jog, mindenáron el akarta távolítani Esterházyt Prágából. A prágai magyar követ szerint úgy gondolta, „*hogy az angol mentalitást csak ő ismervén (aminek az ellenkezőjét okmányilag tudnám bizonyítani), a Runciman misszióval való érintkezés joga kizárólag őt illeti*”.⁵¹ Ezért szentantali birtokára is meg akarta hívni az angol lordot (aki egyébként szívesen fogadta el a csehországi arisztokrácia hasonló invitálását), arra az esetre pedig, ha Esterházy mégis Prágában marad, Imrédy miniszterelnökhöz kívánt az ügyben fordulni. A prágai magyar követ – aki szemmel láthatóan Esterházy pártján állt ebben a konfliktusban – jelentésében szarkasztikusan jegyezte meg, hogy „*Szüllő Géza az angolokkal való érintkezésre egyáltalán nem alkalmas, mert ő az angol nyelvnek egy csallóközi válfaját beszéli, amit senki a világon nem ért*”.

Eközben Hodža miniszterelnök augusztus 2-án ismét fogadta a magyar aktivisták küldöttségét, akik átnyújtották neki a nemzetiségi kérdés megoldására irányuló javaslataikat és a községi választásokon elért eredményeikről készült beszámolót.⁵² S bár a tárgyalások hangvételéről semmiféle információnk nincs, már önmagában az is beszédes, hogy tartalmukról még az aktivista sajtó sem tudósított, s hiányoztak az olyan korábbi megszokott kommentárok is, miszerint a kormányzat az aktivistákkal karöltve kívánja rendezni a magyar ügyet.

Mindezek arra mutatnak, hogy Hodža már maga is belátta, hogy a magyar aktivizmus túl kis potenciállal rendelkezik ahhoz, hogy reá építse terveit. Ám arra, hogy továbbra sem mondott le a szlovákiai magyar közösség megosztásának szándékáról, s ebben bizonyos szerepet még mindig szánt az aktivizmusnak, a másnap, augusztus 3-án néhány általa kiválasztott és meghívott csehszlovákiai magyar közéleti személyiséggel való találkozója volt a bizonyíték.

Az a tény, hogy Hodža miniszterelnök ezekben a rendkívül feszült és bizonyára zsúfolt napokban a saját kezdeményezésére 10 magyar kulturális és egyházi személyiséget magához invitált, és a státútum részleteit velük megtárgyalta, önmagában is érdekes fejlemény, s egyaránt tanúskodhat a miniszterelnök nagyvonalúságáról, ám megosztó szándékairól is. Magunk ez utóbbit tartjuk valószínűnek, annál is inkább, mivel felhatalmazás nélküli személyekről volt szó, akik önmagukon kívül senkit sem képviseltek,

viszont nevük és személyük legitimáló erővel bírhatott volna. A meghívottak névsorát feltehetőleg a „látens magyar aktivizmus” vezéralakja, Lelley Jenő állította össze, mégpedig úgy, hogy saját magát is beleértve 5 aktivista (Lelley, Tyukoss Evangelista János, Nagy Jenő, Balla József kárpátaljai szociáldemokrata szenátor és Katona Móricz csallóközi földbirtokos) és 5 ellenzékiként számon tartott személy (Gömöry János, a Kazinczy Társaság elnöke, Pfeiffer Miklós és Privitzky Gyula kanonokok, Izsák Imre református esperes, Nagyidai Ernő ügyvéd) kapott meghívót.⁵³ A találkozón a miniszterelnök ismertette a jelenlevőkkel a nemzetiségi kérdés megoldására irányuló szándékait, majd arra kérte őket, hogy az írásban is megkapott szöveget két héten belül véleményezzék. Hodža azonban ismét ugyanazt játszotta el, mint korábban az EMP vezetőinek látogatása során, írásos anyagot nem tudott vagy akart a meghívottaknak adni, csupán arra tett ígéretet, hogy pár nap múlva megküldi nekik. Erre azonban nem került sor.

Valójában nem is maga a találkozó az, ami az utókor számára érdekes lehet, hanem az utóélete, ezen belül is az EMP reakciója. A párt lapjai ugyanis keményen rátámadtak a résztvevőkre, válogatás nélkül az aktivizmus szekértolóinak minősítve őket, sőt a párton belül felvetődött a felvidéki magyar kultúra egyik meghatározó szereplőjének, Gömöry Jánosnak a kizárása is az EMP-ből.⁵⁴

Gömöry, Pfeiffer és Izsák számára ezek a támadások annál is kellemetlenebbek voltak, mivel ők már az augusztus 3-i találkozó estéjén találkoztak Pajor Miklós szenátorral, majd Esterházy Jánossal is, akiknek beszámoltak a találkozón történekről, s arról is, hogy miért fogadták el az arra való meghívást.⁵⁵ Esterházy néhány nappal később levélben fordult Gömöryhez, Pfeifferhez, Privitzkyhez és Izsákhöz, amelyben arra kérte őket, hogy ne tegyenek eleget Hodža kérésének, s ne véleményezzék a státútumot, hanem jelezzék, hogy mindenben azonosíthatják magukat az EMP álláspontjával.⁵⁶

A megszólítottak azonban csak részben fogadták meg Esterházy kérését. Elutasították ugyan azt, amit Lelleyék szerettek volna, hogy a találkozó résztvevői közös választ fogalmazzanak meg,⁵⁷ ám a külön válaszadás jogát fenntartva mégis véleményt mondtak a tervezetről. A válaszok közül Pfeiffer és Izsák, valamint Balla szenátor válasza a Prágai Nemzeti Levéltár fondjaiban fellelhető, Gömöry pedig könyvében közölte a magáét.

A miniszterelnökhöz eljuttatott válaszok közül Balla szenátoré kizárólag a státútumnak a Kárpátaljára való alkalmazásával, Izsáké pedig a református egyház ügyeivel foglalkozik. Általánosabb érvényű véleményt csupán Pfeiffer Miklós adott, aki magyar nyelvű levelének bevezető részében leszögezte, hogy ő ugyan nem tagja az EMP-nek, de szimpatizánsa, s politikai kérdésekben az Egyesült Magyar Pártot tartja egyedül illetékesnek nyilatkozni. Majd a javaslatokra rátérve Pfeiffer a nemzeti megbékélés alapfeltételeként az állami hivataloknak a magyar lakossággal szembeni – eddig korántsem szívélyes és előzékeny – magatartásának megváltozását nevezte meg, amellyel párhuzamosan arra is felszólította a miniszterelnököt, hogy állítsa le a többségi sajtó magyarelles kirohanásait s a Szlovák Liga magyarelles tevékenységét. Mint írta, csupán mindezeket követően lehetséges a megegyezés, amelynek alapját a magyarság közigazgatási, kulturális és gazdasági önigazgatása, a magyaroknak a közigazgatásban és közmunkákban való arányos részesedése, az állampolgársági kérdés megoldása és a földreform revíziója kell, hogy képezze.⁵⁸

Mint már jeleztük, az EMP-n belül rendkívül nagy jelentőséget tulajdonítottak Runciman szerepének, s ezért már a párt elnökségének augusztus 2-i ülésén döntés született, hogy a magyar párt követeléseit egy angol nyelvű memorandumban kell

összefoglalni. A *magyar kisebbség helyzete Csehszlovákiában* című 33 oldalas anyag egy általános bevezetőből, majd a részproblémák 15 fejezetben való tárgyalásából állt.⁵⁹ A bevezető részben először a versailles-i békerendszer kritikáját foglalmazták meg, majd a történelmi Magyarország egységes tradícióival szembeállítva, a csehszlovák egység fikciójára épülő államnak minősítették Csehszlovákiát. A magyar kisebbség követeléseit a békeszerződéssel, az abban is hangsúlyozott önrendelkezési joggal összhangban levőnek nevezték. Ezt követően azt az angol közvéleményben elterjedt vélelményt igyekeztek cáfolni, amely szerint azért nincs meg a magyarság egyenjogúsága, mert a magyarok eleve államellenesek. Az állammal szembeni lojalitás bizonyítékaként azt nevezték meg, hogy hivatalos körökben is nemegyszer elismerték, a magyarok a legjobb katonái a köztársaságnak és vér- s pénzbeli adójukat mindenkor lelkiismeretesen teljesítik.

A memorandum a következőkben (az EMP 20 éven át folytatott sérelmi politikájához híven) nem a helyzet megoldásának felvázolására helyezte a hangsúlyt, hanem a magyarság 15 csoportba szerkesztett sérelmeit sorolta fel, miközben a legnagyobb hangsúlyt az oktatási sérelmek, a csehszlovák népszámlálások gyakorlata, a telepítéspolitikája, az elnemzetlenítés eszközei, valamint az 1936-os államvédelmi törvény bírálata kapták.

Az EMP és Runciman között az első közvetlen kapcsolatfelvételre augusztus 10-én került sor, amikor is az angol megbízott az Alcron Szállóban fogadta Esterházyt, aki ismertette előtte a magyarkérdés alapvetéseit. A memorandumot, feltehetően elkészültének kéسدelme miatt, ekkor Esterházy még nem tudta átnyújtani, ám ezt már másnap pótolta. Runciman még aznap áttanulmányozta a szöveget, majd augusztus 12-én újból fogadta Esterházyt, akit ekkor már Szüllő és Jaross is elkísért.⁶⁰ A találkozóról kevés információval rendelkezünk, néhány később elejtett megjegyzésből azonban arra következtetünk, hogy az EMP vezetői elégedettek voltak a megbeszéléssel, ahol Runciman azt a meggyőződését fejtette ki, hogy lát esélyt a nemzetiségi kérdés Csehszlovákián belüli kezelésére, miközben a magyaroknak ugyanazon jogokat kell biztosítani, mint a szudétánémeteknek.

A statútumtárgyalások miatt ezekben a hetekben az EMP szűkebb vezetősége rendkívül sűrűn találkozott és tanácskozott, a szélesebb pártapparátus és a párt tagsága azonban csak alkalmi információkkal rendelkezett a fejleményekről. Éppen ezért az EMP a lévai szabadtéri játékokat kívánta felhasználni arra, hogy ott szélesebb körben is ismertesse a pártnak az aktuális helyzettel kapcsolatos álláspontját. A *János vitéz* bemutatójának első napján, augusztus 13-án megtartott pártértekezleten a meghívott 180 funkcionáriusból 164 jelent meg, akik előtt Jaross Andor pártelnök ismertette az elmúlt hetek fejleményeit.⁶¹ Kemény hangú beszédében a húsz év alatt felhalmozódó sérelmek jóvátételét követelte, és teljes egyenlőséget a köztársaságban élő magyarok számára. A Hodža miniszterelnökkel való megegyezést lehetségesnek tartotta, ám azt sem zárta ki, hogy a megbékélés ellen dolgozó koalíciós képviselők végül megbuktatják a miniszterelnököt, amely helyzet előbb vagy utóbb katonai diktatúrához és végül háborúhoz vezethet. Jaross beszélt arról is, hogy a szlovenszói magyarok helyzete különösen azért nehéz, mivel Prága mellett a német expanzív politika is fenyegeti őket, s bár az EMP is kénytelen volt átvenni az SdP néhány módszerét, a magyarság között erős a nemzetiszocializmussal szembeni antipátia.

Noha az EMP megnyilatkozásai a megegyezés szándékát tükrözték, bizonyos jelek arra mutatnak, hogy az EMP augusztus közepén egyre inkább a kivárás mellett tette le

voksát, nem törekedett azonnali egyezsége Prágával (mint ahogyan Prága sem az EMP-vel), hanem a nemzetközi politika fejleményeitől tette függővé lépéseit. Különösen a Magyarország és a kisantant államok között Bledben folyó tárgyalások s Horthy Miklós kormányzó közelgő németországi útja volt az, amitől fontos útmutatást reméltek az Egyesült Magyar Párt vezetői.

Ugyanakkor egy jól látható változás is felfedezhető az EMP célkitűzéseiben, hiszen augusztus végére a párt elállt Szlovákia autonómiájának követelésétől, ehelyett a magyar etnikai területek autonómiájának célja került előtérbe. Noha ezt a váltást a fennmaradt források szerint elsősorban Runciman azon kérése váltotta ki, hogy „tisz-tán magyar” követeléseket fogalmazzanak meg,⁶² valójában olyan döntésről volt szó, amelynek logikus okai voltak: egyrészt az SdP követeléseihez igazodtak vele, másrészt a szlovák autonómia támogatása korábban is csak taktikai elem volt, s a pártvezetés többsége félt attól, hogy az a szlovákiai magyarok helyzetének romlását idézné elő.

A megváltozott hangsúlyokat igazolja az a válasz is, amelyet az EMP a közigazgatási reformnak arra a tervezetére adott, amelynek átadására a miniszterelnök még a magyar pártvezérek július 20-i látogatásakor tett ígéretet, de amely csupán augusztus derekán jutott el a címzethez. Az augusztus 24-én a párt képviselőinek értekezletén elfogadott, majd másnap elküldött válasz már eleve jelezte, hogy az események túlhaladtak a tervezeten, s így a válasznak is inkább csak levéltári értéke van.⁶³ Bár a válaszban az EMP részletesen taglalja a kormánytervezet gyengéit, az elutasítás mégsem a részleteknek, hanem magának a tervezet egészének szólt, hiszen az EMP a tartományi és járási önkormányzatok jogköreinek bővítése helyett a Csehszlovákiában élő nemzetek teljes önkormányzatában látta a közigazgatási problémájának megoldását. Vagyis ekkor már területi önkormányzatot, értsd: autonómiát követeltek a Szlovákiában és Kárpátalján élő magyarságnak.

Azok a státútumtárgyalások során felmerülő közigazgatásireform-javaslatok, amelyek Csehszlovákiát etnikai alapokon kialakított megyékre osztották volna fel, s így egy magyar többségű megyével (kantonnal) is számoltak volna, valamint azok a magyar elképzelések, amelyek Szlovákia autonómiája helyett a dél-szlovákiai magyar területek önkormányzatával számoltak, szikrázóvá tették az egyébként is inkább csak deklarált, de kevés valódi tartalommal bíró EMP-HSLŠ együttműködést. A HSLŠ számára ugyanis – bármilyen intenzitású volt is az épp aktuális viszonya az EMP-hez – mindig alapvető evidenciának számított Szlovákia területi egységének oszthatatlansága és Szlovákia teljes területének autonómiája. Ezt tükrözte a pártnak a választási kampány finisében, 1938. június 5-én elfogadott autonómiaprogramja, amely saját országgyűlést és kormányzatot követelt Szlovákia számára. Ugyanígy Szlovákia egészének autonómiáját feltételezte az a memorandum is, amelyet a vezérét, Andrej Hlinkát azokban a napokban elvesztő⁶⁴ néppárt Runcimannek átadott. Ebben a HSLŠ imperialista fikciónak nevezte a csehszlovák nemzet elméletét, s a szlovákokat a németekhez és a magyarokhoz hasonlóan nemzeti kisebbségként határozta meg.

Ezért is váltott ki meglehetősen negatív visszhangot szlovák körökben a magyar autonómia terve s azok a kormányzati elképzelések, amelyek az ún. harmadik, majd negyedik tervben fogalmazódtak meg, s amelyek Csehszlovákiát nemzetiségi alapokon megalkotott megyékre (kantonokra) osztották volna fel. Ezek megvalósulása ugyanis Csehországban 3 német, Szlovákiában pedig 1 magyar többségű (Érsekújvári székhelyű) „kantont” eredményezett volna, ami természetesen szöges ellentétben állt a szlovák autonomisták egységes Szlovákiáról szövögetett terveivel. Nem véletlen tehát, hogy a

HSLŠ napilapja, a *Slovák* szeptember 1-jei számában éles ellenvéleményt fogalmazott meg a kantonokkal szemben, miközben állást foglalt Szlovákia integritása mellett.⁶⁵

Az EMP ezekben a hetekben a remény és a kétségbeesés szélsőségei között hanykolódott, hiszen Prágának a szudétánémetek felé tett egyre nagyobb engedményei növelték optimizmusát, ám a másik oldalról folyamatosan éreztették vele, hogy a magyar ügy egyelőre nincs terítéken, s az engedmények csak a németeknek szólnak. S nem csupán a prágai vezetéstől kaptak ilyen impulzusokat, hanem Anglia részéről is. Így amikor az EMP egyik vezetője augusztus végén azzal a kéréssel fordult a Runciman delegációjához tartozó Robert Stopfordhoz, hogy az hivatalosan informálja őt a tárgyalások állásáról, az angol diplomata azzal utasította vissza, hogy: *„ma hivatalosan a misszióknk egyedül a cseh–német probléma megoldása. Másra nem lettünk felkérve és így nem is vállalkozhatunk egyéb kérdésekben álláspontot foglalni.”*⁶⁶

Miután augusztus utolsó napjaiban az ún. harmadik terv is elkészült, s azt Prága mind az SdP, mind Runciman elé terjesztette, Hodža ismét magához kérte Jarosst és Esterházyt. A barátságos hangvételű beszélgetés tartalmilag azonban kevés újat hozott, hiszen a csehszlovák miniszterelnök ismét nem tudott semmi konkrétumot a magyar tárgyalópartnerei elé terjeszteni, s csupán nagy vonalakban ismertette az etnikai elvek alapján kialakított „megyerendszerre” alapozott rendezés szempontjait. A részletes tervezet átadása helyett csupán annyit tudott ígérni, hogy miután a németektől választ kapnak, s azokkal egyezségeket kötöttek, csak utána kíván a tervről a magyar politikusokkal érdemben tárgyalni.⁶⁷

A Prága által a szudétánémeteknek felkínált koncessziók azonban – legalábbis a rendelkezésünkre álló források ezt jelzik – így is elnyerték az EMP vezetőinek tetszését, s azokat megfelelő alapnak tekintették egy végleges megegyezéshez.⁶⁸ Ugyanakkor azt is feltételezték, hogy az esetleges tárgyalások még meglehetősen sokáig elhúzódhatnak, s így végkifejletük továbbra is bizonytalan.

Ebben a helyzetben az EMP-nek tehát továbbra sem jutott más szerep, mint bevárni a cseh–német egyeztetések eredményét, miközben a helyzetet leginkább az SdP különböző szintű vezetőitől kapott információk alapján kísérelték meg értelmezni. Ez a szituáció azonban bizonyos szempontból meg is felelt nekik, hiszen így anélkül tudták hangsúlyozni megegyezési szándékukat, hogy arra Prága bármiféle esélyt is adott volna.

A státúum körüli feszültség kiéleződésével párhuzamosan a magyar aktivisták szerepe egyre inkább elhalványult. Annyit azonban még sikerült elérniük, hogy Runciman, akinek a magyar politikusok memorandumot nyújtottak át a nemzetiségi kérdés megoldásáról, szeptember 9-én fogadta a szociáldemokraták két vezetőjét, Csizmazia György pártelnököt és Schulcz Ignác képviselőt. A memorandum szellemisége leginkább a csehszlovák kormányzat héjájának irányvonalával volt összhangban, hiszen miközben deklarálta a nemzetiségek egyenjogúságának igényét, élesen elutasította az autonómiát mint megoldást.⁶⁹ A memorandumban részletesen szétírt követelések kevés újdonságot tartalmaztak, s a nemzetiségi kérdés olyan rendezését irányozták elő, amely nem igényelte volna a köztársaság addigi rendjének változását.

Összegzés

Chamberlain szeptember 15-i berchtesgadeni útját követően az érvényes államhatárok revíziójának a kérdése került előtérbe, amely folyamat végeredményben a müncheni,

majd pedig az első bécsi döntéshez vezetett. A Csehszlovákián belüli nemzetiségi kiegyezés kudarca azonban nem feltétlenül jelenti a nemzetiségi státútum tartalmi kudarcát is egyben, hiszen a szorosabban vett státútum és az ahhoz kapcsolódó nyelvtörvényjavaslat meg az új közigazgatási rendezés javaslatának június végén jóváhagyott verziója, nemkülönben a Beneš elnök ennél is tovább menő ún. negyedik terve a nemzetiségi kérdés átfogó, az addigiaknál igazságosabb, a nemzetiségek jogos igényeinek elébe menő rendezését jelentette volna. Olyan minőségi változást, amelynek alapját a csehszlovák nemzetiségi politikának a saját nemzetállami terveivel való végleges leszámolás adta volna, s amely a szlovákiai magyarok számára is a kisebbségi lét új, teljesebb megélése előtt nyitott volna utat. Ám mint a két háború közötti nemzetiségi jog kiváló ismerője, René Petráš is figyelmeztet rá, ezeket a tervezeteket mégsem szabad túlértékelnünk, hiszen maximum a kormányjavaslat szintjéig jutottak el, a parlament elé nem is kerültek. A törvények igazi próbáját azonban nem is a parlamenti vita, hanem a gyakorlati életbe való átültetésük jelentette volna. Már csak azért is, mert a státútum előkészítése során a kormányhoz érkezett és a sajtóban is napvilágot látó reakciók alapján a cseh-szlovák közvélemény egy jelentős része meglehetősen elutasítóan fogadta a nemzetállami mechanizmusok feladását. „*Ez az állam a csehek és szlovákok fegyverrel megvívott harcának eredménye, így egyedül ők jogosultak arra, hogy maguk és különösen a kisebbségek fölött uralkodjanak*” – írta egy olvasó a Csallóközben megjelenő szlovák nyelvű lapban.⁷⁰

Az Egyesült Magyar Párt számára a státútum olyan lehetőségként jelentkezett, amely – a hosszú távon érvényes revíziós célok megvalósulásáig – megnyugtató módon rendezhette volna a szlovákiai magyarok helyzetét. Ennek jegyében az EMP az utolsó pillanatokig a tárgyalásos megoldás híve volt, ám az is nyilvánvalónak látszott, hogy csupán olyan egyezségbe lett volna hajlandó belemenni, amely nem erősítené az érvényes államhatárok legitimitását. Így amikor a München előtti napokban Prága részéről olyan ajánlatok jöttek, hogy a csehszlovák kormányzat minden olyan engedményt hajlandó lett volna a szlovákiai magyar kisebbség számára biztosítani, amelyeket a korábbi tárgyalásokon a németeknek megígértek,⁷¹ ezek a javaslatok magyar részről már süket fülekre találtak. A szeptember elején-közepén lejátszódó események ugyanis a magyar párt számára is nyilvánvalóvá tették, hogy a határrevízió lehetősége sokkal korábban jött el, mint azt bármikor is gondolták. Innentől kezdve, mint azt az EMP szeptember 17-i határozata is tükrözte,⁷² a Csehszlovákián belüli megoldás helyett az önrendelkezési elv, a népszavazás és a határrevízió jelszava kerül politikájuk középpontjába. Egy dologban azonban változatlan maradt mind az Egyesült Magyar Párt, mind a szlovákiai magyarság magatartása: céljaik eléréséhez továbbra sem kívántak erőszakos eszközöket felhasználni, hanem megmaradtak a parlamentáris eszközök talaján.

Jegyzetek

1. Az általánosabb témájú munkákban fellelhető értékeléseken kívül lásd az alábbiakat: Harna Josef: Národnostní politika Hodžovy vlády. In *Národnostní politika v Polsku a Československu v meziválečném období. Sborník z mezinárodní vědecké konference*. Praha, 2005, 94–107. p.; Bystrický, Valerián: Národnostný štátut a štátoprávne programy na Slovensku roku 1938. In Bystrický, Valerián: *Od autonómie k vzniku slovenského štátu*. Bratislava, HÚ SAV, 2008,

- 84–99. p.; Szarka László: Národnostní statut a rozpory mezi Benešem a Hodžou 1935–1940. *Střední Evropa*, 1992, 26. sz. 50–53. p.
2. A változás igényét nem lehet csupán a határok megváltoztatására redukálni, hiszen azoknak az egyenlőtlenségeknek az eltávolítása éppúgy beleértendő, amelyek az első világháború győztesei és vesztesei között mesterséges módon fel voltak tartva.
 3. Az 1933-ban alapított párt eredetileg a Sudetendeutsche Heimatfront (SHF) nevet viselte, s csupán a választások előestéjén, a választási törvény előírásához alkalmazkodva vette fel a Sudetendeutsche Partei nevet.
 4. Othmar Spann osztrák filozófus az 1921-ben megjelentetett *Der wahre Staat* című könyvében a demokratikus és szocialista állam közötti ún. harmadik utat próbálta felvázolni. Ideálja egy bécsi központú, a régiót uraló univerzális német rendi állam volt. Antidemokratikus elképzelései számos tekintetben találtak ugyan a náci ideológiával (pl. az antiszemitizmusában), ám egyfajta alternatíváját is jelentettek azoknak, így Berlin számára nem kívánt konkurenciát is jelentettek.
 5. Beneš, Edvard: *Paměti I. Mníchovské dny*. Praha, Academia, 2007. 156. p. Vö. Kárník, Zdeněk: *České země v éře první republiky (1918–1938). Díl 3. O přežití a o život (1936–1938)*. Praha, Libri, 2003. 82. p.
 6. Vö. Kural, Václav: *Konflikt místo spoločenství. Češi a Němci v československém státě (1918–1938)*. Praha, Ústav mezinárodních vztahů, 1993, 165–167. p. Ebben az a felismerés is közrejátszott, hogy a Chamberlain vezette Nagy-Britannia egyre inkább hajlandónak mutatkozott a versailles-i határok békés eszközöket alkalmazó revíziójára.
 7. Kárník, Zdeněk: i. m. 504. p.
 8. Magyar Országos Levéltár, Budapest. Külügyminisztérium, Politikai Osztály Iratai (MOL, K-63), 63. cs, 7/4 t. 1356/pol.1938.
 9. Kural: i. m. 172–173. p.
 10. Hodža, Milan: *Szövetség Közép-Európában*. Pozsony, Kalligram, 2004, 204. p. Az idézetben található *pusztulás* helyett az eredeti szövegnek tartalmilag jobban megfelel a *rombolás* kifejezés.
 11. Čelovský, Bořivoj: *Mníchovská dohoda 1938*. Ostrava, Tilia, 1999, 139. p.
 12. Uo. 161. A beszélgetés érdekes momentumát képezte az, amikor Masaryk arról igyekezett meggyőzni Halifaxot, hogy ő személyesen nincs ellene a radikális megoldásoknak sem, hiszen annak idején az apja sem akarta a Szudéta-területeket Csehszlovákiához csatolni, csupán Lloyd George nyomásának engedett.
 13. Ezt igazolja Beneš elnöknek a prágai angol követtel folytatott május 17-i megbeszélése is. Vö. uo. 162. p.
 14. Beneš: i. m. 225. p.
 15. Vö. Kural: i. m. 174. p.
 16. Kárník: i. m. 539. p.
 17. Uo. 542. p.
 18. Beneš a Prága által javasolt megoldást az angol self-government kifejezéssel próbálta magyarázni. Vö. Beneš: i. m. 236. p.
 19. Archív Ministerstva zahraničních věcí, Praha (AMZV), f. III. sekce, k. 609. fasc. 4.
 20. Archív Národního muzea, Praha (ANM), f. Ivan Dérer, k. 11, 522, Reforma správy.
 21. Uo.
 22. Národní archiv České republiky (NA ČR), f. PMR, k. 3217, 2511/1938.prez.
 23. ANM, f. Ivan Dérer, k. 11, 522, Reforma správy.
 24. Dejmek, Jindřich: *Historik v čele diplomacie: Kamil Krofta*. Praha, Karolinum, 1998. 264. p.
 25. A cseh-szlovák politikusok, köztük a miniszterelnök, csak itt-ott elejtett megjegyzésekben jelezték, hogy a státútum a magyarokat is érinti. Ezek közül figyelmet érdemel az az interjú, amelyet Hodža miniszterelnök június első napjaiban az angol *Daily Mail* c. lapnak adott, s amelyben az újságíró erre irányuló kérdésére világosan kifejtette, hogy amíg a szlovákkérdés nem tartozik a nemzetiiségi ügyek közé, addig a többi nemzetiiség ugyanazokat a jogokat

- fogja megkapni, amelyeket a szudétanémetek. Ennek szellemében pedig a magyar kisebbség problémáját is a helyi önkormányzatok útján fogják megoldani. *Magyar Ujság*, 1938. június 5.
26. *Új Hírek*, 1938. május 24.
 27. *Új Hírek*, 1937. május 17.
 28. Slovenský národný archív, Bratislava (SNA), f. KÚ BA, k. 254. 31833/1938.prez.
 29. SNA, f. KÚ BA, k. 254. 36263.
 30. Vö. *Csehszlovákiai Népszava*, 1938. július 24.
 31. *Magyar Ujság*, 1938. július 3.
 32. SNA, f. KÚ BA, k. 254. 38960.
 33. Magyar Országos Levéltár, Budapest. Külügyminisztérium, Politikai Osztály rezervált Iratai (MOL, K-64), 79. cs. 65. t. 571/res.pol.1938 és 597/res.pol.1938.
 34. NA ČR, f. PMR, k. 218, 5616/1938.
 35. SNA, f. KÚ BA, k. 254. 45605/1938.prez. Azzal kapcsolatban, hogy a hivatalos Magyarország mennyire látta tisztán a német szándékokat, megoszlanak a vélemények. A szerző Ormos Mária véleményével ért egyet, aki szerint Budapest hosszú időn keresztül sem Németország Csehszlovákia-ellenes háborús szándékaival nem volt tisztában, sem annak lehetőségét nem látta, hogy 1938-ban sor kerülhet a trianoni határok revíziójára. Vö. Ormos Mária: *Magyarország a két világháború korában 1914–1945*. Debrecen, Csokonai Kiadó, 1998. 178. p.
 36. MOL, K-64, 79. cs. 7a. t. 591/res.pol.1938.
 37. MOL, K-64, 79. cs. 65. t. 633/res.pol.1938.
 38. *Új Hírek*, 1938. július 24.
 39. MOL, K-63, 63. cs. 7/4. t. 195/pol.1938.
 40. Uo.
 41. Uo.
 42. Čelovský: i. m. 236. p. A cseh történész szerint a nagyhatalmi konferencián Lengyelország és Magyarország esetleges részvételével is számoltak.
 43. Emlékirataiban Beneš úgy emlékszik vissza, hogy a tárgyalások eredménytelenségét látva ő maga három ízben is kezdeményezte a kormányfő cseréjét, de eredménytelenül. Hodža félreállítását többek között azzal is indokolja, hogy maga Henlein jelentette be, hogy a továbbiakban csak a köztársasági elnökkel hajlandó tárgyalni. Vö. Beneš: i. m. 269. és 277. p. A Hodža és Beneš közötti koncepcionális ellentétekkel kapcsolatban lásd Szarka: i. m.
 44. Dejmek: i. m. 279. p.
 45. Az addig meglehetősen merev korlátok között mozgó Beneš ilyen mértékű meghátrálása azóta is viták tárgya. Egyesek őszinte megegyezési szándékot látnak mögötte, mások szerint viszont Beneš kockázatos játékba kezdett, hiszen azt feltételezte, hogy a németek nem akarják a megegyezést, s úgyszólván visszautasítják majd az ajánlatát. A nagyhatalmak és a nemzetközi közvélemény viszont ezek után nem tehet majd mást, mint hogy egyértelműen Prága mögé sorakozik fel. Vö. Čelovský: i. m. 240. p. Noha a csehszlovák köztársasági elnök utólagos értékeléseit mindig nagy óvatossággal kell kezelnünk, a fenti véleményt erősíti, hogy a háborús évek alatt Beneš több ízben is úgy nyilatkozott, hogy a negyedeik tervet ő maga az alkotmánnyal ellentétesnek és egyben megvalósíthatatlannak tartotta. Vö. Beneš: i. m. 306. p.
 46. Az incidens lefolyása ismert, a felelősökről azonban máig vita folyik. A helyi bíróság előtt társaik szabadon bocsátása érdekében tüntető német diákok ugyanis összetűzésbe kerültek a rendfenntartó erőkkel, miközben a lovas rendőrök a tüntetőket vezető szudétanémet parlamenti képviselőt is bántalmazták.
 47. *PMH*, 1938. szeptember 16.
 48. Lord Runciman to the Prime Minister. A jelentést közli Wojtasek, Charles: *From Trianon to the First Vienna Arbitral Award*. Montreal, Institute of Comperative Civilizations, 1981, 201–204. p.
 49. *PMH*, 1938. augusztus 3.
 50. MOL, K-64, 79. cs. 65. t. 769/res.pol.1938.
 51. Uo.

52. *Csehszlovákiai Népszava*, 1938. augusztus 7.
 53. MOL, K-63, 63. cs. 7/4. t. 85/pol.1938.
 54. SNA, f. KÚ BA, k. 254. 52818/1938.prez.
 55. Gömör János: *Emlékeim egy letűnt világról*. Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1964, 182. p.
 56. Uo. 184. Gömör könyvében közli Esterházy augusztus 13-i lévai felszólalásának egy részletét is, amelyben a pártvezér a kedélyeket megnyugtatón akarván nyilvánosan is kihangsúlyozta a meghívottak közötti különbséget, s a „Lelley-Tyúkos-féle” aktivistáktól eltérően Gömöryéket védelmébe vette. A párttól Gömör csupán 1939 januárjában kapott elégtételt, amikor is a már magyarországi illetőségű pártvezetőség határozatban mondta ki, hogy Gömör nem vétett a magyar érdekek ellen. Uo. 187–192. p.
 57. *Új Hírek*, 1938. augusztus 5.
 58. NA ČR, f. PMR, k. 218.
 59. A memorandum angol nyelvű szövege megtalálható: MOL, K-63, 63. cs. 7/4. t.; a szöveg magyar nyelvű fordítása: MOL, K-63, 64. cs. 7/4. t.
 60. Popély Gyula: *A szlovákiai magyar kisebbség kronológiája 1915–1945*. Kézirat. Fórum Kisebbségkutató Intézet.
 61. SNA, f. KÚ BA, k. 254. 53393/1938.prez.
 62. SNA, f. KÚ BA, k. 254. 55633/1938.prez.
 63. MOL, K-63, 64. cs. 7/4. t. 229/pol.1938.
 64. A HSLS alapítója és megkérdőjelezhetetlen tekintélyű vezetője, Andrej Hlinka 1938. augusztus 16-án hunyt el.
 65. *Slovák*, 1938. szeptember 1.
 66. Ádám Magda et. al. (szerk.): *Az első bécsi döntés okmánytára, 1938. augusztus 3. – 1939. március 15.* Kézirat.
 67. MOL, K-64, 75. cs. 777/res.pol.1938.
 68. NA ČR, f. PMV-AMV 225, k. 1090, 26756.
 69. *Csehszlovákiai Népszava*, 1938. szeptember 18.
 70. *Žitný ostrov*, 1938. augusztus 1.
 71. Ádám Magda: *A versailles-i Közép-Európa összeomlása. A müncheni válság és Magyarország. Századok*, 1999, 4. sz. 707. p.
 72. SNA, f. KÚ BA, k. 254, bez. č.

ATTILA SIMON

THE NATIONAL STATUTE OF 1938 AND THE HUNGARIAN MINORITY

Following Chamberlain's visit to Berchtesgaden on the 15th of September, the question of revision of state borders was brought to the forefront, resulting in the Munich Pact and later in the Vienna Convention. The failure of ethnic reconciliation in Czechoslovakia, however, does not necessarily imply the failure of the content of the ethnic directive, as the more strictly interpreted statute and the related language law, the last version of the administrative division proposal, as well as president Beneš's even more ambitious, so-called "Fourth Plan" would have been far more righteous and in line with the ethnic minorities justified demands regarding the complex handling of the ethnic question. It would have been a qualitative change, a minority policy based on reckoning with the Czechoslovak nation state ambitions and it would have paved the way for a new, richer experience for the Hungarian ethnic community in Slovakia. However, we must not overrate these plans, as they have never been submitted to the parliament, they only reached the stage of a governmental proposal. The real challenge for these proposed laws would not have been the debate in the parliament, but their implementation in real life. During the preparation of the

statute, the feedback which has reached the government and has been given press coverage revealed that a significant portion of the public opinion has opposed giving up the mechanisms of the nation state.

During the end of the period between the two world wars, the United Hungarian Party (EMP) has regarded these plans as an opportunity, which could have settled the situation of Hungarians in Slovakia in a reassuring way. In line with this, the EMP was in favour of discussions until the last moments, but it was also obvious that it would only agree with a solution which was not to strengthen the legitimacy of the nation state's borders at the time. Therefore, a few days before the Munich conference, when Prague was sending offers, according to which the Czechoslovak government was ready to make all those concessions for the Hungarian minority which it has granted before to the Germans, the Hungarian party was not open to them anymore. The events taking place in the beginning and middle of September 1938 have made it clear that the possibility of border revision is closer than anyone thought before. From there on, the politics of the EMP were focused on autonomous efforts, referendum and border revision, instead of seeking a solution within the state of Czechoslovakia. One thing, though, remained the same within the party and the ethnic community as well: they did not wish to use any violent force to pursue their goal, instead they stood by the parliamentary instruments.

SIMON ATTILA

EGY RÖVID ESZTENDŐ
KRÓNIKÁJA
A szlovákiai magyarok 1938-ban

Fórum Kisebbségkutató Intézet

A nyelvi problémák kezelése¹

ISTVÁN LANSTYÁK
The treatment of language problems

81`27
81`246.2
811.511.141`242
81`242

Keywords: Language management. Simple management. Organized management. Language problem. Strategies of treating language problems. Language ideologies.

Bevezetés

A kisebbségi beszélőközösségek a többségi társadalmakhoz képest lényegesen több nyelvi problémával küszködnek, ráadásul a kisebbségi közösségek nyelvi problémái elemibb módon, húsbavágóbban érintik az emberek életét, mint a többségi társadalmakban is jelentkező problémák. A nyelvi problémák megfelelő kezelése ezért jelentős mértékben hozzájárulhat a kisebbségi emberek jó közérzetének kialakulásához, ill. megerősödéséhez, ezáltal pedig az adott országok stabilitásához, sőt közvetve prosperitásukhoz is. Éppen ezért a kisebbségi társadalmakban a nyelv társas beágyazottságára odafigyelő nyelvtudománynak rendkívül fontos feladata (lenne) az adott közösségben – vagy inkább közösségekben – jelentkező nyelvi problémák tanulmányozása és „testre szabott” megoldási javaslatok kidolgozása.

Ez a meggyőződés késztetett arra, hogy elkezdjek a nyelvi problémák kérdéskörével mélyebben foglalkozni, s eddigi kutatási eredményeimet közreadjam a Fórum Társadalomtudományi Szemle hasábjain.² Amikor belefogtam tervezett cikkem megírásába, magam is meglepődtem, mekkora fába vágtam a fejszém. Kiderült, hogy egyetlen közleményben még a legfontosabb tudnivalókat sem tudom elmondani. Ezért aztán három különálló cikk megírása mellett döntöttem.

Az első írásban, amely folyóiratunk idei első számában jelent meg, bemutattam azt az elméleti keretet – a nyelvmenedzselés-elméletet –, amelyet a legalkalmasabbnak tartok a nyelvi problémák tanulmányozására és kezelésére, többféle szempontból is meghatároztam a nyelvi probléma fogalmát, s vázoltam legfontosabb típusait (Lanstyák 2010b). Mivel az első közleményben helyhiány miatt nem tudtam részletesebben bemutatni a nyelvi problémákat nyelvi jellegük alapján (pedig épp erről a típusról volt a legtöbb mondanivalóm), a második írást, amely folyóiratunk előző számában jelent meg, ennek a kérdéskörnek szenteltem (Lanstyák 2010c). Jelen írásomban végre eljutok a nyelvi problémakezelés különféle stratégiáinak bemutatásáig (a probléma *megoldása* ezeknek csupán egyike), külön hangsúlyozva a nyelvi problémák ideológiai meghatározottságát. Fejtegetéseimet, ahol csak lehet, hiteles, dokumentálható példákkal illusztrálom.

Néhány alapfogalom

Nyelvi probléma

A nyelvi probléma mibenlétével előző közleményemben foglalkoztam részletesebben (Lanstyák 2010b), háromféle szempontból meghatározva a nyelvi probléma fogalmát: (1) mint az általában vett problémák sajátos esetét; (2) az adott beszédhelyzetben érvényesülő normák szempontjából és (3) a problémák következményeinek szempontjából. Itt most csupán az első megközelítés lényegét foglalom össze röviden. Ennek értelmében az eseti nyelvi probléma olyan körülmény, amely akadályozza a beszélőt abban, hogy valamilyen nyelvi vonatkozású célját elérje, vagyis abban, hogy minél hatékonyabban használjon egy vagy több nyelvet, ill. nyelvváltozatot nyelven kívüli céljainak elérésére (olykor maga a nyelvhasználat is lehet egyedüli cél).³ Az eseti problémák általánosításaiként típusproblémákat is megkülönböztethetünk; ezeket olyan körülményeként határozhatjuk meg, amelyek akadályozzák az adott beszélőközösséget kitűzött „nyelvi céljai” megvalósításában. Míg tehát az eseti problémák konkrét élethelyzetekben jelentkező, helyhez és időhöz, valamint konkrét emberekhez köthető problémák, addig a típusproblémák az eseti problémák általánosításával létrejövő elvont kategóriák.

Eseti nyelvi probléma volt például az az egyik nyelvi naplóban⁴ szereplő eset, amikor egy vegyes házasságból származó egyetemista lány, akit a magyar anyanyelvű apja nem tanított meg magyarul, nem értette, mit jelent a *gyöngyvirág* szó, amivel őt az apja szólította. Megkérdezte egy magyarul tudó barátjától, aki – nem tudni, hogy hiányos magyar vagy hiányos szlovák tudása miatt vagy egyszerűen botlásoként – azt mondta neki, hogy a *gyöngyvirág* szlovákkul *imelo*. Ezután a lány abban a hitben élt, hogy az apja egy parazita növényhez, a fagyöngyöz hasonlója. Nem vette ezt zokon, sőt örült neki, hisz a fagyöngyöt díszítésre is használják, de amikor a nyelvi napló szerzője elmondta neki, hogy a *gyöngyvirág* valójában *konvalinka*, annak azért jobban örült.

Ez az egyedi nyelvi probléma két jellemző kisebbségi magyar típusproblémára lehet példa. Az egyik a vegyes házasságokban jelentkező kommunikációs és egyéb nyelvi problémák, a másik pedig a hiányos nyelvtudásból adódó problémák. Amennyiben nem hiányos nyelvtudás volt a félretájékoztatás oka, akkor nyelvből-lásról volt szó, amely szintén típusprobléma, de a másik kettőnél sokkal kisebb jelentőségű.

Nyelvmenedzselés

A nyelvalakításnak a közelmúltig két válfaja volt ismeretes régióinkban. Az egyik a hagyományos nyelvművelés, a másik pedig a modernebb nyelvtervezés (vö. Nekvapil 2006, 2007). A nyelvművelés leginkább a már kialakult standard nyelvváltozattal rendelkező nyelvek szókincsét és rendszerét próbálja befolyásolni; magyar viszonylatban ez sajnos leginkább a nyelv szegényítését jelenti, különféle, a nyelvművelők szemében helytelennek látszó szavak és formák visszaszorítása, a nyelvből való kitiltása révén. Ezzel szemben a nyelvtervezést olyan közösségekben alkalmazzák, amelyekben a fő feladat a standard nyelvváltozat megteremtése (beleértve az írásrendszer és a helyesírás létrehozását is); további jellegzetesen nyelvtervezési feladatok közé tartozik bizonyos sajátos regiszterek, pl. a szaknyelvek megteremtése és fejlesztése, a kiháló nyelv-

vek élénkítése vagy újraélesztése vagy egy egynyelvű közösség kétnyelvűsítése. Magyar viszonylatban példamutatóan sikeres nyelvtervezési tevékenység volt a felvilágosodás korában és a reformkorban a nyelvújítás; ezzel szemben a nem sokkal az osztrák–magyar kiegyezés után kibontakozó és máig meglévő nyelvalakítási tevékenység nem más, mint nyelvművelés (annak talán világviszonylatban is legkártékonyabb fajtája).

A nyelvalakítás harmadik válfaja, a nyelvmenedzselés, amely – átfogó jellegénél fogva – egyaránt magába foglalja a nyelvművelő és a nyelvtervező tevékenységeket, csak a közelmúltban, az ezredforduló után jelent meg régióinkban. E tevékenység elméleti alapjait az ún. nyelvmenedzselés-elmélet fektette le (erre l. pl. Jernudd 1993; Jernudd–Neustupný 1987; Nekvapil 2000, 2006, 2009; Neustupný 2002). A nyelvmenedzselés a nyelvi problémák feltárását, elemzését és kezelését foglalja magába. A nyelvmenedzselés-elméletet eddig inkább a kultúraközi kommunikáció során jelentkező nyelvi problémák megoldására alkalmazták, ám nem annyira kisebbségi közösségekben, mint inkább olyan kisebb csoportokban, amelyek a maguk módján „kisebbségiek” ugyan, de nem élnek a kisebbségi kétnyelvűség körülményei közt (l. pl. Neustupný 1985, 2005; Muraoka 2000, 2009; Nekvapil–Nekula 2008). Ugyanakkor ez az elmélet maximálisan alkalmas arra is, hogy az őshonos nyelvi kisebbségi közösségek helyzete leírásának, ill. a bennük meglévő nyelvi problémák megoldásának keretétül szolgáljon (vö. Hübschmannová–Neustupný 2004, Neustupný–Nekvapil 2003; szlovákiai magyar viszonylatban Sherman 2007; Szabó Mihály 2007; Lanstyák–Szabó Mihály 2009).

A nyelvmenedzselésnek két fő válfaja van. Amikor a nyelvi problémákkal laikus beszélők szembesülnek és keresnek rájuk megoldásokat, egyszerű nyelvmenedzselésről beszélünk; amikor a nyelvi problémákkal szakemberek foglalkoznak intézményi keretek közt, szervezett nyelvmenedzselésről van szó.

Például ha egy kisebbségi öreg néninek gondja akad egy gyógyszer államnyelvű használati utasításának megértésével, az egyedi problémát kezelheti egyedi módon az egyszerű nyelvmenedzselés keretében. Előfordulhat például, hogy a szöveget egyszerűen nem olvassa el, bízva benne, hogy nincs benne semmi olyan információ, amely nélkül nem tudná a gyógyszert szedni, vagy amelynek a figyelmen kívül hagyása súlyosan károsítaná egészségét. Egy másik lehetőség, hogy megkéri a szomszédját, fordítsa le neki. (Vö. Lanstyák 2003.)

Ennek a problémának mint *típus*problémának a kezelése nyilvánvalóan egészen más módon történne: elvileg lehetséges, de gyakorlatilag irreális megoldást jelentene, ha az öreg néni beiratkozna egy szlovák nyelvtanfolyamra; a valódi – emberjogiilag is korrekt – megoldás természetesen az volna, ha a kisebbségek által lakott területeken kétnyelvűek volnának a gyógyszerre vonatkozó információkat tartalmazó szövegek (e problémát – jóakarattal – nem volna nehéz és költséges megoldani, mivel a legtöbb gyógyszer valószínűleg nemzetközi, így a használati utasításnak többnyire nyilván létezik magyar változata, Magyarországon). Ez utóbbi megoldás azonban már nem az egyszerű, hanem a szervezett nyelvmenedzselés körébe tartozik.

Amikor egy konkrét eseti probléma kezelése „azon melegében”, keletkezésének pillanatában elkezdődik, „online” problémakezelésről beszélünk; az „online” problémakezelés az egyszerű nyelvmenedzselés keretében történik. Gyakran előfordul azonban, hogy a beszélő „a tett színhelyén” problémáját nem tudja vagy nem akarja megoldani, s később tér vissza hozzá; ilyenkor rendszerint már nem az adott eseti prob-

lémával foglalkozik, hanem az adott eseti problémát is magába foglaló típusproblémával. Ilyenkor beszélünk „offline” problémakezelésről.

Szlovákiában, ill. az egykori Csehszlovákiában azokat a rendezvényeket, melyeket valamilyen konkrét tevékenység együttes végzése érdekében szerveztek (pl. közös, rendszerint többnapos fölkészülés valamilyen versenyre, fellépésre, bentlakásos foglalkozás, tanfolyam), szlovákul *sústredenie*-nek nevezték és nevezik. A magyarban ilyen átfogó fogalom – és azt jelölő szó – nem létezik, Magyarországon külön-külön beszélnek pl. *bentlakásos próba*-ról, *tanfolyam*-ról, *edzőtábor*-ról stb., ezek fölé nem boltozódik átfogó fogalom, s így nem is létezik mindezekre vonatkoztatható szó, hiperonima. A magyarországiak jól megvannak az ilyen szó nélkül, hiszen az ő tudatukban az ilyen eltérő tevékenységek nem álltak össze egyetlen fogalomká. Nem úgy a szlovákiai magyarok, akiknek szükségük van arra, hogy ezt a fogalmat magyarul is egy szóval (vagy esetleg állandósult szókapcsolattal) nevezzék meg.

Ennek a problémának az egyszerű nyelvalakítás keretében kétféle megoldása született, ill. létezik a mai napig: a beszélők egy része kódot váltva magyar szövegben is a *sústredenie* szót használja, más részük pedig a *sústredenie* szó evidensnek látszó közmagyar megfelelőjét, az *összpontosítás* szót választja ebben a jelentésben, valószínűleg nem is tudatosítva, hogy az *összpontosítás* szónak a közmagyarban nincs ilyen jelentése. Mindez természetesen konkrét élethelyzetekben, „online” történik. Az első megoldás csak a beszélt nyelvben elfogadható, a második azonban az írott nyelvben is, ezért a szó a szlovákiai magyar írásbeliségbe is bekerült. Amennyiben a szó használatát az újságírók egymás közt megvitták, azt mondhatjuk, hogy megtörtént a nyelvi probléma „offline” kezelése, sőt megoldása is, jóllehet még mindig inkább az egyszerű nyelvalakítás keretei közt.

Az *összpontosítás* szóra azonban a nyelv művelők is fölfigyeltek, s mivel használata eltért a magyarországitól, kifogást emeltek ellene, arra próbálva rávenni a beszélőket, hogy „felejtsek el” ezt a kétségtelenül létező fogalmat, s az *összpontosítás* szó használata helyett mindig nevezzék meg a konkrét tevékenységet, pl. *összejövetel*, *megbeszélés*, *gyakorlás*, *gyakorlat*, *edzés*, *edzőtábor*, *sporttábor*, *(bentlakásos) próba*, *tanfolyam*, *továbbképzés* stb. (l. Jakab 1987). Ez az elvárás azonban túl nagy mentális terhet ró a beszélőkre, ezért a problémának ez a kezelése – amely természetesen szintén „offline” történt – sokkal inkább felerősítette a problémát, semmint hogy megoldotta volna. Azt mondhatjuk hát, hogy a szervezett nyelvalakítás első megoldási kísérlete nem volt sikeres.

Szemben a nyelv művelésnek ezzel az életidegen eljárásával a nyelvtervezés az *összpontosítás* szó használatát legitímálta azzal, hogy fölvetette a Magyar értelmező kéziszótár 2. kiadásába, mégpedig korlátozó stílusminősítés nélkül, ezzel jelezve, hogy a szó használatát a legmagasabb írásbeliségben is megfelelőnek tartja. A probléma tehát a szervezett nyelvalakítás keretei közt remélhetőleg véglegesen megoldódott, ugyanakkor természetesen nem feltétlenül van erről minden olyan beszélőnek tudomása, aki az *összpontosítás* szó használatát problémásnak érezte és érzi, ezért „online” továbbra is szükségét érezhetik a probléma kezelésének, az egyszerű menedzselés keretei közt.

Különbség van a mostani és a korábbi helyzet között. Itt már nem az a probléma, hogy a beszélők számára nem állna rendelkezésre megfelelő nyelvi eszköz, hanem az, hogy a rendelkezésükre álló, megfelelő nyelvi eszközt nem ismerik, ezért szorulhatnak rá újra meg újra a probléma „online” kezelésére.

Amint a példánkból is látszik, a szervezett nyelvalakítás mindig „offline” foglalkozik a nyelvi problémákkal, pontosabban típusproblémákkal. Az „online” és az „offline” meg-

közelítés közt gyakran nagy a különbség: az olyan megoldások, amelyek „online” teljesen normálisak, elfogadhatóak (pl. a föntebbi esetben a kódváltás, a szlovák *sústredenie* szó használata magyar beszédben), „offline” nemegyszer számításba sem jöhetnek, különösen a szervezett nyelvalakítás esetében.

A laikus beszélők tevékenysége nyelvi diskurzusok befolyásolására irányul; a szakemberek ezen kívül nemegyszer a nyelvi változásokat is befolyásolni kívánják a diskurzusokban eszközölt változtatásokon keresztül (l. még Lanstyák 2010b). A fenti esetben pl. a beszélő csak arra törekszik, hogy kommunikációs problémáját megoldja, a nyelvész viszont azt tartja szem előtt, hogy magába a nyelvbe bekerüljön az adott fogalmat adekvát módon kifejező nyelvi elem.

PROBLÉMAKEZELÉSI STRATÉGIÁK

Amint arra maga a *probléma* szó is utal, a nyelvi probléma olyan „ügy”, amely megoldásért kiált.⁵ A problémakezelés mégsem azonos a probléma megoldásának folyamatával: egyrészt a problémakezeléshez tartozik az anticipált problémák megelőzésére tett intézkedések fogantatása, másrészt vannak olyan létező problémák, amelyeket a beszélők és a közösségek kezelnek ugyan, de nem oldanak meg. A megoldhatatlan problémát a beszélők igyekeznek elkerülni, ha pedig ez lehetetlen, akkor jobbik esetben elfogadják, és megtanulnak együtt élni vele, rosszabbik esetben csak elszenvedik. A problémakezelés sajátos – talán szélsőséges – módja a probléma létének letagadása, amely a probléma rejtett elfogadásának egy válfaja is lehet. Végül a problémakezelés külön stratégiájának tekinthetjük a probléma (mentális) megszüntetését, ami a látszat ellenére nem azonos a probléma megoldásával, inkább a probléma elfogadásával rokon. Az alábbiakban a problémakezelés fő módzatait a következő sorrendben mutatom be: megoldás, megelőzés, elkerülés, letagadás, megszüntetés, elfogadás, elszenvedés.

1. A probléma megoldása

A probléma megoldása olyan cselekvéssorozat, melynek eredményeképpen a létrejött probléma a körülményekbe való beavatkozás révén, rendszerint egy konkrét cselekvési program megvalósulásaként megszűnik létezni. A probléma megoldására nagyon sok példa áll rendelkezésünkre, ezekből itt aránytalanul keveset mutatok be, mégpedig azért, hogy jusson tér a nyelvi problémakezelés többi, kevésbé ismert módozatának a bemutatására.

Az első példánkban az eseti problémát nyelvi lapszus okozta; a beszélő „online”, körülírással oldotta meg a problémát. A körülírás a nyelvi lapszus és a nyelvi hiány esetében az egyik legkézenfekvőbb „online” megoldási stratégia.

Mivel a kollégiumi szobámban az asztalom körül nincs elektromos csatlakozó, kénytelen vagyok az egyik szobatársamét használni. Ezt a problémát akartam megoldani egy hosszabbító vásárlásával. Amikor épp erről beszélgettem a szobatársammal, nem jutott eszembe a szlovák *predlžovačka* 'hosszabbító' szó, ezért megpróbáltam körülírni: „*idem si kúpiť nejaký kábel...*”⁶, ennyiből már tudta, hogy mit akarok mondani.

A téves nyelvválasztás olyan nyelvi probléma, ami viszonylag könnyen korrigálható. Az alábbi eset azért érdekes, mert itt a korrekció csak második nekifutásra sikerült:

Egy nap Dunaszerdahelyről utaztam Pozsonyba, és a busz megállón megkérdeztem egy várakozó hölgytől, hogy ez a busz fog-e majd Pozsonyba menni, de ő visszakérdezett, hogy: „*Prosím?*” „Tessék?”. Annyira váratlanul ért, hogy Dunaszerdahelyen nem értették meg a magyar kérdésemet, hogy zavaromban angolul ismételttem meg: „*Is this bus going to Bratislava?*” Majd mikor észrevettem, akkor rögtön elmondtam szlovákul is: „*Tento autobus ide do Bratislavy?*” Végül a hölgy szlovákul válaszolt nekem.

A következő naplóbejegyzés egy nyelvi témájú családi beszélgetésről szól; az egyik résztvevő számára az ún. suksükölés volt a probléma, a másik résztvevő, a naplóbejegyző – magyar szakos egyetemi hallgató – számára pedig épp a suksükölésnek, ill. a suksükölő beszélőknek az elítélése. A probléma „offline” megoldását a naplóbejegyző saját testvére, ill. általában az ilyen hozzáállású emberek irányában folytatott felvilágosító tevékenységben látja:

Vasárnap este édesanyámmal és húgommal többek között arról beszélgettünk, hogy másnap kezdődik a nyári szemeszter, ami biztosan hamar eltelik majd. Szó esett arról, hogy milyen órákat vettem fel, s mikor édesanyám meghallotta, hogy szociolingvisztikára is fogok járni, megjegyezte, hogy akkor majd ismét beszélgetünk a nyelvművelők hülyeségeiről. Ekkor kérdezte meg, hogy mit szólnak a suksüköléshez. Húgom erősen tiltakozott ez ellen: „*Aki magyar, az ne suksüköljön. Ez nem való magyar emberhez.*” Nagyon meglepődtem ezen a véleményén, hiszen többször hallottam őt is suksükölni. Kérdéseimre, hogy miért van ennyire a suksükölés ellen, azt válaszolta, hogy mert így tanulta az alap- és középiskolában is. Furcsa volt számomra nemcsak azért, mert ő is használja ezt a megbélyegzett formát, hanem azért is, mert már párszor otthon is elmondtam, hogy ez egy nyelvi babona. Miután megmagyaráztam, hogy mi is a suksükölés lényege, hogy húgom is használja ezt a formát, hogy tévesen hiszi azt, hogy aki suksüköl az nem lehet rendes magyar, bízom benne, hogy sikerült „kiölnöm” húgomból ezt a babonát.

Az, hogy egy beszélő valamilyen beszédhelyzetben suksüköl, nem objektíve probléma, hanem a magyar beszélőközösségben erőteljesen jelentkező nyelvi standardizmus és vele összekapcsolódó nacionalizmus („ez nem való magyar emberhez”) miatt.⁷

Arról, hogy az említett hallgató komolyan gondolja felvilágosító tevékenységét, a következő bejegyzés is tanúskodik.

Ezen a szerdai napon a 15:40-es autóbusszal tartottam Pozsonyból Somorjára. Két lány ült mögöttem. Az egyikük ismerős volt számomra, és miután hallottam beszélgetésüket, már tudtam, hogy miért is. Ez a lány volt ugyanis az, akiről már a múlt szemeszteri nyelvi naplómban is írtam, aki szerint a páros testrészeket a magyarban nem szabad többes számban használni. Erre akkor jöttem rá, mikor a gimnazista lány így szólt: „*Ebben a magas sarkú cipőben annyira megfájdultak a lábaim.*” Az egyetemista lány válasza ez volt: „*Nem a lábaid, hanem a lábad. Nem értem, miért nem tudják az itteniek rendesen, egyes számban használni.*” Ekkor én akaratlanul hátrafordultam, közbeszóltam a beszélgetésükbe. Elmondtam, hogy magyar szakos hallgató vagyok, tehát jövődöbéli tanár, és azért, ha a diájak többes számban fogják használni a páros testrészeket, nem fogom őket

megszólalni, csak elmondom, hogy az úgymond magyarosabb forma az egyes számú. Aztán megkérdeztem az egyetemista lánytól, hogy azt használja-e pl., hogy *szemeim*. A válasza az volt, hogy igen, mert a szabály csak a *láb, kéz, fül* szavakra érvényes. Elmagyaráztam neki, hogy ugyanarról az esetről van szó, amit előbb helytelenített, odaadtam neki egy tanulmányt, ami a páros testrészek többes számú használatáról szólt, amit ő el is olvasott ott a buszban. Az olvasás után némiképp elszégyellte magát, és ígéretet tett, hogy nem terjeszti tovább ezt a babonát. A további beszélgetésünk során pedig már csak pár adatot kérdeztem meg velük kapcsolatban a nyelvi napló miatt.

A nyelvi problémák közt kitüntetett helyet foglalnak el a kommunikációs problémák, akár magyar–magyar, akár nyelvközi viszonylatban. Ha az emberek hosszú ideig kénytelenek egymással kommunikálni, működésbe lépnek a kölcsönös megértést elősegítő különféle stratégiák, amelyek bizonyos értelemben nyelv(változat)-tanulási stratégiák.

Édesapám már több mint 30 éve liftszerelő, és már a szakmunkásképzőben is szlovákul tanulta meg az ehhez kapcsolódó szakkifejezéseket. Nemrég új munkatársat vettek fel mellé, akit neki kellett betanítania, de a közös munka eleinte nehézségbe ütközött, a munkatársa ugyanis magyar tannyelvű szakközépiskolába járt, így ő minden szakkifejezést magyarul használ, ami megértési gondokat okozott. Édesapám részéről ez a nyelvi akadály leküzdhetőnek bizonyult, mivel ő a szakmai gyakorlatának köszönhetően ki tudta következtetni a magyar szakkifejezés jelentését, még ha esetleg ő nem is használja magyarul.

A munkatársak között kommunikációs fennakadást jelentett, hogy más-más nyelven ismerték az adott szakterület szókincsét. A félreértések elkerülése, ill. a közös munka gördülékennyé tétele érdekében eleinte körülírásokhoz folyamodtak, magyarázatokkal egészítették ki mondanivalójukat. A megértés annak a félnek volt könnyebb, aki nagyobb szakmai tapasztalattal rendelkezik, a másnyelvi szakszókincs elsajátítását ugyanis a szaktudás jelentősen segíti. Fokozatosan azonban idomult egymáshoz a nyelvhasználatuk, mivel a közös cél – a munka mihamarabbi elvégzése – jelentős mértékben motiválta az alkalmazkodási folyamatot. Az egyik fél még mindig a szlovák szakkifejezéseket használja, a másik pedig magyarul használja a szakszavakat, egy idő után azonban már nem kellett körülírásokhoz folyamodniuk, mert mindketten megértették már a másik nyelven is a szakszavakat, de a saját nyelvhasználatukban megmaradtak az eredetileg használt nyelvnél.

Szép példa a nyelvközi kommunikációs problémák hosszú távú megoldására a más-más nyelvű beszélők részéről egymás nyelvének megtanulása, melynek „népi” változatról számol be a következő naplóbejegyzés:

Nagymamám gyakran meglátogatja szlovák nyelvű szomszédnője, annak ellenére, hogy az egyik fél magyarul, a másik szlovákul nem tud. A szomszédasszonyról tudni kell, hogy Pozsonyból költöztek Félbe, ami többségében magyar nyelvű falu. Ez miatt szeretné bizonyos szinten elsajátítani a magyart, és előszeretettel tanul magyar szavakat. Az ilyen kommunikációk leggyakoribb tárgya az, hogy az éppen asztalon levő ételnek mi a magyar neve, illetve hogy nagymamám hogyan szokta elkészíteni. Az ilyen kommunikáció folyamán előkerülnek konyhai eszközök, amivel nagymamám próbálja szemléltetni a szóban forgó étel elkészí-

tését, és szó szerint „kézzel-lábbal” mutogatnak egymásnak, hogy megértessék mondanivalójukat. Az említett konyhai eszközöket meg is nevezi ki-ki a saját nyelvén is. Ha valamilyen számról van szó (például mennyi pénzért árulja nagymám a tojást), akkor azt leírják papírra, és szintén mindkettő elmondja a saját nyelvén, ezáltal is tanulnak egymástól szavakat. Az ilyen alkalmakkor tehát mindkét fél tanul bizonyos szavakat a másik nyelvből, melyeket (ha el nem felejtik) a következő kommunikációkor már használhatnak.

Előfordul, hogy nem a megértés hiánya a probléma, hanem a megértés lenne az, s ezért annak megakadályozására kell valamilyen nyelvi stratégiát alkalmazni, hogy az érintett – többnyire meghalló⁸ – megértse, amit a beszélők egymásnak mondanak. Erről szól a következő rövid naplóbejegyzés.

Az egyik angol–magyar szakos csoporttársamnak szerettem volna megmondani, hogy nézze meg az egyik szlovák lány *nyelvpiercingét*. De mivelhogy a piercinges lány közelben volt, és nem akartam kimondani a *piercing* szót, magyarul körülírtam: *testékszer a nyelvében*.

2. A probléma megelőzése

A meglévő problémák kezelésén túl a nyelvmenedzselés fontos feladata az egyelőre még nem létező, de várható problémák anticipálása. Az egyszerű beszélők is képesek korábbi tapasztalataik alapján előre látni a(z eseti) problémákat, amelyek később vagy valóban bekövetkeznek, vagy abban az esetben, ha sikerül őket megelőzni, egyáltalán nem jönnek létre.

A probléma megelőzése olyan cselekvéssorozat, melynek következtében az előre látott probléma nem következik be; ez a megoldás lehetővé teszi, hogy az emberek az előre látott problémával egyáltalán ne találkozzanak, ne kelljen vele foglalkozniuk, vagyis elkerülniük se kelljen, hogy ti. ne is legyen mit elkerülniük. Ez kétségtelenül a leendő problémák „megoldásának” legelegánsabb módja.

Például a nyelvtanulás nagyon gyakran eszköz az anticipált nyelvi problémák megelőzésére. A másik, kényelmesebb, de sokszor hátrányokkal járó megoldás az, hogy az ember igyekszik elkerülni azokat a helyzeteket, amelyekben szüksége lehetne a nem vagy rosszul beszélt nyelvre, de ez utóbbi megoldás nem a problémamegelőzéshez, hanem a problémaelkerüléshez tartozik (l. alább).

A névadás az egyik olyan terület, ahol a kisebbségi közösségekben jól kitapintható a problémamegelőzési stratégiák érvényesítése, melyek célja a kisebbségi nyelvű nevek használatával járó problémák megelőzése. Mivel itt két eltérő típusú probléma szokott jelentkezni – az egyik az, hogy a hatóságok vagy akár magánemberek „fönnakadnak” a magyar néven, a másik pedig az, hogy a magyar nevet államnyelvre fordítják, és így „elsinkófálják” –, a megoldás is kétféle.

Az egyik jellegzetes eljárás az, hogy a gyermeknek olyan nevet adnak, amely mindkét nyelvben azonos írásmódú, pl. magyar–szlovák viszonylatban a *Tibor*, *Dávid*, *Anna*, *Mária*; ez a törekvés lehet az egyik (de nem egyedüli) oka az extravagáns külföldi nevek divatjának, pl. *Kevin*, *Bianka*, *Elizabeth*, *Vivien*. Az ilyen nevek megkönnyítik viselőiknek, hogy akár szlovák, akár magyar társaságba anélkül épülje-

nek be, hogy szint kelljen vallaniuk nemzeti kötődésükkel kapcsolatban. A másik megoldást az ellentétes aggodalom motiválja, az ti., hogy a név lefordításával nem lesz egyértelmű a beszélő nemzeti kötődése; ezt lehet megakadályozni a jellegzetesen magyar nevek adásával, pl. *Zsolt, Zoltán, Enikő, Ildikó*.

Hasonló tendenciák érvényesülnek az intézménynevekben is: ott is megtalálhatók egyrészt a nyelvsemleges, sokszor idegenes hangzású nevek, pl. *Prestige* (bútorüzlet), *Elizabeth* (fodrászat), *PS Saloon* (számítógépes szaküzlet), *Agrotrade* (mezőgazdasági szaküzlet), *Andrea Shop* (elektromos szaküzlet), másrészt – kisebb mértékben – a jellegzetesen magyar, az államnyelvre nem lefordítható nevek, ill. névrészek pl. *Lilla Butik, Margó butik, Madách kávézó*. (Vö. Lanstyák–Szabó Mihály 2009, 66–67. p.).

A kisebbségi közösségek tagjaira jellemző nyelvi bizonytalanság arra készítheti a beszélőt, hogy segítséget kérjen, amikor az egyik vagy a másik nyelven kell megfogalmaznia egy szöveget, különösen, ha az nem kétnyelvűeknek, hanem egynyelvű beszélőknek szól. A segítségkérés, ill. maga a segítség lehetővé teszi a probléma megelőzését. Egy ilyen esetet mutat be a következő naplóbejegyzés.

Március 20-án meglátogattam nagyszüleimet, mert nagyapámnak 19-én volt a nénapja. Sokat beszélgettünk. Nagymamám elmondta, hogy a lajosmizsei rokonoktól kapott levelet, amihez mellékeltek egy értesítőt, ugyanis az unokatestvérének a lánya májusban férjhez megy. Nagymamám tőlem kért tanácsot, mert a fiatal párnak szeretett volna gratulációt írni. Az volt a problémája ugyanis, hogy nem tudta, hogy helyesen fogalmazná-e meg a magyarországiak számára ezt. Mondtam neki, hogy keressék valami idézetet, amit megírhat nekik, illetve, hogy elég az, ha ezt írja: *„Házasságkötések alkalmából szívből gratulál, az elkövetkező életekhez sok boldogságot kíván a Vízkeleti[®] család Doborgazról”*. Nagymamám meglepődött, hogy ilyen egyszerűen fogalmaztam meg. Mint mondta, ő nem volt biztos benne, hogy így elküldhetné, de mivel egy magyar szakos mondta neki, elhiszi.

Azt a feltételezést, hogy a kisebbségi magyarok különösen akkor érzik problémának egy-egy szöveg megfogalmazását, ha a címzett nem kisebbségi magyar, a naplóbejegyzés szerzőjének az esethez írott kommentárja is megerősíti:

A fent említett esetet azért soroltam a nyelvhasználati problémák kategóriájába, mert nagymamám nem volt biztos abban, hogy egy esküvői gratuláció szövegét hogyan kell „szakszerűen” megírni. Úgy gondolom, hogy a fő gond nem teljesen azzal volt, hogy egy esküvői gratulációt kellett írnia, hiszen ilyet tett máskor is. Szerintem inkább azzal volt gondja, hogy mivel Magyarországra küldte ezt a gratulációt, ne legyen benne semmilyen hiba, esetlegesen nyelvjárásiasság. Nem volt biztos abban, hogy jól használja majd a megírás közben a magyar nyelvet.

A leírásból és a kommentárból kiderül, hogy a probléma gyökerében a standardista ideológia található, melynek befolyása alatt a beszélő úgy gondolta, baj lenne, ha az esküvői gratulációt a saját maga számára természetes módon fogalmazná meg. Ha a beszélőre nem hatna a standardizmus, akkor a hibázástól való félelem föl se merül, s nincs szükség a feltételezett probléma anticipálására.

Egy másik bejegyzéshez készített kommentárból kiderül, hogy a beszélők úgy érzik, az egyetemes magyar nemzeti identitást csak a standard nyelvváltozat tudja kifejezni, ezért törekszenek görcsösen ennek követésére magyar–magyar viszonylatban:

Már többször is előfordult, hogy a polgármesteri hivatalból felhívtak, hogy segítsék nekik, adjak nekik tanácsot a nyelvhasználatot illetően, de minden esetben csak akkor, mikor egy levelet, meghívót vagy más hivatalos dokumentumot Magyarországra küldtek. Ez azért van (az ő elmondásuk szerint), mert biztosra akarnak menni, hogy nem írnak „hülyeséget”, nem tévesztenek el pl. szórendet, nem használnak véletlenül szlovakizmust. Ezek alapján az az érzésem, hogy a szlovákiai magyaroknak a magyarországi magyarok felé megfelelési kényszerük van, minél jobban próbálják azt elérni, hogy ne szlovákiaiak titulálják őket (esetleg szlovákiai magyarnak), hanem csak egyszerűen magyarnak. Ehhez pedig szerintük nagyrészt az segíthet, ha nyelvhasználatukban minél jobban közelítenek a standard felé.

Egy elszenvedett – és már orvosolhatatlan – probléma arra készítheti valamely résztvevőt, hogy lépéseket tegyen annak érdekében, hogy ez a probléma a jövőben ne jöheszen létre, legalábbis az adott személlyel való kommunikációban.

Ezen a szombati délelőttön párommal meglátogattuk a nagyszüleimet. Miután odaértünk, éreztem a nagymamámon, hogy kicsit mintha feszült lenne. Ez nem szokásos nála, amit párom is tud, így ő azonnal megkérdezte nagymamámtól, hogy van-e valami gond, mert idegesnek látszik. Nagymamám először azt válaszolta, hogy nincs semmi, rosszul látjuk, majd miután már egy ideje beszélgettünk, mégis elmondta, mi bántja: *„Ma kicsit összekaptam a boltban az elárúsítóval. Mondtam neki, hogy adjon nekem egy csomag papierové vreckovkyt, mert nem jutott eszembe hirtelen magyarul. Erre ő felháborodott, hogy szlovákul kértem. Mondtam neki, hogy nem jutott eszembe hirtelen magyarul, meg ő is ért szlovákul. Erre kinevetett, hogy ez nem kifogás, én meg mondtam, hogy majd beküldöm az unokámat, aki magyar szakos, majd ő megmondja, hogy jó volt-e amit csináltam vagy nem.”* Miután ezt hallottam, kicsit megdöbbentem. Nagymamámat megnyugtattam, hogy semmi rosszat nem tett, és megígértem neki, hogy beszélek az elárúsítóval, ami meg is történt: elmondtam neki, hogy nem kellett volna kinevetnie valakit, aki magyarként szlovák szavakat használ, mert mondjuk a *horcsica* szót valószínűleg ő sem mustárként használja. Ebben ugyan igazat adott nekem, de szerinte a *papierové vreckovky*-t akkor sem szabad szlovákul mondania egy magyarnak.

Kétnyelvűségi körülmények közt már a kisgyerekek is képesek bizonyos típusú nyelvi problémákat anticipálni, ami annak a következménye, hogy hasonlókkal már valamilyen módon korábban ők is szembesülnek.

Mintegy húsz évvel ezelőtt Komáromba utaztam vonattal a feleségemmel és akkor meglévő két gyerekekkel. Amikor közeledett a kalauz, a nagyobbiknak, a négyéves kislánynak a kezébe nyomtam a jegyünket azzal, hogy adja oda ő a kalauznak. Erre ő aggódva megkérdezte: *„És tud a kalauz bácsi magyarul?”*

Hasonló példa az egyik nyelvi naplóból, melynek főszereplője történetesen ugyancsak egy négyéves gyerek, ez esetben kisfiú:

A négyéves Árvai Dávid szüleivel levelet íratott a Jézuskának, melyben az ajándékok mellett azt is kérte, hogy írjon neki vissza. A levél végére azt kellett írni: *„Mi magyarok vagyunk.”*

A bejegyzésből kitűnik, hogy már a négyéves gyerek, akit otthon magyarul nevelnek, az egész rokonságában magyarul beszélnek, felismeri, hogy a környe-

zetében más nyelv is használatos. Ezért még a Jézuskának is fontosnak tartja megírni, hogy magyarul válaszoljon levelére. A kétnyelvű környezet tehát már kis kortól hatással van a beszélőkre, és már ekkor rádöbbennek, hogy nemcsak az ő nyelvük létezik.

3. A probléma elkerülése

A probléma elkerülése olyan cselekvéssorozat, melynek következtében az egyéni probléma az adott helyzetben vagy helyzetekben nem következik be, miközben nem szűnik meg létezni. Szemben a probléma megelőzésével itt a probléma megmarad, csak az adott egyén vagy csoport kikerüli azokat a helyzeteket, amelyekben jelentkezhetne. Ez persze sokszor nem kielégítő megoldás, mivel az embert vagy csoportot arra kényszeríti, hogy mást csináljon, mint amit szeretne.

Jellemző példa ennek a stratégiának az alkalmazására az az eset, amikor egy személy nem vállal olyan állást, melyhez idegennyelv-tudásra van szüksége. Ezzel azonban nyilvánvalóan hátrányos helyzetbe hozza magát a munkaerőpiacon, s így olyan helyzetbe kerülhet, hogy a meglévő képességeit sem tudja kellően kibontakoztatni, ill. nem tud olyan színvonalon élni, mint tudna, ha ismerne idegen nyelveket.

Egy másik eset a kisebbségi és nemzetközi rendezvények szervezése, ahol sokszor a tolmácsolással járó bonyodalmakat és anyagi terheket úgy kerülik el a szervezők, hogy célzatosan csak olyan személyeket hívnak meg, akik a rendezvény elsődleges nyelvét beszélik vagy legalább értik. E stratégia hátránya, hogy kimaradhatnak a rendezvény szempontjából fontos emberek.

Egy meglehetősen igazságtalan elkerülési stratégia a többségi hatalom részéről az, ha egy nyelvi problémát áthárít a másik, gyöngébb félre. Ez a nyelvalakítás szervezett módjához tartozik.

Ezt teszi a szlovák államhatalom is azzal, hogy Dél-Szlovákiában csak a magyarok számára írja elő a kétnyelvűséget, míg a szlovákokat teljes mértékben fölmenti azok alól a terhek alól, amiket a kölcsönös kommunikáció sikeressége érdekében vállalni kell. Amikor a dél-szlovákiai szlovákok egy része mégis megtanul magyarul és bizonyos esetekben magyarul is kommunikál, ezt a helyzetet sokan úgy értelmezik, mintha a dél-szlovákiai magyarok elmagyarosítanák a velük együtt élő szlovákokat. A nacionalista ideológia terjesztésével a hatalom azt a benyomást kelti, mintha az lenne a természetes, ha az „államalkotó” lakossághoz alkalmazkodik nyelvileg minden kisebbségi beszélő.

4. A probléma letagadása

A probléma letagadása – vagy agyonhallgatása – abban áll, hogy az államhatalom, a hatóságok, a beszélők úgy viselkednek, mintha a probléma nem létezne; ez azzal jár, hogy a probléma az adott közösségben nem tematizálódik. Amikor a probléma mégis szóba kerül, létezését vagy kereken tagadják, vagy pedig bagatellizálják. A nyelvi problémakezelésnek ez a stratégiája közel áll a probléma elfogadásához és a probléma elszenvedéséhez; a különbség köztük az, hogy az elfogadás és az elszenvedés nem zárja ki a probléma tematizálását.

A letagadási stratégia az eseti problémáknál mint az egyszerű menedzselés eszköze kerül alkalmazásra.

Például rövid beszélgetésekben, melyeknek nem nagy a tétje, az adott nyelvet rosszul ismerő félnek gyakran választott stratégiája, hogy úgy viselkedik, mintha értené, amit a beszédpartner mond: bólogat, hümget, mosolyog. Am a stratégia nyomban kudarcot vall, amint a másik fél kérdez valamit.

A letagadási stratégia irodalmi példáját találjuk Grendel Lajos egyik regényében¹⁰, ahol a nyelvi probléma letagadásának oka politikai: Grendel regénye a nyílt magyarüldözés időszakában, a hontalanság éveiben játszódik, amikor az államhatalom akcióbizottságokat szervezett annak ellenőrzésére és biztosítására, hogy Dél-Szlovákiában is kizárólag szlovákul beszéljenek a közterületeken, a hivatalokban és az üzletekben.

A bizottság haladéktalanul munkához látott, s elsőnek a Kovácsék fűszerüzletében vizitelt le, diszkréten, mintha csak vásárolni tértek volna be. Miközben nézelődtek, válogattak a szegényes kínálatban, betoppant egy vevő is, egy fejkendős asszonyka, akit a pult mögül Kovácsné nagy szeretettel üdvözölt:

- Ako sa máš, Margitka? – kérdezte.
- Prajem, Mariška – mondta a megszólított kissé elfogódottan, mert rögtön feltűnt neki, hogy az üzletben tébláboló három férfi igencsak hegyezi a fülét.
- A čo praješ, Margitka?
- Košela, gatya, bugyi, kombiné – felelte a vevő.
- Pereš?
- Nevim – felelte a megszeppent asszony. – Nemám doma... izé... szappan.
- Mydlo chceš?
- Nie, Mariška – mondta a megrémült, fejkendős néni. – Mydlo mám. Szappan nemám.
- Szappan je mydlo, Margitka.
- Dobre, daj, Mariska... A ja už nepoviem. Nič nepoviem.

Társadalmi szinten, a szervezett nyelvalkítás szintjén nézzünk meg a problémátágra két közeli példát! Az első példa történelmi.

A csehszlovák állam fönnállása alatt a két nyelv együttes használatával kapcsolatos problémákat többnyire nem tematizálták, ami talán valóban hozzájárult ahhoz, hogy ezeket a beszélők csak nagyon kevésbé érzékelték, ha egyáltalán érzékelték.¹¹ Ha a sajtóban rendszeresen megjelentek volna cikkek arról, hogyan szenved a szlovák vásárló, amikor csehül kell termékleírást vagy használati utasítást olvasnia (és fordítva, a cseh, amikor szlovák szöveggel találkozik), akkor bizonyára ez mint súlyos probléma is megjelenhetett volna. Jómagam csak Csehszlovákia megszűnése után jöttem rá, hogy az ilyen szövegeket mégis könnyebben olvasom szlovákul, mint csehül: azon kaptam magam, hogy amikor egy terméken cseh és szlovák szöveget is látok, nem kezdem el automatikusan azt olvasni, ami először ötlük a szemembe, hanem megkeresem a szlovákot.¹² Mindez annak ellenére van így, hogy mindig úgy gondoltam magamról, hogy passzív nyelvtudásom a cseh nyelvben nagyon jó.

A másik példa történelmi gyökerű, de a probléma ilyen kezelése sajnos ma sem tekinthető még meghaladottnak: a romakérdés nyelvi vonatkozásaihoz (és mellelleg több nem nyelvi vonatkozásához) való viszonyulás.

A szocializmus évtizedeiben a roma anyanyelv (és nemzetiség) a népszámlálási íveken nem szerepelt választási lehetőségként, a nem szlovák és nem magyar anyanyelvű roma gyereket kiegészítő iskolába írták s íratják a mai napig, ha nem ismerte, ill. ismeri a tanítási nyelvet. Az, hogy a gyermeknek anyanyelvén kell tanulnia, csak a magyar vonatkozásában volt hangoztatva, de már a magyarlakta területek roma gyerekei esetében nem nagyon tematizálták azt a problémát, hogy a romák nem tanulhatnak az anyanyelvükön, s ez milyen károkat okoz nekik. Ez a hozzáállás azt a benyomást kelti – legalábbis országos szinten –, mintha a roma anyanyelvűek nyelvi helyzete nem lenne nyelvi probléma, holott nagyon is az.

A következő példa, amely egy naplóbejegyzésből való, a probléma letagadásának egy egészen sajátos esetét képviseli. Ismét az egyszerű nyelvalkítás területén járunk. A kommunikáció során a beszélő rájött, hogy a hallgató félreértette, de mivel a félreértés tényének felfedése kellemetlen lett volna a beszélőnek, tulajdonképpen magát a valóságot változtatta meg, hogy megfeleljen a hallgató értelmezésének:

Egyik délután Csabával bevásárolni voltunk. Miután hazaértünk hozzájuk, az édesanyjának is megmutattam néhány dolgot, amit vettünk. Kaptam Csabától két darab, természetes alapanyagokból készült szappant, a harmadikat pedig megakarta tartani ő magának. Ezeket is mutattam Erzsi néninek és közben a következőket mondtam: „Aztán még ezt vette nekem ..., ezt meg magának.” Erre Erzsi néni hirtelen közbevágott: „Jaj, hát köszönöm szépen, nem kellett volna...” Vagyis Erzsi néni azt gondolta, hogy Csaba neki vette a másik szappant, holott saját magának. Erre én elszégyelltem magam, de majdnem el is nevettem magam, hogy ilyen félreértés támadt emiatt a kétértelmű szó miatt. A szappant inkább ott hagytam Erzsi néni előtt, mert nem akartam, hogy rájőjön, igazából nem is neki szántuk.

5. A probléma megszüntetése

A probléma megszüntetése nem azonos a megoldásával. A megoldás mindig tényleges változást hoz az adott körülményben, a megszüntetés viszont pusztán mentális beavatkozás, az emberek gondolkodására hat, azzal a céllal, hogy azt a körülményt, amit korábban problémaként érzékeltek, ne érzékeljék annak. Ilyen módon a probléma megszüntetése a probléma elfogadásának egyik válfajaként is értelmezhető, ugyanakkor annál megnyugtatóbb eredménnyel jár az érintettek számára.

A külföldön eltöltött évtizedek után hazatelepülő ember eleinte problémának érezheti akcentusát és régies beszédmódját, ám idővel rájöhet, hogy ennek az állapotnak előnyei is vannak. Beszédmódja lehetővé teszi számára, hogy finoman tudassa környezetével: újonnan érkezett az adott kulturális közegbe. Ezzel elkerülheti, hogy értelmi fogyatékosnak vagy legjobb esetben is kultúrbarbárnak véljék. Ha például nem tudja, hol lehet buszjegyet venni, s ezt megkérdezi az utcán egy járókelőtől, az legalábbis meghökkenhet – ha nem beszél akcentussal; ha viszont akcentussal beszél, nem kell kellemetlenül éreznie magát, mert a megkérdezett rájön, hogy külföldivel áll szemben.

Eltérő jellegű példaként megemlíthetjük a purista hajlamú beszélőket, akik bizonyos idegen szavak használatát problémaként élik meg. Amint azonban ráébrednek – pl. azért, mert elolvasnak néhány cikket arról, hogy az idegen szavak eredendően nem rosszabbak vagy érteltelenebbek a belső keletkezésűeknél –,

megváltoztathatják attitűdjüket, és ezzel a probléma tulajdonképpen „megoldódik” anélkül, hogy a nyelvhasználatukban bármilyen változás bekövetkezett volna.

Hasonlóképpen azok a beszélők, akik megértették, hogy a magyar többközpontú nyelv, s eleve nem lehetséges, hogy a magyarországitól eltérő környezetben élő magyarok ugyanazt a nyelvváltozatot használják, mint a magyarországiak, többé már nem tekintik bizonyos szlovák eredetű szavaknak és más kölcsönelemeknek a használatát problémának, legalábbis ha szóban kommunikálnak egymás közt. Az egyik ismerősöm – a logopédia neves szakembere – bevallotta, hogy mióta tudatosult benne ezeknek az eltéréseknek a szükségszerű volta, végre szabadon és büntudat nélkül tud beszélni magyarországi kollégáival, még szakmai kérdésekről is.

Az utóbbi két példa arra is rávilágít, milyen fontos szerepe lehet a tudományos ismeretterjesztő munkának a beszélők jó nyelvi közérzetének kialakításában, az ideológiai gyökerű nyelvi problémák megszüntetésében. Ugyanezt mutatja a következő, nyelvi naplóból származó bejegyzés is.

Ezen a hétfői délutánon meglátogatott bennünket édesanyám barátnője, Anikó. Nagyon sok mindenről beszélgettünk, így nem meglepő, hogy az egyetemi tanulmányaimról is kérdezett. Meséltem neki többek közt arról is, hogy kezdetben meglepő volt, hogy az egyetemen azt hallom állandóan, hogy nyugodtan használjuk a nyelvjárásunkat, ne szégyelljük, de természetesen, ha olyan közegbe kerülünk, ahol elvárt a standard ismerete, akkor használjuk a standardot, mivel pl. Magyarországon még mindig erős a nyelvjárások megbélyegzettsége. Ennek kapcsán Anikó tanácsot is kért tőlem, ugyanis nem volt biztos abban, hogy „jól” használja-e a magyar nyelvet munkahelyén. A kérdése a következőképp hangzott: *„Akkor nem baj, ha bejön a hivatalba mondjuk egy öreg néni, akit ezer éve ismerek, és úgy kezdek el vele beszélni, mintha otthon lennék? Nem baj, ha azt mondom neki, hogy „tessik”, „kírek”? Az volt a válaszom erre, hogy egyáltalán nem baj, ha nyelvjárásban beszél a régi ismerőssel a munkahelyén is. (Azért is válaszoltam így, mert Anikó egy kis falu polgármesteri hivatalában¹³ dolgozik, és ebben a faluban töltötte egész életét, így jól ismeri az ott élőket. Ha pedig idegen megy be a hivatalba, természetesnek tartja, hogy szlovákul szólítja meg őt.)*

A fent említett példát azért sorolnám a nyelvhasználati problémák kategóriájába, mert Anikó nem volt biztos abban, hogy munkahelyi pozíciójának megfelelően használja-e a magyar nyelvet. Azért kért tanácsot, mert a falusiakkal mindig nyelvjárásban beszélt azelőtt, hogy a polgármesteri hivatal titkárnője lett. Mikor azonban ez megtörtént, úgy gondolta – szerintem tévesen –, hogy ezután mindenáron a standard magyar nyelvet kell használnia. Magyar szakos egyetemistaként úgy gondolom, hogy jó tanácsot adtam neki azzal, hogy arra biztattam, hogy nyugodtan használja nyelvjárását, nem kell magát megjárásania a hivatalban sem (ismerősök előtt).

6. A probléma elfogadása

A probléma elfogadását a problémához való cselekvő hozzáállásként értelmezzük, melynek lényege a problémával kapcsolatos gondolkodás megváltoztatása; a probléma megoldhatatlanságának pusztá tudomásulvételét itt nem tekintjük a probléma elfogadásának, hanem alább tárgyaljuk „A probléma elszenvedése” címszó alatt. A probléma elfogadása tehát olyan mentális – és ezt sokszor kísérő verbális – folyamat, melynek

eredményeképpen a beszélő vagy beszélői csoport, beszélőközösség megtanul a problémával úgy együtt élni, hogy annak súlyát minél kevésbé érezze, miközben a problémát nem tagadja le, nem tartja nemlétezőnek. Ez sokszor együtt jár a probléma átértelmezésével.

A probléma elfogadása nem passzív folyamat, ellenkezőleg, sokszor jelentős erőfeszítésekkel jár: az elfogadásnak magának is vannak stratégiái (I. Muraoka 2009). Például a probléma megfelelő tematizálásával annak súlya „mentálisan” csökkenthető. Ugyanis egy probléma súlyossága – sőt még léte is!!! – attól is függ, milyen ideológia fényében, milyen értékrend szerint értelmezik az adott helyzetet a beszélők.

Pl. Szlovákiában a szlovákság jelentős része a magyar nyelv jelenlétét az országban nyelvi (és etnikai, kulturális) problémának tekinti. Ezzel szemben Finnországban a finnek a svéd nyelv jelenlétére sokkal inkább mint Finnország nyelvi és kulturális gazdagságának egyik forrására néznek. Így is persze meg kell oldaniuk számos nyelvi problémát (pl. kiépítettek egy párhuzamos svéd egészségügyi rendszert, ami nem lehetett olcsó „mulatság”), de a pluralista ideológia fényében ez jó „üzlet” volt az egész ország számára.

Ezzel szemben Szlovákiában a homogenista és nacionalista ideológia fényében a magyar nyelv jelenléte sorscsapásként értelmeződik, melynek egyedüli megnyugtató megoldása a magyar kisebbség teljes nyelvi asszimilálása lenne.

A probléma elfogadásának eszköze a szervezett nyelvalakítás területén a közvélemény állandó befolyásolása abba az irányba, hogy az adott körülményt ne tekintse problémának, hanem természetesnek, sőt pozitívnak, gazdagság forrásának az adott ország számára.

Hadd térjek még vissza a finn példához! Finnországi tartózkodásom során, még 1990-ben, a lottózámok sorsolását néztem a finn tévé finn nyelvű adásában. Nagy meglepetésemre a nyertes számokat svédül is felolvasták. Vendéglátóim – egyszerű vidéki farmerek – nem titkolt büszkeséggel hangjukban felvilágosítottak, hogy Finnország kétnyelvű ország, és egy ilyen fontos információt illő mind a két nyelven felolvasni. Pedig a finn tévének svéd nyelvű adása is van! A lottózámok svéd nyelvű felolvasásának ez a népi magyarázata nagyon sokatmondó; nyelvész kollégámtól, Petteri Laihonentől azt is megtudtam, mi az „adminisztratív” oka ennek az eljárásnak: mivel az állami intézmények mindkét nyelvet kötelezően használják, az a szervezet, amely a sorsolást biztosítja, a törvény értelmében köteles ezeket a számokat mind finnül, mind svédül felolvasni. Petteri Laihonentől tudom azt is, hogy a köztársasági elnök az újévi beszédét is megtartja mindkét nyelven, egy kétnyelvű megszólítás után először finnül, aztán svédül beszél.

A kisebbség iránti ilyen gesztusok hozzásegítik a finn embereket ahhoz, hogy a svéd nyelv jelenlétét Finnországban természetes dolognak tartsák, és kedvezően értékeljék. (Jogilag nem is kisebbség a svéd közösség, hanem egyenrangú a finnel, számszerűségét tekintve azonban az, mivel az összlakosságának csak mintegy hat százalékát alkotja.)

Szlovákiában éppen ellenkező törekvések dominálnak: kiszorítani a magyar nyelvet legalább a közéletből, s ha ez nem lehetséges, akkor „benyomni” a szlovák nyelvet olyan helyekre, ahol normális körülmények közt nincs rá szükség. Az ilyen hozzáállás miatt aztán sok szlovák „mentálisan szenved” a magyarok és a magyar nyelv masszív dél-szlovákiai jelenléte miatt, miközben ennyi erővel akár büszkének is lehetnének országuk nyelvi és kulturális sokszínűségére.

7. A probléma elszenvedése

Ez a fejezet szigorúan véve nem tartozik dolgozatom témájához, hiszen a probléma elszenvedése annyit jelent, hogy azt a beszélők passzívan eltűrik, vállalva minden következményét. Mivel a „kezelés” aktivitást, erőfeszítést feltételez, a probléma elszenvedése nem problémakezelés, mégis a teljesség kedvéért szükségesnek tartom kitérni rá, már csak azért is, mert valójában nagyon sok olyan probléma van minden nyelv- és beszélőközösségben, amelyhez az érintettek nem nyúlnak hozzá.

A mindennapi életben számos kis eseti probléma keletkezik nap mint nap, melynek „online” megoldása szükségtelen, tekintve, hogy jobban megzavarná a kommunikáció menetét, mint maga a létrejött probléma.

Amint tudjuk, a csetelésben, sőt az ímélezésben íratlan szabály, hogy az elírásokat és helyesírási hibákat nem szükséges javítani, amennyiben azok nem értelemzavaróak. A csetelés esetében nagyobb problémát jelentene a javítás mind az üzenetet küldő, mind az azt olvasó fél számára, mert fölöslegesen megakasztaná, hátráltatná a kommunikációt.

Vannak továbbá olyan típusproblémák is, amelyek nem annyira fájóak, hogy érdemes lenne foglalkozni velük. Ezenkívül a típusproblémák egy része csak velejárója valaminek, ami alapvetően hasznos a beszélők számára, s a beszélők a haszon kedvéért elszenvedik a kisebb hátrányt.

Ezt az esetet példázhatják a standard nyelvváltozaton belül élő, viszonylag egyenrangú alakváltozatok, amelyek alapvetően hasznosak, mivel lehetővé teszik, hogy a beszélőközösségnek egy nagyobb része követhesse a standardban is a természetes, megszokott nyelvhasználatát. Például a magyar standardban számos szónak egyaránt van e-ző és ő-ző alakváltozata (*fel* : *föl*, *csepp* : *csöpp*, *gyenge* : *gyöngge* stb.), így mind az e-ző, mind az ő-ző nyelvjárási hátterű beszélők használhatják a standard beszédükben is a szó vernakuláris változatát. Amennyiben stílusbeli vagy más különbségek vannak az alakváltozatok között, ezek kommunikatív célokra is felhasználhatók; pl. a *ser* ma már régies, a *veder*, *seper* vagy a *föd* viszont népies, így a beszélő régies, ill. népies hangulatot tud velük teremteni, vagy pedig jelezni tudja saját identitását, sőt újabban még politikai hovatartozását is (sok liberálisabb beállítottságú beszélő inkább az e-ző, míg sok „nemzetibb” beállítottságú „mélymagyar” inkább az ő-ző alakváltozatokat kedveli). Mindez a hasznosság jócskán felülmúlja azt a nehézséget, amit az alakváltozatok okoznak a szótározásban vagy például könyvek mutatóinak az elkészítésében, s ezért a beszélőknek – hogy úgy mondjuk – érdemes elszenvedniük az alakváltozatok létével járó kisebb hátrányokat.

Ennél rosszabb eset, amikor egy közösség azért kénytelen elszenvedni egy problémát, mert a hatalmat egy másik, erősebb közösség gyakorolja fölötté, melynek nem érdeke a probléma megoldása. Főntebb az elkerülési stratégiáknál beszéltünk a probléma áthárításáról; ez az áthárító fél részéről elkerülési stratégia, ám az a fél, akire a probléma át lett hárítva, sok esetben kénytelen azt elszenvedni.

A világon se szeri, se száma az olyan kisebbségi közösségeknek, amelyek kénytelenek elszenvedni annak következményeit, hogy nyelvük kisebbségi nyelv, amely nem rendelkezik hivatalos státusszal, sőt sokszor kisebbségi nyelvként

sem részesül hivatalos támogatásban, vagy egyenesen üldözik. Szlovákia őshonos nyelvei közül a legrosszabb helyzetben a különféle romani nyelvjárások vannak; a romák nyelvi problémáival nemcsak az államhatalom – és általában a „gázdzsók” – nem foglalkoznak, hanem maguk a romák sem, mintegy természetesnek veszik, hogy ezeket el kell szenvedniük.

Végül vannak olyan eseti problémák, amiket jellegükből fakadóan lehetetlen „online” orvosolni, ezért nincs is más lehetőség, mint elszenvedni őket, ill. a következményeiket. Ilyenről szól a következő naplóbejegyzés:

Vonaton történt Párkányból Budapest felé, hogy Vácott mellénk ült egy nagymama unokájával. Az országhatárokról beszélgettek és Pozsonyról. Útitársammal mindketten olvastunk, nem sokat beszélünk. Egyetlen mondatunk után a hölgy unokájához fordult és furcsa mosollyal az arcán szó szerint ezt mondta: „Ezek a gyerekek szlovákok, figyeld a beszédüket.” Tisztában vagyok vele, hogy kiejtésünkön érződik a szlovák hatás, de akkor, abban a helyzetben kellemetlenül ért bennünket a fenti mondat.

Nemcsak a magyarországiak részéről kénytelenek a kisebbségi magyarok ilyen inzultusokat elviselni, hanem a szlovákok részéről is. Álljon itt erre egy dunaszerdahelyi példa!

Egy csütörtöki délután Pozsonyból vizsgáról érkeztünk a dunaszerdahelyi Tescobá a párommal és barátnőmmel. Míg a barátomék bevásároltak, addig én elmentem előre az ázsiai gyorsétterembe kaját rendelni, mivel nagyon éhesek voltunk. Lehet, jobb lett volna, ha inkább én is bevásárolni megyek először. A pultnál magyarul szóltak hozzám: „Tessék, mit adhatok?” Máris kezdtem sorolni, mit szeretnék: „Kétszer lesz az a ananászos hús rizzsel, meg egy *hranolki* kecsappal.” Még be sem fejeztem a rendelést, mikor egy hölgy mellettem hangosan, felém fordulva, de állítólag (!! nem nekem szánva ezt mondta: „*Hovoria, že sú Maďari, ale po maďarsky nevedia. Veď to je hasáburgonya, nem?*” Nem tudtam szó nélkül hagyni a dolgot, és válaszoltam neki: „Önnek, nem mindegy, hogy mondom? Mindenki megértette, de ha szeretné, kérhetek angolul vagy németül is, de amúgy is a magyar standard szlovákiai változatát beszélem, ami itt természetes.” Erre a „hölgy” trágár szavakat használva elmondott minden primitív stb. stb. *mladá slipeká*-nak. Folytathatnám még, mivel legalább 10 percig magyarázott nekem a „hölgy”. Természetesen ha Magyarországon vagyok, nem a *hranolki* formát használom, itt pedig természetesek számomra a kölcsönszavak.

Nagyon sok olyan kis, jelentéktelen probléma is van, ami „online” orvosolhatatlan, mert a beszélőnek vagy meghallónak nem áll hatalmában beavatkozni, s ez mint lehetőség föl sem merül. Ezt látjuk például a következő naplóbejegyzésben, ahol a naplóbejegyző meghallóként érzékelt egy apró problémát.

Egy galántai ékszerboltban fiatal hölgy gyűrűket nézegetett, majd az egyiket elkérte az eladótól, hogy felpróbálja, és miután megtudta, hogy a bolt vállal gravírozást is, megkérdezte, mennyit kellene fizetnie ezért a szolgáltatásért, így: *És ez árilag mennyi volna?* Erre a kérdésre azért figyeltem fel, mert ezt a szóalakat: *árilag*, még sosem hallottam, számomra kissé műnek, idegennek tűnt, és mivel a vevő igyekezett magát minél választékosabban kifejezni, feltételezésem szerint ennek az igyekezetnek az eredményeképpen jöhetett létre a feljebb említett szó.

Nyelvi problémák a nyelvi ideológiák fényében

Az, hogy egy közösség tagjai mit érzékelnek nyelvi problémának és mit nem, ill. melyik problémát mennyire érzik súlyosnak, nem kis mértékben függ attól, hogy milyen ideológiák fényében értelmezik a nyelvi helyzeteket, ill. eseményeket (az egyes ideológiákra l. Lanstyák 2009a, 2009c, 2010d). Ugyanaz a nyelvi helyzet, ill. esemény egy közösségben vagy egy egyén számára súlyos nyelvi problémaként jelentkezik, míg egy másik közösségben vagy egyén számára észrevétlen marad; a harmadik eset az, hogy az adott nyelvi helyzet, ill. esemény egy közösségben vagy egy egyén számára pozitív értékelést kap, gazdagító tényezőként értelmeződik.

Erre már több példát láttunk az előzőekben. Ha a szlovákiai magyar beszélőközösségben nem volna uralkodó a purista és a nacionalista nyelvi ideológia, a szlovák *sústreďenie* magyar megfelelőjeként spontán módon kialakult *összpontosítás* szó senki nem okozott volna (legalábbis a közösségen belül) problémát; büntudat nélkül használnák az emberek az idegen szavakat, ill. a szlovákiai magyar beszélőközösségben az olyan szlovák eredetű magyar szavakat is, mint pl. a *hranolki*, a *nanuk*, a *susťyáki*, a *vlecska* vagy a *chata*, a beszédhelyzetnek megfelelően; nem jöhetett volna létre konfliktus a *papierové vreckovky* szókapcsolat magyar szövegben való használata miatt; s az se kellene, hogy az embernek saját magának problémát okozzon, ha akár az anyanyelvét, akár a második nyelvét akcentussal beszéli. A standardista nyelvi ideológia nélkül sokkal kevesebb helyzetben okozna nyelvi problémát az ún. suksükölés vagy a páros testrészek nevének többes számú használata; eszébe se jutna senkinek, hogy probléma legyen az, ha egy helybéli hivatalnok a megszokott módon, nyelvjárásban beszél Juli néniével akkor is, amikor ügyfélként, és nem szomszédasszonyként találkozik vele; s kevesebb fejfájást okozna az embereknek az írásbeli nyelvhasználat olyankor, amikor a címzettek (egy része) magyarországi.

A nyelvi problémák egyik gerjesztője sajnos az iskola, esetünkben a szlovákiai magyar iskola. Az anyanyelv iránti szeretetre való nevelést összekapcsolják a gyermekek természetes nyelvhasználatában meglévő nyelvi formák üldözésével, amelyek nem objektíve helytelenek, hanem csak valamely nyelvi ideológia fényében tűnnek annak. Nézzünk meg erre egy példát egyik neves gimnáziumunkból!

Csoportommal egész héten a gimnáziumba jártunk, órákat hallgatni. Síró Szabina tanárnő felettetés közben többször is kijavította a felelő diákot, mivel a „*de viszont*” formát alkalmazta. A tanár először csupán rászólt, hogy „*nincs de viszont*”, majd mikor a diák újra mondta, megpróbálta elmagyarázni, hogy „*Nincs de viszont, vagy de van vagy viszont, a kettő ugyanaz, dönts el, melyiket használd!*”

A nyelvhelyességi hibák számottevő része valójában *nem hiba, nem is tévesztés vagy botlás*, hanem az adott beszédhelyzetnek tökéletesen megfelelő nyelvi forma, ilyen például az alap- és középiskolai tanárok által nagyon nem kedvelt *de viszont* kötőszók együttes használata is. A *de* és *viszont* együttes használata a beszélt nyelvben teljesen természetes, általában nem áll szemben a közösségi normával.¹⁴

A *de* és a *viszont* együttes használatában valóban nincs semmi kivetnivaló, kivéve ha valaki a racionalista és a necesszista nyelvi ideológia befolyása alatt áll; számtalan példa idézhető e két rokon értelmű kötőszó együttes előfordulására legjobb íróinktól, sőt nyelvészeinktől is (l. Lanstyák 2010c, 27–28. p.). Az olyan oktató, aki akadályozza

a diák feleletét azzal, hogy a beszédében található természetes nyelvi sajátosságokat javítgatja, nem érdemli meg magyar szakos diplomáját, még akkor sem, ha ebben az esetben sajnos jómagam is hozzájárultam ahhoz, hogy megkapja. (De még nem késő tanulni a hibából!)

Arra, hogy ugyanaz a nyelvi jelenség mennyire más-más módon értékelhető annak függvényében, milyen ideológiák szemüvegén keresztül nézzük őket, álljon itt egy mai magyar nyelvi példa, új igekötős igék megjelenése, a *beájul* az *elájul* mellé, *bealszik* az *elalszik* mellé, *bevállal* az *elvállal* mellé, *lebénul* a *megbénul* mellé, *lebetegszik* a *megbetegszik* mellé stb.

Több olyan nyelvi ideológia is van, melyeknek a fényében az új igekötős igék megjelenése nyelvi probléma: az új nyelvi formák – mivel újak – értelemszerűen lehetnek standardok, tehát nem „helyesek” (standardizmus), „főlölsleges” variálódást, bizonytalanságot hoznak létre (homogenizmus), perspektivikusan kiszorítással fenyegethetik a hagyományos formákat (konzervativizmus), és szükség sincs rájuk, hiszen ugyanazt jelentik, mint hagyományos megfelelőik (racionalizmus, necesszizmus). Ez a hagyományos nyelvművelés álláspontja.

A hétköznapi beszélők többsége az új igekötős igék megjelenését valószínűleg nem is tudatosítja, és ha mégis fölfigyelnének az új alakulatokra, aligha minősítik őket problémának, hacsak nem kerülnek olyan helyzetbe, amikor mindkét forma eszükbe jut, és nem tudják, hogy melyiket válasszák. A nyelvészek a liberális ideológia fényében szintén semlegesen viszonyulnak az új formához: a nyelvi változások nem jók, nem rosszak, hanem vannak. Nem szempont az sem, hogy „szükség van-e” az új formára vagy nincs.

A pluralista és a vernakularista ideológia fényében viszont az új igekötős alak üdvözlendő fejlemény, lehetővé teszi, hogy egyes beszélői csoportok esetleg saját identitásukat kifejezzék e forma használata által, de strukturális haszna is lehet az új változatnak: stabil jelentéskülönbség alakulhat ki (akár a denotatív jelentés, akár a stílusérték tekintetében) a két alternatív forma között, ezáltal meg is szűnnek alternatív formák lenni, s így gazdagítják a nyelvi rendszert, ahogy ez számos esetben már meg is történt (ilyenekre l. Sebők 2010a, 2010b).

A nyelvi homogenista és nacionalista ideológia fényében nagy nyelvi probléma az, ha egy országban egynél több nyelv használatos, mert ez – úgymond – veszélyeztetheti az ország stabilitását. A nyelvi liberalista ideológia fényében a kisebbségi nyelvek jelenléte pusztá tény, önmagában nem jelent problémát. A nyelvi pluralizmus és a nyelvi vernakularizmus szempontjából viszont a kisebbségi nyelvek jelenléte örvendetes dolog, mert hozzájárul az ország nyelvi és kulturális gazdagságához.

Ha egy dél-szlovákiai szlovák megtanul magyarul, akkor ez a homogenista és nacionalista ideológia fényében nyelvi probléma, a nacionalisták ilyenkor „elnemzetlenítésről”, „asszimilációról” beszélnek, mert egy másik nyelvhez vagy közösséghez való ilyen kötődés már szinte „nemzetáruslásként” értelmeződik. Ha az egyén is így fogja fel, állandó frusztrációt okozhat neki, hogy bizonyos helyzetekben a magyar nyelv használatára – vagy legalábbis hallgatására – „kényszerül”.

Elképzeltető, hogy ez az állapot oly természetes számára, hogy nem is gondolkodik róla, nem jelent számára problémát, de esetleg különösebben nem is méltányolja; ez a problémához való liberális hozzáállás.

Ha viszont az érintett beszélő a pluralista ideológia híve, akkor örül ennek a helyzetnek, azt vallva, hogy ahány nyelvet ismer valaki, annyszor ember; örül

annak, hogy informális szinten is új lehetőségek nyílnak a számára, sokkal közelebbi kapcsolatba tud így kerülni emberekkel (magyarokkal), mint ha velük élve nem ismerné a nyelvüket.

Csak az „államalkotó” nemzet nacionalista nyelvi ideológiája magyarázza, miért érzi magát egy szlovákiai magyar kellemetlenül, ha egy szlovákkal beszélgetve véletlenül egy magyar szó csúszik beszédébe, miközben magyar beszédében – ha nem purista – szelvében használ szlovák szavakat (igaz, sokszor azokat is enyhe lelkiismeret-furdalással, a saját nacionalista és purista ideológiai háttere miatt):

Kialvatlanul és fáradtan értem munkába. A vendégek folyamatosan távoztak. Ez a vendég is elhagyta a szobáját, és távozás előtt a számláját jött kiegyenlíteni. Szokás szerint kinyomtattam neki, mi minden található a számlán, hogy ellenőrizni tudja. Persze magyaráztam is: „*Tu vidíte konzumáciu, na konci je ubytovanie ...* – és végül rákérdeztem – „*Je to v poriadku, ugye?*” Természetesen rögtön reagáltam, és gyorsan mondtam tovább a mondókámat, hátha ezzel sikerül elkendőznöm, hogy magyar szót használtam, mert ezt nem minden szlovák vendég szereti.

Arra, hogy a nacionalista nyelvi ideológia – amelyet a kisebbségi közösségek a jogos önvédelem eszközeként használnak – milyen abszurd helyzeteket hozhat létre, nézzük meg az alábbi naplóbejegyzést!

Néhány éve történt Szencen, amikor az egyik nyáron a magyar miséket végző esperes szabadságot vett ki, és egyik környékbeli magyarul tudó pap sem tudta őt helyettesíteni. A káplán szlovák nyelvű volt, és csak akkoriban helyezték Szencre, így a magyar nyelvhez még nem nagyon konyított. Más pap azonban nem volt, aki magyar miséket végezzen, így rá maradt ez a feladat. Végül úgy egyeztek meg, hogy mivel a káplán nem tud magyarul, egy héten keresztül latinul fogja végezni a magyar miséket. Ez megfelelt a magyar híveknek, pedig semmit nem értettek a latin szövegekből, ám még ez is jobb volt számukra, mint ha szlovákul lett volna a szertartás.

A nyelvi probléma magyarázatát azzal kell kezdeni, hogy a szenci katolikus hívek eléggé megosztottak magyar–szlovák viszonyban, mindkét csoport a saját nyelvére büszke, és nehéz az együttműködés a két tábor között. Több embernek is eszébe jutott az a megoldás, hogy egy hétig csak szlovák nyelvű mise legyen, hiszen azt mindenki érti, de a magyarok többségének ez elfogadhatatlan volt, mert akkor nem lenne magyar mise. Természetesen magyar mise így sem volt, hanem a magyar mise időpontjában volt egy latin. A magyar hívek többsége tehát inkább azt választotta, hogy nem fogja érteni a szertartások szövegét, minthogy csak egy mise legyen, az is szlovák nyelvű. A nyelvi probléma megoldásában tehát ez esetben a magyar–szlovák ellentét volt a döntő, nem pedig az érthetőség.

Összegzés

Dolgozatomban, amely mintegy folytatása és lezárása a folyóiratunk előző két számában ugyanerről a témáról írt közleményeimnek, néhány alapfogalom tisztázása után bemutattam a nyelvi problémakezelés különféle stratégiáit, nevezetesen a problémák megoldását, megelőzését, elkerülését, letagadását, megszüntetését, elfogadását és elszenvetését. Az egyes stratégiákat röviden jellemeztem, majd pedig példákkal illusztráltam őket.

Azt, hogy mi probléma és mi nem, ill. mi mennyire súlyos probléma, nem lehet objektíve megállapítani; ebben el kell fogadni az érintett közösségben élő emberek értékítéletét. Ezért arra törekedtem, hogy ahol lehet, dolgozatomban főtárjam ezeknek az értékítéleteknek az ideológiai meghatározottságát. Ugyanaz a probléma radikálisan eltérő súlyúnak tűnhet attól függően, hogy a beszélők milyen ideológia szemüvegén keresztül szemlélik, sőt, vannak problémák, amiket csak bizonyos ideológia szempontjából látnak a beszélők problémáknak, más ideológiai meggyőződést vallók számára ugyanezek a tények vagy nem jelentenek problémát, vagy ellenkezőleg: pozitívumot látnak bennük.

Felhasznált irodalom

- Bognár Márta 2008. *Kontaktusjelenségek – ahogy magyar szakosok látják és használják őket*. Bratislava, FF UK. (Szakdolgozat.)
- ÉKSz.² 2003. Pusztai Ferenc (szerk.): *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest, Akadémiai Kiadó. (2., átdolgozott kiadás.)
- Hübschmannová, Milena–Neustupný, Jiří V. 2004. „Terminological” Processes in North-Central Romani. *Current Issues in Language Planning*, 5. évf. 2. sz. 83–108. p.
- Jakab István 1987. Mikor összpontosítás a sústredenie? *Nyelvi vétségek és kétségek*. Bratislava, Madách, 57–58. p.
- Jernudd, Björn H. 1993. Language planning from a management perspective. An interpretation of findings. Jahr, Ernst Håkon (szerk.): *Language conflict and language planning*. Berlin, Mouton de Gruyter, 133–142. p.
- Jernudd, Björn H. and Neustupný, Jiří V. 1987. Language planning. for whom? L. Laforge (szerk.): *Proceedings of the International Colloquium on Language Planning*. Québec, Les Presses de L'Université Laval, 71–84. p.
- Kolláth Anna–Lanstyák István 2007. Nyelvi probléma. In Benő Attila–Fazakas Emese–Szilágyi N. Sándor (szerk.): *Nyelvek és nyelvváltozatok. Köszöntő kötet Péntek János tiszteletére I.* Kolozsvár, Anyanyelvpolók Erdélyi Szövetsége, 471–493. p.
- Lanstyák István 2003. A kétnyelvű beszélő mint botcsinálta fordító. *Magyar Nyelvjárások*, 41. 393–400. p.
- Lanstyák István 2007. A nyelvhelyesség mint nyelvi probléma. *Kisebbségkutatás*, 16. évf. 2. sz. 199–213. p.
- Lanstyák István 2008. *A nyelvi napló mint a nyelvi problémák feltárásának eszköze*. Előadás az 5. Alkalmazott Nyelvészeti Műhelytalálkozón, 2008. szeptember 18–19-én Budapesten.
- Lanstyák István 2009a. *Nyelvművelés, nyelvertervezés, nyelvmenedzselés*. Pozsony–Bratislava, Stimul. http://ht.nytud.hu/download/Lanstyak_Istvan_Besznye.pdf
- Lanstyák István 2009b. Nyelvi probléma és iskola. In Kolláth Anna (szerk.): *A muravidéki két-nyelvű oktatás fél évszázada*. Maribor etc., Zora, 226–252. p.
- Lanstyák István 2009c. Nyelvi ideológiák és filozófiák. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 11. évf. 1. sz. 27–44. p.
- Lanstyák István 2010a. Typy jazykových problémov v maďarskej jazykovej komunitě. In Krekovičová Eva–Uhrinová Alžbeta–Žiláková Mária (szerk.): *Kontexty identity. Jubilejný zborník na počesť Anny Divičanovej*. Békešská Čaba, Celostátna slovenská samospráva–Ústav etnológie SAV–Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku–Katedra slovenskej filológie Filozofickej fakulty Eötvösa Loránda, 190–197. p.
- Lanstyák István 2010b. A nyelvi problémák típusai. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 12. évf. 1. sz. 23–48. p.

- Lanstyák István 2010c. A nyelvi problémák típusai nyelvi jellegük szerint. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 12. évf. 2. sz. 23–46. p.
- Lanstyák István 2010d. *Nyelvhelyesség és nyelvi ideológia*. Kézirat.
- Lanstyák István–Gizella Szabó Mihály 2009. Hungarian in Slovakia. Language management in a bilingual minority community. In Nekvapil, Jiří–Sherman, Tamah (szerk.): *Language Management in Contact Situations. Perspectives from Three Continents*. Frankfurt am Main, Peter Lang, 49–73. p.
- Muraoka, Hidehiro 2000. Management of intercultural input. A case study of two Korean residents of Japan. *Journal of Asian Pacific Communication*, 10. évf. 2. sz. 297–311. p.
- Muraoka, Hidehiro 2009. A typology of problems in contact situations. In Nekvapil, Jiří–Sherman, Tamah (szerk.): *Language Management in Contact Situations. Perspectives from Three Continents*. Frankfurt (Main), Peter Lang, 151–166. p.
- Nábělková, Mira 2008. *Slovenčina a čeština v kontakte. Pokračovanie príbehu*. Bratislava–Praha, Veda–Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- Nekvapil, Jiří 2000. Language Management in a Changing Society. Sociolinguistic Remarks from the Czech Republic. In B. Panzer (szerk.): *Die sprachliche Situation in der Slavia zehh Jahre nach der Wende*, Frankfurt (Main), Peter Lang, 165–177. p.
- Nekvapil, Jiří 2006. From Language Planning to Language Management. *Sociolinguistica*, 20. 92–104. p.
- Nekvapil, Jiří 2007. Kultivace (standardního) jazyka. *Slovo a slovesnost*, 68. évf. 4. sz. 287–301. p.
- Nekvapil, Jiří 2009. The integrative potential of Language Management Theory. In Nekvapil, Jiří–Sherman, Tamah (szerk.): *Language Management in Contact Situations. Perspectives from Three Continents*. Frankfurt am Main etc., Peter Lang, 1–11. p.
- Nekvapil, Jiří –Nekula, Marek 2008. On Language Management in Multinational Companies in the Czech Republic. In Liddicoat, Anthony J.–Baldauf, Richard B. Jr. (szerk.): *Language Planning and Policy. Language Planning in Local Contexts*. Clevedon–Buffalo–Toronto, Multilingual Matters, 268–287. p.
- Neustupný, Jiří 1985. Language Norms in Australian-Japanese Contact Situations. In Clyne, Michael (szerk.): *Australia, Meeting Place of Languages*. Canberra, Pacific Linguistics, 161–170. p.
- Neustupný, Jiří V. 2002. Sociolingvistika a jazykový management. *Sociologický časopis*, 38. évf. 4. sz. 429–442. p.
- Neustupný, Jiří V. 2005. Foreigners and the Japanese in contact situations: evaluation of norm deviations. *International Journal of the Sociology of Language*, 175–176. 307–323. p.
- Neustupný, Jiří V.–Nekvapil, Jiří 2003. Language Management in the Czech Republic. *Current Issues in Language Planning*, 4. 181–366. p.
- Sherman, Tamah 2007. Language Management on the Front Lines. A Report from Dunajská Streda Language Management Workshop. In Hidehiro Muraoka (ed.): *Interdisciplinary Studies of Language Management in Contact Situations. Language Management in Contact Situations Vol. 5*. 67–77. p.
- Sebők Szilárd 2010a. *Funkcióbővülés az ígékötő-használatban*. Pozsony, Comenius Egyetem BTK Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéke. (Bakkalaureátusi dolgozat.)
- Sebők Szilárd 2010b. Az ígékötő-használat változásainak néhány jellegzetes esetéről, avagy „ledöbbszentő ígékötős formák bevállalása”. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 12. évf. 4. sz. (Megjelenés előtt.)
- Szabó Mihály Gizella 2007. A nyelvi menedzselés lehetséges szerepe a magyar nyelvalakításban. In Domonkosi Ágnes–Lanstyák István–Posgay Ildikó (szerk.): *Műhelytanulmányok a nyelv műveléséről*. Dunaszerdahely–Budapest, Gramma Nyelvi Iroda–Tinta Könyvkiadó, 52–67. p.

Melléklet

A szövegben említett nyelvi ideológiák meghatározása

Nyelvi homogenizmus – az a meggyőződés, melynek hívei a nyelvi sokféleséget negatív jelenségnek tartják, s ezért a nyelvi egységet, ill. egységes nyelvet szorgalmazzák a nyelvi változatosság rovására.

Nyelvi konzervativizmus – az a meggyőződés, hogy a hagyományos, a nyelvben régebb óta meglévő nyelvi formák eredendően helyesebbek, mint az újabban létrejötték vagy bekerültek.

Nyelvi liberalizmus – az a meggyőződés, melynek hívei szerint a nyelvi változások általában véve nem értékelhetők kedvezőnek vagy kedvezőtlennek; a nyelvi változásokba való emberi beavatkozást aggályosnak tartják.

Nyelvi nacionalizmus – az a meggyőződés, melynek hívei a saját etnikai (nemzeti) identitásukhoz kötődő nyelvet más nyelvek fölé helyezik, azoknál jobbnak, szebbnek, értékesebbnek tartják, s mint ilyet kultikus jellegű tiszteletben részesítik.

Nyelvi necesszizmus – az a meggyőződés, hogy a nyelvben vannak szükségtelen és emiatt helytelen nyelvi formák; az azonos denotatív jelentésű változatok közül nem mindegyik szükséges, egy vagy több közülük lehet fölösleges is.

Nyelvi pluralizmus – az a meggyőződés, melynek hívei a nyelvi sokféleséget pozitívan értékelik és támogatják, a (nyelvközi és nyelven belüli, külső és belső) nyelvi változatosságot előnyben részesítik a nyelvi egységgel szemben.

Nyelvi purizmus – az a meggyőződés, hogy a hagyományos, nem idegen eredetű szavak és más típusú morfémák eredendően helyesebbek, mint az idegen eredetű szavak és más típusú morfémák; hasonlóképpen az idegen minta nélküli, belső keletkezésű formák helyesebbek, mint azok, amelyeket idegen mintára alkottak.

Nyelvi racionalizmus – az a meggyőződés, mely szerint a nyelvi szerkezeteket az emberi elmében található kognitív szerkezetek határozzák meg, azaz a szavak és a nyelvtani formák azért jönnek létre, hogy eredendően meglévő gondolatainkat ki tudjuk fejezni; ebből következik, hogy a szavak (jelentések) és a nyelvtani formák levezethetők az elme működéséből.

Nyelvi standardizmus – mint általános nyelvi ideológia az a meggyőződés, melynek hívei úgy vélik, hogy a standard nyelvváltozat értékesebb, magasabb rendű, fejlettebb, jobb, sőt szebb a többinél; mint nyelvhelyességi ideológia az a meggyőződés, hogy a standard nyelvi formák eredendően helyesebbek, mint a más nyelvváltozatokhoz tartozó formák.

Nyelvi vernakularizmus – az a meggyőződés, melynek hívei a külső változatosság vonatkozásában a helyi identitást „hitelesen” kifejező őshonos nyelveket, esetleg nyelvváltozatokat előnyben részesítik a nagyobb hatósugarú, „hasznosabb”, de a helyi identitás kifejezésére nem vagy kevésbé alkalmas összekötő nyelvekkel szemben; a belső változatosság tekintetében a vernakularizmus hívei azokat a nyelvi formákat támogatják, amelyekkel a beszélők leginkább azonosulnak, amelyek leginkább kifejezik az identitásukat.

Jegyzetek

1. A nyelvi problémákkal kapcsolatos kutatásaimat az MTA támogatja a Határon Túli Magyar Tudományosságért Ösztöndíjprogram keretében (a pályázat száma: 2010B00131CS). Itt köszönöm meg Kolláth Anna, Kitlei Ibolya, Petteri Laihonen és Sebők Szilárd hasznos észrevételeit, javításait.
2. A témával kapcsolatos korábbi vizsgálataimra l. Kolláth–Lanstyák 2007, Lanstyák 2007, 2009b, 2010a.
3. A „nyelvhasználat” egyaránt jelenthet beszélést, beszéd hallgatását, írást vagy olvasást.
4. A nyelvi napló olyan írott dokumentum, amely nyelvi vonatkozású eseményeket és észrevételeket rögzít, azaz olyan eseményeket, melyekben a beszélés, a beszéd hallgatása, az olvasás

- vagy az írás meghatározó szerepet játszik. A nyelvi napló a nyelvi problémák feltárásának egyik eszköze (I. Lanstyák 2008; I. még Bognár 2008, Lanstyák 2010b, 2010c).
5. A Magyar értelmező kéziszótár a *probléma* szónak két jelentését különbözteti meg, mind a kettőben megjelenik a 'megoldás' szemantikai jegy: 1. tudományos szakszóként: megoldásra váró elméleti vagy gyakorlati kérdés; 2. sajtónyelvi szóként: nehezen megoldható kérdés, ill. fejtörést okozó gond (I. ÉKSz.2 2003, 1102. p.).
 6. Megyek, veszek valamilyen kábelt.
 7. A jelen írásomban említett ideológiák meghatározását I. a mellékletben. Bővebben I. Lanstyák 2009a, 2009c, 2010d.
 8. A meghalló olyan személy, aki nem beszélőpartner, de hallja a beszélgetést, pl. a két beszélő személlyel szemben a vonaton ülő ismeretlen utas. Megjegyzem még, hogy előfordul az is, hogy a beszélő azt akarja, hogy maga a beszélőpartner ne értse meg a választ, s ezért pl. homályosan, kétértelműen vagy éppen túlságosan szakszerűen fogalmaz.
 9. A családneveket az adatközlők védelmében itt és más bejegyzésekben is megváltoztattam.
 10. Grendel Lajos 2001. *Nálunk, New Hontban*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó. Az idézet az 55. oldalról való.
 11. A cseh és a szlovák nyelv együttélésére, kapcsolatára I. Nábélková 2008.
 12. Ha van magyar szöveg is, akkor azt keresem meg először, de ennek nem a gyorsabb megértés az oka, hanem az a törekvés, hogy megismerjem a számomra esetleg ismeretlen magyar szakszavakat, fogalmazásmódot.
 13. A falu nevét az érintett személy védelmében kihagytam.
 14. Egyébként a *de* és a *viszont* nem is teljesen azonos jelentésűek, de ha azok volnának is, akkor sem volna emiatt együttes használatuk helytelen.

ISTVÁN LANSTYÁK

THE TREATMENT OF LANGUAGE PROBLEMS

In this paper the author continues with what he has been dealing with in the previous two issues of this journal: language problems. This time he presents the various strategies of treating language problems in general, with special regard to the bilingual minority communities like the community of Hungarians in Slovakia. He distinguishes the following language treatment strategies: solving, preventing, avoiding, denying, eliminating, accepting and enduring language problems. In each case, he gives a short definition and then illustrates every strategy with a number of examples, many of which come from language diaries written by students of Hungarian language and literature. He also deals with the question of the impact of language ideologies on discerning, evaluating and treating language problems.

A Pozsonyból kiköltözött felső-csallóközi és Rajka környéki lakosság néhány jellemzője

ZSUZSANNA LAMPL

A few characteristics of the population relocated from Bratislava to Upper Rye Island (Žitný ostrov), Rajka and its vicinity.

314.727(437.6)

316:303

Keywords: Migration. Suburbanization, desurbanization. The structure of migrants.

1. Bevezetés

A szociológia az emberek társadalmon belüli helyváltoztatásának két fajtáját különbözteti meg: a társadalmi mobilitást és a migrációt. A társadalmi mobilitás a társadalmi struktúrában belüli „virtuális” elmozdulás, a migráció egy meghatározott földrajzi térségben való tényleges helyváltoztatással járó vándorlás. Amennyiben ez a földrajzi térség egy állam határain belül terül el, akkor belső migrációról, amennyiben viszont túl lépi az államhatárt, akkor nemzetközi migrációról beszélünk. A migráció alanyai a – konkrét településről, országból – kiköltöző, illetve oda vagy máshova beköltöző emberek, az ún. emigránsok (kiköltözők) és imigránsok (beköltözők).

Az itt következő tanulmány témájának legtagabb fogalmi kerete a migráció, mégpedig annak mindkét formája. Szűkebb értelemben a pozsonyi dezurbanizáció egyik vetületével, a Pozsonyból a Felső-Csallóközbe, valamint Magyarországra (Rajka és Mosonmagyaróvár térségébe) való kiköltözéssel foglalkozik. Milyen a kiköltöző népesség összetétele? Miért jöttek el Pozsonyból? Hogyan érzik magukat jelenlegi lakhelyükön? Létezik-e valamilyen kapocs, amely továbbra is a fővároshoz köti őket? Ha igen, mi az? S vajon mennyire kötődnek mostani lakhelyükhöz? Ilyen és hasonló kérdések képezték a Fórum Kisebbségkutató Intézet és az MTA RKK NYUTI 2010-ben zajló közös kérdőíves felméréseinek tárgyát, amely a „*Magyar–szlovák agglomeráció Pozsony környékén – Közszolgáltatás-fejlesztési hálózat Pozsony határon átnyúló agglomerációjában c. AGGLONET – HUSK/0801/1.5.1/0007*” nemzetközi projektum keretében zajlott. Mielőtt rátérnék az eredmények ismertetésére, röviden felvázolom a Szlovákiában jelenleg zajló migrációs folyamatok hátterét.¹

A 20. század hetvenes és nyolcvanas éveiben Csehszlovákiában a belső migráció alakulását két fő tényező befolyásolta: a munkaerő-vándoroltatás és a központi települések fejlesztésének koncepciója (Bezák 2002, 331. p.). Mindkettő központilag tervezett és szervezett volt. A munkaerő-vándoroltatás a munkaerőnek a munkaerő-felesleggel rendelkező területekről a munkaerőhiánnyal rendelkező területekre való átcsoportosítását jelentette, ami az utóbbi területek – az ún. fejlődő járások – fejlesztésé-

vel, egyebek között az ottani lakásépítés fokozott támogatásával járt együtt, miközben a kibocsátó járásokban a lakásépítést visszafogták. A második fontos tényező, hogy a Szlovák Szocialista Köztársaság urbanizációs fejlesztési tervének értelmében az ún. központi települések élveztek elsőbbséget, s az ebből adódó előnyök miatt ezek a települések is sok embert vonzottak. Mindennek következtében a nyolcvanas évek feléig nőtt a migránsok száma: 1981 és 1983 között évente 103 ezer, 1984 és 1986 között évente 104 ezer személy változtatott állandó lakhelyet, vagyis 1000 lakosból nagyjából 20 (Bezák 2002, 332. p.). S mivel ezt az időszakot elsősorban a faluból városba költözés jellemezte, a 80-as évek első feléig rohamosan nőtt a városlakók száma. Az emberek döntő többsége az akkori kerületi központokba, Pozsonyba, Kassára és Besztercebányára költözött, de közülük is a legtöbben Pozsonyba. 1987–1989 között a migránsok 92 százaléka a fővárosban talált állandó lakhelyet. Ők elsősorban a délnyugati járásokból érkeztek, beleértve az olyan magyarlakta járásokat is, mint a Galántai, a Dunaszerdahelyi, a Nyitrai és az Érsekújvári járás (Bezák 2002, 342. p.).

1986 után azonban fokozatosan lelassul a belső migráció. Ez a tendencia 1989 után is folytatódik: 1998-ban már csak 71 ezer ember költözik, vagyis 1000 lakosból 13. A migráció csökkenésének alapvető okát a szakemberek az állami lakásépítési program visszaesésének tulajdonítják² (Bezák 2002, 333. p., Gajdoš 2001, 194. p.), de szerepet játszott benne az új településszerkezeti felosztás és a régiók közötti különbségek elmélyülése is (Gajdoš 2001, 194. p.).

Azon kívül, hogy folyamatosan csökken a migránsok száma, az évezred végén további lényeges folyamatok figyelhetők meg, amelyek napjainkban is érvényesülnek. Egyrészt kevesebben költöznek, ugyanakkor azok, akik költöznek, a korábbi trendtől eltérően egyre nagyobb távolságokra.³ Másrészt a központi térszerkezeti struktúra rendszerváltás utáni felbomlása következtében a három kerületi város, Pozsony, Kassa és Besztercebánya migrációs nyeresége fokozatosan migrációs veszteséggé alakul át, miközben a közeli települések migrációs egyenlege javulni kezd. Vagyis a korábbi kibocsátó, s ezáltal migrációs veszteséggel rendelkező járások országszerte, de még inkább Nyugat-Szlovákiában befogadókká, a migráció új célterületeivé válnak. A koncentrációt felváltja a dekoncentráció, s ezzel egyidejűleg érvényesülni kezd a szuburbanizáció és a dezurbanizáció.⁴ S ez nemcsak a nagyvárosokra érvényes, hanem Szlovákia valamennyi régiójának vidéki városaira is. Csupán a Pozsonyi kerület városai képeznek kivételt, amelyek jelenleg is a bevándorlás legattraktívabb célterületei közé tartoznak (Moravanská 2006), tegyük hozzá, nemcsak a távolabbi régiók lakosai számára, hanem a pozsonyi lakosok számára is. A város migrációs egyenlegében bekövetkezett változás ugyanis nemcsak a Pozsonyba költözők csökkenésének köszönhető, hanem annak is, hogy nőtt a Pozsonyból kiköltözők aránya (Bezák 2002, 342. p.). Az ezredfordulótól egészen napjainkig a legnagyobb migrációs nyereséggel rendelkező járások a Galántai, a Dunaszerdahelyi, a Lévai, a Senicai, a Nyitrai, az Érsekújvári és a Komáromi járás, tehát azok a járások, amelyek korábban évtizedekig migrációs veszteséget produkáltak, s ahova azóta az összes migráns 88 százaléka költözött.

Az ország EU-tagállammá válása óta a Pozsonyból emigrálók számára további új célterületként szerepel a magyarországi Rajka és Mosonmagyaróvár közötti térség.

A szuburbanizáció és dezurbanizáció folyamatát felgyorsítja, hogy vidéken, főleg azokon a településeken, amelyekből a város könnyen és aránylag gyorsan megközelíthető, javulnak az életkörülmények, fellendül a közművesítés, a lakásépítés, s ezáltal ezeknek a településeknek megnő a vonzerejük a városi lakosság bizonyos rétegei szá-

mára. Ilyen települések a Pozsony vonzáskörzetében levők is, köztük az általunk vizsgált Felső-Csallóköz és az említett magyar–szlovák határ menti térség települései.

2. A minta jellemzése

Az eredeti célkitűzés szerint olyan embereket akartunk megkérdezni, (1) akik Pozsonyból költöztek a Felső-Csallóközbe vagy Magyarországra, (2) akik 2004 után költöztek, (3) s akik nemcsak hétvégi „turisták”, hanem az adott településen laknak. A kiköltözőkről semminemű adattal nem rendelkezünk, lakossági listánk sem volt, sőt még a számuk becslésére tett kísérlet sem hozta meg a várt eredményt.⁵ Az említett akadályok miatt a mintavételnél semmiféle szabályt nem tudtunk alkalmazni, azon kívül, hogy a helyismerettel rendelkező kérdezőbiztosoknak a három kritériumnak megfelelő lakosokat kellett megszólítaniuk. Összesen 600 embert kérdeztek meg, 360-at a Felső-Csallóközben, 240-et Magyarországon. A lekérdezés 2010. márciusában zajlott a következő településeken:

Szlovákiában – Bacsfa, Balony, Béke, Csallóközcsütörtök, Csenke, Csölösztő, Doborgaz, Dunajská Lužná, Éberhard, Nagymagyar, Rovinka, Sárosfa, Somorja, Somorja-Tejfalú, Szemet, Úszor, Vajka;

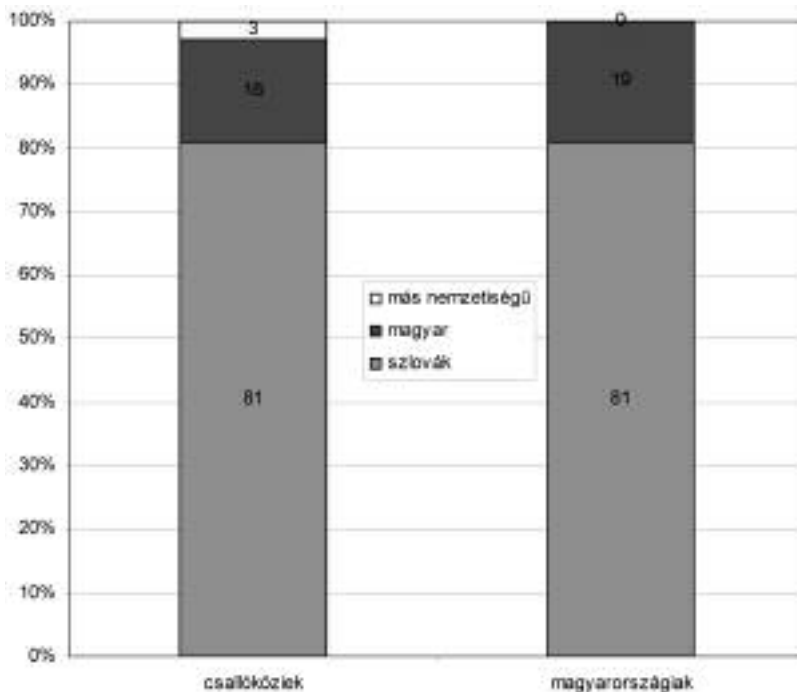
Magyarországon – Bezenye, Dunakiliti, Feketeerdő, Hegyeshalom, Máriaaliget, Mosonmagyaróvár, Rajka.

A 600 kitöltött kérdőívből 498 volt használható, bár ezek 30 százalékánál a kérdezőbiztosok nem tartották be a második kritériumot, és olyan lakosokat is megkérdeztek, akik 2004 előtt költöztek az adott településre. Mivel azonban ezek a kérdőívek egyébként teljességgel használhatók, nem iktattuk ki őket, hanem megpróbáltunk a hátrányból előnyt kovácsolni: a beköltözés dátuma lett az egyik független változó, amely szerint a válaszadókat 2000 előtt, 2000–2004 között, valamint 2004 után beköltözöttekre csoportosíthattuk, s így azt is meg tudtuk nézni, hogy a vizsgált kérdésekben különböznek-e egymástól a három eltérő időszakban letelepedett lakosok.

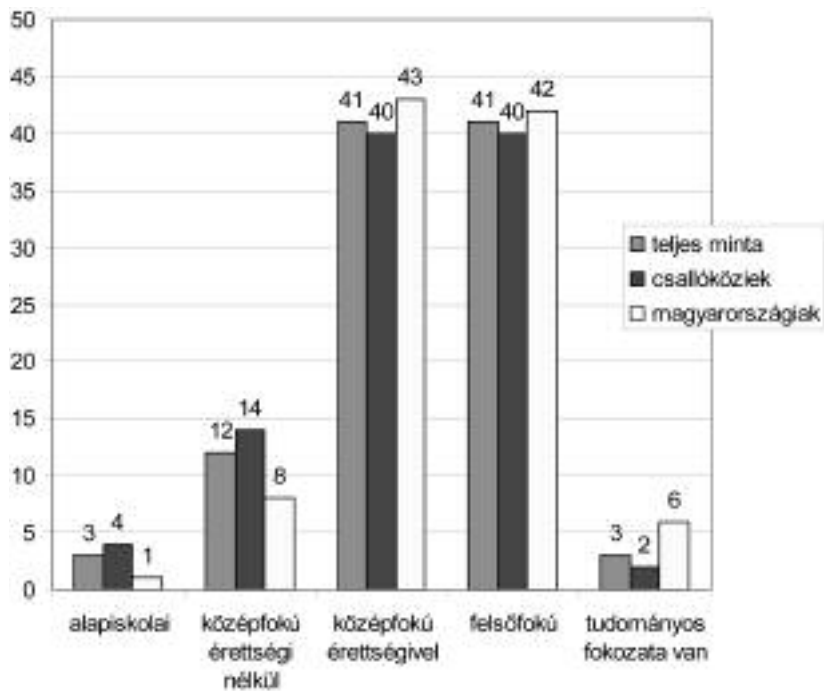
A két almintá – a Felső-Csallóközbe költözöttek (a továbbiakban: csallóköziek) és a Rajka–Mosonmagyaróvár térségébe emigrálók (a továbbiakban: magyarországiak) – százalékos megoszlása 60:40. Nemzetiségi hovatartozás szempontjából mindkét almintá többségét (81%) szlovákok alkotják. A csallóköziek 16 százalékát magyarok, 3 százalékát más nemzetiségűek képezik. A magyarországiak 19 százaléka magyar nemzetiségű (1. ábra).

A válaszadók 43 százaléka férfi, 57 százaléka nő. Átlagéletkoruk 41 év – a csallóközieké 44 év, a magyarországiaké 36 év. Kétharmaduk házasságban, 74 százalékuknak van gyermeke. Iskolai végzettség tekintetében kimagasló az érettségizettek és diplomások részaránya, s ez a magyarországiakra még inkább jellemző, mint a csallóköziekre⁶ (2. ábra).

1. ábra. Nemzetiség (%)

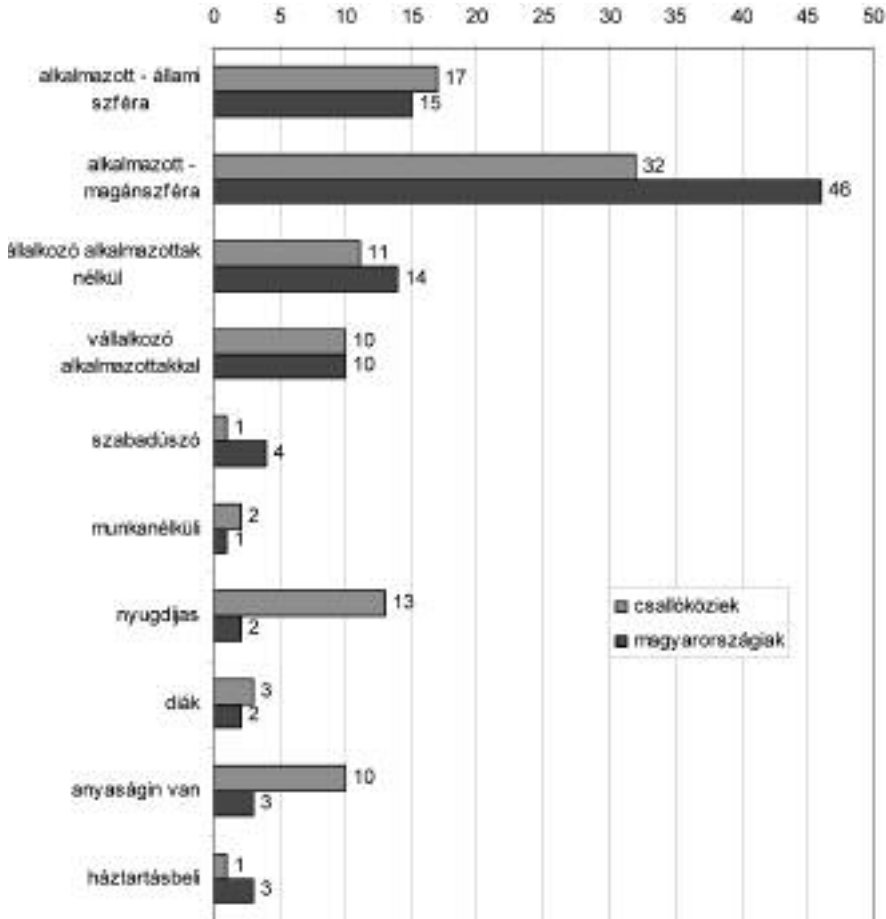

2. ábra. A megkérdezettek iskolai végzettsége

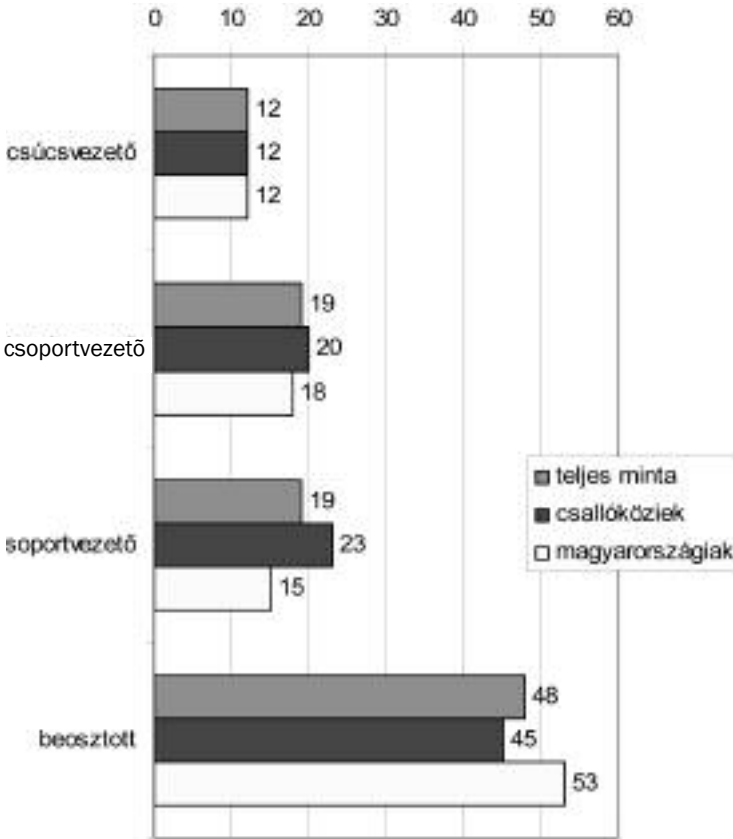
Gazdasági státus szerint a többség alkalmazott, elsősorban a magánszféra alkalmazottja (3. ábra). A csallóköziek között átlagon felüli a nyugdíjasok és a gyermeküket nevelő anyák, a magyarországiak között pedig az önfoglalkoztató vállalkozók, de leginkább a magánszféra alkalmazottainak részaránya.

3. ábra. A megkérdezettek gazdasági státusa

Munkahelyi beosztás szerint a beosztottak dominálnak (4. ábra). A csallóköziek között több a vezető beosztású, a magyarországiak között több a beosztott.

4. ábra. A megkérdezettek munkahelyi beosztása

A megkérdezettek 8 százaléka 2000 előtt költözött, 22 százalékuk 2000 és 2004 között, 70 százalékuk pedig 2004 után. A legtöbbben 2007-ben (18%), 2008-ban (21%) és 2009-ben (14%) váltak az adott település lakójává. A felső-csallóközi imigránsok 61 százaléka, s szinte valamennyi magyarországi 2004 után költözött be. 2005-ben két megkérdezett települt át Magyarországra, egy évvel később heten, 2007-ben pedig 56-an. A legtöbb megkérdezett (összesen 110 személy) 2008-ban és 2009-ben költözött Magyarországra.

Bár a kutatás során több szempontból is nagyon részletesen vizsgáltuk a kiköltözöttek elégedettségét, s ezeknek a problémaköröknek az elemzésére az írás további részében kerül sor, vessünk egy pillantást arra, hogy mennyire elégedettek életük különböző területeivel. Az 1. táblázatban szereplő számok egy 1-től 5-ig terjedő osztályozás átlagának felelnek meg, s minél alacsonyabb az értékük, annál jobb az osztályzat, vagyis annál elégedettebbek az emberek az adott területtel. A zárójelben szereplő szám azt jelenti, hogy a felsorolt 11 terület közül az adott terület a hányadik legjobb értékelést kapta.

1. táblázat. Mennyire elégedett a következőkkel?

	csallóköziek	magyarországiak
Lakáskörülményeivel	1,44 (2)	1,59 (1)
Lakhelyével	1,65 (4)	1,71 (3)
Munkájával	1,97 (7)	1,83 (4)
Családi életével	1,33 (1)	1,70 (2)
Jövedelmével	2,45 (11)	2,33 (11)
Életszínvonalával	2,06 (9)	2,20 (9)
Egészségi állapotával	2,03 (8)	2,03 (7)
Életkilátásaival	2,16 (10)	2,28 (10)
Az emberi kapcsolatokkal a lakhelyén	1,78 (6)	1,91 (6)
Lakhelyén a szlovákok és magyarok együttélésével	1,54 (3)	1,90 (5)
A szlovák–magyar viszonyal	1,72 (5)	2,08 (8)

Az eredmények azt mutatják, hogy elégedett emberekkel van dolgunk. A csallóköziek nagyon elégedettek a családi életükkel, a lakáskörülményeikkel, a szlovákok és magyarok együttélésével, a lakhelyükkel, a szlovák–magyar viszonyal, az emberi kapcsolatokkal a lakhelyükön és a munkájukkal. A többi területtel kicsit elégedetlenebbek, de ezekkel kapcsolatban is még mindig az elégedettség dominál.

A magyarországiak nagyon elégedettek a lakáskörülményeikkel, a családi életükkel, a lakhelyükkel, a munkájukkal, a szlovákok és magyarok együttélésével, az emberi kapcsolatokkal, a többi területtel pedig nem kimagaslóan, de azért ők is elégedettek.

3. A kutatás eredményei

3.1. A migráció előzményei és okai

A 2001-es népszámlálás eredményei, valamint a más felmérésekből (Gajdoš 2001; Moravanská 2006; Lampl 2007) rendelkezésre álló adatok azt bizonyítják, hogy Szlovákia lakossága nem igazán szeret költözödni. 2004-ben 60 százalékuk ugyanott élt, ahol született, a szülőhelyüket elhagyók háromnegyede pedig csak egyszer költözött életében. A költözökés inkább a városlakókra jellemző, s a szülőhelyüket inkább hagyják el a nem szlovák nemzetiségűek, mint a szlovákok.

A nemzetiségi szempont kivételével mindezt a mi adataink is megerősítik. A megkérdezettek mintegy kétharmada felnőtt élete során egyszer költözött más településre, ami azt jelenti, hogy a minta nagy részét olyan emberek alkotják, akik Pozsonyban születtek vagy felnőttkoruktól kezdve ott éltek, s valójában csak egyszer költöztek, mégpedig a mostani, csallóközi vagy magyarországi lakhelyükre. A válaszadók fennmaradó egyharmada már többször váltott települést. Igaz, nekik is Pozsony volt a legutolsó lakhelyük, de ők nem onnan származnak, hanem még korábban, de mindenképpen felnőttkorukban, más településről költöztek a fővárosba. E tekintetben a Felső-Csallóközbe és a Magyarországra költöztek között nincs számottevő különbség.

Amint korábban említettem, a minta 60 százalékát Szlovákiában, a Felső-Csallóköz falvaiban élők, 40 százalékát pedig a Magyarországra, Rajka és Mosonmagyaróvár tér-

ségébe költözött korábban pozsonyi lakosok alkotják. Állandó lakhelyüket tekintve azonban nem mindenkinél van nyoma ennek a kitelepülésnek. A magyarországiak közül Magyarországon csak egynek van állandó lakhelye, a többieké továbbra is Szlovákiában, túlnyomórészt Pozsonyban van. A csallóköziek háromnegyedének állandó lakhelye Csallóközben van, a többieké szintén Pozsonyban.

A csallóközieknél megfigyelhető, hogy minél régebben laknak ebben a régióban, annál inkább jellemző, hogy ott van az állandó lakhelyük is. A 2000 előtt ideköltözöttek 92 százalékának, a 2000–2004 között betelepültek 77 százalékának, a 2004 után érkezettek kétharmadának van itt az állandó lakhelye.

A legszorosabb kapocs, amely továbbra is Pozsonyhoz köti a válaszadókat, a munkájuk. 61 százalékuk – a csallóköziek 54 százaléka és a magyarországiak 82 százaléka – ugyanis a fővárosban dolgozik. Ezenkívül minden ötödiknek Pozsonyban él a családja. Saját tulajdonban levő fővárosi lakást vagy egyéb ingatlant 2 százalékuk említett.

Milyen körülmények előzték meg a leköltözést? Voltak, akik hosszabb ideje tervezgették (40%), de a többség nem tervezte előre, hanem csak a kínálkozó alkalmat ragadta meg (37%) vagy rákényszerült a költözésre (18%). A Magyarországra költözőkre jellemzőbb, hogy tervezgették ezt a lépést, a Csallóközbe települtek viszont leginkább a kínálkozó lehetőséggel éltek. A 2000 előtt érkezöket leggyakrabban a kényszer vitte rá a költözésre, a később költözőknél viszont háttérbe szorul a kényszer mint a költözési folyamat elindítója, s csaknem azonos szerepet kap a tervezgetés és a lehetőségek kihasználása. A korábban költözők legtöbbször tehát így próbált meg kiutat találni szorult helyzetéből. Ezzel szemben a később költözők többségének már volt választási lehetősége.

Mielőtt új lakóhelyükre költöztek, a csallóköziek egynegyede már ismerte a települést – főleg azok, akik 2000 előtt kerültek oda. Az utóbbiak csaknem 40 százaléka költözött ismerős településre. Minden negyediknek a családtagja vagy rokona, minden harmadiknak a barátja, ismerőse, kollégája élt ott. A később érkezők között lényegesen kisebb a települést ismerők részaránya. Azok közül, akik nem ismerték a kiszemelt települést, minden harmadik érezte fontosnak, hogy tudakozódjon az ottani életről és lakosságról.

A Magyarországra költözőknek csupán 8 százaléka ismerte leendő lakhelyét. Emellett csaknem minden második megkérdezett informálódott a településről.

Ezekből az adatokból arra is következtethetünk, hogy míg korábban a vegyes lakosságú Felső-Csallóközbe költözés fontos szempontjaként szerepelhetett az is, hogy legyen ott valaki ismerős, hogy a betelepülők ne érezzék magukat egyedül (ne feledjük, hogy döntő többségük szlovák nemzetiségű, s minél régebben költöztek a Csallóközbe, nemzetiségi szempontból annál kompaktabb, „magyarabb” volt ez a térség), később ez a szempont egyre inkább veszített a jelentőségéből, s egyre inkább költöztek olyan településekre is, ahol senkit sem ismertek. A Magyarországra költözőknél sem zárható ki ez a szempont. Az igaz, hogy csak hármuknak élt ott rokona, de minden harmadiknak volt olyan ismerőse, kollégája, aki már előtte áttelepült.

Az országos migrációs statisztikákból kiderül (Šprocha 2007), hogy 1996 és 2006 között a költözködés elsődleges oka a lakáshelyzet megoldása (36%). Ezt követi a családtag követése (mindkét nemnél 28%), különböző nem specifikált okok (17%) és a házasságkötés (nők 10%, férfiak 6%).

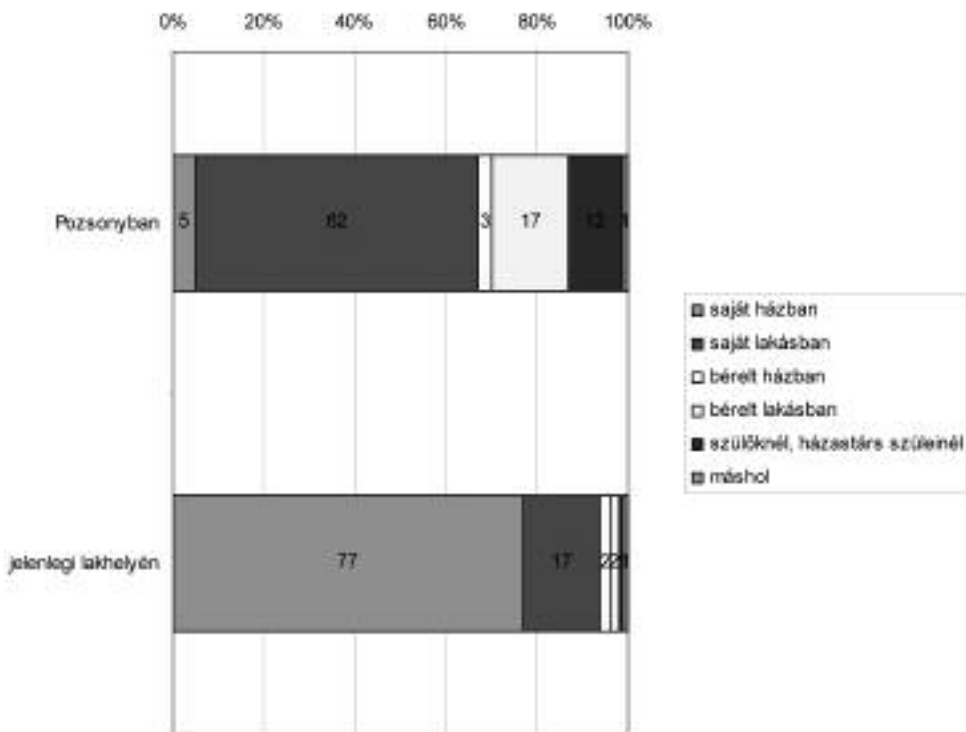
A pozsonyi dezurbanizáció egyik lényeges elindítója, hogy vidéken olcsóbban lehet lakást, házat venni, mint a fővárosban. Ezt a csallóközi és magyarországi megkérde-

zettek válasza is igazolja. A költözködés általuk felsorolt okait a következő öt pontban lehet összefoglalni:

- megfizethető árú telkek és családi házak;
- Pozsony közelsége;
- olcsóbb élet;
- családtagok, barátok közelsége;
- természetközelség, nyugalom, vidéki életmód.

A kiköltözés elsődleges oka tehát a lakáshelyzet megoldása. S ha összehasonlítjuk, hol laktak Pozsonyban és hol laknak most, akkor beigazolódnik, hogy a fővárosból való kiköltözés valóban javított a megkérdezettek lakáskörülményein. Pozsonyban csak kétharmaduk élt saját lakásban vagy családi házban, a többiek főleg bérelt lakásban vagy a szülőknél laktak. Jelenleg viszont 94 százalékuk a sajátjában lakik, s közülük is a legtöbben (77%) családi házban (5. ábra). Teljességgel érthető hát, hogy az élet különböző területei közül a lakáskörülmények és a lakhely azok közé tartoznak, amelyekkel nagyon elégedettek a válaszadók.

5. ábra. Hol lakott Pozsonyban, és hol lakik most? (%)

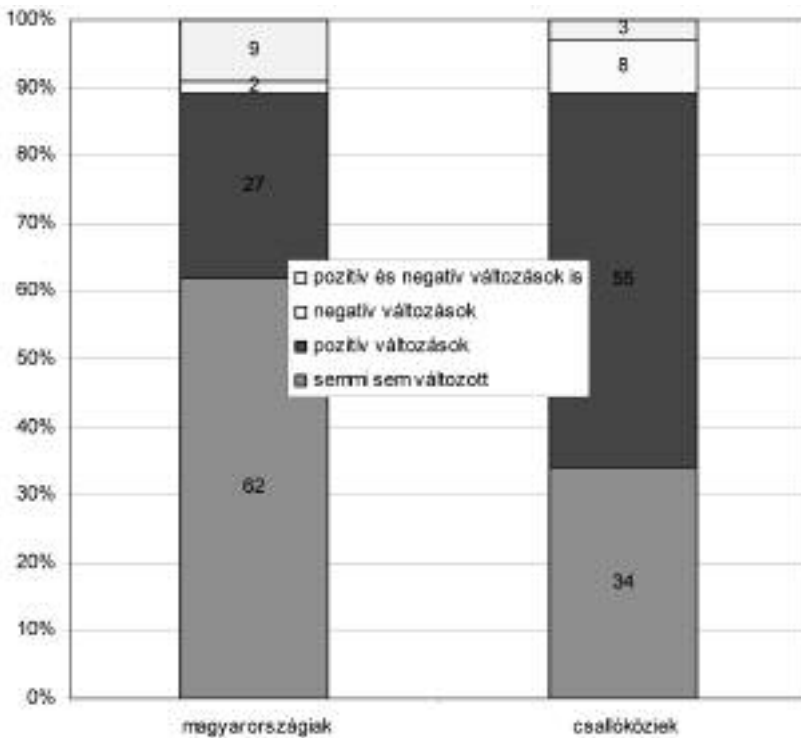

A lakáskörülmények gyakorlatilag mindenkit érintő pozitív változásán kívül a betelepülés minden második megkérdezett számára további pozitív változásokat hozott. Természetközelség, egészségesebb életkörnyezet, tisztább levegő, csönd, nyugalom, a kisközösségi életforma előnyei, a jobb életminőség – leggyakrabban ezeket említik, de sokan azt is kihangsúlyozzák, hogy új lakhelyükön szívélyes, kedves embereket ismeretek meg. A válaszadók másik felének többsége szerint (46%) azon kívül, hogy megvál-

tozott a lakhelyük, semmi más nem változott. Kimondottan negatív változásokra 4 százalékuk panaszkodik. Szinte kivétel nélkül a közlekedési feltételeket kritizálják, beleértve a hiányos tömegközlekedési hálózatot és a nem megfelelő útviszonyokat, aminek következtében tovább tart és többbe kerül a Pozsonyba utazás.

A két alminta közül a magyarországiak inkább afelé hajlanak, hogy az áttelepülés nem hozott változást az életükbe. A csallóköziek többsége pozitív változásokat érzékel, ugyanakkor leginkább ők panaszkodnak a közlekedésre. Főleg a tömegközlekedést szidják, ami azzal is összefügg, hogy a magyarországiakhoz képest ők gyakrabban veszik igénybe a tömegközlekedési szolgáltatásokat. A magyarországiak közül kb. minden tizedik pozitív és egyben negatív változásokat is említ. A közlekedésen túl főleg a korábbi társas kapcsolatok elvesztésére, leszűkülésére gondolnak (6. ábra).

6. ábra. Azzal, hogy ideköltözött, megváltozott az élete? (%)

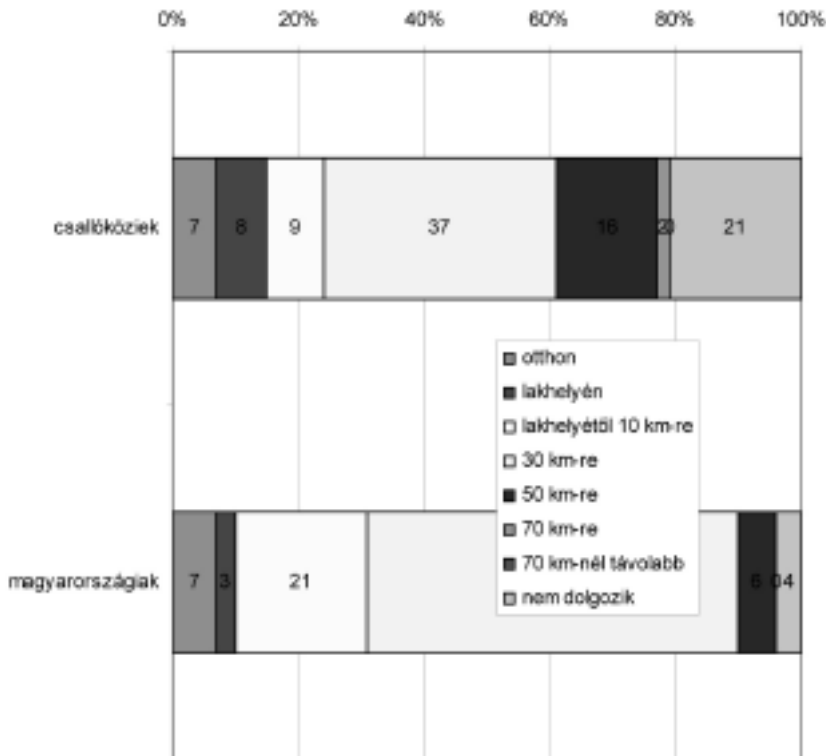
3.2. Ingázás és közlekedés

Szlovákia lakosságára – főleg a vidéken élőkre – nagymértékben jellemző az ingázás. 2005-ben a gazdaságilag aktív lakosság 60 százaléka naponta ingázott a munkahelye és a lakhelye között (Moravanská 2006), s ez az arány azóta sem csökkent. Természetes velejárója a szub- és dezurbanizációnak, hogy az ingázók állandó lakhelye vidéken van, dolgozni pedig a városba járnak. Épp ezért valamennyi érintett számára nagyon fontos az utak mennyisége és állapota, valamint a tömegközlekedés minősége.

Az általunk vizsgált lakosság körében is magas az ingázók részaránya. Amikor még a fővárosban laktak, a csallóköziek 60 százaléka, a magyarországiak fele Pozsonyban

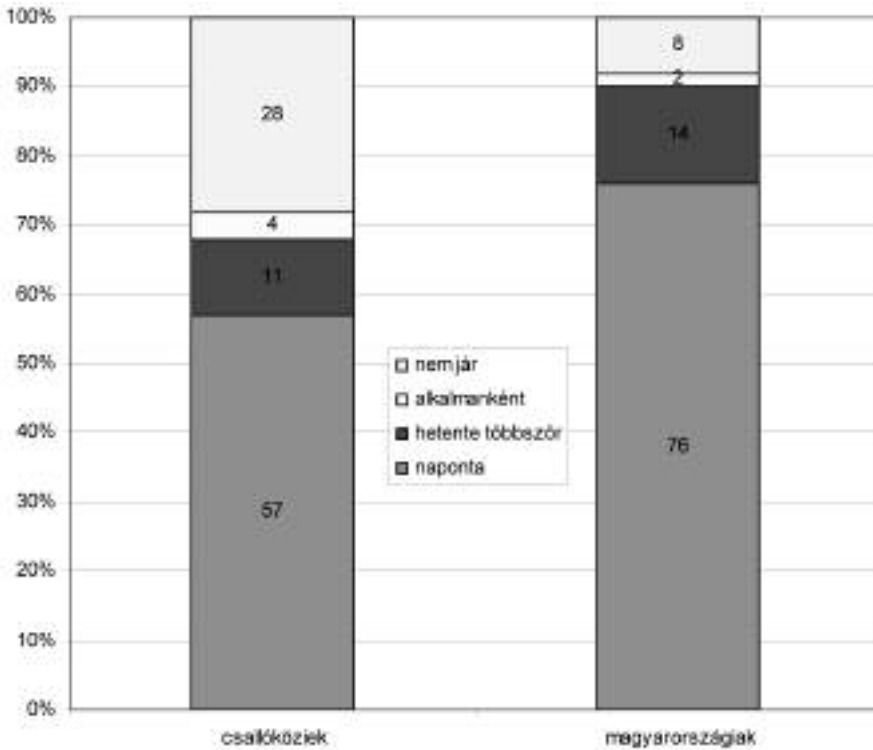
dolgozott. Leszámítva azokat, akik nem dolgoztak, akkoriban a csallóköziek 35, a magyarországiak 47 százaléka ingázott. A kiköltözéssel alaposan megnőtt az ingázók aránya, hiszen jelenleg a csallóközieseknek csak 15, a magyarországiaknak pedig csupán 10 százaléka dolgozik a lakhelyén, a többieknek (csallóköziesek 64%, magyarországiak 86%) máshol van a munkahelye (7. ábra). Az esetek többségében (csallóköziesek 54%, magyarországiak 82%) ez a máshol Pozsonyban van, s ez azt jelenti, hogy a lakhelyüktől maximum 50 km-re kell utazniuk (hat csallóközi említett ennél nagyobb, azaz 70 km-nyi távolságot). Az ingázók többsége 30 km-re lakik a fővárostól.

7. ábra. Hol van a mostani munkahelye (%)

A munkahelyre való bejárás a csallóköziesek 57, a magyarországiak 76 százaléka számára napi ingázást jelent. Rajtuk kívül minden további mintegy nyolcadik-kilencedik megkérdezett hetente többször ingázik (8. ábra).

8. ábra. Hetente hányszor jár munkába lakhelyén kívüli településre? (%)

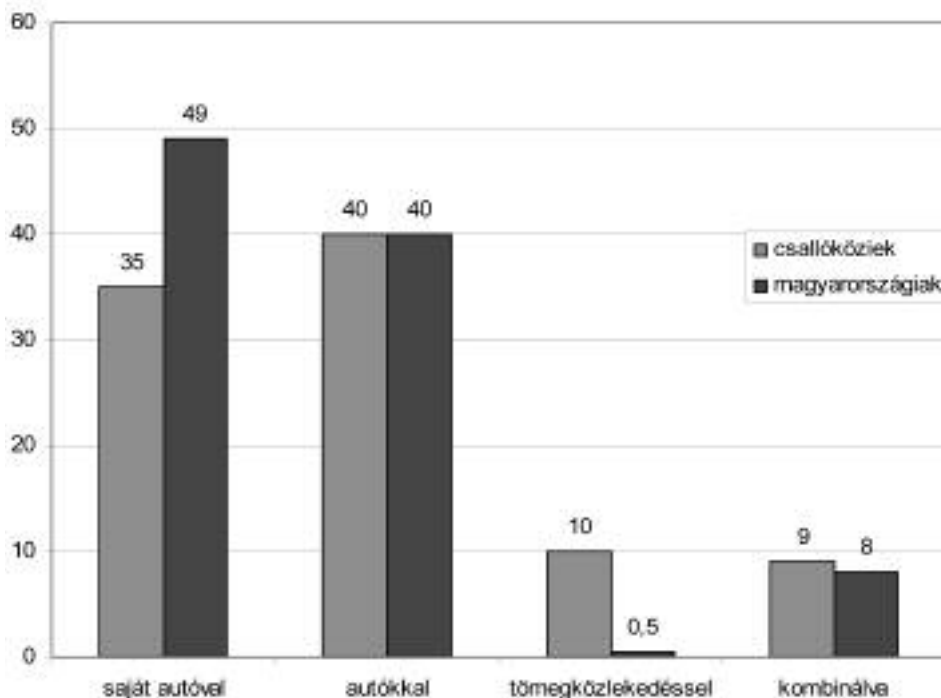
De nemcsak ők ingáznak, hanem az esetek többségében a családtagjaik is. Arra a kérdésre, hogy a megkérdezettet is beleszámítva a családból hányan járnak rendszeresen legalább háromszor hetente lakhelyükön kívüli településre, a csallóköziek 70, a magyarországiak 83 százaléka több személyt említett.

A közlekedés fő eszköze az autó. A csallóköziek háromnegyede, a magyarországiak 89 százaléka saját autóval vagy autókkal jár. A tömegközlekedést minden tizedik csallóközi veszi igénybe, a magyarországiaknál ez a fajta utazás nem igazán jön számításba. Nagyjából ugyanennyien közlekednek kombináltan, vagyis autóval is, busszal is utaznak (9. ábra). Ritkán, de előfordul, főleg a csallóköziekénél, hogy szomszédokkal, barátokkal stb. közös megegyezés alapján oldják meg a közlekedést, mégpedig úgy, hogy felváltva fuvarozzák egymást.

Korábban már szóba került, hogy azok a megkérdezettek, akik számára az áttelepülés negatív változásokkal is járt, szinte valamennyien a közlekedési viszonyokra panaszkodtak. Ez a kritika újra előbukkant, amikor megkérdeztük, hogy mennyire elégedettek a Pozsonyba utazással. A tömegközlekedéssel a csallóköziek 63, a magyarországiak 59 százaléka elégedetlen. Valószínűleg ezért is jár inkább autóval, aki teheti. Az autós közlekedés körülményeivel a csallóköziek fele elégedett, másik fele elégedetlen, ami jelzi, hogy azért az ilyen típusú utazgatás sem problémamentes (aki reggel 7 és 9 óra között indul Pozsonyból Csallóközbe, az a saját szemével láthatja a másik irányból érkező véget nem érő kocsisort, s ugyanez tapasztalható délután öttől, csak fordítva). A magyarországiak 98 százaléka viszont elégedett, sőt háromnegyedük nagyon elégedett az autóval való közlekedés körülményeivel.

A tömegközlekedéssel azok a legelégedetlenebbek, akik hetente többször utaznak. Egyébként a közlekedéssel való elégedettség nem függ össze az utazás gyakoriságával.

9. ábra. Mivel utaznak? (%)

3.3. Életézés az új lakhelyen

A költözködés előtt a megkérdezettek döntő többsége nem aggódott amiatt, hogy másik településre, a magyarországiak esetében ráadásul másik országba költözik, de azért 12 százalékuknak voltak némi aggályai. Amikor megkérdeztük, hogy mitől tartottak a leginkább, a Felső-Csallóközbe települők a következőket válaszolták: nem fogadják be őket az ott élő lakosság, képtelenek lesznek megszokni a falusi környezetet, nem lesz megfelelő társaságuk vagy semmilyen társaságuk sem lesz, a magyarok le fogják őket nézni, mert szlovákok, nem fogják érteni, amit a magyarok beszélnek, problémák lesznek a közlekedéssel. A Magyarországra költözőket egyetlen dolog aggasztotta, az, hogy nem tudnak magyarul.

Ehhez képest 7 százaléknál csallóközi és 5 százaléknál magyarországi – összesen 28 ember – aggályai teljesültek, de azok sem maradéktalanul. A csallóköziek számára újfent a közlekedés okoz gondot (ami ugyan a költözéskor felötlött bennük, de nem számoltak ekkora nehézségekkel), némelyeknek pedig a rossz emberi kapcsolatok és az irigység, valamint az, hogy a falusiak nem fogadják be a városiakat. A magyarországiaknak pedig kommunikációs problémái vannak.

Attól függően, hogy miről van szó, a csallóköziek 6–18 százaléka, a magyarországiak 5–16 százaléka tapasztalt/tapasztal környezetétől olyan magatartást, amelyet disz-

kriminációként érzékel (2. táblázat). Bár a megkérdezettek döntő többsége nem említi ilyesmit, azért előfordul ez a jelenség. Leggyakoribb az anyanyelvi diszkrimináció, amelyet a csallóköziek 14 százaléka időnként, 4 százalékuk gyakran, a magyarországiak közül minden tizedik néha, 6 százalékuk pedig gyakran tapasztal. Többnyire a szlovák nyelv hátrányos megkülönböztetését kell ez alatt érteni, mert a magukat szlováknak vallók mondják ezt, de a válasz elvétele előfordul magukat magyarnak vallóknál is.

2. táblázat. Tapasztalta-e/tapasztalja-e lakhelyén a diszkrimináció valamelyik formáját? (%)

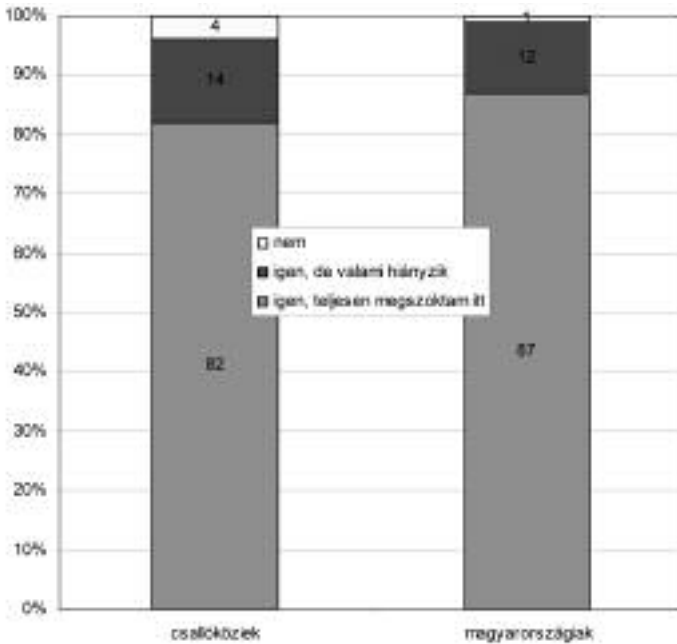
	Csallóköziek			Magyarországiak		
	Soha	Néha	Gyakran	Soha	Néha	Gyakran
Vallása	94	2	4	95	0	5
Életkora	94	3	3	94	1	5
Politikai nézetei	89	7	4	91	4	5
Neme	93	3	4	93	2	5
Anyanyelve	82	14	4	84	10	6
A település, ahonnan ideköltözött	93	4	3	89	6	5
Nemzetisége	89	7	4	87	9	4
Anyagi helyzete	91	5	4	93	2	5

Az új lakóhellyel való azonosulás fontos láncszeme, hogy az ember otthon érzi-e ott magát. De valójában mit jelent az a szó, hogy otthon? A válaszokból kiderül, hogy valaki számára a világnak egy konkrét földrajzi pontja: az ország, ahol született, a település, ahol él. Másoknak nem is annyira a földrajzi hely, mint inkább „az én házam – az én váram” értelmében vett saját tulajdont képező ház a hozzátartozó kerttel. A többség számára pedig egy érzés, egy lelkiállapot: biztonságérzet, komfortérzet, az összetartozás érzése, együttlét a családdal, a kellemesnek tartott emberekkel, a nyugalom, pihenés, feltöltődés és béke szigete, a kikötő, ahova mindig jó visszatérni, ahol az ember önmaga lehet, vagy ahogyan az egyik válaszadó fogalmazott: „az otthon a váll, amelyen kisírhatsz magad.”

Nos, teljesen függetlenül attól, hogy mikor költözött oda, a csallóköziek 96, a magyarországiak 99 százaléka otthon érzi magát új lakhelyén (10. ábra).

Többségük már teljesen megszokott ott, de minden hetedik csallóközinek és minden nyolcadik magyarországinak azért van hiányérzete. Mi hiányzik nekik leginkább? Az említés gyakoriságának sorrendjében: a családtagok, gyermekkori barátok, rokonság, a megszokott emberek; egy jól működő tömegközlekedési hálózat, vagyis gyakoribb és kulturáltabb autóbuszjáratok Pozsonyba; több üzlet, színvonalasabb szolgáltatások; kulturális és szabadidős tevékenységek általában és különösen szlovák nyelven. A pozsonyi életérzés: „*az én otthonom Bratislava, ott születtem, ott vannak a barátaim, az az én szülőföldem*”; „*bár itt, Šamorínban van az állandó lakhelyem, nem tudok itt élni*”, „*az érzés, amikor reggel a város utcáit rójuk a kutyámmal*”. S van, akiknek egyszerűen csak maga Pozsony, vagy ahogyan ők mondják, Bratislava. S azok kevesen, akik nem érzik magukat otthon mostani lakhelyükön, röviden és tömören csak annyit mondanak, hogy számukra az otthont Pozsony jelenti.

10. ábra. Otthon érzi itt magát? (%)

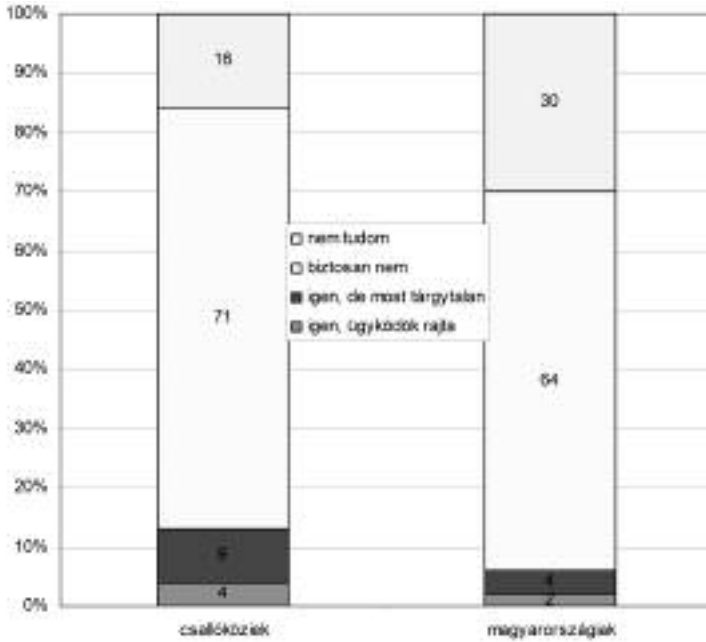

A megkérdezettek döntő többsége tehát otthon érzi magát új lakhelyén, s nem is akar elköltözni. Vagy ha mégis, annak nem kimondottan az az oka, hogy rossz ott nekik. Arra a kérdésre, hogy szeretne-e elköltözni, a csallóköziek 71, a magyarországiak 64 százaléka határozott nemmel válaszolt, a csallóköziek egyhatoda, a magyarországiak csaknem egyharmada pedig nem tudott biztos választ adni. Valójában minden nyolcadik csallóközi és 17 közül egy magyarországi szeretné elhagyni a települést, miközben ténylegesen csupán kb. egy tucatnyi ember tesz ezért valamit (11. ábra). Gondolkodni az elköltözésen és maga az elköltözés két különböző dolog, de egyik sem tömeges, főleg nem az elköltözés.

Az, hogy valaki szeretne elköltözni, nem okvetlenül függ össze azzal, hogy nem érzi otthon magát a településen, bár azok, akiknek hiányérzetük van, vagy továbbra is a fővárosba húzza őket a szívük, gyakrabban fontolgatják az elköltözés lehetőségét. De a magukat teljességgel otthon érzők között is előfordul az ilyesmi, persze jóval ritkábban. A csallóköziek közül hatan, a magyarországiak közül pedig csak ketten mondták, hogy azért költöznének el, mert jelenlegi lakhelyükön nem érzik jól magukat. A település elhagyásának fő oka mindkét alminta esetében inkább az, hogy bizonyos körülmények kényszerítik őket erre a lépésre, vagy pedig jobb lehetőség kínálkozik számukra. A leggyakoribb kényszerítő tényező a már többször említett rossz tömegközlekedés, s csak ezután következik a lelki komfortérzet hiánya, az, hogy a megkérdezett idegennek érzi magát, hogy a szülővárosa, Pozsony vonzza őt, újra ott, vagy legalábbis hozzá közelebb szeretne élni. De vannak, akiket a csallóközi sík terület depressziós, mindig fúj a szél, nincsenek hegyek, erdők, kevés a zöldterület, panaszoznak. Tehát aki költözni szeretne, az vissza Pozsonyba (beleértve a főváros Csallóközhöz kapcsolódó peremkerületét, Pozsonypüspököt) vagy Pozsonyhoz közelebbre, ha pedig Magyarországon lakik, akkor

minél közelebb a szlovák–magyar határhoz, akár vissza Szlovákiába, a határhoz közel fekvő települések valamelyikébe (Oroszvár, Dunacsúny), amelyek szintén közelebb fekszenek Pozsonyhoz. Külföldre, nyugati államba négyen szeretnének kiköltözni.

11. ábra. Szeretne innen elköltözni?

4. Összegzés

Összefoglalva az elmondottakat, leszögezhetjük, hogy a Pozsonyból kiköltözött felső-csallóközi és Rajka környéki megkérdezettek abból a szempontból tipikus képviselői a dezurbanizációnak, hogy a jobb lakáskörülményekért, nyugodtabb, ingermentesebb lakókörnyezetért cserébe feladták pozsonyi lakhelyüket, s az új lakhelyen szinte valamennyien valóra váltották álmukat: saját lakásuk, sőt az esetek többségében saját családi házuk lett, amit otthonuknak tekintenek, erős érzelmi töltetet adva ennek a szónak. Ugyanakkor az is tipikus, hogy munkahelyük többnyire a fővárosban van, ahova naponta vagy legalábbis hetente többször ingáznak. Ami viszont kevésbé tekinthető tipikusnak, hogy soknak közülük nem ott van az állandó lakhelye, ahol az otthona, hanem ott, ahol a munkahelye, s az otthona az átmeneti lakhelye. Ez Szlovákia más régióiban fordítva szokott lenni. Sőt, ha szigorúan tartanánk magunkat a migráns kifejezés definíciójához, ami olyan személyeket jelöl, akik elköltözve állandó lakhelyet váltanak, akkor a megkérdezettek egy részét nem is tekinthetnénk valódi migránsoknak, csak ingázóknak.⁷ Ez persze csak elméleti „gubanc”, amiről az érintetteknek fogalmuk sincs (miért is volna), s mindenki legyinthetne felette, mondván, nem mindegy, hogy hol van az állandó és hol az átmeneti lakhelyük? Hiszen ez az adminisztratív kitétel semmiféle hatást nem gyakorol sem az ő, sem az általuk lakott település életére.

Nos, ez nem egészen van így. A kutatás megkezdése előtt szakmai megbeszéléseken vettünk részt az érintett községek önkormányzati vezetőivel, és több felső-csalló-

közi polgármester említette, hogy a beköltöző vállalkozóknak köszönhetően több pénz is folyhatna a közös kasszába, de a még mindig pozsonyi állandó lakhellyel rendelkező, valójában pedig a Felső-Csallóközben lakó vállalkozók adója nem az ő településüket gazdagítja. Azok a lakosok ugyanis, akik vállalkozók-fizikai személyek, az állandó lakhelyükön adóznak, tehát ebben az esetben Pozsonyban. S ugyanez vonatkozik azokra a vállalkozókra-jogi személyekre is, akiknek a telephelyük Pozsonyban van. Nézzük meg, mit jelent ez a mi mintánk esetében.

A csallóközi megkérdezettek közül 61 vállalkozó. Mivel ilyen kérdés nem szerepelt, azt nem tudjuk, hogy közülük mennyi a fizikai és mennyi a jogi személy, de foglalkozásukból következtetve úgy tűnik, hogy többnyire az ismert kényszervállalkozói sémáról van szó. Vagyis olyan emberekről, akik nem saját céget építenek, hanem vállalkozói engedéllyel rendelkezve más szervezetnek dolgoznak, megspórolva neki a járulékok fizetését. Ezek a vállalkozók általában fizikai személyek. Közülük 18 személynek Pozsonyban van az állandó lakhelye, ezért az ő adójuk nem a Felső-Csallóközbe vándorol. Ez valóban elgondolkodtató. Hiszen az így elfolyó pénzekkel is hozzá lehetne járulni akár a helyi úthálózat minőségének és a közlekedés állapotának javításához, ami valamennyi ingázó, így a betelepültek életkörülményeit is kedvezően befolyásolná.

Felhasznált irodalom

- Bezák, Anton 2002. Interregionálne migrácie na Slovensku v rokoch 1981–1998. *Sociológia*, 34. évf. 4. sz. 327–344. p.
- Divinský, Boris 2009. *Migračné trendy v Slovenskej republike po vstupe krajiny do EÚ (2004–2008)*. IOM Medzinárodná organizácia pre migráciu.
- Gajdoš, Peter 2001. K vybraným problémom transformácie sociálno-priestorovej situácie Slovenska v deväťdesiatych rokoch. *Sociológia*, 33. évf. 2. sz. 185–205. p.
- Gajdoš, Peter–Moravanská, Katarína–Pašiak, Ján–Zeman, Milan 2006. *Regióny SR v kontexte životných podmienok a rozvojových disponibilít*. Bratislava, Sociologický ústav SAV.
- Lampl Zsuzsanna 2007. Kárpát Panel – Szlovákia. In Papp Z. Attila–Veres Valér (szerk.): *Kárpát Panel 2007. A Kárpát-medencei magyarok társadalmi helyzete és perspektívái. Gyorsjelentés*. Budapest, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 69–129. p.
- Lampl Zsuzsanna–Hardi Tamás 2009. Ingázó munkavállalás. In Hardi Tamás–Tóth Károly (ed.): *Határaink mentén*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 134–147. p.
- Slosiarik, Martin 2000. Občiansky potenciál ako diferencujúci faktor rozvoja sídla. *Sociológia*, 32. évf. 2. sz. 153–182. p.

Internetes források

- Holá, Bohdana: *Proč se dlouhodobě nedaří dospět k harmonizovaným a mezinárodně srovnatelným údajům o zahraniční migraci*. <http://www.ssds.sk/casopis/archiv/2007/fss0307.pdf>
- Jurčová, Danuša: *Migrácia – výzvy, problémy, otázky*. <http://www.ssds.sk/casopis/archiv/2007/fss0307.pdf>
- Moravanská, Katarína: *Slovenské obce v kontexte migračných a prirodzených pohybov*, 2006. http://www.evropkemesto.cz/cms/index.php?option=com_content&task=view&id=508
- Šprocha, Branislav: *Štruktúrne charakteristiky prisťahovaných a sťahujúcich sa osôb v rámci Slovenska v období rokov 1996–2006*. http://www.infostat.sk/vdc/sk/pris/Sprocha_1.doc (A letöltések utolsó ellenőrzött dátuma: 2010. augusztus 27.)

Jegyzetek

1. Ez az írás rövidített változata a közös tanulmánykötetbe leadott dolgozatnak, amely az ősz folyamán jelenik meg.
2. 1981–1985-ben Szlovákiában évente átlagosan 36,8 ezer lakást adtak át, 1996–1998-ban már csak 7,2 ezret (Bezák 2002, 333. p.).
3. Ami a költözködés távolságát illeti, a nyolcvanas évek első felében a migránsok 61 százaléka az adott régión belül, tehát annak egyik településéről a másik településére költözött, 39 százaléka pedig átlépve a régió határát, nemcsak másik településre, hanem másik régióba is költözött (Gajdoš 2001, 195. p.).
4. A szuburbanizáció lényege, hogy a városközpont lakosságához képest megnövekszik a városi peremkerületek (elővárosok) lakosságának aránya. A dezurbanizáció a szuburbanizáció kísérőjelensége, s abban nyilvánul meg, hogy a város lakosságának csökkenésével növekszik a várost övező vidéki települések lakossága.
5. A migráns lakosság követésének módszertani nehézségeiről részletesen lásd Divinsky 2009; Holá 2007, 115. p.
6. Országos adatok szerint leggyakrabban az érettségizettek és a diplomások, valamint a 40 éven felüliek költöznek (Šprocha 2007; Moravanská 2006), s inkább a nők. 2006-ban 1000 migráns nőre 970 férfi jutott (Šprocha 2007).
7. A migráns definíció sem egységes (Jurčová 2007, 129. p.). Ezért a ténylegesen a Felső-Csallóközben és a Mosonmagyaróvár térségében élő, továbbra is pozsonyi állandó lakhellyel rendelkező lakosokat a létező kategóriarendszer szerint hosszú távú letelepedetteknek nevezhetjük, amennyiben több mint 12 hónapja élnek az adott területen.

ZSUZSANNA LAMPL

A FEW CHARACTERISTICS OF THE POPULATION RELOCATED FROM BRATISLAVA TO UPPER RYE ISLAND (ŽITNÝ OSTROV), RAJKA AND ITS VICINITY

The relocated interviewees from Bratislava to Upper Rye Island and to Rajka and its vicinity are typical representatives of desurbanization; in the sense that they traded their urban home for better living conditions and a calmer, less stimulating environment. In their new home, almost all have made their dreams come true: they have their own home, in most cases their own house, which they consider their home in the emotional sense of the word. At the same time, it is also typical that their workplace is located in the capital, where they commute daily or at least several times per week. What is less typical, however, is the fact that many of them report the property close to their work as their permanent address, their actual home being listed as their temporary living place. In other regions in Slovakia the reverse is mostly true. If we were to stick to the strict definition of migrants, which labels persons who permanently settle in a different location, then we could not consider part of the interviewees as migrants, only commuters. It is a fact that thanks to the migrant entrepreneurs there could be more money flowing to the settlements accounts, yet those with a permanent address in Bratislava are still paying their taxes to the city, instead of their actual living location. The missing funds could be used to improve the local infrastructure and transportation, which would affect the migrants living conditions positively.

„Itt idegen kántor sose énekelt...”¹

ANNABELLA GECSE

„Here a stranger chorister never sang...”

726(437.6)

904:726(437.6)

783

282

Keywords: Baraca settlement (Slovak: Barca, Banská Bystrica county, Rimavská Sobota district). The sacral artefacts of Hungarians in Czechoslovakia. Ethnology. Religious music and the change of religious music in the second half of the 20th century.

A vallásos népének és élete több tudomány érdeklődésének is homlokterében áll, egyúttal azok határára is esik. A zenetörténet történetiségében, fejlődésében vizsgálja, eredetét, keletkezésének körülményeit, rétegződését kutatja a rendelkezésére álló forrásokból. Ez a fajta kutatás a többi rokon zenei műfajjal, a zenetörténeti korszakok népénekét is befolyásoló sajátosságaival együtt, azokba ágyazottan foglalkozik vele. Az ezzel foglalkozó munkák (pl. Papp 1990, 160–186. p.; Bárdos–Werner 1990, 91–95. p.) mind egészen a korai századokig vezetik vissza történetét, ott keresik gyökereit. Az első fontos fordulópontot a latin nyelvű gregorián „uralmának” 16. századi megrendülése jelentette, mert ennek intézményei, a kolostorok, püspöki székhelyek török kézre kerültek. Pár évtizeddel később Pázmány Péter nevéhez fűződik a liturgikus zene első egységesítő szándékú megreformálásának terve. 1629-ben esztergomi érsekként a nagyszombati zsinaton elfogadtatta az ún. római rítust a korábbi esztergomi rovására, a szájhagyományban vagy másolt könyvekben élő dallamok helyett a könnyen beszerezhető szertartáskönyvek dallamait. Zeneileg, dallamok tekintetében ezt követően Magyarországon a pentatónia dominanciáját a diatonikus hangrendszer váltotta fel. Az anyanyelvű népének terjedését ez teljesen nem akadályozta meg. A gregorián a kolostorok zenéje maradt. Az anyanyelvű éneklést később is csak a szertartások, főként az énekes mise alatt tiltották, más alkalmakkor és azok előtt vagy után élhetett. Oláh Miklós esztergomi érsek olyan szempontból emelte fel ezeket a korábban „megtűrt” énekeket, hogy azokat, amelyeket több száz éve énekeltek már, engedélyezte. Szükség is volt erre, hiszen a reformációnak az anyanyelvűség legfontosabb eszköze, terjedésének segítője volt. Halaszthatatlanná vált az ilyen szempontokra is figyelő énekeskönyv összeállítás. Ezt megelőzte a miserészek magyar nyelvű bevezetése 1674-ben. (Papp 1990, 160–170. p.)

„...az állandó miserészek magyar nyelvű éneklését kétségtelenül visszaélésnek kell tekintenünk, amely a pasztoráció mindennapi gyakorlatában a híveknek tett nagyfokú engedménynek számított.” (Papp 1990, 162. p.) A népének fellendülésére a zenetörténészek csak a 17. századi adatokból, forrásokból tudnak következtetni. Az 1651-es év egy különösen fontos időpont, az első nyomtatott énekeskönyv megjelenésének éve.

A *Cantus Catholicit* Szőlősy Benedek jezsuita szerzetes szerkesztette (Schram 1958, 17. p.). A 18. század végéig még négy kiadásban jelent meg, pl. 1674-ben Kassán a *Cantus Catholicit Latino–Hungarici*. Kájoni János ferences szerzetes 1676-ban megjelent gyűjteményének, a *Cantionale Catholicum*nak is a ez volt a legfőbb forrása. Erdélyi kéziratos énekekből is sok került bele (Papp 1990, 160–176. p.). A mai ún. közismert énekek tetemes része is ebből a forrásból táplálkozik. A mai, mindennapok vallásgyakorlására is szánt ima- és énekeskönyvekben, karénekeket is közlő imakönyvekben is sok olyan népének vagy feldolgozás szerepel, amelynek forrása a *Cantus Catholicit*; az imakönyvek szerkesztői az adott ének forrásait mindig fel is tüntetik (pl. Bárdos–Kertész–Koudela 1935; Bárdos–Werner 1990).

Ezek az imakönyvek a népének fogalma alatt a következőket értik: „Egyházi népénekek azok a magyar szövegű szent dalok, amelyeket a hívők különböző istentiszteleteken unisono (egyhangon) énekelni szoktak.” (Harmat–Sík 1993, XII. p.)

Tehát az egyházzenei kutatás nemegyszer – főleg a korábbi századok esetében – a hivatalos rendelkezések, zsinati határozatok által megregulázott műfajt látja benne.

Kifejezetten a népének történetével Schram Ferenc munkája foglalkozik (Schram 1958.). Nem csupán a zsinati határozatokat, a megmaradt források énekeit rendszerezi, hanem a legfontosabb szerzők életrajzi adatait is közli. A kötetét záró elemzésben minden – a *Szent vagy, Uramban* szereplő – egyes ének zenei eredetét közli, verstani, zenei formai elemzést készít róluk.

Másik oldalról közelít a népénekhez a népzene-kutatás; a népdal testvéreként kezeli, változatképződését, születését és eltűnését, kiszorulását vizsgálja. Az ilyen szempontú kutatás eredményei leginkább egy-egy jellegzetes típushoz kötődnek, pl. Mária-énekekhez, virrasztóénekekhez (Volly 1982; Czövek 2002). Mind ez ideig kevés olyan munka született, amely – külső válogatási szempontok nélkül – teljességében vizsgálná egy-egy közösség népének-repertoárját. A népzene-kutatás más műfajokkal foglalkozó munkáira is igaz, hogy leginkább egy-egyvel, esetleg valamennyi, a népzene fogalmát még kimerítő műfajjal foglalkoznak. Vannak ugyan az egyéniségkutatató iskolának szép eredményei, ám a teljes repertoárt azok szintén a népdal (máskor népmese, népköltészet) fogalmának keretein belül értelmezik (pl. Barsi 1992; B. Kovács 1994).

Vargyas Lajos áji munkája máig szinte az egyetlen tudományos eredmény, amely a teljes repertoárt – egy egész településre nézve – komplexitásában, népzenei szűkítés nélkül értelmezi (Vargyas 2000). Lanczendorfer Zsuzsanna egyetlen személy teljes folklórtudásának feltárásával, közzétételével követi ezt az irányt (Lanczendorfer 2007).

A folklórkutatás sokat foglalkozott mind a népénekekkel, mind a vallásos népérettel, de a kántorok működésére – nem alaptalanul – úgy tekint, mint a folklórt „felülről” befolyásoló jelenségre.

„A nép vallásos énekei (és hangszeres darabjai) részint felülről megszabott formában, pap vagy kántor vezetésével, illetve jelenlétében szólnak meg, részint egyházi szertartás előtt, után vagy szertartáson kívül, teljesen pap és kántor nélkül hangzanak fel. Ez utóbbi alkalmak dallam- és hangszeranyagukkal együtt szervesen beletartoznak a nép hagyományába. (...) Érdekes kivételként ismerünk kántori néphagyományt is: Szögedében és egyes dél-dunántúli falvakban például, jó néhány évtizeddel ezelőtt a nép elvárta a kántortól, hogy karácsony éjfélnél, közvetlenül a mise előtt »dudáljon«, azaz dudautánzó motívumokat dudaszéren kísérettel orgonáljon. Mise után a nép megtárgyalta, kiértékelte, milyen »szépön dudált a mestör«. Ezt az alkalomhoz kötött zené-

lést semmilyen felsőbb egyházi rendelkezés nem írta elő, kántorok sem kottázták le, „szájhagyomány” módjára élt és öröklődött.” (Olsvai 1998, 508. p.)

A vallási néprajz önállósulásával párhuzamosan kaptak némi figyelmet azok a kántorok, akik az egyháznak mint hivatalos tényezőnek mintegy ellenében működtek. Seres András és Gazda József már az 1990-es évek elején felhívták a figyelmet az ilyen moldvai csángó kántorok működésének sajátosságaira (Seres 1991, 222–224. p.; Gazda 1991, 225–226. p.), majd 1997-ben napvilágot látott Tánczos Vilmos tanulmánya a hasonló funkciójú csíksomlyói búcsúvezetőkről (Tánczos 1997). A nyomtatott kiadványok és az élő hagyomány viszonya vizsgálatának fontosságát emelte ki – a református népi vallásosság kapcsán, de másra is érvényesen – Szacsvey Éva írása (Szacsvey 1991.)

Barna Gábor 2009-ben megjelent munkája az óbecsei, kunszentmártoni Mezey kántordinasztia tevékenységét tárja fel. Az énekszerző Mezey kántorok „...munkásságukkal a dél-alföldi katolikus mezővárosok parasztpolgár lakosságának igényeit szolgálták ki, alkalmazkodva vallásos életük helyi hagyományaihoz. Egy olyan énekes gyakorlatot alakítottak ki, amelyhez nagyobb zökkenők nélkül simult a Tárkányi–Zsasskovszky énektár. A 20. század elejének templomi énekrendje e kettő, a Mezey-énekek és a Tárkányi–Zsasskovszky énektár ötvözetéből jött létre. Ez az énekgyakorlat nem közösségi volt, hanem egyéni: elsősorban a kántor énekelt. Ebbe a nép bekapcsolódhatott, ha akart és ha tudott. A népszerűség oka pedig a nagy funkcionális alkalmasság volt: a Mezey kántorok jól kiszolgálták a korabeli templomi, temetői liturgiát, a búcsújárásokat s a magánátjatosságot. Mindez pedig náluk nagy szakmai, személyes felkészültséggel, jó énekhanggal párosult.” (Barna 2009, 467.p.) Barna Gábor munkájából megismerhető az a folyamat, annak egy változata, hogyan tud bekerülni a gyakorlatba, használatba, széles körben használt imakönyvbe, énekkönyvbe egy-egy egyéni alkotás, s az egyházi zene esetében milyen szűrőkön (hivatalos egyházi bíráló-bizottság) kell átjutnia.

A közösségek és kántoraik, kántortanítók közötti viszony – bizonyára a Mezey kántorok eseténél kisebb mértékben, de mégis hosszú ideig – élő nyomot hagy a népének a zenei vallásosság vagy vallásos zeneiség közösségi gyakorlatában. Írásom célja tulajdonképpen ennek vizsgálata a 20. századi Baracán.

Ez a református falvakkal körülvett katolikus gömöri település a 20. század közepéig saját erejéből nagyon rendezett, szervezett keretben, az állami és egyházi előírásokhoz is igazodva élte meg vallásosságát. Az azóta folyamatosan apadó szervezőerő (és létszámában is csökkenő, illetve kicserélődő vallásos közösség) egyik kései, „túlélő” jelensége a mai templomi énekes gyakorlat.

Trelaj Géza kántortanító a Tárkányi–Zsasskovssky-féle *Katholikus Egyházi Énektár* belső borítójára megválasztásakor, 1935-ben feljegyezte elődei névsorát. Bejegyzése évszámok nélkül közli a névsort, forrásra nem hivatkozik. A következő neveket örököltette meg:

„Kántortanítók névsora

1. Török József
2. Mohács István
3. Lehoczky István
4. Derbész János
5. Mandola Ferencz
6. Opelcz Balázs

7. Kollarcsik Géza
8. Bencsik Gyula
9. Biát Jenő
10. Halkovics József
11. Bohon Lajos
12. Mártonffi Márton
13. Lőrincz Albert
14. Breznay Rózsika, helyettes (Lőrincz Alberté)
15. Trelaj Géza 1935. aug. 18-án
16. Füleky Gyula, helyettes (Trelaj Gézéé)
17. Koós Elemér

Feljegyzé: Trelaj Géza 1935. aug. 18-án”

A névsort záró Koós Elemér nevét már ő maga jegyezte fel, nem Trelaj Géza, ő ugyanis 1950-ben elköltözött Baracáról. Az 1950. október 27-én elhunyt Sándor Margit volt az első, akit Koós Elemér temetett.²

A feljegyzés 1917-tel kezdődően kiegészíthető, évszámokkal pontosítható az iskolaszéki jegyzőkönyvekből.³ Ezek közül az első 1917. szeptember 25-én az október 1-től Máléra (a mai magyarországi Serényfalva) távozó Bencsik Gyula javadalmainak átadásáról készült. Nagyjából egy évig bizonyára nem működött megválasztott, állandó kántortanító Baracán, mert az 1918. július 15-én készült jegyzőkönyvben azt rögzítették, hogy az állást kétszer is meghirdették: 1917. október 11-én a Népevelőben, 1917. november 24-én a Néptanítók Lapjában. A pályázat határidőn belül ugyan eredménytelen volt, de azon túl, 1918. július 4-én Biáth Jenő jelentkezett az állásra, akit – miután bemutatta „kántori jártasságát” – az iskolaszék meg is választott. Biáth Jenő 1922. június 29-én még Baracáról ment szlovák nyelvtanfolyamra, majd 1923. október 28-án Guszonára költözött. Ugyanezen év november 8-án kitűzték az új tanítóválasztás napját, november 22-re. A választásról készült jegyzőkönyv 5 pályázót említ, akik közül négy visszalépett, de a kiskovácsvágási Halkovics József december 3-án, a hajnali misén bemutatkozott, meg is választották. 1929 tavaszáig működött Baracán, április 14-én, május 1-jei határidővel lemondott állásáról. Az iskolaszék 1929. május 15-ét tűzte ki az új pályázók számára beadási határidőként. Mivel hónapokig nem akadt jelentkező, 1929. október 7-én kibővítették a lehetséges pályázók körét nyugdíjasokkal és tanítónókkal. 1929. november 5-én Bohon Lajost választották meg kántortanítónak, de bizonyára csak rövid időre, mert az 1930. július 6-i jegyzőkönyv azt rögzítette, hogy senki nem jelentkezett a pályázatra, ezért annak határidejét kétszer is módosították, előbb augusztus 3-ra, majd augusztus 31-re. Mártonffy Márton megválasztásáról nem került elő jegyzőkönyvi bejegyzés, majd csak távozását jegyezték fel, 1932. április 4-én. 1932. április 28-ra új pályázatot írtak ki. 1932. június 30-án Ivanits Andort választották meg, de ő visszalépett, Őrsújfalura távozott, végül július 12-én Lőrincz Albert lett az új kántortanító. 1933. augusztus 1-jén katonai szolgálatra ment, ezalatt – az 1933–34-es tanévben – Breznay Rózsika helyettesítette. Az egyházhatóság nem hagyta jóvá Breznay Rózsika állandósítását, 1934. január 19-én az iskolaszéket új – okleveles – kántortanító választására szólította fel. Miertusz Berta jelentkezett, őt választották meg. Lőrincz Albert bizonyára visszatért katonai szolgálatáról, ám az 1935. július 7-i jegyzőkönyv arról szól, hogy nem nyilatkozik, hosszabb időre tervezi-e állását megtartani. Végül Lőrincz Albert 1935. augusztus 23-án Sőregre távozott. 1935. augusztus 18-án hat jelentkező közül Trelaj Gézát választották meg kántortanítónak. 1937. szeptember 26-án katonai szolgálatra ment, ezalatt Füleky Gyula helyettesítette. 1938.

november 17-én állásába visszatért. Trelaj Géza volt Baracán az utolsó választott kántortanító. Írott források nem állnak rendelkezésre távozását illetően, de a falubeliek emlékezte számon tartja, hogy 1950-ig működött Baracán.

Ez az idő, tizenöt egy helyben töltött év már esélyt jelentett arra, hogy működése a közösségi életben nyomot hagyjon. Az 1950-es években kezdődő nagyfokú társadalmi, politikai átalakulások a falusi közösségek önállóságát semmiképp nem erősítették. Baracán ez különösen így volt, hiszen közigazgatásilag Fügéhez, gazdaságilag (a szövetkezet megszüntetését követően, állami gazdasággá alakításával) Bátkához csatolták. A jegyzőkönyvek tanúsága szerint az összehangoltan működő iskolaszék is megszűnt, ezután a falu soha nem választhatott önállóan kántortanítót, tanítót. Baraca természetesen abban az időben is zsákfalu volt, ezt az elzártságot tovább erősítették ezek az intézkedések, nem került a fejleszhető települések csoportjába. Az egyházilag korábban központi, parókiás falu az 1950-es évektől az ide helyezett plébánosok számára is inkább száműzetésük helye volt. A korábbi szabályozottság, rendezettség azonban korántsem szűnt meg egy csapásra, „csak” elindult a hanyatlás felé. Ezúttal nem a plébánosok működésére koncentrálok, de témám szempontjából sem mellékes az, hogy bár nem tudtak olyan hatékony szervező munkát kifejtteni, mint az 1950-es évek előtt működő elődeik, a falu hozzájuk való viszonyulása nem változott meg egyik napról a másikra; a tanítókkal együtt a közösség legtekintélyesebb tagjai maradtak. Ez csak az 1980-as évek végén kezdett megváltozni, mikor a Baracára kinevezett plébános nem költözött a faluba. A tanítók szerepének fontossága az egyházi életből a közösségi élet más tereire tolódott át, de az ő presztízsük lényegében a mai napig nem változott, noha a közösség maga erősen átalakult.

Az iskolaszéki jegyzőkönyvek (más, ezúttal nem érintett tények, jelek mellett) jól érzékeltetik, hogy a később pusztulásra ítélt falu korábban része volt egy nagyobb hatókörű vérkeringésnek, de sorsáról maga döntött, kántortanítót maga választott. Olykor hiányoztak a jelentkezők, olykor hatan is akadtak, de az, hogy megválasztásuk körül nem voltak különösebb viták, jelzi, hogy az iskolaszék és az egyháztanács tagjai határozott ízléssel, konkrét elvárásokkal szemlélték őket, mondhatni, nagyjából azonos értékrendet valló közösségként, illetve annak képviselőjeként nyilvánultak meg. A jegyzőkönyvek arról nem szólnak, mely szempontok voltak egy-egy választásnál a mérvadók, de az emlékezetben éppen Trelaj Géza megválasztásának részletei maradtak meg elevenen, hiszen a mai legidősebb nemzedék, a 80. életévük körül járók épp az ő „keze alatt” jártak iskolába. Ők fogalmazták meg azt is Baracáról, hogy „sokat köszönhet a jó papoknak, kántortanítóknak”. 1935-ben lényegében a kántortanítói állásra jelentkezők mind megfeleltek a követelményeknek, a visszaemlékezések szerint Trelaj Géza azzal szerzett előnyt, hogy ő tudott a legtöbb Mária-éneket, ő énekelte azokat legszebben. Tizenöt éves kántortanítói működésének egyik sikere volt, hogy az iskolás gyerekekből és fiatal felnőttekből négyszólamú műveket is megszólaltatni képes kórust szervezett. A zenei ízlést, az éneklés gyakorlatát, a tiszta intonációt erősítették az olyan alkalmak is, mint a karácsonyi pásztorjáték vagy a húsvéti passió. Ezek szerepeit a „tanító úr” már az egyéni adottságok ismeretében osztotta ki évről évre. Tiszta éneklése és megbízható, az énekhanghoz igazodó orgonajátéka a szentmiséken az évek során oda hatott, hogy a népénekek előadásmódja Baracán egységesült.

1. kép. A „tanító úrék” falusiak körében az 1940-es években, Baracán. Balról jobbra: Gecse István Zoltán, Trelaj Géza, Cs. Koós Istvánné Gecse Regina, Cs. Koós István, Trelaj Gézáné Tomasek Annamária. (Ismeretlen fényképész munkája, a fotó magántulajdon: dr. Szalay Zoltán, Kassa.)

Ez az egységes hangzás szinte napjainkig megkülönböztette másoktól a baracai asszonyokat. Ha többen is mentek másik faluba, városba például búcsúi misére, temetésre, a többi éneklő közül kihallatszott az ő egységük. Nem a hangerejüknél, hanem az együtt éneklésüknél fogva különültek el, összeszokottságuk akkor is kitűnt, ha nagyobb tömeg részeként énekeltek. Az egységes hangzás minden bizonnyal azzal magyarázható, hogy azonos zenei gyakorlatba nevelődtek bele, ugyanahhoz a mértékhez igazodtak. Az énekrepertoár tekintetében is hasonló a helyzet. Az, hogy a falu mellőzött település lett, hátránya mellett előnyt is jelentett: nem volt szem előtt, nem figyelték meg, nem tartották különösebben számon, nem számított. Az egyházi ünnepek tere megváltozott, beszűkült ugyan, de valamilyen formában mindegyik fennmaradt – zenei anyagával együtt. A mai napig ezt a zenei rendet követik a ma már nagyon koros templomjáró asszonyok. Ez a zenei rend mintegy 500 darabból álló repertoárt jelent, amelyek mindegyikéhez biztos tudás kötődik a tekintetben, hogy mikor, milyen ünnepen, milyen alkalommal szólalhatnak meg. Ez nem jelenti azt, hogy minden templomjáró 500 éneket ismer, de összeadva valamennyiük tudását, ennyiből áll a készlet, a ma működő kántor valamennyit ismeri és alkalmazza is.

A bevezetőben már esett szó arról, hogy 1950-ig képzett kántortanítók működtek Baracán, attól kezdve azonban „amatőrök” látják el a kántori munkát. (A kántortanító munkaköre, mint másutt, Baracán is kettészakadt.) Az 1950-ben távozó Trelaj Géza

helyét a szép orgánumú, tisztán éneklő Koós Elemér vette át, aki azonban nem tanult zenét. Hallás után tanult meg orgonálni, játéka során – az emlékezet szerint – nem használt pedált. Kottát olvasni is megtanult, de az orgonára írott kottáknak is inkább saját olvasatát szólaltatta meg: a dallamot akkordkísérettel játszotta. Mivel kántori munkáját javadalmazás nélkül végezte, hozzá kellett azt igazítania a munkahelye díktálta rendhez. Talán ez is hozzájárult ahhoz, hogy feladatai családjában hamarosan megoszlottak, leginkább a halotti búcsúztatók írását, éneklését, tehát a temetések kántori feladatait felesége, Herczeg Erzsébet vette át. Koós Elemér 1976-ban bekövetkezett haláláig működött kántorként, felesége még az 1980-as években is, míg gyermekeivel együtt el nem költöztek Baracáról. Koós Elemér iskolásként is Trelaj Géza tanítványa volt, tehát abba az egyházi zenei hagyományba született és nevelődött bele, amelynek a „tanító úr” egyik legerősebb formálója volt. Ha a zenei alapokat nem tudta is átvenni tanítójától, azt sokszor volt alkalma hallani, így megtanulni is, hogyan kell hangzania a templomi éneknek. Különös figyelmet fordított a megfelelő hangfekvésre, hangmagasságra, tehát arra, hogy a lehető legtöbb ember tudjon vele énekelni, ne legyen az ének túl magasán vagy túl alacsonyan. Trelaj Gézát követte abból a szempontból is, hogy vezette az éneket, a vallásos közösség ahhoz hozzá is volt szokva, hogy a zenei vezetés a kántor (nem más énekes, előénekes) feladata. Mivel a vallásgyakorlás – mint korosztályából Baracán szinte mindenkinek – élete természetes velejárója volt, a népének-repertoár egyébként is sajátjává vált. Zenei működését tehát e két biztos pontra – elődje zenei vezetésére és közössége repertoárjára – tudta alapozni. Népszerűsége, elfogadottsága természetes következménye volt annak, hogy ízlése ugyanonnan táplálkozott, mint a közösségé, amelynek igényeit kiszolgálta.

Halála után a vallásos közösségen belül már megszokott, elfogadott dolog volt ez a fajta „zenei önellátás”. A baracai plébános körzetében, tehát a filiális Fügében, a szomszédos református falvak katolikusainak körében a temetéseken továbbra is felesége látta el a kántori feladatokat, de a templomban fokozatosan a ma is működő Gecse Zoltán vette át feladatokrét. A jelenlegi kántor sem tanult zenét iskolai keretek között, de elődjéhez hasonlóan a vallásos népelet zenei részébe is belenevelődött. A kántori munkát ő sem a kottaolvasás és a zeneelmélet elsajátításával alapozta meg, hanem az élő gyakorlat megtapasztalása útján. Az 1970-es, '80-as évek fordulóján a politikai légkör már rákényszerítette a közösségeket arra, hogy megőrzött vallásosságuknak nyíltan ne keressenek „hivatalos” támogatókat. Ezért is fogalmazták meg egyfajta büszkeséggel Baracán a tanulmányom címéül választott mondatot, hogy „itt idegen kántor sose énekelt”. Azzal, hogy már a második kántornemzedék lépett nem hivatalos hivatalába „önerőből”, a közösség – még ha vitatható színvonalon is, de – maga oldotta meg a korábban kívülről, felülről irányított feladatellátást. Ezzel bizonyos nézőpontból vallási emelkedést produkált a vallásos élet hanyatlásának és korlátozásának évtizedei alatt.

A ma is működő kántor mind repertoár, mind stílus tekintetében ugyanúgy az 1940-es évek gyakorlatához kötődik, mint elődje. Az 1970-es, '80-as évek templomjáró közösségének meghatározói azok az idősebb asszonyok, kisebb részben férfiak voltak, akik ugyanebbe a gyakorlatba nevelődtek bele, tehát az együttműködés természetes módon tudott továbbélni. Emellett a szocializmus időszakában a környékbeli nagyobb plébániák is hasonló kántorokkal működtek. Baraca – mint a világi zene, a cigányzene és cigányzenekarok tekintetében is – több kántor működési körének is peremére esett. A lakodalmak, bálók, búcsúk mind a Balog-völgyi, mind a Vály-völgyi, sőt a tornaljai cigányzenészeket is vonzották, minden említett helyről jártak Baracára muzsikálni. Ha

itt nem működött volna kántor, bizonyára a temetések is hasonlóan alakultak volna. Bartha Elek 1995-ben megjelent, halotti búcsúztatókkal foglalkozó úttörő munkájából kirajzolódnak a kántori körzetek. A rimaszécsi, tornaljai, dereski kántorok búcsúztatói között csak egyetlen baracai akad (Bartha 1995, II. 94. p.).

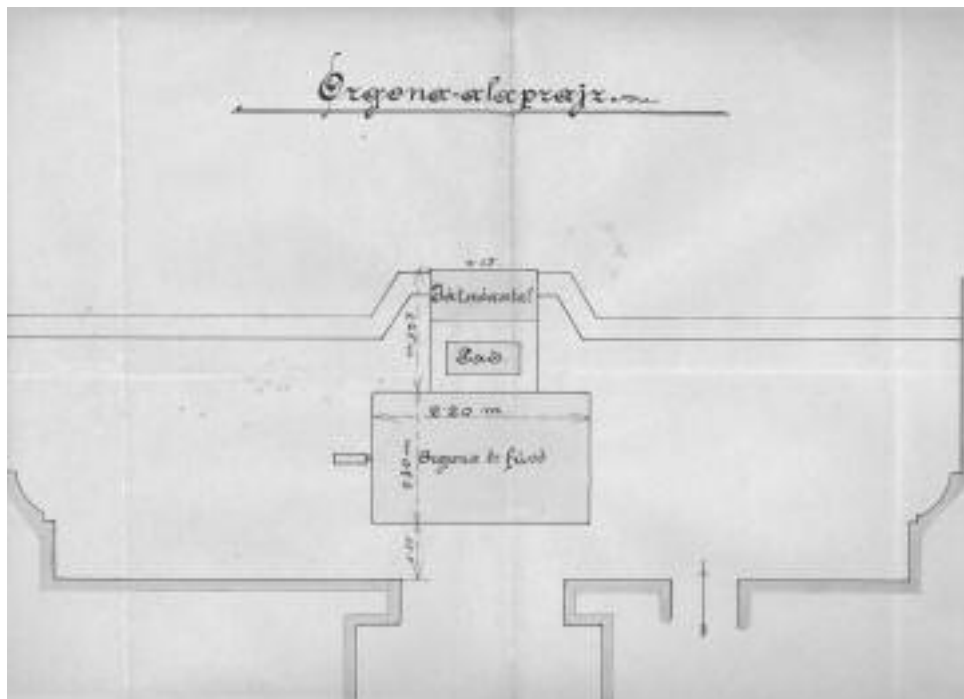
Közben a környezet, a falu társadalma, etnikai összetétele, életképessége, megítélése a környezet részéről, megélhetési lehetőségei mind-mind erősen megváltoztak. Talán éppen Baraca hátrányos helyzete volt az, ami ennek a zenei gyakorlatnak, fennmaradásának kedvezett. A település nem volt olyan fontos az államhatalom számára, hogy különösebb erővel tiltotta volna a templomba járást. Az egyházi hatóságnak pedig, mire az 1990-es évekkel visszatérhetett a szabad vallásgyakorlás, szintén jelentősebb, nagyobb népességű helyekre, azok hivatásos (kántori) ellátására kellett fordítania figyelmét. Baraca a plébánosok számára elzártsága, kicsisége miatt továbbra sem vonzó plébánia; ma sem: mind ez ideig nem akadt plébános, aki formáló erővel fogott volna hozzá az egyházi zenei élet szervezéséhez, így az Baracán a vallásos élet folytonossággal, állandósággal leginkább jellemezhető része. Kántora évtizedek óta juttatás nélkül látja el önként vállalt feladatkörét.

A szentmisék zenei részének ma is az orgona a főszereplője. Építéséről, koráról a plébániai irattár anyagában bukkanhatunk eligazításra. 1885-ben a „Rendkívüli kiadások” között szerepel „Orgona átalakítás püspöki engedéllyel”, az erre kiadott összeg pedig 74 frt. Ez a baracai templom 1808–1899 között vezetett számadáskönyvében szereplő bejegyzés utal arra, hogy a templomnak a jelenlegi, az 1910-es években építettet előtti is volt orgonája (Rationes Ecclesie Baracziensis...). A jelenlegi orgonával kapcsolatban az orgonaépítő cég és a plébánia között folytatott levelezés nyújt támpontokat. 1913. június 24-én készítette el Rieger Ottó orgonagyára a baracai orgona építésének költségvetését (Spisy – opravy orgána, 1913. június 24.). 1913. július 9-én kelt levelében Rieger Ottó cs. és kir. orgonagyára nevében Garai J. küldött levelet orgonaépítés ügyében Főtisztelendő Hegedűs János plébánosnak. A plébános július 6-án kelt levelére válaszolva mellékelte a szerződést is. Felhívta a megrendelő figyelmét arra, hogy „...a néma sipokkal díszített játszóasztal önköltségtöbblete 120.- korona, amelyből legjobb akarattal mit sem engedhetek. A néma sipokat amellet díszíteni és aranyozni is kell, tehát a néma sipokkal díszített játszóasztallal készitendő orgona ára változatlanul 3000.- korona, melynek elfogadását annál is inkább kérem, mert ez a teljes ár a diszes műért éppen a konkurenciára való tekintettel a lehető legminimálisabbra lévén megszabva, azt nem redukálhatom.” (Spisy – opravy orgána 1913. július 9.)

Az orgona el is készült, ma is olvasható rajta a Rieger cég jelzése. Opus-számot is kapott: 1940.

1930. október 25-én bukkan fel a következő, orgonával kapcsolatos feljegyzés, a kiadások között: az orgona tisztítása és hangolása. A kiadás összege 500 korona, megjegyzéssel szerepel: Engedély Rozsnyó 4456/930 (Kézi napló 1930/23. bejegyzés). A ma is használatban levő, működő orgona szekrényének oldalára ceruzával írott feljegyzések árulkodnak a későbbi felújításokról. „Tisztítva 1933 nov 29”; továbbá: „Fügei templom orgonája / 1937 decz 8 án a templommal / egyszerre lett / fölszentelve / és ugyanekkor / Rieger czég / átjavította ez / orgonát is. / Hegedűs János / plébános / alatt”; valamint: „Tisztítva / 1964 / Rákay András / plébános alatt”.

2.a, b, c kép. Az orgonaépítés néhány irata.

3.a, b kép. A templom orgonája ma. (A szerző felvételei, 2004)

Elődjéhez hasonlóan a jelenlegi kántor is megtanult kottát olvasni, de orgonán nem a kottaképet szólaltatja meg, sajátos módon egészíti azt ki akkordkísérettel. A pedált nem, csak a billentyűzetet használja, valamennyi regiszterrel. Játékának sajátossága, hogy az énekekhez tartozó elő- és utójátékok helyett állandó formulát alkalmaz, tehát gyakorlatilag mindig ugyanazzal a dallammal vezeti fel, illetve zárja az énekeket és miserészeket. Repertoárja, annak forrásai, bővítési alkalmi önálló elemzést kívánnának. Ezúttal mindössze annyit emelek ki belőle, hogy amikor kérésre összeírta azt, első próbálkozásra 503 darab énekcímet tudott felsorolni, sorban haladva az egyházi év ünnepein. E jelentéktelennek nem tekinthető énekkincs alapját a családban, a templomban, a közösségi vallásos alkalmakon gyerekkorában tanult énekek képezik. (Mind zeneileg, mind vallásosság tekintetében fogékony gyerek lehetett, hosszú évekig ministrált.) Érdeemes hozzáfűzni, hogy az utolsó kántortanító-választás fő követelményének bizonyára ő is megfelelné, mert 92 Mária-éneket ismer. Már felnőttként kapta meg elődje kottáit, éneklejegyzéseit özvegyétől. Baracán mások is, ő is meghonosított néhány éneket úgy, hogy más helyen hallotta: dallamát – jó zenei memóriája révén – hallás után megjegyezte, szövegét leírta. Már nem élő hatóerő, de kezdő kántor korában még hozzárendelt egy-egy éneket egy-egy személyhez. Profán hasonlattal élve a népének ilyen tekintetben a nótához hasonlított, amelyet egy-egy falu vagy kistáj zenei gyakran személyhez kötöttek. Némelyikről ma is számon tartja, hogy ki által honosított meg Baracán. (Pl. az *Egek ékessége* címűt „apám hallotta a rimaszombati templomban, ő hozta haza”, a *Szent lakodba jött néped* a „Zolti bátyám éneke volt” stb.) Tehát repertoárjának van egy stabilnak nevezhető alapja, amely egyben szűrőt, ízlést is jelent, amelyen keresztül az újításokat figyeli. Ismeri és használja az újabb, előírások-

nak megfelelő egyházzenei kiadványokat (*Szent vagy, Uram, Éneklő Egyház* – orgonakísérettel írott énekek, *Hozsanna, Glória* – imakönyvek kottás énekekkel), de mind közül legszebbnek a Tárkányi–Zsasskovszky-kiadványt tartja. Úgy véli, hogy ha egy ének szerepel ebben és a *Szent vagy, Uramban* is, mindenképpen szebb a Tárkányi–Zsasskovszky-változat, mert nemcsak éneklésre alkalmasabb hangfekvésben van, hanem harmóniavilága is gazdagabb. Noha az általa képviselt zenei világ közelebb áll a „régí rend” erejéhez, nem rekeszti ki teljes mértékben az újításokat. Repertoárjába bekerülhetnek olyan egészen új keletű énekek is, mint az *Oltáriszentség, föld és ég...*, amelyet a rádióból tanult. Ahhoz, hogy megtanulja, beemelje saját énekei közé, első sorban – számára – szép dallamúnak, jól énekelhetőnek kell az éneknek lennie. Állandó figyelemmel kíséri a magyarországi, kisebb mértékben a szlovákiai katolikus médiát, azokon belül is a szentmise-közvetítéseket, az ott hallott énekeket maga is figyelembe veszi, esetleg követi. Leginkább mégis a Magyar Katolikus Püspöki Kar kiadványának, az *Adoremus*nak ajánlott énekeit tartja számon. Gyűjti a sorozat füzeteit, előre megnézi, hogy az milyen éneket ajánl a következő vasárnapra, ünnepnapra, de nem feltétlenül követi.

Az alábbiakban egy év énekkönyvét rendeztem táblázatba. Ebben áttekintem, mely énekek hangzottak el Baracán a szentmisék keretében 2009 hamvazószerdájától 2010 hamvazószerdájáig. Az áttekintés alapja a kántor összeírása, amelyet kérésemre készített. Három-négyvel kevesebb alkalom szerepel benne, mint amennyi szentmise az év során volt, néhányszor ugyanis valamilyen oknál fogva nem tudott ott lenni a misén. (A korábban erősen vallásos faluban ma már hetente csak egy szentmise van, ez kb. húsz évvel ezelőtt még elfogadhatatlan lett volna. Amíg a plébános a faluban élt, naponta misézett.) Az összeírás csak a népénekeket veszi számba, olyan sorrendben, ahogyan a misén elhangzottak. Némely esetben az énekek címét megkülönböztető funkciójú másféle írásmódban közlöm. Amennyiben az ének címe dőlt betűvel szerepel, azt jelenti, hogy azt az *Adoremus* című kiadvány is ajánlja arra az alkalomra, mégpedig ugyanonnan – a Ho. rövidítéssel jelölt *Hozsanna* c. imakönyvből –, ahonnan a kántor is énekelte. Amennyiben az ének címét aláhúzással jelöltem, az azt jelzi, hogy az *Adoremus* az *Éneklő Egyházból* ajánlja. Ilyen esetekben a táblázat harmadik oszlopában, második bejegyzésként szerepel az ének ottani száma. Ha mindkét megkülönböztető módot (dőlt betűt és aláhúzást) alkalmaztam, azt jelenti, hogy mindkét helyet ajánlja az *Adoremus* is. A táblázat harmadik oszlopában az énekek forrásai szerepelnek, mellettük az ének- (nem az oldal-)szám. Elsőként mindig az, amit a kántor maga jelölt meg forrásként, tehát az adott éneknek az ott szereplő változatát énekelte. A Ho. a *Hozsanna* c. imakönyv rövidítése, a T–Zs. a Tárkányi–Zsasskovszky-énekgyűjteményé, az EE pedig az *Éneklő Egyházé*. A Gl. a *Glória* című imakönyvet jelenti, amelynek énekszámozása megegyezik a *Hozsannáéval*. A többi forrást – *Orgonahangok, Stampay, Népeöntár* – nem rövidítettem, valamennyit feloldom tanulmányom irodalomjegyzékében. A *Népeöntár* a *Glória* c. imakönyv egy függelékszerűen elkülönített része. Még egy forrásmegjelölés szerepelhet a harmadik oszlopban, a „Saját repertoár”. Ez azt jelenti, hogy az adott éneknek a többi forrásban nem bukkantam nyomára, maga a kántor is úgy tartja ezeket számon, mint régi énekeket, amelyeket elődjétől vagy idős falubeliektől tanult.

2009. február 25. Hamvazószerda	<i>Bűnbánóknak menedéke</i>	Ho.58 . (ÉE.65.)
	<i>Hamvazkodjál hívő lélek</i>	Ho.51.
	Édes Jézus, én szerelmem	Ho.144.
	Jézus, világ megváltója	Ho.70.
2009. március 1. Nagyböjt 1. vasárnapja	Buzgó szívvel ünnepeljük	Ho.57.
	Szerelmes, édes Jézusom	Ho.130.
	Ó, Jézus, Jézus	Ho.74.
2009. március 8. Nagyböjt 2. vasárnapja	Hogyha hozzád járulunk	Ho.60.
	Szeretnél engemet...	T–Zs.161.
	Keresztények, sírjátok	Ho.71.
2009. március 15. Nagyböjt 3. vasárnapja	Bűnös lelkek tisztulásra...	Ho.59.
	Óh, Szent Kereszt áldott fája	T–Zs.158.
	Az Atyának egy fia	Ho.64.
2009. március 19. Szent József ünnepe	<i>Áldunk, Isten jó szolgája – 1. versszak</i>	Ho.213.
	Ó, Jézus, Jézus	Ho.74.
	<i>Áldunk, Isten jó szolgája – 7. versszak</i>	Ho.213.
2009. március 22. Nagyböjt 4. vasárnapja	A Golgota lépcsőn állok	Ho.56.
	A keresztfához megyek	Ho.63.
	Magasan áll a Golgota ormán...	Orgonahangok 191.1.
2009. március 25. Gyümölcsoltó Boldogasszony	<i>Mária kis hajlékában</i>	Ho.165.
2009. március 29. Nagyböjt 5. vasárnapja	Bűnbánóknak menedéke	Ho.58.
	<i>A keresztfához megyek</i>	Ho.63. (ÉE.91.)
	Bűnös lélek, sírj, óh, kérlek	T–Zs.147.
	Az Atyának egy Fia	Ho.64.
2009. április 5. Virágvasárnap	<i>Megváltó királyunk elébe megyünk</i>	Ho.77.
	Ó, dicsőség Szent Királya	T–Zs.169.
	Kiterjeszté az éj szárnyát	Saját repertoár
	<i>Keresztények, sírjátok</i>	Ho.71. (ÉE.82.)
2009. április 9. Nagycsütörtök	A szeretet asztalához	T–Zs.171.
	Szeretnél engemet...	T–Zs.161.

	Vérző sebekkel terhelve...	T–Zs.162.
	Ó, Szent Kereszt áldott fája	T–Zs.158.
	Tantum ergo	Ho.318.
	Mondj éneket, zengő nyelvem	Ho.108.
2009. április 10. Nagypéntek	<i>Én nemzetem, zsidó népem</i>	Ho.81.
	<i>Királyi zászló jár elől</i>	Ho.82. (ÉE.79.)
	Gyászba borult Isten csillagvára	Ho.67/B.
	Szomorú kép, nagy keresztfa	Saját repertoár
	Magasan áll a Golgota ormán	Orgonahangok 191.I.
2009. április 11. Nagyszombat	Krisztus teste és szent vére	T–Zs.48.
	Feltámadt Krisztus e napon	Ho.87.
	Mennynek királyné asszonya	Ho.205.
2009. április 12. Húsvét 1. vasárnapja	Alleluja, Alleluja, Megváltónk feltámadott	T–Zs.182.
	<i>Örvendetes napunk támadt</i>	Ho.90. (ÉE.106.)
	Hála legyen az Istennek	T–Zs.188.
	<i>Feltámadt Krisztus e napon</i>	Ho.87. (ÉE.99.)
	<i>Mennynek Királyné Asszonya</i>	Ho.205. (ÉE.224.)
2009. április 13. Húsvét 2. napja	Alleluja, örvendezzünk	T–Zs.183.
	Üdvözítőnk feltámadott	T–Zs.192.
	Vétkeinknek drága ára	Orgonahangok 214.1.
	<i>Krisztus feltámadott</i>	Ho.88. (ÉE.107.)
	<i>Krisztus, virágunk, szép termő águnk</i>	Ho.89.
	<i>Mennynek Királyné Asszonya</i>	Ho.205.
2009. április 26. Húsvét 3. vasárnapja	Örvendjetelek, angyalok	Ho.85.
	Oltáriszentség, föld és ég...	Üdv. Olt.szt. 5.
	Üdvözlégy, Oltáriszentség	Ho.136.
	<i>Krisztus, virágunk, szép, termő águnk</i>	Ho.89.
	Atya, Fiú, Szentlélek egy Isten	T–Zs.195.
	Mennynek Királyné Asszonya	Ho.205.

2009. május 3. Húsvét 4. vasárnapja	Krisztus feltámadott	Ho.84.
	Jézusunk, Nagy Király, a Föld bármit kíván (az előző 4. versszaka)	Ho.84.
	Felvirradt az ékes május napja	Saját repertoár
	<i>Zálogát adtad, ó Jézus</i>	Ho.142.
	Loretói litánia	Ho.200.
	<i>Mennynek Királyné Asszonya</i>	Ho.205. (ÉE.224.)
2009. május 10. Húsvét 5. vasárnapja	<u>Örvendetes napunk támadt</u>	Ho.90. (ÉE.106.)
	Május hónap szép virági, köszöntések Máriát	Orgonahangok 225.1.
	Most az Úr Krisztusnak drágalátos teste	T-Zs.57.
	Loretói litánia	Ho.200.
	Mennynek Királyné Asszonya	Ho.205.
2009. május 17. Húsvét 6. vasárnapja	Alleluja, örvendezzünk	T-Zs.183.
	Dicsőség, szent áldás, tisztesség – 2–3. versszak	Ho.86.
	<i>Áldjad ember e nagy jódat</i>	Ho.109.
	Loretói litánia	Ho.200.
	Mennynek Királyné Asszonya	Ho.205.
2009. május 21. Urunk mennybemenetele	Megjelentünk hajlékodbán áldozatra, jó Atyánk	Ho.93.
	Galileai férfiak, miért néztek az égbe	Ho.94.
	<i>Most lett a kenyér Krisztus testévé</i>	Ho.123.
	<i>Krisztus mennybe fölmene</i>	Ho.95. (ÉE.119.)
2009. május 24. Húsvét 7. vasárnapja	Futva jöttem elibéd szent egekbe, Isten	Ho.222.
	Május hónap szép virági, köszöntések Máriát	Orgonahangok 225.1. (385.)
	A Krisztus égbe fölmene	T-Zs.196.
	Imádlak nagy istenség	Ho.116.
	Loretói litánia	Ho.200.
	Mennynek Királyné Asszonya	Ho.205.
2009. május 31.	<i>Szállj szívünkbe, nagy Isten</i>	Ho.98.

Pünkösdfvasárnap		
	Jöjj el, Szentlélek Isten	T–Zs.199.
	A Pünkösdek jeles napján, Szentlélek Isten leszállván	T–Zs.198.
	Imádlak, nagy istenség	Ho.116.
	<u>Szentlélek isten, szállj le ránk</u>	Ho.102. (ÉE.124.)
2009. június 7. Szentháromság vasárnapja (Baracán búcsú)	<u>Szentháromságnak életem- halálom</u>	Ho.105. (ÉE.131.)
	Égből szállott szent kenyér	Ho.114.
	Hol Szent Péter (pápai himnusz)	Ho.275.
	Lelkem tiszta lánggal ég	Ho.183.
2009. június 11. Úrnapja	Győzedelmed ünnepére jöttünk	T–Zs.204.
	<i>Dicsérd Sion, Üdvözítőd</i>	Ho.107.
	Üdvözlégy Krisztusnak drága szent teste	T–Zs.81.
	Üdvözlégy, áldott légy, szent test és vér	T–Zs.76.
	Választottak gabonája, az oltári nagy szentség	T–Zs.84.
	Mondj éneket, zengő nyelvem	Ho.108.
2009. június 14. évközi 11. vasárnap	<u>Ó, ki az oltáron kenyér- színe alatt</u>	Ho.106. (ÉE.167.)
	Üdvözlégy, édes Jézusunk	Ho.132.
	Üdvözlégy, Oltáriszentség	Ho.136.
	Gyulladozz, én szívem, Szűzanyámért	T–Zs.259.
2009. június 19. Jézus Szívének ünnepe	Jézus Szívét dicsérni jöttünk el misére	Ho.156.
	<i>Jézus Szíve, legtisztább szív</i>	Ho.155.
	Jézus Szíve litánia	
	Ó, örök szeretet nagy mélysége	T–Zs.210.
2009. június 21. évközi 12. vasárnap	Áldozattal járul hozzád	Ho.220.
	Uram, jó nekünk itt lenni	Saját repertoár
	Szeretlek, Jézus Szíve, téged	Orgonahangok 118.1.
	Áldjad ember e nagy jódat	Ho.109.
	Nyújtsd ki mennyből, ó, szent Anyánk kezedet	Ho.189.

2009. június 24. Keresztelő Szent János születése	Kezdődik az ének	Ho.229.
	Énekünk áldva zeng neked	T–Zs.333.
	Ó, szentséges, ó, kegyelmes	Ho.127.
	Angyaloknak királynéja	Ho.287.
2009. június 28. évközi 13. vasárnap	Kegyességgel hívsz, ó, Jézus	Ho.226.
	Dicsérjük az Istent nagy szentjében (Szent Lászlóról)	T–Zs.334.
	Zálogát adtad, ó, Jézus	Ho.142.
	Most lett a kenyér Krisztus testvé	Ho.123.
	Isten, hazánkért térdelünk elődbe	Ho.293.
2009. június 29. Szent Péter és Pál	Zeng a harang hívó szóval	Ho.232.
	<i>Két oszlopa igazságnak</i>	Ho.211. (ÉE.274.)
	<i>Hol Szent Péter sírba téve</i> <i>(pápai himnusz)</i>	Ho.275.
	Egi szűz virág, áldjon a világ	T–Zs.256.
2009. július 5. Szent Cirill és Metód	Szeretettel jönnek hozzád	Ho.230.
	Áldozattal járulunk, uram oltárodhoz	Stampay 18.
	Édes Jézus, én szerelmem	Ho.144.
	Ó, Mária, kinyílt virág	T–Zs.280.
2009. július 12. évközi 15. vasárnap	Jertek, keresztény hívek	Ho.225.
	Egekből eredett angyali kenyér	T–Zs.35.
	Készen már az áldozat	Ho.234/h.
	Ó, életünk reménye, Istennek Szent Anyja	T–Zs.277.
2009. július 19. évközi 16. vasárnap	<i>Kegyes szemmel nézz ránk,</i> <i>édes Istenünk</i>	Ho.227. (ÉE.143.)
	<i>Leborulva áldlak</i>	Ho.119.
	Választottak gabonája, az oltári nagy szentség	T–Zs.84.
	<i>Áldjon meg minket</i>	Ho.274. (ÉE.361.)
2009. július 26. évközi 17. vasárnap	<u>Krisztus Jézus</u> <u>nagyanyjának, dicsőséges</u> <u>Szent Annának</u>	Ho.214. (ÉE.280.)

	Imádlak, nagy Istenség	Ho.116.
	Kenyér színben elrejtett	T–Zs.46.
	Nyújtsd ki mennyből, ó, szent Anyánk	Ho.189.
2009. augusztus 2. évközi 18. vasárnap	Szeretettel jönnek hozzád	Ho.230.
	<i>Üdvözlégy édes Jézusunk</i>	Ho.132.
	Ó, Mária, Isten anyja, énnekem is jó anyám	Orgonahangok 274.1.
2009. augusztus 9. évközi 19. vasárnap		
2009. augusztus 16. évközi 20. vasárnap	A mennyei szent városnak gyöngykapui ma megnyíltak	T–Zs.238.
	Üdvözlégy, ó, drágalátos nagy Szentség	Ho.135/A.
	Máriát dicsérni hívek, jöjjetek	Ho.292.
2009. augusztus 23. évközi 21. vasárnap		
2009. augusztus 30. évközi 22. vasárnap	Szeretettel jönnek hozzád	Ho.230.
	Zálogát adtad, ó, Jézus	Ho.142.
	Oltáriszentség, föld és ég	Üdv. Olt.szt. 5.
	Te vagy földi éltünk vezércsillaga	Ho.195.
2009. szeptember 13. évközi 24. vasárnap	Mária drága neve (Oh, Mária, drága név)	T–Zs.242.
	Krisztus teste és szent vére	T–Zs.48.
	Bús szívemnek nagy öröme	Ho.179.
2009. szeptember 20. évközi 25. vasárnap	Áldozattal járul hozzád	Ho.220.
	<i>Uram, Jézus, légy velünk</i>	Ho.150. (ÉE.200.)
	Amíg szívem dobog, Szűz Mária	Orgonahangok 231.1.
2009. szeptember 27. évközi 26. vasárnap	Vágyva jöttem színed elé	Ho.231.
	Készen áll már az áldozat	Ho.234/h.
Ez ott nincs	Béke fejedelme, felséges Úristen	Ho.234/h.
	Angyaloknak királynéja, tisza szűz	Ho.287.
2009. október 11. évközi 28. vasárnap	Jertek, keresztény hívek	Ho.225.
	Ó, mily jó a szíved, Jézus	Saját repertoár
	Loretói litánia	Ho.200.

	Mennyszágnak királynéja	Ho.207.
	Egek ékessége, földnek dicsősége	Ho.285.
2009. október 18. évközi 29. vasárnap (elsőáldozás)	Zeng a harang hívó szóval	Gl.232.
	Isten ártatlan báránya	T–Zs.91.
	Megadja most Isten, mit régóta várunk	Népénektár 538.
	Hol Szent Péter sírba téve (pápai himnusz)	T–Zs.378.
	Jézuskám, Jézuskám, figyelj most reám	„Gitáros” ének gyerekeknek, orgona nélkül
2009. október 25. évközi 30. vasárnap	Hozzád sóhajt a lélek, urunk	Ho.223.
	Templom csendes mélyén, oltár rejtekében	Ho.131.
	Szent Olvasót imádkoztunk	Ho.264.
2009. november 1. Mindenszentek ünnepe	Ó, nagy Isten, kit imádvá áld	T–Zs.343.
	Minden szentek, kik az égben	Saját repertoár
	Most lett a kenyér Krisztus testévé	Ho.123.
	Isten, hazánkért	Ho.293.
2009. november 2. Halottak Napja	<i>Adj irgalmat, adj nyugalmat</i>	Ho.235.
	Itt van a test, Krisztus teste	Stampay 192.
	<i>Ments meg engem, uram</i>	Ho.243.
	Ki ragyogni látod élted csillagát	Ho.241.
2009. november 8. évközi 32. vasárnap	Kegyességgel nézz ránk	Ho.227.
	Ez nagy szentség valóban	Ho.112.
	Üdvözlégy, édes Jézusunk	Ho.132.
	Szenháromságnak életem-halálom	Ho.105.
2009. november 15. évközi 33. vasárnap	Kegyességgel hívsz, ó, Jézus	Ho.226.
	Üdvözlégy, ó, drágalátos nagy Szentség	Ho.135.A.
	Szeretlek szép Jézus	Ho.157.
	Égi szűz virág, áldjon a világ	Ho.180.B.
2009. november 22.	Krisztusunk, nagy király	Gl.283.

Krisztus Király ünnepe		
	Jézus, az ég s a föld dicső királya	Gl.158.a.
	<i>Győzelemről énekeljen</i>	Gl.280.B.
2009. november 29. Advent 1. vasárnapja (C év)	<u>Hozzád emelem szómat, Istenem</u>	T–Zs.92.b. (ÉE.4.)
	Test lön a kenyér, a bor drága vér	Saját repertoár
	Ébredj ember, mély álmodból	Ho.9.
2009. december 6. Advent 2. vasárnapja	Harmatozzatok, égi magasok	T–Zs.92.
	Ó, világ örök csodája	T–Zs.68.
	Menj el sietséggel	T–Zs.99.
2009. december 8. Szűz Mária Szeplőtelen Fogantatása	<i>Isten legszebb temploma</i>	Gl.160.
	Üdvözlégy, Szent Szűz, teljes malaszttal	T–Zs.105.
	Mikor Máriához az Isten angyala	T–Zs.100.
2009. december 13. Advent 3. vasárnapja	Téged vár a népek...	Gl.4.
	Templom csendes mélyén	Gl.131.
	<i>Az Uristen Adám atvánknak</i>	Gl.6. (ÉE.10.)
2009. december 20. Advent 4. vasárnapja	A kereszténységben hisszük – valljuk régen	Gl.1.
	Aron vesszeje virágzik	Gl.7.
	Porba hullok, Uram, oltárod előtt	Gl.116.a.
	Ó, fényességes szép hajnal	T–Zs.103.
2009. december 24. éjféli mise	Krisztus Jézus született	T–Zs.106.
	Dicsőség mennyben az Istennek	T–Zs.113.
	Mennyből az angyal	Ho25.
	Ó, gyönyörűszép, titokzatos éj	Gl.29.
	Csendes éj	Gl.17.a.
	Pásztorok, keljünk fel	T–Zs.119.
2009. december 25. Jézus születése	Üdvözlégy, ó, drága vendég	Gl.15.
	Dicsőség mennyben az Istennek	Gl.21.

	Fenyőgallyas kis Jézuskám	Gl.21.a.
	Karácsony este csillagos	Saját repertoár
	<u>Pásztorok, pásztorok</u> <u>örvendezve</u>	Gl.32. (ÉE.44.)
2009. december 26. István vértanú ünnepe	Az angyal énekel	Gl.16.
	Krisztus első hitbajnoka	T–Zs.127.
	Mennyből az angyal	Gl.25.
2009. december 27. Szent Család vasárnapja	Messiásunk született	T–Zs.108.
	Felragyogott már Betlehemnek fénye	Népénektár 52.
	Leszállt az ég dicső királya	Saját repertoár
	Fel, nagy öröme	Stampay 254.
2010. január 1. Szűz Mária, Isten Anyja	Szép kelet – szép nap	Gl.39.
	<u>Szűz Mária e világra</u> <u>nékünk</u>	Gl.35. (ÉE.54.)
	Szülte a Szűz Szent Fiát, örvendezzünk	Gl.34.
	Béke Fejedelme, fölséges Úristen	Gl.154.a.
	<u>Ó, szép Jézus, ez új</u> <u>esztendőben</u>	Gl.41. (ÉE.55.)
2010. január 6. Vízkereszt	<u>Az isteni gyermeket</u>	Ho.43. (ÉE.59.)
	Háromkirályok napját	Gl.43.a.
	Üdvözlégy, Betlehemben szült	Orgonahangok 167.1.
	<u>Ó, szép Jézus, ez új</u> <u>esztendőben</u>	Gl.41. (ÉE.55.)
2010. január 10. Urunk megkeresztelkedése	Kél a magasból tiszta fény	Ho.40.
	Betlehemi pusztán örvendetes hír jár	Orgonahangok 147.1.
	Nyugodj, Kisdéd, csendességben	T–Zs.118.
2010. január 17. évközi 2. vasárnap	Jertek, keresztény hívek	Gl.225.
	Égből szállott szent kenyér	Gl.114.
	Hozzád fohászkozunk, áldott védasszonyunk	Égi Hárfá 102.
2010. január 24. évközi 3. vasárnap	Áldozattal járul Hozzád	Ho.220.
	Készen áll már az áldozat	Ho.234/h.

	Egekből eredett angyali kenyér	T–Zs.35.
	Pálforduló ünnepnapján	ÉE.263.
2010. január 31. évközi 4. vasárnap	Szeretettel jönnek hozzád	Gl.230.
	Asztalodhoz hívsz, nagy Isten	Saját repertoár
	Lelkem tiszta lánggal ég	Gl.183.
2010. február 2. Gyertyaszentelő Boldogasszony	Az Isten házába siet az áldott Szűz Mária	T–Zs.223.
	<i>Ki negyven nap előtt üdvösségünkre</i>	Ho.163.
	<i>Üdvözlégy, Mária, Isten szülője</i>	Ho.162.
	Velünk lakó tiszta ostya	Ho.141.
	Ó, dicsőséges asszonyság	Ho.191.
2010. február 7. évközi 5. vasárnap	Kezdődik az ének	Ho.229.
	Ó, Jézus, emlékezni rád	Ho.152.
	Most lett a kenyér Krisztus testévé	Ho.123.
	Nyújtsd ki mennyből, ó, szent Anyánk	Ho.189.
2010. február 14. évközi 6. vasárnap	Szent lakodba jött néped	T–Zs.15.
	Uram, jó nekünk itt lenni	Saját repertoár
	Keresztények, boruljatok térdre	Orgonahangok 46.1.
	Zálogát adtad, ó, Jézus	Gl.142.
	Szentháromságnak életem-halálom	Gl.105.
2010. február 17. Hamvazószerda	<i>Isten áldjon, tünde játék</i>	Ho.48.
	<i>Hamvazkodjál, hívó lélek</i>	Ho.51.
	<i>Üdvözlégy, édes Jézusunk</i>	Ho.132.
	Készen már az áldozat	Ho.234/H.
	Míntha köztünk Jézus járna	Ho.50.

Összegezve ezt az éves énekrendet, látható, hogy 270 éneklési alkalomból (ez 270-nél kevesebb számú éneket jelent) a kántor 53 alkalommal igazodott az „előíráshoz”. Schram Ferenc 1958-ban megfogalmazott véleménye erre az esetre is érvényes. „Hagyományörző falvakban koránt sem érik be a Sz.V.U. (Szent vagy, Uram – G.A.) gyűjteménnyel, melynek körülbelül 1/2–2/3 részét ismerik (minden ünnepre, jóformán minden vasárnapra megvannak saját énekeik, melyeket templomban vagy templomon kívül elénekelnek).” (Schram 1958, 38. p.) Baracán további sajátos ízt ad a templom

zenéjének az, hogy az egykori, ma már fizikailag nem is létező közösségi ízlés maga teremtette azt meg. A kántor működése egyáltalán nem felel meg a „felülről” formálás fogalmának. Repertoárja, mint láttuk, közvetve igazodik a korábban valóban felülről (hivatalosan, egyházi hatóság által) előírt rendhez, ám a mai rendtartáshoz semmiképp, vagyis tulajdonképpen konzervatív hozzáállással kezeli az újdonságokat, azokból – noha legtöbbször jól ismeri – alig épít be valamit alkalmazott tudásába. Barna Gábor a Mezey kántorokról szóló munkájában egyetértően hivatkozik Dobszay Lászlóra, aki felhívta a figyelmet a katolikus énekkönyv 18. században kezdődő bomlására, az énekek és az éneklési alkalmak közötti kapcsolat lazulására. Egyúttal párhuzamot von a népköltészeti műfajokból ismert hasonló tendenciákkal, az alkalomhoz nem kötött új stílusú népdalok elterjedésével (Barna 2009, 466. p.).

A Baracán ma élő gyakorlat azt jelzi, hogy a valaha volt közösség ízlése beépítette az újdonságokat, elfogadta és sajátjává tette a 20. század elején látókörébe került énekeket, tehát ízlésének integráló ereje volt. Az már kevésbé vall integráló erőre, hogy tulajdonképpen az így, ekkor kialakult repertoár él ma is. Több szempontú (zenei-szerkezeti, összhangzattani, közösség-lélektani) elemzést kívánna annak alátámasztása, hogy a „szépen” énekelhető, magas dallamívű, nagy hangterjedelmű kupolás dallamok népszerűsége a népénekek terén mennyiben rokona annak a jelenségnek, amelynek keretében (különösen a cigányzenekarokkal jól ellátott, kismemesek által sűrűn lakott Gömörben) az ereszkedő dallamokat kiszorító új stílusú népdalok, majd a nóták ízlésformálóknak, a nótázási alkalmak pedig közösségfenntartónak bizonyultak.

Felhasznált irodalom

- Adoremus*. Az Új Ember kiadványa. 2009. február–2010. február közötti füzetek. Máté István kiadványszerkesztő.
- Bárdos Lajos–Kertész Gyula–Koudela Géza (szerk.) 1935. *Magyar Cantuale. Egyházi karénekeskönyv*. Budapest, Magyar Kórus.
- Bárdos Lajos–Werner Alajos (szerk.) 1990. *Hozsanna! Teljes kottás népénekeskönyv*. A Harmat–Sík „Szent vagy, Uram!” énektár énekeivel, kibővítvé más régi és újabb magyar és gregorián dallamokkal, valamint a szentmise olvasmányközi énekeivel. A liturgikus reform alapján átdolgozott és bővített kiadás. Budapest, Apostoli Szentszék Könyvkiadója.
- Barna Gábor (szerk.) 2009. *Istent dicsőítő egyházi énekkönyv. Mezey-énekek*. Szeged, Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék.
- Barsi Ernő 1992. *Az alsóőri Lisztné Ferber Mária és dalkincse*. Győr, Domus Hungarica.
- Bartha Elek 1995. *Halotti búcsúztatók a dél-gömöri falvak folklorjában I., II.* Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke. /Gömör Néprajza XLVI., XLVII./
- Czövek Judit 2002. *Ha mi meghalunk... Zoborvidéki virrasztóénekek*. Pozsony, Kalligram Kiadó.
- Éneklő Egyház* 1991. *Római Katolikus Népelektár – liturgikus énekekkel és imádságokkal*. Szerkesztette: Népelektár-bizottság. Budapest, Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója.
- Gazda József 1991. A moldvai magyarok és a vallás. In S. Lackovits Emőke (szerk.): *Népi vallássság a Kárpát-medencében I.* Veszprém, VEAB Néprajzi Munkabizottsága–Caritas Transsylvania, 225–227. p.
- Gecse Annabella 2010. „Szent” tárgyak rendszere – profán tükörben. A vallásos érzés tárgyi megnyilvánulásai egy közösség életében. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 12. évf. 2. sz. 107–127. p.
- Glória 1991. *Énekes imakönyv*. Kiadja: a Szlovákiai Magyar Katolikus Papok Társulata.

- Harmat Artúr–Sík Sándor (szerk.) 1993. *Szent vagy, Uram! Orgonakönyv. Ősi és újabb egyházi énekkincsünk tára*. Budapest, Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója.
- Heckmann István 1930. *Az Égi Hárfa ima- és énekeskönyv énekgyűjteménye*. A lévai tisztelendő Irgalmas Nővérek gyűjtéséből, egyes szerzők műveiből és saját szerzeményeiből összeállította: Heckmann István. Brno. Kiadja a szerző. Nyomta Občanská tiskárna.
- B. Kovács István 1994. *Baracai népköltészet*. Tóth Balázné Csák Margit előadásában. Pozsony–Budapest, Madách–Akadémiai /Új Magyar Népköltési Gyűjtemény, 25./
- Lanczendorfer Zsuzsanna 2007. *„Mindent apámról. Egy sokoróaljai iparos emlékei*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Olsvai Imre 1998. Zene. In Voigt Vilmos (szerk.): *A magyar folklór*. Budapest, Osiris Kiadó, 505–540. p.
- Papp Géza 1990. Egyházi népének. In Bárdos Kornél (szerk.): *Magyarország zenetörténete II. 1541–1686*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 160–186. p.
- Schram Ferenc 1958. *Bevezető népénekeinkhez*. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum–Történeti Múzeum.
- Seres András 1991. Kántorkodás a moldvai magyaroknál. In S. Lackovits Emőke (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében I*. Veszprém, VEAB Néprajzi Munkabizottsága–Caritas Transsylvania, 222–225. p.
- Stampay János (szerk.) 1923. *Kath. egyházi énekek, imák és temetési szertartások*. XXVIII-ik kiadás. Kapható: Stampay Jánosnál Kőbölkúton. Nyitramegyében. Komárno–(Komárom). Spitzer Sándor Könyvnyomdája.
- Szacsvay Éva 1991. Az éneklés és az énekeskönyv szerepe a reformátusok vallásosságában. In S. Lackovits Emőke (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében I*. Veszprém, VEAB Néprajzi Munkabizottsága–Caritas Transsylvania, 117–121. p.
- Szegedi Kilit Antal (szerk.): 1936. *Lelki vezér*. Orgonahangok. Ima- és énekeskönyv a róm. kat. hívek számára. Átdolgozta: Dr. Bernát Ferenc gimnáziumi hittanár. Tizennyolcadik kiadás. Gyöngyös, Fekete Pál utóda Könyvkiadó Vállalat Kiadása és Tulajdona.
- Tánczos Vilmos 1997. A moldvai magyarok búcsúvezetői. In S. Lackovits Emőke (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében II*. Veszprém, Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság Laczkó Dezső Múzeuma, 148–168. p.
- Tárkányi Béla–Zsasskovszky Ferenc–Zsasskovszky Endre 1900. *Katholikus Egyházi Énektár*. A bevett közjátékos énekekből ujjakkal bővítve, kath. Egyházi éneklők s e pályára készülők számára szerkeszté és kiadá: Tárkányi Béla József egri főegyházmezei kanonok. Orgona-kisérettel, köz- és utójátékokkal ének-hangjegyekre tették: Zsasskovszky Ferenc és Zsasskovszky Endre. Eger, az Egri Egyházmezei Irodalmi Egyesület Kiadványa.
- Üdvözlég, Oltárszentség!* 2005. Eger, Főegyházmezei Hatóság.
- Vargyas Lajos 2000. Egy felvidéki falu zenei világa – Áj, 1940. The Musical World os a Hungarian Village – Áj, 1940. Budapest, Planétás Kiadó. /Jelenlévő Múlt./
- Volly István 1982. *Karácsonyi és Mária-énekek*. Budapest, Szent István Társulat.

Irattári források

A baraccai és gömörfügei templomok kézi naplója 1910-től. 1930/23. bejegyzés. Baraca, Plébániai irattár.

Iskolaszéki jegyzőkönyvek – zápisničná kniha r. kat. Školskej stolici v Barci, 40 listov. Roky od 1913 do 1939. Baraca, Plébániai irattár.

Rationes Ecclesie Baraciensis ab Administratore postem Parocho Antonio Grósz, futuris successoribus confertie, conficiencie. Baraca, Plébániai irattár.

Spisy – opravy organa v Barci, 6 dokladov. Baraca, Plébániai irattár.

Jegyzetek

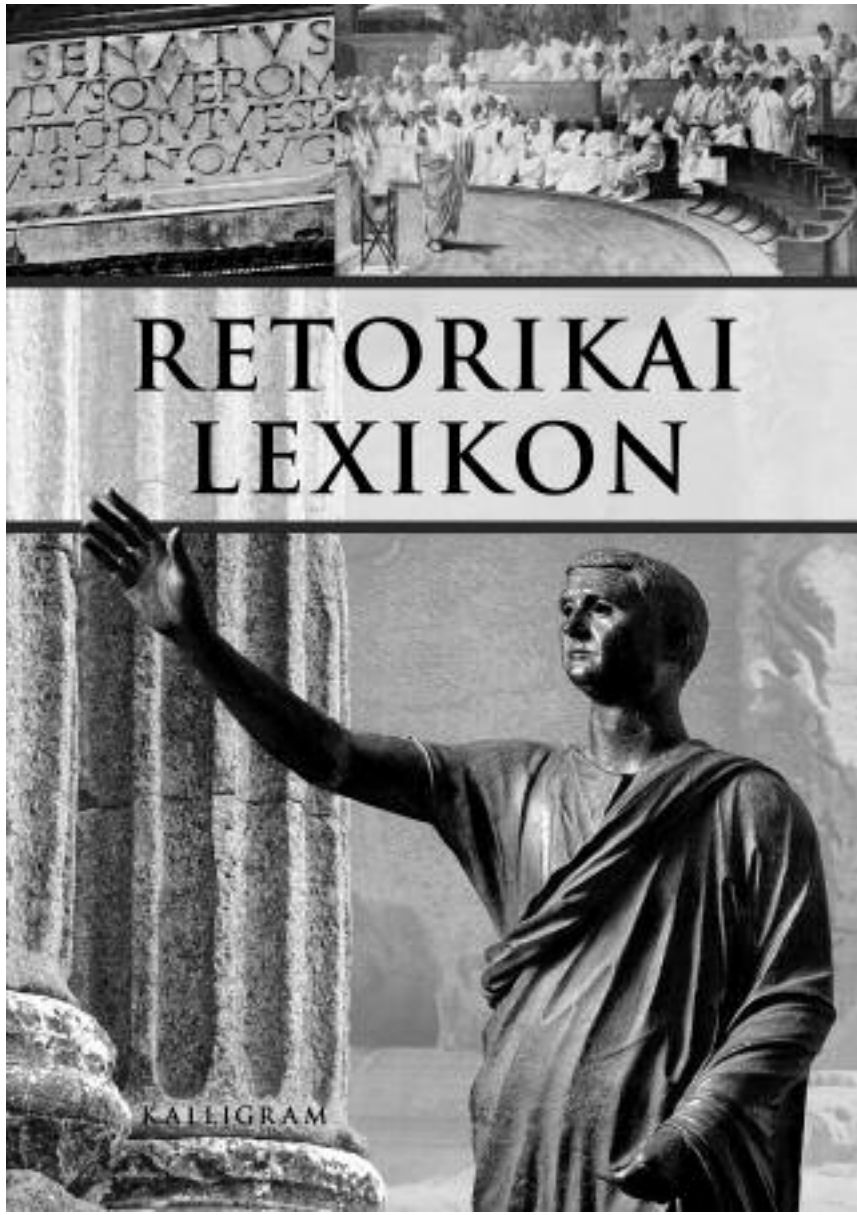
1. Írásom, lokális kötődését illetően kapcsolódik a *Fórum Társadalomtudományi Szemle* előző számában megjelent tanulmányomhoz (Gecse 2010). A tárgyi világot követően, ezúttal ugyanazon közösség szellemi „termékeinek” egy részével, a vallásos zeneiséggel, a népének – repertoárral foglalkozom.
2. Az 1921-es születésű Sándor Katalin elmondása alapján, akinek az elhunyt közeli rokona volt. Emlékezetének pontosságát, az időpontot illetően teljes mértékben alátámasztja a halotti anyakönyvi bejegyzés, ám a kántor személyéről az nem szól.
3. Nem hivatkozom minden bejegyzésre külön-külön, de valamennyi kántortanító-választásra vonatkozó évszámot, nevet és egyéb adatot az iskolaszéki jegyzőkönyvekből merítettem. Iskolaszéki jegyzőkönyvek – Zápisičniá kniha r.kat. školskej stolici, 1913–1939.

ANNABELLA GECSE

„HERE A STRANGER CHORISTER NEVER SANG...”

The study of folklore deals extensively with folk music and religious practice, but it regards choristers – not baselessly – as a factor influencing folklore „from above”. However, the relation between the community and choristers, as well as their teachers leaves its mark on the community practice of music or religious music for a long time. The aim of my writing is the examination of this effect on Baraca in the 20th century. This Catholic settlement located in the Gemer region surrounded by protestant villages has lived out its religious beliefs in a very organized manner, from its own resources, until the middle of the 20th century, in accordance with state and church regulations. The church chorister practice is one of the „surviving” aspects of the continually decreasing religious organizational force (and the decrease and respective change in the member numbers of the religious community).

The formerly central religious village with its parish has become rather a place of exiled parsons onwards from the 1950s. The former regulated and strict structure however did not vanish at once, only begun to slowly disintegrate. In my study, I do not focus on the parsons and their work; however it is not possible to exclude the fact that they were still considered one of the most respected members in community along with teachers, even if their organizational work was not as effective as before the 1950s. This has only begun to change towards the end of the 1980s, when the assigned parson has refused to relocate to Baraca. The importance of the teacher’s role has moved from the religious to the community life, but their prestige has not change until this day, albeit the community itself has changed significantly.

Elbeszélt történelem*

GRENDEL LAJOS

- Lajos, kezdjük azzal, amivel mindenkivel szoktuk kezdeni, hogy mit adott neked a család, a város, az iskola ahhoz, hogy te közéleti ember lettél?

- Lévai értelmiségi családból származom, az apám jogász volt, bár a jogászai hivatását a kommunista rendszerben nem gyakorolhatta. Az akkori terminológia szerint osztályellenességnek számított. Családunkat nagyon leegyszerűsítve keresztény nemzeti középosztálybeli családnak lehetne nevezni, erős konzervatív szemlélettel, nagyon markáns értékrenddel és ebben az értékrendben központi szerepe volt annak, hogy mi magyarok vagyunk, magyar értelmiségiek vagyunk, és ez valamiféle feladatot is ró ránk, abban az értelemben, hogy egy magyar értelmiséginek példát kell mutatnia. Hogy konkrétan legyek, nagyon sok lévai magyar értelmiségi, apám jó ismerősei és barátai is, rossz néven vették azt, hogy engem apám magyar iskolába íratott be, mondván, hogy ezzel az én esetleges vagy lehetséges karrieremet nagyon megnehezíti. Az apám válasza erre akkor az volt, hogy hát ki írassa be magyar iskolába a gyereket, ha nem ő. Ő magyar értelmiségiként úgy érezte, példát kell mutatnia, bátorítania kell azokat a magyar szülőket, akik esetleg haboztak, gondolkodtak, hogy magyar iskolába írassák-e a gyereket. Léva nagyon kicsi város volt akkor, amikor én kisdíák voltam, az 50-es években, ott majdnem mindenki mindenkit ismert, és annak akkor még valóban volt üzenete és jelentősége, ha egy magyar értelmiségi magyar iskolába küldte a gyerekeit.

* Oral History = elbeszélt történelem.

Ezt a módszert a történészek akkor alkalmazzák, amikor írásos dokumentumok híján nagyon nehéz rekonstruálni a valóságot, feltárni a tényleges, olykor a történelmi folyamatokra komoly hatást gyakorló háttéreseeményeket. Amikor a rendkívül intenzív történések forgatagában nem készülnek feljegyzések, jegyzőkönyvek, nincsenek írásos emlékek. Ilyenkor a történelmi esemény vagy időszak legfontosabb szereplői maguk mondják el, szerintük mi is történt valójában.

Az Oral History az élő emlékezetre épít. Éppen ezért nagyon mértéktartóan kell viszonyulni az elmondottakhoz. A módszer lényege, hogy nem szabad beavatkozni az emlékezetbe, mindenki elmondhatja azt, amit megélt. Az elmondottak, a történelmi adatok és tények ezt követően külön vizsgálatot igényelnek. Ez a szubjektív látásmód azonban az egyetlen eszköz arra, hogy rekonstruálni lehessen a történéseket. Olyan, mint egy "gyónás" vagy önvallomás. A többi történészek dolga. Nekik kell az elmondottakból rekonstruálni a tényleges történéseket, összevetni az elmondottakat, szembesíteni azokat az objektív ismeretanyaggal.

Mindebből az következik, hogy az Oral History rovatban megjelentetett beszélgetések nem egyszerű interjúk, hanem történelmi forrásanyagok, amelyek alapul szolgálhatnak a múlt megismeréséhez. Egyben fontos információt szolgáltatnak arról is, hogy a történelmi események résztvevői hogyan értékelik utólag a történéseket, saját szerepüket, hogyan emlékeznek azokra az eseményekre, amelyeknek aktív részesei voltak.

– Ezek a dolgok megfogalmazódtak otthon is? Téma volt a magyarság, a politika a családban? Vagy tartás kérdése volt, olyan természetes dolog, amiről nem beszélünk.

– Nem volt ez természetes dolog, valóban téma volt, hiszen, mint említettem, apám sok magyar közeli ismerőse és barátja szlovák iskolába íratta a gyerekeit.

– Annál is inkább, gondolom, téma lehetett, mert Léva és a környéke magyarságát nagyon megkaszálták, ami 1945 után történt.

– Így van, a '45 utáni lakosságcsere nagyon súlyosan érintette nemcsak Lévát, hanem az egész Garam völgyét. 1948 után gyakorlatilag majdnem minden azelőtt színtiszta magyar községben kisebbségbe került a magyarság. És szép lassan el is sorvadt. Egy olyan folyamat indult el a lakosságcserevel, amelyet legfeljebb megfékezni lehetett, de megállítani már nem. Tehát ilyen értelemben persze ez tartás is volt, vagy kiállás valamilyen értékrend mellett. Most hozzá kell tennem azt is, hogy én otthon a családban nagyon alapos történelmi műveltséget is kaptam. Nem az iskolában szereztem meg elsősorban azt a történelmi tudást, ami a véleményem szerint a nemzeti identitásnak az egyik legfontosabb tényezője, hanem otthon. Egyrészt a családban, másrészt abban a baráti körben, amelyben ott az én családom mozgott.

– Ha úgy vesszük, szerencsés generáció tagja vagy, mert mire beleértél a középiskolás korba, a hatvanas évek elején itt is elkezdődött egyfajta társadalmi mozgás. Ez pedig egy olyan fiatalember számára, aki érdeklődik a világ iránt, kedvező közeg lehetett, hiszen már lehetett szabadabban beszélni erről-arról.

– Így van, és a lévai gimnázium nagyon szabadszellemeű gimnázium volt a 60-as években. Ott sok olyan témáról lehetett az osztályban órákon, akár történelemórán szabadon beszélni, amelyek néhány évvel korábban még nemcsak hogy tabunak számítottak, hanem egyenesen veszélyesek voltak. Tehát én egy olyan időben, időszakban lettem gimnazista, amikor országosan is erjedés vagy liberalizáció ment végbe, s szabadabb szellem kezdett érvényesülni. Ezt nem nevezném a szó valódi értelmében vett szólásszabadságnak, de azért a nyíltabb beszédet már nem követte megtorlás. Emlékszem rá, hogy például a történelemtanárom, a 60-as évek közepén vagyunk, egy alkalommal behozta az osztályba a Révai-lexikonnak a Magyarország címszó alatti fejezetében található néprajzi vagy nyelvi térképét, azon kijelölte a mai Magyarország határait, és erre a néprajzi térképre hivatkozva magyarázta el, hogy mennyire igazságtalan volt a trianoni békeszerződés. A 60-as évek közepén egy állami gimnáziumban ilyesmit kimondani – azért ahhoz egy kis bátorság is kellett. Bárki följelentette volna.

– Meglepődve olvastam az életrajzodban, hogy mikor feljöttél Pozsonyba az egyetemre, akkor természettudományi szakon kezdted, két évet jártál matematika-fizikára. Minek köszönhető ez?

– Tulajdonképpen akkor még nem döntöttem el, hogy igazából hogyan tovább. Említettem, hogy apám jogász volt, de a hivatását nem gyakorolhatta. Ő unszolt vagy terelt abba az irányba, hogy valamilyen természettudományi szakot válasszak, mondván, hogy mérnökökre, természettudósokra minden rendszernek szüksége van. Míg aki bölcsész-

karra vagy jogra megy, az hamar megütheti a bokáját. Tehát ez sokkal biztonságosabb pálya. Én nagyon szerettem a matematikát, és éppen ezért nem is kellett megerőszkolnom magamat, hogy matematika–fizika szakra jelentkezsem. De legalább annyira szerettem az irodalmat is és a történelmet is, és az alatt a két szemeszter alatt, míg én itt matematika–fizika szakra jártam, kiderült, hogy azért az irodalom és a történelem jobban érdekel a matematikánál, és én valószínűleg nem fogom ezt a matematika szakot elvégezni, mert annyira azért nem érdekel. Úgyhogy ez volt az oka a pályamódosításomnak.

– *Közrejátszhatott ebben a József Attila Ifjúsági Klub is, amely akkoriban – 1964 januárjától – már működik Pozsonyban, s ha jól tudom, te korán bekapcsolódtál ennek a tevékenységébe? Sőt egy Nagy Lacival készült interjúban valami olyasmit olvastam, hogy ti együtt benne voltatok abban, hogy 67-ben megbuktattátok Durayt JAİK-elnöki tisztségében?*

– Ez nem 67-ben történt, hanem 69–70-ben, és nem buktattuk meg, mivel Duray akkor már nem volt elnök, Nagy Laci volt az elnök. Duray Miklóssal nekünk az volt a bajunk, hogy állandóan beleszólt abba, amit csináltunk. Nekünk volt ilyen-amolyan, jobb vagy rosszabb elképzelésünk arról, hogy milyen legyen a JAİK arculata, és ez Miklósnak nem mindig tetszett, és olykor afféle második elnökként viselkedett. Úgyhogy meghívtuk Nagy Laci albérleti szobájába, hárman vagy négyen lehettünk, egy jó kolbászos vacsorára, és megkértük Miklóst, hogy hagyjon minket békén. Ha amúgy sem elnök, akkor ne viselkedjen elnökként, és ne irányítson bennünket. Nem volt ez buktatás, csak baráti figyelmeztetés. Miklós mindig is erősen autoriter személyiség volt, ezt tudjuk.

– *Vissza a JAİK-ra, hogyan látod te a JAİK-nak a szerepét 1968 szlovákiai magyar előkészítésében meg az egész klubmozgalomban?*

– Szerintem nagyon nagy szerepe volt, mert olyan intézmény volt, amely összehozta a magyar egyetemistákat, sőt középiskolásokat, szakközépiskolásokat is. Talán ekkor, 1967–68–69-ben volt a fénykora. A JAİK szabad fórum volt, tehát kényes kérdésekről is lehetett ott beszélni. Felelősségre lehetett vonni vagy kényes kérdéseket lehetett föltenni a kicsit megcsontosodott Csemadok-funkcionáriusoknak. Fontos társadalomtudományi, művészeti és irodalmi kérdésekről lehetett eszmét cserélni. Volt egyfajta összeforrasztó szerepe. Fontos gócpontja volt az akkori pozsonyi magyar egyetemistáknak.

– *A pozsonyi magyar egyetemisták hogyan élték meg 1968-at?*

– Erről én sajnos nem tudok beszélni, mert éppen 68-ban nem voltam Pozsonyban. Amikor ugyanis átléptem a természettudományról a bölcsészkarra, akkor egy évet kihagytam. És ez az év éppen a 67–68-as iskolaév volt, úgyhogy én 68-at Léván éltem meg, nem Pozsonyban.

– *Lévára a magyarok jöttek be?*

– Igen.

– *Ez azért érdekes dolog, mert sokfélélt hallani arról, hogy hogyan fogadta a helyi lakosság a bevonulókat, főleg egy olyan városban, mint Léva, a bevonuló magyar honvédséget.*

– Hát azt kell, hogy mondjam, nem fogadta lelkesedés őket. Voltak néhányan, akik ennek nagyon örültek, de igazából a lévai magyarságnak a többsége nagyon ambivalens érzésekkel viszonyult hozzájuk. Valahol az emberek érezték, hogy ezek a magyar katonák, akik most bejöttek, nemsokára vissza is fognak menni. Nyilvánvaló volt, nem azért jöttek, hogy visszacsatolják Lévát Magyarországhoz. Ezt a variációt néhány naiv magyar emberen kívül senki sem gondolta komolyan. És ha visszamennek, akkor megint rajtunk, lévai magyarokon fog csattanni az ostor. Azonkívül a lévai magyarság, sőt a szlovákiai magyarságnak a többsége is rokonszenvezett azzal, amit később prágai tavasznak neveztek el. Tehát az akkori reformkommunista kurzussal.

– *Te jártál 1968 előtt egyetemre és jártál 68 után, már ide a magyar tanszékre, ahol szintén változások történtek. Turczelt akkor váltotta Csanda.*

– Nem, Csanda Sándor, azt hiszem, 69 őszén jött, de csak a hetvenes évek közepén lett tanszékvezető.

– *Érezted-e a különbséget az egyetemen a 68 előtti egyetemi világhoz képest, vagy ezt így nem lehetett érezni?*

– A magyar tanszéken ezt nem lehetett érezni. Más tanszékeken igen. Mondjuk, a filozófia tanszéket szinte teljesen likvidálták. Ott szinte mindenkit kicseréltek. Többek között Miroslav Kusýt, aki az egyik ikonja volt annak a tanszéknek 1968 előtt, és még talán egy-két évig azután is. A magyar tanszéket ennyire durván nem érintette a normalizálás, gyakorlatilag ugyanazok a tanárok tanítottak bennünket, akik 68 előtt is a tanszéken voltak. És hát ez a szabadabb szellem azért a magyar tanszéken érezhető volt az ún. normalizációnak az elején is. Aztán, hogy később hogyan alakult, azt nem tudom. Én 1973-ban végeztem.

– *Mihez kezdted az egyetem befejezése után?*

– Elvittek katonának, még hozzá két évre. 1973 augusztusában beléptem a Madách Könyvkiadóba, aztán fél évvel később elvittek katonának. A Madáchban 1992-ig voltam, az utolsó két évben már úgy, mint az Irodalmi Szemle főszerkesztője.

– *Illetlenség lenne, ha egy Kossuth-díjas íróval legalább pár mondatot ne beszélnénk az irodalomról is. 1979-ben jelent meg az első köteted, a Hűtlenek, majd 1981-ben a trilógiának az első része. Hogyha így nézzük, akkor egy töretlen írói karrier rajzolódik ki. Hiszen a novellásköteted jó visszhangokat kapott, a regénytrilógiádat meg sokan máig az életműved csúcának tartják. Tehát gyorsan elismert író lettél. Hogyan élted meg íróként a diktatúrát, hiszen kívülről úgy néz ki, hogy az író nagyon szabad ember, tehát ha valaki számára a diktatúra szoros, akkor egy írónak mindenképpen szoros. Másrészt az írónak vannak olyan lehetőségei, amik egy átlagembernek nincsenek, hiszen tud sorok között üzenni. Te hogyan élted meg a normalizációt, az egész 1970-es 80-as éveket?*

– Ez nagyon érdekes és nagyon bonyolult kérdés. Ugyanis egyfelől a Madách Könyvkiadó állami intézmény volt, tehát a Madáchra nézve is ugyanúgy kötelező volt a hivatalos kulturális politika érvényesítése, ahogy minden más kiadóra vagy folyóíratra nézve is. Be vol-

tunk szorítva egy cellába, minden könyvkiadó, minden folyóirat. A kérdés az volt, hogyan tudunk az ilyen nagyon kemény politikai, irodalompolitikai és ideológiai elvárásokkal szemben színvonalas könyveket is kiadni. Ez csak úgy volt lehetséges, hogy a Madách Kiadóban, az akkori Madách Kiadóban a főszerkesztőtől, illetve korábban még az igazgatótól a korrektorokig volt egy hallgatólagos megállapodás. Erről ennyire nyíltan soha nem beszéltünk ott egymás között, de volt ilyen íratlan szabály, hogy amennyire csak lehetséges, igyekszünk minden értékes és tehetséges szerzőnek a művét, valamilyen módon, sokszor kompromisszumok árán is, megjelentetni. Megjelentetett nálunk, hogy csak egy példát mondjak, Tóth Lászlónak az Istentelen színjáték című verseskötete. Három évig feküdt a kiadóban úgy, hogy a szerkesztőség a főszerkesztő támogatásával, a főszerkesztő Fónod Zoltán volt, mégiscsak átverekedte a cenzúrán. Még az StB is beleütötte az orrát, hogy ez a kézirat ne jelenhessen meg. Vagy ilyen volt néhány iródiás fiatalnak az első kötete is. Például Talamon Alfonzé vagy Farnbauer Gáboré. Ezekért a kötetekért, ezeknek a köteteknek a megjelenéséért elég hosszú közelharcot kellett vívni, és ez csak úgy volt lehetséges, hogy a kiadó főszerkesztője, akkor már Duba Gyula volt a főszerkesztő, és a szerkesztőség összezárta a sorait, és hát végül is ezeket a csatákat megnyertük. Voltak aztán könyvek, amelyeket persze nem lehetett kiadni. Ilyen volt Janics Kálmánnak a kézirata, amelyet egyszer csak ott talált az igazgató az asztalán, és gyorsan visszaküldte postán. Amit jól is tett, mert másnap megjelent az StB illetékes elvtársa, és kérte a kéziratot, ami már nem volt a kiadóban akkor. Az irodalompolitikai szempontból kényesnek tekinthető kéziratosokat sikerült még azok között a nehéz körülmények között is megjelentetni. Én nem mondom, hogy ez valami óriási ellenzéki manifesztáció volt. Ez szívsó aprómunka volt.

– Ha már a Madáchnál vagyunk, más ott dolgozó vagy oda belátogató emberek is nagyon pozitívan nyilatkoztak arról a szellemiségről, ami a 80-as évek második felében ott uralkodott. Mondanál pár nevet, kik voltak ott, és mit jelentett az, hogy ott mindenről lehetett beszélni, ott minden szóba kerülhetett.

– A legelső helyen én Mayer Juditot említeném, kiváló nyelvművelőnket. Ő lett az osztályvezetőnk, a szlovákiai magyar irodalom részlegnek a vezetője azután, hogy Zalabai Zsigát elüldözték onnan. Azért említem Mayer Juditot az első helyen, mert amikor balhé volt, mindig ő vitte el a balhét. Ő tartotta a hátát, tehát mint főnök odaállt mellénk konfliktusos helyzetekben. De említhetném Fónod Zoltánt is, akit szintén azért távolítottak el a kiadóból, mert egyszer-kétszer összezördült a pártközponttal. Konfliktushelyzetekben ő is mindig a szerkesztőség mellé állt. És aztán a fiatalok, Balla Kálmán, Szőke Edit, Cséfalvay Eszter, később Tóth Karcsi. Mi csináltuk a balhét, de a főnökeink megvédtek. Egyébként most, belegondolva, hogy ott mi mindenről beszéltünk, és milyen szabadszájúan... Ha belegondolok abba, hogy ott poloskák voltak, márpedig föltételezem, hogy voltak, akkor azok, akik lehallgattak bennünket, azoknak semmiféle illúzióik nem lehettek afelől, hogy mi hogyan gondolkozunk a rendszerrel, meg az irodalompolitikáról, meg az irodalomról.

– Most nem tudom ki, talán Szabó Rezső mondta, hogy annak idején azt gondolta a madáchosok kapcsán, hogy Grendel biztosan a Jogvédő Bizottság tagja, mert úgy viselkedik, a Tóth Karcsiról meg nem gondolt volna ilyet. Tehát rosszul gondolta, de annyit tudni rólad, hogy te 1982-ben, amikor a Duray-per ment, akkor a kihallgatottak között voltál. S hát nem véletlenül kerül az ember a kihallgatottak közé. Erről tudnál-e valamit mondani?

– Nekem nem volt közvetlen kapcsolatom a Jogvédő Bizottsággal, de tudtam róluk Nagy Laci révén. És arról is szó volt, hogy ha esetleg valami okból akadályoztatva lesznek, akkor esetleg számítanak rám. De ez nem történt meg, és én közvetlen kapcsolatba a Jogvédő Bizottsággal soha nem kerültem. Úgy kerültem az ŠtB látókörébe, hogy abban az időben elég gyakran találkoztam, találkoztam Duray Miklóssal. És hát Durayt figyelték, ez nyilvánvaló. És elég sokszor elmentünk valamelyik közeli kávéházba elbeszélgetni. Na, most nyilvánvalóan ebből következtethettek az ŠtB illetékesei arra, hogy én is tagja vagyok a Jogvédő Bizottságnak. Elég kellemetlen ügy volt egyébként. Most persze erről már anekdotikusan beszélek... Ülök a szerkesztőségi szobában reggel, éppen iszogatod a reggeli kávédat, és akkor megjelenik ott egy pofa. Egy viszonylag fiatal, bajszos, kicsit kreol bőrű pofa, és az én első gondolatom az volt, te úristen, már megint egy dilettáns. A dilettáns pedig odajött az asztalomhoz, előhúzott egy igazolványt, és azt mondta, hogy menjek velem. Akkor már láttam, hogy ennek a fele sem tréfa. És akkor elvittek a Február utcára, és ott cirka másfél-két órás kihallgatásban volt részem. Ami igen furcsa volt, mert azok, akik kihallgattak, helyenként megdöbbenően tájékozatlanok voltak. Megkérdezték, például, hogy a Csemadok az mit jelent, hát, mondom, a Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kulturális Szövetsége. Aha, nem, nem – mondták –, a csehszlovákiai magyarok klubjai. Mondtam, az nem, tessék utánanézni. Egy fiatal szlovák ügyvéd vezette ezt a kihallgatást. Én meg nem kértem tolmácsot. Aztán, hogy mit kerestem én a Magyarok Világszövetségének valamelyik pécsi kongresszusán 1982-ben, és miről beszéltem ott Monoszlóy Dezsővel. Hát először is, én semmilyen magyarok világszövetségének a kongresszusán nem voltam, és Monoszlóy Dezsőt személyesen nem is ismertem. Ebből láttam azt, hogy nem igazán tájékozottak a dolgainkban.

– *Te valamikor a 80-as években beléptél a pártba. Ennek van valami publikus magyarázata?*

– Elsősorban pragmatikus okokból. Egy pártgyűlésen sokkal többet el lehet érni, mint csak úgy pártonkívüliként a szerkesztőségben.

– *Igazából ennek azért van jelentősége, mert volt a Tóth Laci-féle ügy, amikor őket kirakták az Irodalmi Szemléből. És tudom, hogy akkor készítettek valami petíciót, és gondolom, hogy te azért voltál azok között, akik ezt felvitték a pártközpontba, mert párttag voltál. De egy érdekes momentuma ennek a történetnek, hogy Zalabai nem is adta át Váleknek ezt a petíciót.*

– Nem a Válekhez mentünk, hanem az Írószövetség elnökéhez, Solovičhoz, és valóban, hát nem tudom, hogy történhetett ez meg, de amikor már ott voltunk, már bent voltunk az Írószövetségben, akkor a Zsiga azt mondja, jaj, nincs nálam a petíció. Attól függetlenül azért elmondtuk, ha petíció nem is volt, elmondtuk az Írószövetség elnökének, amit a petícióban írásba foglaltunk. Aki természetesen azt mondta, hogy majd ő ennek az egész ügynek utánanézik. Ezt csak azért mondta, hogy lerázza bennünket, ez nyilvánvaló volt.

– *Ez már a 80-as évek végén lehetett?*

Nem, ez a 80-as évek elején volt, ha jól emlékszem, 80-ban vagy 81-ben lehetett.

– A 80-as évek végén neked íróként akkor már számos olyan kapcsolatot volt, akár Prága felé vagy Budapest felé, amelyeket a hatalom ellenzéki kapcsolatnak is minősíthetett.

– Igen. Akivel én úgy a nyolcvanas évek végén egy kicsit közelebbi kapcsolatba kerültem a cseh ellenzékiek közül, az Bohumil Doležal volt és az ő kis csoportja, amely nem tartozott a Charta '77 alá, hanem azzal párhuzamos ellenzéki csoportosulás volt.

– Akkor te közvetítettél az itteniek és közöttük, mert ha jól tudom, Öllösék voltak ott, vagy te vitted őket Prágába?

– Igen, én ismertem meg a Bohumil Doležalt, és én tartottam vele a kapcsolatot, és aztán megbeszéltünk egy találkozót Prágában. Erre, azt hiszem, 1987-ben került sor, ahol Balla Kálmánnal és Öllös Lacival hármasban (vagy talán Tóth Karcsi is velünk volt, már nem emlékszem) meglátogattuk őket, ők is hárman voltak, és ez a kapcsolat aztán meg is maradt.

– Ez már a direkt politizálásnak a terepe volt?

– Ez már a direkt politizálásnak a terepe volt. Igen. Itt már nem arról volt szó, hogy jó-e az a vers vagy rossz, hanem kimondottan politikai témákról beszéltünk. És többek közt kisebbségi kérdéstről is. Bohumil Doležal nagyon tájékozott volt a szlovákiai magyar ügyekben, ez annak is volt köszönhető, hogy magyar felesége volt. Kitűnően megtanult magyarul, majdhogynem anyanyelvi szinten beszélt magyarul. És nagyon alaposan beleásta magát a szlovákiai magyarság történetébe. S olyan megdöbbentő dolgokat mondott, például, hogy nekünk itt területi autonómiát kell kiharcolnunk, vagy hogy mekkora bűn volt az, amit a szudétanémetekkel szemben a csehek elkövettek.

– Ez azért elég meglepő lehetett egy szlovákiai magyar ember számára, hiszen egy szlovák értelmiségitől nem nagyon hallhatott ilyesmit. S akkor elmegy Prágába, s egy cseh értelmiségi ezeket mondja.

– Igen, sokkolt is egy pillanatra. Az embernek ilyenkor átfut a fejében, pláne abban a paranoiás világban, hogy Jézusmária, ez nem provokáció véletlenül?

– Gondolom, nem arról beszéltetek a politika kapcsán, hogy mi lesz a rendszerváltás után, hiszen mint magad is mondtad, igazából akkor nem lehetett látni a rendszer végét. Ha jól gondolom, inkább arról volt szó, hogy a rendszer keretein belül mit lehet tenni, a rendszer kereteit hogyan lehetne fellazítani.

– Igen, pontosan erről volt szó. Persze nem biztos, hogy mindenki így gondolta. Én azt hiszem, hogy Tóth Karcsiék, Öllös Laci, Sándor Nóra azért ebben radikálisabbak voltak. Én nem hittem abban, hogy a rendszer megváltozhat, én abban hittem, hogy – ugye 68 volt az ifjúkoromnak az alapvető, a meghatározó élménye – valami hasonló folyamat játszódhat le ismét. Erre mutatott az is, ami a Szovjetunióban kezdődött akkoriban Gorbacsovval, ami a Szovjetunióban zajlott a 80-as évek második felében.

– Most, ahogy ezt mondtad, hogy Karcsiék radikálisabban gondolkoztak, jut eszembe, hogy neked ilyen köztes szereped lehetett. Volt egyrészt a 68-as nemzedék, amely még

hitt abban, hogy a párt meg tud újulni és tulajdonképpen a rendszerváltást is úgy képzelték el, hogy azt a párt vezényli le, és volt egy másik tábor, a Karcsiék, akik sokkal radikálisabban gondolkodtak. S ezt a kettősséget tükrözte az a két memorandum is, amely ekkoriban megszületett. 1988-ben megfogalmazták Karcsiék a maguk memorandumát, amit nem is a pártnak adtak át, hanem az állami szervezeteknek. És ezt te aláírtad. De te aláírtad azoknak a 68-as csemadokosoknak a memorandumát is, akik viszont a pártnak adták át a saját javaslatukat. Te mind a kettőt közel érezted magadhoz?

– Persze, mind a kettőt, azért írtam alá. Nem hittem abban, hogy jön egy radikális rendszerváltás. Én tulajdonképpen csak 89 végén kezdtem abban hinni, hogy tényleg rendszerváltás lesz, és nem a régi rendszernek valamilyen átszabása.

– *A 80-as évek végére esik a PEN Klub megalapítása is. Mondjál erről valamit!*

– Arról nagyon keveset tudok, mert nem vettem benne részt, ezt Balla Kálmán szervezte. 89 tavaszán kezdte Balla Kálmán szervezni a szlovákiai magyar PEN Klubot, s szlovákiai magyar írók lettek volna a tagjai. Az egyik FÍK-találkozón kezdeményezték, azon én nem vettem részt, nem voltam itthon, erről nem is tudtam vagy elfelejtettek szólni nekem. Közben elkezdett a szlovák PEN Klub is újjáalakulni, és engem beválasztottak a szervezőbizottságba. Ebből nézeteltérések is származtak, mert Balla Kálmán és Tóth Karcsiék azt hitték, hogy hátba támadtam őket azzal, hogy a Peter Zajac szervezte PEN Klubhoz csatlakoztam. De végül is aztán a szlovákiai magyar PEN Klub kezdeménye befulladt, és a magyar írók egy része is később a szlovák PEN Klubnak lett a tagja, melynek aztán a 90-es évek végén én néhány évre az elnöke is lettem.

– *1988–89-ben te több memorandumot aláírtál, s azon kevés szlovákiai magyar között voltál, aki aláírta a Néhány mondatot is. Történt ez néhány héttel azt követően, hogy Erdemes Művész címet kaptál. Ez számomra nagyon furcsa dolog, mondjál erről valamit! Ez a korabeli világ abszurditása, vagy mit lehet erre mondani?*

– Nem. Akkor azt a bizonyos Erdemes Művész kitüntetést sok olyan személy kapta meg, akikkel szemben a rendszer ellenséges volt korábban. Akkor kapta meg Lasica is meg Satinský is, aztán az egyik legjobb szlovák filmrendező, Dušan Hanák. Ma már nem emlékszem mindegyik prominens személyiségre. Látható volt, hogy a rendszer gesztusokat próbál tenni az értelmiség felé, mert mondom, abban az évben szinte csupa olyan ember kapta meg ezt a kitüntetést, akit a rendszer korábban nem kedvelt. Most ami a Néhány mondatot illeti, azt valóban aláírtam, és ebből lett egy kis perpatvar is a Madáchban, mert nyilvános pártgyűlést hívtak össze, egy illető, aki akkor ott a gazdasági főnök volt és nagy pártember, követelte, hogy vonjam vissza az aláírásomat. De nem vontam vissza. Néhányan a kollégáim közül, bár kicsit bártortalanul, de mellém álltak. A Néhány mondat nem valamilyen reformkommunista kezdeményezés volt, hiszen a Charta '77 kezdeményezte, s egyértelműen ellenzéki nyilatkozat volt. Azért is volt a hatalomnak a reakciója annyira hisztérikus. Az, hogy valaki a Charta '77-nek a petíciójához csatlakozott, már egyértelműen a rendszerrel szembeni állásfoglalás volt.

– *Lassan elérünk 1989-hez, előtte megkérdezném azt, hogy te végül is, valahol nyilatkoztad vagy valaki írta rólad, apolitikus típusú író vagy. Hogy jön akkor ehhez az, hogy 89-*

ben te tulajdonképpen teljesen direkt módon beléptél a politikába. Ez az értelmiség oly sokszor hangoztatott felelőssége, vagy egyszerűen a helyzet így hozta, olyan helyzet volt, amit nem lehetett elkerülni?

– Én nem mondanám azt, hogy apolitikus író vagyok, inkább úgy mondanám, hogy az irodalmat és a politikát igyekeztem mindig különválasztani magamban. Az irodalom nem attól lesz irodalom, hogy az író elmondja rögeszméit a társadalmi kérdésekről, az irodalom a művészeteknek egy ága. A politika meg valami teljesen más. Az embernek több énje is lehet, ahogy nekem is van egy írói énem és van egy közéleti énem is. A politika mindig izgatott, ez nálunk családi hagyomány volt. Tehát amikor nálunk, Léván, a házunkban összegyűltek apám barátai, akkor ott politizálás ment nyakra-főre. És én azokat gyerekként végighallgattam. És izgatott, érdekelt a politika. Tehát az, hogy én 89 novemberében egy időre közvetlen résztvevője lehettem a politikai eseményeknek, nem volt egészen véletlen. Más kérdés az, hogy én elsősorban mindig írónak tartottam magam, és ezért a politikai pályafutásom nagyon rövid ideig tartott. Én döntöttem úgy, mégpedig céltudatosan, hogy nem leszek hivatásos politikus.

– Hogy mi történt 1989. november 18-án Vágsellyén, azt nagyon sokan elmondták. Az eddigi elmondottak alapján teljesen nyilvánvaló, hogy te miért voltál ott...

– Meg még valami: nekem néhány félig-meddig ellenzékinek tekinthető szlovák értelmiségivel elég jó kapcsolatom volt, mondhatni, baráti kapcsolatom. Itt Feldeket említhetném, Peter Zajacot is említhetném, Bútorát is említhetném. Tehát azok az emberek, akik aztán novemberben és decemberben mozgatói voltak a történéseknek. Nekem sokkal szorosabb kapcsolatom volt velük, mint a többieknek.

– Másoknál megnéztem, hogy mire emlékeznek Vágsellyével kapcsolatban rólad. Hunčík azt mondta, hogy a Grendel az mindenbe belebeszél, mindenről volt véleménye, valaki más pedig arra emlékezett veled kapcsolatban, hogy a Szigetivel elcseréltétek a cipőket. Tebenned mi maradt meg erről az estéről?

– Valóban mindenbe belebeszéltem, az egy nagyon izgalmas éjszaka volt, mert hát akkor kellett megfogalmaznunk igazából a programunkat is, meg azt, hogy most majd hogyan tovább Független Magyar Kezdeményezés. Egyébként a leghosszadalmasabban talán azon vitatkoztunk, hogy mi legyen a mozgalmunk neve.

– Volt olyan is, hogy párt vagy nem párt. Állítólag te is azok között voltál, akik azt mondták, hogy párt nem lehet, hiszen egyetlen párt van, vagy nem emiatt, de nem akartátok, hogy párt legyen?

– Úgy emlékszem, hogy én egy Charta '77-szerű polgárjogi mozgalomnak képzeltem el a miénket. Semmi esetre sem politikai pártnak. Meg hát akkoriban általában valahogy ódzkodtak Magyarországon is attól, hogy pártnak nevezzék magukat, a párt elnevezést nagyon igyekeztek ott is kerülni. Rossz volt az akusztikája annak a szónak, hogy párt. Később aztán az volt az elképzelésem, hogy legyen valami nemzeti liberális párt, a liberális is benne legyen, meg a nemzeti is. És azt hiszem, hogy ha volt valami szemléletbeli különbség, mondjuk köztem és azok között a barátaim között, akik viszont az SZDSZ-szel

vagy a későbbi SZDSZ-nek az akkori prominenseivel álltak szoros kapcsolatban, akkor az éppen ebben állott, hogy én azt gondoltam, nem elég liberálisnak lenni, hanem a nemzeti értékeket is hangsúlyozni kell a programban is és a párt elnevezésében is.

– *Ez Vágsellyén is szóba került?*

– Ott, Vágsellyén is előjött, sőt nagyon hangsúlyosan jött ez ott akkor elő.

– *Végül is a helyzet mindent felülírt, mert ti úgy mentetek onnan el, hogy most akkor elindítotok az útjára egy emberjogi mozgalmat, és mire másnap felébredtetek, kiderült, hogy ebből nagyon gyorsan valami pártot, politikai mozgalmat kell csinálni.*

– Erre nem voltunk fölkészülve egyébként, ez váratlanul ért, azt hiszem, mindnyájunkat. De világos, hogy azt kellett tenni abban a helyzetben, a valóság az nagyon gyorsan fölírta azt, amit mi ott, azon az éjszakán elképzeltünk a közeli jövőnkéről.

– *Számodra a következő napok nagy élménye az lehetett, hogy bekerültél abba a körbe, ami nem messze tőlünk, itt a pozsonyi művészkertben alakult, tulajdonképpen a VPN-nek a magja, és aztán te a koordinációs bizottság tagja lettél, oda már az FMK jelölt téged. És ami fontos, hogy a 22-étől beinduló nagygyűléseken egyike voltál a szónokoknak. Ez egy óriási gyors váltás lehetett az addigi világgal szemben. Ezt hogyan élted meg, hiszen akkor még bizonytalanok voltatok, hogy mi lesz ebből, lecsap a hatalom vagy nem. Milyen emlékeid vannak ezekből a napokból?*

– Nagyon jó emlékeim. Érdekes módon nem félttem attól, hogy a hatalom le fog csapni. Pedig hát utólag kiderült, hogy azért azt is fontolgatták, hogy a hadsereget bevetik. Borzasztó jó érzés, felszabadító érzés volt, szorongató érzés is, mert nem vagyok hozzászokva, hogy nagy közönség előtt beszélek, nemhogy még egy akkora tömeg előtt, amilyen ott az SNP téren akkor, azokban a napokban összecsendült.

– *Ez nehéz vállalás volt?*

– Nem, nem volt nehéz vállalás, én ezt örömmel vállaltam.

– *Mennyire játszott ebben szerepet, hogy téged jól ismert a szlovák értelmiség?*

– Persze, ezért is választottak engem. Engem a szlovák értelmiség vagy ennek a reformértelmiségnek vagy az ellenzéki értelmiségnek egy része ismert. Elég ismert író voltam.

– *Már akkor megvolt a trilógiád szlovákul is?*

– Igen már megvolt szlovákul is, és elég gyakran jelentek meg írásaim szlovák lapokban is. Tehát ebből a társaságból, az ősz FMK-ból valószínűleg én voltam a legismertebb magyar. Ezt azért ki kellett használni. Azt, hogy aki ott kimegy a szónoki emelvényre és a magyarok nevében beszél, az azért egy kicsit ismert ember legyen.

– *Az egyik dolog az, hogy ki kell menni a tribünre, a másik viszont, hogy gondolom, végeláthatatlan viták voltak valahol egy épület valamelyik termében. Erre hogyan emlékszel*

vissza, amikor már hatalomról volt szó. Ebben részt vettél. Volt fegyelmed, hogy ott üljél és végjghallgasd ezeket?

– Igen, volt bennem fegyelem is, de azért, ha csak lehetett, nem mentem el a gyűlésekre. Nagyon sokat jártam vidékre akkoriban, az első hetekben. Örültem, ha nem kellett a koordinációs bizottságban ülni, mert ott aztán tényleg annyi koncepció ütközött, ahányan voltak. És az ember néha át se látta, hogy itt most akkor miről is van szó. Én nem szerettem a túlságosan akadémikus vitákat, mert, és ez volt véleményem szerint a VPN-nek is és az FMK-nak is a vesztesége, hogy túl akadémikus volt, túl értelmiségi volt az egész mozgalom, s túlságosan elhanyagolta a kapcsolatot azokkal, akik majd a választópolgárai lesznek.

– Te az FMK-nak az egyik vezető embere voltál, akkor is láttad már ezt, vagy csak most látod így?

– Akkor is éreztem, és akkor is elmondtam ezt, meg azt is, hogy nem lehet a nemzeti kérdést teljes egészében átpasszolni az Együttélésnek vagy az MKDM-nek, de főleg az Együttélésnek. Voltak konfliktusaink. Én már 1991 végén, ezt most nem azért mondom, hogy hencegjek vele, de megígírtam, hogy akkorát fogunk bukni a választásokon, hogy megnézhetjük magunkat. És főleg azért, mert a nemzeti kérdésben, az ún. magyarkérdésekben nem vagyunk képesek empatikusabbak lenni.

– Ezt csak olyan értelemben érzed, hogy az FMK a saját programjában meg az emberek felé nem tudta kommunikálni ezt, vagy olyan értelemben is, hogy nem is tudta ezt következetesen képviselni a szlovák partnereivel szemben, tehát hogy jobban a sarkára állhatott volna néhány kérdésben?

– Persze, jobban a sarkára állhatott volna a VPN-nel szemben is. Kiadtunk egy közös nyilatkozatot, ami nagyon jó alap lett volna ehhez. Ezt 1990 januárjában hárman írtuk: Sándor Nóra, Ján Langoš és én. Ennek a nyilatkozatnak a szelleméhez ragaszkodni kellett volna a későbbiekben is, mert alapja lehetett volna egy kiegyenlítettebb magyar–szlovák kapcsolatnak. Főleg amíg Jano Langoš élt. Ő azon kevesek egyike volt, aki a magyar problémáinak a jelentőségét nagyon jól látta, és rendkívül konciliáns volt az irányunkban. Ő ebben is demokrata volt. Nem mindegyik VPN-es volt demokrata, ha a magyarkérdéshez értünk.

– A VPN-nek ebben a hősi korszakában téma volt-e a magyarkérdés? Hogyan emlékszel vissza erre?

– Hogyne, a legnagyobb csalódásom és kiábrándulásom az volt, hogy Mečiarnek mint belügyminiszternek egyre nagyobb lett a szava a VPN-ben. Valamikor 1990 kora tavaszán a VPN vezetősége összehívott egy találkozót a VPN és az FMK vezetői között annak az ürügyén, hogy Mečiar állítólag valamilyen Érsekújváriban szerveződő magyar összeesküvésnek a dokumentumát találta az asztalán. És hogy ennek a számai az FMK-hoz vezetnek. Na, hogy Mečiar hányszor és mi mindent talált az asztalán, ma már tudjuk. De ez volt az első, amit az asztalán talált. Akkor még nem tudtuk, hogy időről időre mindig talál majd valamit az asztalán, ha valami disznóságon töri a fejét. És akkor összeültünk, nem tudom,

hányan lehettünk, négyen-öten az FMK-ból és négyen-öten a VPN-ből, és éles vita alakult ki. Kikértük magunknak azt, hogy mi itt a VPN háta mögött valamiféle szlovákellenes összeesküvést szerveznénk a VPN ellen. Senki nem állt mellénk a VPN-ből. Ott, ha jól emlékszem, Mečiar mellett jelen volt Ladislav Kováč, aki akkor, azt hiszem, az oktatási miniszter volt. Aztán, ha jól emlékszem, ott kísértett Marian Húška. De ott volt, ha jól emlékszem, Budaj is, és még valaki a VPN vezetői közül. Csak úgy sütött a bizalmatlanság belőlük. Pedig még csak két vagy három hónap telt el november óta. Amikor minden klappolt közöttünk, minden rendben volt, minden olajozottan működött. Nagyon hamar sikerült főleg Mečiaréknak, a Mečiar–Húška társaságnak köszönhetően a VPN többi vezetőjében is fölkelteni a bizalmatlanságot irányunkban.

– Ez azt is jelenti, hogy az FMK légtüres térbe került? Elveszítette igazi kapcsolatát a választóival, nem értette meg ezt a dimenzióját a politikának, másrészt viszont elveszítette kapcsolatát a VPN-en belül?

– Nem teljesen, mert mondjuk azért a VPN-nek is voltak olyan vezetői, akik nem ültek fel a mečiar trükköknek. Tehát mondjuk Fedor Gál, Martin Bútora vagy Peter Zajac, vagy a már említett Ján Langoš. De érezhetően ennek ellenére is lehűlt a viszony köztünk 1990 tavaszára. Még akkor is, és annak ellenére is ugye, hogy közös listán indult a VPN és az FMK. De már az figyelmeztetés kellett volna, hogy legyen akkor az FMK számára, hogy az Együttélés több mint 8 százalékot szerzett azon a választáson, az MKDM-mel együtt. Nem örülök neki, de nem hagyhatom szó nélkül, fogadást kötöttünk a választások napján, hogy ki hány százalékot szerez. Akkor én azt mondtam, hogy az Együttélés–MKDM több mint 8 százalékot fog szerezni, s ezért kiröhögtek. Egy üveg pezsgőben fogadtunk, s hát, mit tesz isten, megnyertem a fogadást. Szerintem az FMK hibája az volt, hogy nagyon hamar elveszítette a realitásérzékét.

– Ha már említetted az Együttélés–MKDM-et. Hogyan élted meg azt, hogy '89 végén tulajdonképpen elkezdett hasadni a magyar érdekképviselet, amit mint liberálisan gondolkodó ember, valószínűleg, természetesnek tartottál. Te, akit a Csemadokhoz is szoros kapcsolat fűzött, hogyan láttad ezt? Zavart téged ez a történet?

– Zavart. Nekem az volt a véleményem, hogy rendben van, legyenek más mozgalmak, legyenek más pártok is, de legyen egy nemzeti minimum. Ha már ezeregy kérdésben teljesen más véleményünk is van, legalább ebben a nemzeti minimumban, tehát abban, hogy melyek az alapvető stratégiai érdekei a szlovákiai magyarságnak, legalább ebben egyetértsünk. Függetlenül attól, hogy milyen a világnézetünk és hívók vagyunk-e vagy nem vagyunk hívók. Ez az, ami sajnos nem jött össze. Hogy kinek a hibájából, azt már nem az én dolgom megítélni, mert én 90-től kezdve, de főleg 1991 után ritkábban vettem részt a napi politikában.

– Amikor 1990 februárjában kooptált képviselőként be lehetett kerülni a parlamentekbe, tehát a prágaiba meg a pozsonyiba, akkor az FMK jelöltjeként a Szlovák Nemzeti Tanács képviselője lettél. Ez azzal is járt, hogy öltönyt kellett fölvenni, jól nevelten be kellett ülni a padsorba. Olyan értelmiségiként, aki addig inkább kávéházakba járt, mint hivatalos helyekre, hogyan élted te ezt meg?

– Ha azt mondanám, hogy szenvedtem tőle, az túlzás lenne, de nagyon nem rám szabott feladat volt ez. Le is vontam ebből rögtön a tanulságot, mert ugye júniusban voltak a választások, és amikor összeállították a listát, a VPN–FMK listát, engem nem tudom milyen hosszú ideig győzködött Fedor Gál, hogy igenis kerüljek olyan helyre, ahonnan be lehet jutni. Én meg azt mondtam, az istennek se. Aztán született egy kompromisszum, hogy feltettek ugyan a listára, de olyan helyre, ahonnan biztosan nem jutok be.

– *De fél évig mégis képviselő voltál...*

– Ez csak néhány hónap volt, február, március, április...

– *Tettél valami érdemlegeset?*

– Nem, semmilyen, semmilyen történelmi tett nem fűződik a nevemhez. Hogy mekkora bohózat egyébként a parlament, azt viszont megtapasztalhattam.

– *Még egy dolgot talán: abban az időben vetődött fel a Jókai Egyetem ügye. Ha jól tudom, te az oktatási bizottságnak voltál a tagja. Biztos besoroltak téged is valami bizottságba...*

– Én, ha jól emlékszem, akkor a kulturális bizottságban voltam.

– *De az egyetem ügye fölvetődött, emlékszel rá? Ez az első komoly szikrákat váltotta ki magyar–magyar viszonylatban.*

– Nem, erre nem emlékszem. Most úgy dereng, hogy volt valami sajtópolémia is az Együttélés és az FMK között ez ügyben, de a részletekre már nem emlékszem.

– *Te már az első választások után nem kerültél a parlamentbe...*

– Gyakorlatilag befejeztem a politikai pályafutásomat. Még ott maradtam az FMK vezetésben és időről időre felbosszantottam a fellépéseimmel a többieket.

– *Az ellentmondásodról jut eszembe, hogy valamikor 91-ben a kassai Fábry- napokon felszólaltál, hogy az FMK-nak ki kellene lépnie a kormányból, mert Mikloško meg Čarnogurský elmentek Husák temetésére. Ez olyan nagy jelentőségű dolog volt, vagy inkább a politika elvszerűségéről szolt?*

– Ebből is látszik, hogy mennyire alkalmatlan vagyok politikusnak. Ezt én az első mérlegben mondtam: mégiscsak főlháborító, hogy csupán azon az alapon, hogy Husák is szlovák volt, a volt ellenzékiek demonstratívan elmennek a temetésére.

– *1991-től kezdesz eltávolodni a politikától, de akkor már az Irodalmi Szemlének a szerkesztője voltál.*

– Gyakorlatilag 90-től, az első választások után engem már nem nagyon érdekelt a politika. Még volt egy-két „szalonképtelen” megnyilvánulásom, így amikor 90 júniusában a kormányalakítási tárgyalások elkezdődtek, egy FMK-ülésen azzal bősztettem fel néhány

barátomat, hogy azt mondtam, az FMK-nak semmi szín alatt nem szabad belépnie egy olyan kormányba, amelyet Mečiar vezet. Hát nem arattam nemhogy osztatlan sikert, de semmilyen sikert sem.

– *Előbb azt mondtad, alkalmatlanság. Viszont ez a megjegyzésed a politikai éleslátásodról tanúskodik.*

– Hát lehet, hogy néha a kettő szinkronban van. Vak tyúk is talál szemet. Vagy a politikai éleslátás az, ami alkalmatlanná tesz arra, hogy vérbeli politikus legyél?

– *És aztán 1991 áprilisában alapítottátok meg a Kalligramot mint kiadót, majd 1992-ben főszerkesztője lettél az azonos nevű folyóiratnak. Ezzel tulajdonképpen egy új korszaka kezdődött az életednek, a direkt politizálástól mentes korszak. Bár azért az írásaidban elég sokszor visszatérsz a rendszerváltáshoz.*

– Igen, csak egy dolog politikusnak lenni, és egy másik dolog közéleti embernek lenni. A közéleti embernek azért nincs úgy megkötve a keze, mint egy pártpolitikusnak. És engem tulajdonképpen a pártpolitizálásban az zavar a leginkább, hogy nagyon meg van kötve a kezed, neked a párt érdekeit kell elsősorban szem előtt tartanod. S ha nem is elsősorban, de nagyon oda kell figyelni a pártnak az érdekeire is. Míg egy közéleti ember, aki pártonkívüli, sokkal szabadabban elmondhatja a véleményét, legfeljebb nem fog tetszeni egyeseknek. A közéleti kérdések természetesen azután is foglalkoztattak és a mai napig is foglalkoztatnak.

– *Ahogy olvastam, amit te nyilatkoztál 89-ről, gyakran egy kicsit a székeszt éreztem ki a szavaidból. Olyanokat mondtál, hogy ami legjobban zavar téged a 89 utáni fejlődésben, az a szabad rablás, a szélsőséges nacionalizmus, a magyar élitek válsága. De nyugtass meg, azért pozitívan látod 89-et.*

– Persze, de sajnos mindaz, amit itt említettél, hát az együtt jár azzal, ami történt. Természetesen az egészét tekintve korszakos eseménynek látom 1989-et, s boldog vagyok, hogy aktív részese is lehettem. Más kérdés, hogy ezek a jelenségek, tehát ami a privatizáció körül történt, meg ami a nacionalista demagógiát illeti, ezeket akkor is szóvá kell tenni, azt hiszem, ha az ember alapjában véve egyetért mindazokkal a változásokkal, amelyek 89 novemberében elkezdődtek.

– *Annyit kérdeznék még, nem tudom, gondolkodtál-e azon, hogy ha nem történik 1989 novembere, akkor most hol volnál. Úgyanezt a pályát futottad volna be?*

– Érdekes kérdés, erre így kapásból azt tudnám válaszolni, hogy valószínűleg regényeket és elbeszéléseket írtam volna továbbra is. Végül is megmaradtam írónak. A professzionális politizálás csak egy rövid közjáték volt az életemben. Visszatértem az írói pályához, és nem bántam meg.

(A beszélgetést Simon Attila készítette 2010-ben)

SZILVÁSI ANDREA–BEKE ZSOLT

Hungarológia a szlovák kultúra kontextusában (A Comenius Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén rendezett Vega-konferenciáról)

Ez év augusztus 30-án került megrendezésre a pozsonyi Comenius Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéke 2008–2010. évi Vega-kutatásának zárókonferenciája. A Vega egy, az Oktatásügyi Minisztérium által meghirdetett, hároméves tudományos projekt, amelybe felsőoktatási intézmények kapcsolódhatnak be. A tanszék projektjének három évvel ezelőtt a *Hungarológia a szlovák kultúra kontextusában* címet adva pályázott a tudományos programban való részvételre, s a lehetőséget el is nyerte. A projektbe saját kutatási területén belül a tanszék minden tanára bekapcsolódott, s vizsgálódásaik rész- és végeredményéről a második és harmadik évben egy-egy konferencia keretén belül megvalósuló előadások és közös kötetben megjelenő tanulmányok formájában számoltak be.

A zárókonferenciát Dušík Anikó, a tanszék vezetője nyitotta meg, s pár szóban elmondta, mennyire büszke arra, hogy három évvel ezelőtt sikerült a projektet megszerzeni, a kutatásokat lefolytatni, majd eredményesen lezárni. A nyitóbeszédet követően a konferencia előadásai három blokkba tagolódtak, s minden előadást a résztvevők hozzászólásai zártak. Kilenc beszámoló hangzott el, melyek tematikailag két csoportra oszthatók: nyelvészeti és irodalmi tárgyúakra. Az előbbieket a tudományos rendezvény első, az utóbbiak pedig annak második felét töltötték ki.

Nyelv és kontextus

Elsőként a konferencia egyetlen vendégelőadója, LŐRINCZ JULIANNA, az egri Eszterházy Károly Főiskola Általános és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékének, valamint a komáromi Selye János Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének egyetemi docense számolt be saját kutatásáról, amely *A variánsok helye és funkciója a magyar nyelvben* címet viselte. Lőrincz Julianna beszámolójában elmondta, hogy a szinkron változásokkal foglalkozik, majd kifejtette, hogy a variativitás, azaz a változékonyság minden változás jellemzője, amellyel a nyelv minden szintjén találkozunk: fonológiai, morfológiai, szintaktikai és szövegszinten is. Hangsúlyozta, hogy a különböző variánsokat nem lehet a *helyes* vagy *helytelen* jelzővel illetni, ahogyan azt gyakran hallhatjuk-olvashatjuk, hiszen a nyelvi rendszerben minden együtt élő variánsnak megvan a maga helye és funkciója. Végül pedig azokat a jelenségeket foglalta össze, melyeket gyakran – tévesen – variativitás-ként fognak fel (pl. lexikai, grammatikai szinonímia, paronímia stb.).

Ezt követően MISAD KATALIN tartotta meg előadását *A magyar mint idegen nyelv leírásának problémái a szlovák anyanyelvűek oktatásában* címmel. Beszámolójában az idegennyelv-oktatásban alkalmazott nyelveleíró szemléletek közül a funkcionális, kognitív és kontrasztív szemlélettel szemben a kommunikatív szemléletet helyezte előtérbe, s kiemelte, hogy a nyelvtannak az idegennyelv-oktatásban funkcionálisnak kell lennie. Ezek után a magyar nyelvtannak a szlovák anyanyelvű tanulók számára problémát okozó részterületeit tárgyalta (példákkal illusztrálva őket), melyek közül a legfontosabbakként a következőket jelölte meg:

- a kétféle (általános és határozott) igeragozási rendszer a magyarban, melyek esetében a fő gondot a nyelvtanuló számára nem elsősorban a sokféleség okozza, hanem annak megértése, hogy az egyes paradigmák pontosan mely nyelvi helyzetekben használatosak, s ebből kifolyólag ezek helyes alkalmazása sem egyszerű számukra az élő nyelvi kommunikáció során;

- az igeelvek használata, ezen belül is a főnévi igenév személyragozása, a fog segédigével képzett igekötős jövő idő, a *való*, *levő* rendhagyó képzések, ill. a szlovák ún. *prechodník* adekvát magyar megfelelői;

- az igekötők, melyek két szinten okoznak problémát: a jelentéstan és a mondat szórendjének szintjén;

- a határozóragok és névutók irányhármassága;

- a magyar vonzatstruktúrák;

- a birtok és birtokos közti kapcsolat kifejezése: a nehézséget a nyelvtanuló számára ez esetben is a magyar nyelv formagazdagsága okozza már egy birtok és egy birtokos esetében is, s még inkább, ha mindkettőből több van;

- a csak látszólag szabad magyar szórend.

Beszámolóját Misad Katalin a nehézségek leküzdésére a gyakorlatban hatékonynak bizonyult oktatási módszerek ajánlásával zárta.

A konferencia nyelvészeti szekciójának harmadik előadójaként HIZSNYAI TÓTH ILDIKÓ *Magyarul–szlovákul* című előadása keretén belül egy nyomtatás alatt álló, szlovák anyanyelvűek számára összeállított, önképzésen alapuló, kommunikáció-központú magyar nyelvkönyvet mutatott be, melynek egyik szerzője ő maga. A könyv felépítése – elmondása szerint – funkcionális, sokféle haladást tesz lehetővé, s középszintű nyelvtudásig juttatja el a magyarul tanulót. A nyelvkönyv a hagyományos nyelvtanleckékre való tagolás helyett több részből áll: a magyar–szlovák kontrasztív kutatások eredményei alapján összeállított nyelvtani összefoglalóból, dialógusokból, autentikus, tartalmi szempontból redukált szövegekből (országismereti rész), melyeket szövegfeldolgozó feladatsorok követnek, továbbá tematikus szójegyzékből és interjúkból. A dialógusok egy kerettörténetre, valamint különböző, a mindennapi életből merített szituációkra épülnek, hanganyag és különféle szövegfeldolgozó feladatok tartoznak hozzájuk, melyekben utalások találhatóak a nyelvtani részben összefoglalt szabályokra. Az interjúk – többek között motivációs minták felvonultatása céljából – már magyarul megtanult szlovákokkal készültek. A felvételeken elhangzik, hogy ki, mikor, hogyan és miért tanult meg magyarul. Az interjúalanyok motivációja általában a választott foglalkozáshoz (történész, muzeológus, nyelvész, tolmács, művészettörténész stb.) elengedhetetlenül szükséges magyar nyelvtudás vagy magyar családtagokkal, ismerősökkel való kommunikáció lehetősége.

A könyv lektora, Misad Katalin hozzászólásában elmondta, hogy a nem hagyományos szerkezetről hallva kezdetben nem tudta elképzelni, hogyan tudnak majd bekap-

csolódnai a tanulásba a különböző szintű nyelvtudással rendelkező tanulók. A koncepciót látva azonban meggyőződött annak pozitívumairól, s értékelésében az élő nyelvi és országismereti szövegek mellett éppen a nyelvkönyv felépítését méltatta. Elmondása szerint ugyanis az autodidakta módon való tanulás – a célként kitűzött nyelvtudásszinttől függően – lehetővé teszi mind a nyelvtani szabályok tüzetes áttanulmányozását, mind pedig elsősorban a dialógusokon, élő nyelvi szövegeken keresztül való nyelvtanulást, melyet a grammatikai szabályokra való visszautalások segítenek. Az említett nyelvkönyv mindemellett újszerű abban is, hogy a magyar nyelvet, nyelvtant a szlovák nyelv szempontjából közelíti meg, ill. hogy szótárában a szavak nem a hagyományos értelemben vett szótári alakjukban, hanem az egyes szövegekben való előfordulásuk alapján szerepelnek.

A nyelvészeti előadások sorát LANSTYÁK ISTVÁN *Nyelvhelyesség és nyelvi ideológia* című előadása zárta, amelyben a nyelvművelés által alkotott nyelvhelyességi ítéletek háttérével foglalkozott. Ezzel kapcsolatban a Nyelvművelő kézikönyv és a Nyelvművelő kézisztár szócikkeit vizsgálta, s ezek alapján a nyelvi ítéletek háttérében álló nyelvi ideológiáknak négy nagy csoportját (általános nyelvi ideológiák, nyelvművelési ideológiák, nyelvhelyességi segédideológiák, nyelvhelyességi ideológiák), ezeken belül pedig összesen 39 konkrét ideológiát állapított meg. Beszámolójában ezek közül ragadott ki néhányat, példákkal szemlélítve őket, miközben hangsúlyozta, hogy a helyes beszéd mindig kontextusfüggő. A nyelvművelők célja a nyelvhelyesség megsértésére hivatkozva azonban az, hogy az ember – kontextustól függetlenül, globálisan – megváltoztasson valamit a nyelvhasználatában – mondta Lanstyák, aki kutatása során kimutatta, hogy a nyelvhelyesség meghatározását egyik általa vizsgált alapmű sem tartalmazza, helyesnek vagy helytelennek nevezni egy ember nyelvhasználatát, ráadásul a szövegek környezet figyelembe vétele nélkül tehát igencsak megalapozatlannak bizonyult. Az ideológiák kutatása Lanstyák István szerint éppen azért fontos, hogy megértsük a nyelvművelés nyelvhelyességi ítéleteinek alapját, eredetét, s ennek tudatában ítélkezzünk magunk és mások nyelvhasználatáról.

Irodalom – kapcsolódási pontok

A konferencia irodalmi szekciójának előadásai a kapcsolatteremtés jegyében íródtak, illetve hangzottak el. Leginkább kultúráközi kapcsolatokról volt szó, de a kánonok és diszciplínák interakciója is legalább akkora hangsúlyt kapott. Az már inkább az irodalom- és kultúraelméleti következtetés, hogy mindezek mellett a hagyomány és a kortárs áramlatok egymásmellettsége, kapcsolódásuk lehetőségei is az eszme-futtatások tétjét képezték: vagyis az irodalomtörténeti fejtegetések során a legnagyobb hangsúly többnyire arra esett, hogy a hagyománytörténet adott pillanataiban miként volt lehetséges viszonyulni az éppen új és az éppen régi konfliktusához.

MÉSZÁROS ANDRÁS *A protestáns iskolai tradíció mint a felső-magyarországi filozófia háttere* címen tartott előadása több szempontból is felveti a kultúrák közötti kapcsolatok problémáit, mindemellett, hogy a különböző nemzeti filozófiák létét – érthető módon – szkepszissel tárgyalja. Témájának, a felső-magyarországi filozófia történetének az apropóján egyrészt a magyar és a szlovák filozófia kezdeteinek elválaszthatatlanságát, egymásra utaltságát emeli ki. Másrészt pedig a protestáns és a katolikus szemlélet, és ennek megfelelően az ebben az időben és kontextusban a Kant filozófiá-

jával jellemezhető európai modernitás és a fejlődést elutasító, bigott hagyománykövetés bonyolult kérdéseit járja körül. Rávilágít, hogy a vizsgált terület szövevényes kapcsolatai leginkább a sokszor nehezen tisztázható törésvonalak, a sohasem homogén szembenálló felek, illetve a nem kellően pontosított fogalmak miatt tűnnek kibogozhatatlannak. S ez a helyzet eredményezheti azt, hogy „a nemzeti filozófiák története máig őrzi a nemzeti narratívák nyomait”.

Kiválóan szemlélteti a helyzet bonyolultságát Kant megítélése. Helytartótanácsi rendelet tiltotta ugyanis 1795-től Kant filozófiájának oktatását az állami, tehát katolikus iskolákban. De összekapcsolták a felvilágosodás egyéb elgondolásaival, így például a jakobinus mozgalommal is Kant tanait, melyek forradalmisága „a klasszikus metafizika megcáfolásában rejlett. A klasszikus metafizika bírálata pedig létében érintette mind a hagyományos katolikus iskolai filozófiát (amely isten létének metafizikai bizonyítékait nyújtotta), mind pedig a teológiát (ahol pedig az erkölcs megalapozásáról volt szó)”. Nem csoda, hogy hamarosan Kant gondolatrendszerét érintő nyilvános filozófiai vita vette kezdetét, melynek érdekessége, hogy Kant legfőbb bírálójává a református Rozgonyi József lett. Végül Kant követői az evangélikus líceumokban előbb titokban, majd egyre nyíltabban oktatták Kant elméleteit. Ezzel kapcsolatban filozófiatörténeti következményre mutat rá Mészáros: a Kant-vita alakulása nagyban meghatározta Kant magyarországi recepcióját, a vita tárgya miatt elsősorban nem a filozófus ismeretkritikai eredményei nyertek teret, hanem etikai-teológiai gondolatai. Illetve filozófiatörténeti megalapítás az is, hogy a felső-magyarországi filozófiai gondolkodást inkább határozta meg – a megjelenő ellentmondások ellenére – a felekezeti, mint a nemzeti hovatartozás.

CSEHY ZOLTÁN előadása Radéczy István egri püspök máig kiadatlan verseivel foglalkozott, melyek az Oláh-kódexben szerepelnek. Radéczy költészetéről elmondható, hogy eredendően alkalmi karakterű, nagy hangsúlyt helyez a dialogicitásra, interakciós karaktere van, az alkalmiságot szövevényes allúziótechnikával fűszerezi, s az allúziók intertextuális játékokká fejlődnek. Ahogy Csehy kimutatja, az allúziók fő forrása egybeesik Istvánffy Miklós modelljeivel, így elsősorban itáliai orientáltságú, konkrétan Pietro Bembo körével rokon. Radéczy jelentős szerepet tulajdonít a tudományos és művészi regiszterek ötvözésének, így kerülnek szövegébe az aranyemetszés vagy az asztrológia fogalmai is. Hajlamos az allegorizáló-mitológiai beszédmód költői imagináriumának kiaknázására (versei értelmezési szintekre bonthatók, a mitológia felfejthetőnek látszik, univerzális maszkos játékot működtet, mely az antik beszédmódhoz való tökéletes igazodást jelenti a keresztény vagy kortársi horizont evidens nyelvi jelenléte helyett). Ugyanakkor pedig a kortársi horizont legalább olyan súllyal esik latba nála, mint az antik tradíció.

Csehy előadása nyomán megállapítható, hogy a műpártoló püspök személyében szerencsés módon esett egybe az újra való nyitottság és a hatalom. Pozsonyban egy itáliai mintára megalkotott humanista kört működtetett a 16. században, melynek rítusai a Platón-mítosz szellemében alakultak ki. A társaság elitista jellegű, nemzetközi karakterű volt, melynek tagjai közt találjuk a flamand Nicasius Ellebodiust (sírhelye a pozsonyi dómban található), Elias Corvinust, Purkircher Györgyöt vagy Istvánffy Miklóst. Úgy gondolom, a társaság kiváló példát nyújt arra, hogy a reneszánsz idején miként lehetett megteremteni egy olyan műhelyt, melynek háttér munkája, nemzetközi kapcsolatai – és persze más hasonló műhelyek – nélkül valószínűleg bajosabban alakult volna a magyar késő reneszánsz alakjainak életútja is.

A Mikszáth-recepció néhány kérdését járta körül Dušík ANIKÓ előadása – mindennek előtt Mikszáth szlovákképét, illetve a szlovákság Mikszáth-képét érintette. Az íróval kap-

csolatban közhelyként emlegetett megállapítás, miszerint „szerette a szlovák népet”, a magyar olvasók közt sem mondható teljesen elfogadottnak – erre Dušík Schöpflin Aladárt, Sas Andort stb. hozza fel példaként –, de a szlovák recepciót tekintve még inkább tarthatatlanná válik (a Slovenské pohľadyban megjelent első recenziótól kezdve például Karol Wlachovský, Alžbeta Göllnerová vagy Rudolf Chmel írásaiban). A nemzet fogalmát körülíró különböző ideológiák és az ezekhez köthető kultúráközvetítő tevékenység Mikszáth jelentkezése óta hol felerősítette, hol mérsékelte a szlovák olvasók érdeklődését az író művei iránt. De ahogy Dušík Anikó dolgozata megmutatta, a barátságosan „felsőbbrendű jóindulatnak” nevezett viszonyulása a szlováksághoz minden jóindulat és az értékek elismerése mellett mindvégig szálla maradt a szemekben.

Miről is van szó? A legkérdésebb ebből a szempontból, és a problémát a legjobban világitja meg a *Beszterce ostroma* című regény viszonyulása a szlováksághoz. Dušík Anikó a többi mellett a következő, önmagáért beszélő részletet emeli ki a regényből: „S azon felül is jó, szelid nép a tót, ha jön a halál, nem kötekedik az vele, nem disputál, nem erősködik, hogy »nem megyek, maradni akarok, iszom azt, iszom ezt, még amazt is megpróbálom«, nem szalajt orvoshoz, patikába, hanem megadja magát »pod szmrty!« (gyere halál!) és behunyja szemeit az örökkévaló álomra.” S erre a reakciók: „A Mikszáthot 1911-ben szlovákul bemutató Czambel Danielovič ugyan nem emel ki idézetet a *Beszterce ostromából*, de a regényt a legelvakultabban sovinszta korra jellemzőnek tartja. Göllnerovánál az idézett »gyere halál!« a szlovák nép végtelennek tartott passzivitását, megtört akaratát, alárendelődését feltételező szemlélet megjelenése. E beletörődés ábrázolásának egyfajta kritikáját érzékelhetjük az 1979-es háromkötetes Mikszáth-kiadás előszavát író Rudolf Chmelnél is.” És később Wlachovskýnál is, aki szerint Mikszáth sztereotípiákban gondolkodik a szlovákokról, és békésnek, türelmesnek, passzívnak mutatja őket.

DRÁBEKOVÁ ZUZANA a finn és a szlovák irodalom kapcsolatáról szóló dolgozatában is fontos szerepet játszik az ideológia kérdése. 1945 után másodkézből, cseh, német vagy svéd közvetítéssel kezdődött meg a finn irodalom szlovákiai fordítása. 1989-ig az ideológia mindvégig erősen meghatározta a válogatási elveket és a recepciót. Ennek megfelelően az irodalmi értéket mellőzve olyan momentumok uralkodtak, mint hogy munkás származású-e a szerző, illetve hogy mennyire felel meg az ideológiai szempontoknak. Rendszerint, főleg a problémamentesebb gyerekirodalomra, történelmi regényekre (Mika Waltari) koncentrálnak folyt a fordítás.

Väinö Linna *Ismeretlen katona* című regényét állítja élénk jellemző példaként Drábeková, ennek viszonylag bő recepciójából jól kiolvasható a finn háborús események torzított értelmezését eredményező ideológiai alapállás. A másik kiemelt szerző, Mika Waltari, akinek történelmi és detektívregényei, meséi, elbeszélései és színpadi művei csak pozitív kritikát kaptak – ebben az ideológiailag fertőzött korban feltehetően témái univerzalizmusa, a szocialista társadalom problémáit nem firtató jellege miatt is.

Drábeková felhívja a figyelmet arra is, hogy amikor finn irodalomról beszélünk, oda kell érteni a nemzetiségi irodalmakat is, így például a roma (Veijo Baltzar) vagy a zsidó (Daniel Katz) szerzőket, de a finnországi svédeket is. Utóbbiak egyébként sok esetben nemcsak a finn, hanem a skandináv irodalom szempontjából is a legprogresszívebb alkotókat jelentették. Például Edith Södergran (1892–1923), Elmer Diktonius (1896–1961) és Hagar Olsson (1893–1978) tette lehetővé a modernizmus betörését a skandináv irodalomba. De svéd nemzetiségű a legtöbbet fordított finn feminista szerző is, Märta Tikkanen.

GREDEL LAJOS az idei könyvhétre a Kalligramnál megjelent *A modern magyar irodalom története* műhelytanulmányának, ahhoz fűzött jegyzetnek is tekinthető előadása jellemzően az *Irodalomtörténet-írás: kánon vagy kánonok?* címet viselte. Ebben Grendel a témát érintő ismert irodalomelméleti belátásokat rendszerezi, mikor a 20. század irodalmát – a marxista epizód ideologikus irodalomelméleti és -történeti kudarcát zsákutcaként kezelve – a nyugatos, avantgárd és népi kánon hármasság tengelye mentén írja le. Hogy aztán zárszóként Szegedy-Maszák Mihállyal együtt mondja: „A kánonok lényegéhez tartozik, hogy már megalkotásuk pillanatában érvényüket veszítik. Nélkülük elképzelhetetlen a műalkotások megközelítése, de a megértés egyszersmind a létező kánonok rombolását teszi szükségessé.”

Dolgozatában jellemzően az irodalomtörténet megírhatóságának/megírhatatlanságának dilemmájával indít, hogy aztán megállapítsa: „A kánonképzés nehézségeit tovább fokozza, hogy az irodalomban végbemenő folyamatokat a tudományos szempontok többnyire csak kevésbé befolyásolják. Megjósolhatatlan és előre nem számítható ki, hogy milyen lesz a holnap irodalma. Az irodalomtörténet-írás ezért szükségképpen mindig lépéshátrányban van az élő irodalommal szemben.” Talán ennek ellenére megjegyezhető, hogy a kánonok közt lebegő, azokba hol belépő, hol kilépő alkotások, írók sorsa kevésbé mentes az irodalomtörténet és -elmélet hatásától, mint ahogy ezek s mondatok sugallják. Gondoljunk csak éppen a Grendel által sokat idézett Kulcsár Szabó Ernő irodalomra gyakorolt hatására, vagy a kilencvenes évek végén zajlott kritikavita, amely végeredményben végleg kanonizálta Garaczi Lászlót és a vele rokon prózát, kijelölve annak útját az elkövetkező időszakra. Abban viszont igazat adhatunk a szerzőnek, hogy a holnap kánonjaival kapcsolatban a leghomályosabb elképzeléseink lehetnek csak...

Quo vadis, Europa? – Európai Polgári Kezdeményezés

(Határközi magyar–szlovák állampolgári fórum
Nyitrán. 2010. október 8.)

Az Európai Parlament valamennyi uniós tagállama fővárosában – így Budapesten és Pozsonyban is – működtet egy ún. tájékoztatási irodát, melynek feladata a lakosság, illetve a sajtó lehető legszélesebb körű tájékoztatása. 2010. október 8-án az Európai Parlament Budapesti Tájékoztatási Irodája és a pozsonyi Információs Iroda határközi konferenciát szervezett, melynek Nyitrán a Mezőgazdasági Egyetem Kongresszusi Központja adott otthont.

Beszámolóm elején néhány szót ejtenék a konferencia résztvevőiről, szervezőiről. A konferencia a *Quo vadis Europa?* címet viselte, vezérfonalát az európaibb gondolkodásmód jellemezte. A fórumot LOVÁSZ ATTILA nyitotta meg, aki a Tallinntól Lisszabonig terjedő területet közös hazánknak jelölte, ahol „*mindannyian otthon vagyunk*”. A konferencián előadott Maroš Šefčovič, az Európai Bizottság alelnöke, valamint öt európai parlamenti képviselő (Bauer Edit, Gál Kinga, Gurmai Zita, Sergej Kozlík, Anna Záborská) fejtette ki véleményét az újonnan alakuló uniós intézmény – az Európai Polgári Kezdeményezés – célkitűzéseiről, feladatköréről. A konferencia alaptézisét Radovan Geist, az EurActiv.sk főszerkesztője foglalta össze.

A fórumot a magyar–szlovák kétnyelvű kommunikáció jellemezte. Az Európai Polgári Kezdeményezés nevet viselő uniós intézmény az antibürokratikus, modern szemléletet elfogadó, a fiatal generáció felé is nyitott kezdeményezés, melynek elindításában nagy szerepe van GURMAI ZITA európai parlamenti képviselőnek. Előadásában kiemelte: nem tartja mellékesnek, hogy épp egy igazi „alma mater” ad otthont e konferenciának. Az Európai Polgári Kezdeményezés az Európai Parlament, Bizottság és Tanács mellett a negyedik fontos uniós intézményt fogja képviselni. Olyan nyilvánosnak is jelölhető intézményről van szó, ahol az Európai Unió felső vezetői mellett a polgárok is véleményt nyilváníthatnak, mert az alakuló intézmény nem a hivatalnokokról szól, hanem mindannyiunkról, hiszen „*a célunk közös*” – tette hozzá MAROŠ ŠEFČOVIČ. A konferencián Nyitra első emberén kívül több fiatal értelmiségi is képviseltette magát, amit az előadók pozitívan értékelték.

Az Európai Polgári Kezdeményezés elnevezésű intézményt a Lisszaboni Szerződés hozta létre, abból fejlődött ki, alapgondolata és feladatköre benne gyökerezik. A kezdeményezés programtervezetét Gurmai Zita ismertette. Az intézmény arra lesz hivatott, hogy a demokratikus deficittek kiküszöbölhetőek legyenek az Európai Unió egész terüle-

tén, ahol majd bárki kinyilváníthatja szabad véleményét. A kezdeményezés alapja az ún. Zöld könyv, amely civil szervezetek folyamatos együttműködésének a gyümölcse. A konkrét jelentéstervezetet előreláthatóan november végén tárják a nyilvánosság elé. Ebben szerepel majd az anyák gyermekgondozási időszakának pozitív irányba történő megváltoztatása, a család mint Európa alappilléreinek a központba emelése vagy a genetikailag modifikált termények végleges betiltása az Európai Unió egész területén. Fontos megjegyezni, hogy az Európai Polgári Kezdeményezés elé csak olyan tervezet bocsátható, amit a Lisszaboni Szerződés is magában foglal, amely a legfrissebb, a 27 tagú, 500 millió lakosúra duzzadt, 23 hivatalos nyelvet használó Európai Uniót szabályozza, melynek gyökerei még az 1950-es évekre nyúlnak vissza. *„Nem képezheti éppen ezért vita tárgyát a halálbüntetés visszaállítása, mert ez számunkra elfogadhatatlan, mert Európa az életet védi”* – fejtette ki véleményét BAUER EDIT.

GÁL KINGA előadásában főként a fiatalabb generációt szólította meg; szerinte az innovatív tendenciák mellett egyik legfontosabb feladatunk kultúránk és hagyományaink átörökítése. Előadásában hangsúlyozta: a Lisszaboni Szerződés arra a kérdésre ad választ, hogy merre tovább, Európa. Európának vállalnia kell az integráció fokának erősítését, megerősíteni a nemzeti parlamentek döntéshozatalát. Gál Kinga az Európai Polgári Kezdeményezést a Lisszaboni Szerződés leginnovatívabb elemének nevezte, amely a kölcsönös kommunikációt hivatott gyakorolni az unió vezetősége és az uniós polgárok között. Csakis közös erővel, elkerülve mindennemű nyelvi, etnikai stb. háborúzást tudjuk megvalósítani a kezdeményezés célkitűzéseit. Ahhoz, hogy a fiatal generáció már érezhesse ennek az európaibb gondolkodásmódnak a pozitív eredményét, élnie kell az intézmény adta lehetőségekkel. Itt hangsúlyoznám ki az egyik felkínálkozó lehetőséget, miszerint ezen intézmény keretein belül mindenki anyanyelvén fejtheti ki véleményét.

SERGEJ KOZLIK az Európai Unió integratív vonalának éppen a gazdasági társadalmat jelölte, mely szerint épp az Európai Unió alapozta meg a közös Európában a szabad mozgás lehetőségét a schengeni övezettel. A további innovatív együttműködés egyik lényeges pontjának a diplomáciai kapcsolatok megerősítését, ill. kialakítását nevezte. ANNA ZÁBORSKÁ európai parlamenti képviselő szerint az Európai Polgári Kezdeményezés az aktuális, körülöttünk zajló eseményekről és megoldatlan kérdésekről kell, hogy szóljon; előadásában szintén kiemelte a munkaidő megfelelő szabályozása mellett a család szerepét.

A konferencián az egyéb helyi közjogi méltóságok mellett tiszteletét tette KOMZSÍK ATTILA, a nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Karának dékánja is, aki jelenlétével és a kar küldetésében már korábban megfogalmazott központi gondolatával szintén az európaibb gondolkodásmód, az innovatív előrehaladás mellett tette le a voksot.

A fórum helyszínének megválasztása különösen szerencsésnek bizonyult a résztvevők számára, mivel Nyitra egyetemi város, sok magyar ajkú oktató, kutató és hallgató dolgozik itt. Ebben a kétnyelvű környezetben a magyar és a szlovák nemzet együttműködése figyelhető meg, ami a soknyelvű Európa szerves részét kell, hogy képezze a jövőben is.

Húsz éve zajlott Párizsban az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet

Az 1990. november 19–21-én Párizsban tartott Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezletet a saját korában történelmi jelentőségűnek érezték, és azóta is sokan úgy tartják számon, mint a hidegháború hivatalos végét, a hidegháborút lezáró végső politikai aktust. Mi volt a húsz évvel ezelőtti párizsi esemény történelmi jelentősége, és mennyiben volt indokolt egy korszak lezárásának tekinteni?

Az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet (Conference on Security and Co-operation in Europe, EBEE/CSCE) a Helsinkii Záróértekezlet eredményeként jött létre 1975. augusztus 1-jén 35 állam részvételével. Tagja volt szinte az összes európai állam, beleértve a Szovjetuniót is; Albánia és Andorra eredetileg távol maradtak, viszont résztvevője volt az USA és Kanada. A megalakulását, tehát az 1975. nyári helsinkii konferenciát sokan egy folyamat végének tartották, amely bebizonyította, hogy az USA sarokba tudja kényszeríteni a Szovjetuniót az emberi jogok terén. Ehhez a lezártágérzethez hozzájárult, hogy az 1980-as évekre a „helsinkii hangulat” elcsitult, amiben nem kis jelentősége volt a kelet–nyugati kapcsolatokban ugyanekkor beállt újabb feszültségnek, az ún. kis hidegháborúnak. Sokaknak tűnhetett úgy, hogy a Helsinkii Záróokmány egyszeri és megismételhetetlen volt – noha az EBEE-nek 1975 után számos utótalálkozója volt még.

Egyes politikusok azóta publikált visszaemlékezése alapján úgy látszik, Helsinkit egyesek nem végnek, hanem kezdetnek szánták. A német Hans-Dietrich Genscher (aki mind Helsinkiben, mind Párizsban mint külügyminiszter volt jelen) azt állítja, a Helsinkii I.-nek kezdettől a német egység előmozdítása volt a titkolt célja. Valószínű, hogy az események pontos menetét sem ő, sem más nem sejtette, vagy ha kapcsoltak is hozzá hosszabb távú politikai terveket, azokat jól eltitkolták. Azonban a cél bizonytalansága támasztja alá, hogy a Helsinkii I.-et mind Nyugaton, mind Keleten sokan Kelet-Európa elárulásának tartották.

Helsinkii I. egyes részei (mint például egy bizonyos standardú politikai viselkedési és tárgyalási norma elfogadása, az ún. tízparancsolat) mindenestre életre keltek, és hosszabb távon hatni tudtak. A csodák éve, 1989 azután gyökeresen átalakította az addigi nemzetközi helyzetet. A kelet-európai kommunista rezsimok bedőlése és a berlini fal leomlása után 1990. szeptember 12-én Moszkvában a nagyhatalmak képviselői aláírták a „Németország kérdéséről szóló végső szabályozást”, az ún. a 2+4-es szer-

ződést, amelyben az akkor már egyesülni készülő Németország lemondott a területi követelésekről. Ez előfeltétele volt a német egységnek, ami két héttel később, 1990. október 3-án meg is valósult a Német Szövetségi Köztársaság formájában. A németkérdés lezárása (amelybe bele kellett érteni a második világháború lezárásától kezdve Berlin és a német határok kérdésén át Németország jövő európai szerepéig mindent) kulcsfontosságú volt az európai stabilitás szempontjából, mert az NSZK politikusai még 1989-ben is lebegtették az Odera–Neisse-határ kérdését. A helyzet azonban az 1989-es közép-európai változásokkal radikálisan megváltozott. Még ugyanebben az évben mindkét német parlament azonos szövegű nyilatkozatban ismerte el a meglévő német határok érvényességét. A moszkvai egyezség tehát egy nagy sóhajhoz hasonlítható: általa a németkérdés, amely a kezdet kezdetétől uralta a hidegháború európai viszonyait, végleg lekerült a nemzetközi politika napirendjéről.

Az európai nagypolitika egyszerűen nem hagyhatta reakció nélkül sem a német egységet, sem a kelet-európai változásokat. A kommunizmus lebontása megtörtént, de most valamilyen új rendet kellett felépíteni, és ehhez új szerepek kiosztása tűnt szükségesnek. Egy héttel a német egység kimondása után, 1990. október 9-én az Európai Parlament egy, az EBEE-ről hozott határozatban jelölte ki saját jövőbeli politikai szándékait. Ebben az európai politikusok (akkor természetesen még csak a nyugatiak) a „jaltai rend végéről”, az „évtizedes katonai konfrontáció befejezéséről” beszéltek, és hitet tettek „egy új európai rend” megalkotása mellett. Az EP-határozat kinyilatkoztatta, hogy a párizsi csúcstalálkozó az EBEE 1975. augusztus 1-jén Helsinkiben aláírt Zárónyilatkozatára fog rákötni, de egyben azt tovább is szándékozik vinni. Ennek megfelelően sürgették, hogy a helsinki politikai nyilatkozat helyett állandó nemzetközi szervezet keletkezzen; hangsúlyt fektettek egy Belgium által előterjesztett védelmi kezdeményezésre és a mediterrán (Balkán) térségre, benne Albánia bevonására; továbbgondolásra ajánlották a franciák páneurópai terve mellett Gorbacsov közös európai ház elképzelését, sőt utaltak egy közös európai külpolitika lehetőségére is.

A párizsi csúcstalálkozó a 35 állam- és kormányfő között a korszak összes nagy politikus személyisége jelent volt: George Bush elnök és James Baker külügyminiszter, Helmut Kohl német kancellár és Genscher külügyminiszter, Francois Mitterrand francia köztársasági elnök, Felipe Gonzales spanyol és Brian Mulroney kanadai miniszterelnök, valamint az olyan nagy antikommunisták, mint Margaret Thatcher. A keleti blokkból élen járt a Gorbacsov–Sevardnadze kettős, a lengyel Tadeusz Mazowiecki, Antall József és a cseh Václav Havel. A nyugatiak közül tehát azok, akik részesei voltak a tartós kelet–nyugati szembenállásnak, a keletiek közül viszont inkább már a győztes korábbi ellenzék. Fizikailag együtt volt az 1989-es rendszerváltás teljes európai politika generációja, lényegében mindenki, aki a legmagasabb politikai szinten közvetlen szemtanúja volt a csodák évének.

A párizsi csúcstól néhány fő- és több kísérőeseménye volt. A tényleg fontos egyezségeket néhány héttel korábban már letárgyalták, a párizsi plenáris ülésen inkább a politikai nyilatkozatok hangzottak el. A zárónyilatkozat legfőbb fénypontnak számító aláírása mellett emlékezetes volt a versailles-i operagála (amiért teljesen lezárták az oda vezető főutat, a párizsiak nagy „öröme”) és a közös fényképezkedés az Élyséepalota dísztermében. A háromnapos párizsi kiruccánásnak nem mindenki tudott felhőtlenül örülni. Az egykori és majd jövőbeli miniszterelnök, Jaques Chirac ekkor csupán párizsi főpolgármestereként vehetett rész egyes eseményeken, mivel nem sokkal korábban elveszítette a köztársasági elnöki választásokat Mitterrand-nal szemben.

Thatcher miniszterelnök asszony azért repült haza sietve kicsivel a hivatalos vég előtt, mert hazai konzervatív párttársai puccsot forraltak ellene, és pár nappal a csúcs után a Vaslady példátlanul hosszú politikai karrierje valóban véget is ért. Nem lehetett túl nyugodt Párizsban Mihail Gorbacsov szovjet államfő sem: mindenki tudta, a sajtó is szélesen taglalta, hogy otthon Borisz Jelcin, az Orosz Föderáció elnöke ingatja a székét teljes erővel.

A csúcson két esemény mindenképpen kiemelkedett politikai jelentősége miatt. Az egyik az átfogó európai fegyvercsökkentési egyezmény aláírása, a másik a csúcstalálkozó végén tett politikai nyilatkozat.

A konferencia nyitó napján, november 19-én írták alá az Európai Hagyományos Haderőről szóló megállapodást (Treaty on Conventional Forces in Europe, CFE-megállapodás), ami egy átfogó hadászati egyezmény volt, és amely a hidegháború lezárása szempontjából valóban korszakos dokumentumnak számít. A Párizsban aláírt egyezmény tartalmazta Európa földrajzi határainak meghatározásától kezdve a hadászati alapfogalmak öt kategóriában (páncélos, páncélozott harci jármű, tüzérségi ágyú, harci repülőgép, helikopter) vett definícióján át az egyes tagországok által birtokolható hagyományos fegyvernemek számát és minőségét szabályozó felső határig (National ceilings and territorial ceilings for conventional armament and equipment) az összes apró részletet, nem kifejejtve azok tárolásának, ellenőrzésének és megsemmisítésének technikai részleteit, valamint az egyes országok pénzügyi hozzájárulásának mértékét sem.

Kimondatlanul bár, de az egyezmény nyilvánvalóan a politikailag felbomló kelet-európai katonai blokk kétes örökségét akarta kezelni. A térség már a rendszerváltás előtt felértékelődött két okból: egyfelől a szovjet hadsereg itteni jelenlétére való tekintettel, másrészt politikai okok miatt. Ami az USA-t illette, annak veszélyérzete a Szovjetunió összeomlása közben sem múlt el, sőt. A Párizsban tartózkodó George H. W. Bush amerikai elnök legfőbb nemzetbiztonsági tanácsadója 1989–1993 között az a Brent Scowcroft volt, aki 1975-től kezdődően számos alkalommal megfogalmazta azt az elvet, hogy az USA soha nem ismerte el Litvánia, Lettország és Észtország Szovjetunióhoz való csatlakozását. Kelet-Európa kérdése a vendéglátó Franciaország számára is külpolitikai prioritás volt már 1989 előtt is. A nyugati országok között a francia vezetés tartott leginkább a regionális káosztól, ezért ők a stabilitást tették vezérfogalomvá. Mitterrand elnök 1990. január 18–19-én már másodszor látogatott Budapestre, és egyáltalán nem titkolta, hogy Franciaország számára mennyire fontos a térség politikai-katonai stabilitása.

Ma talán túlzásnak hangzik, hogy 1990-ben Kelet-Európát katonailag a „helyére kellett tenni”. A Nyugaton alig érthető nacionalista torzsalkodásokra tekintve azonban igazolható, hogy a korabeli viszonyok között reálisnak tűnt a kelet-európai térség politikai, vagy ami még rosszabb: politikai és katonai káoszba fulladása.

Az európai hagyományos fegyverzetcsökkentést alapvetően a két nagyhatalom 1987. december 8-i, közepes és rövidebb hatótávolságú rakéták felszámolásáról megkötött szerződése mozdította elő, főleg azért, hogy 1987 után a Szovjetunió és szövetségesei beleegyeztek a területükön tartandó ellenőrzésekbe, vagyis katonailag átláthatóbbá váltak. A tét 1990-ben nem volt kicsi: a hidegháborús katonai szembenállás és folyamatos felhalmozás eredményeként 1990-ben a kontinensen csak tankból kb. 40 000 darab volt – sokszor több, mint a második világháború végén. A korabeli nyugati sajtóban 1990-ben olyan hírek is megjelentek, amelyek még a legkonszolidáltabb kelet-európai országok esetében is a nyílt háború lehetőségét prognosztizálták. Az egyik legkonfliktusosabb országnak Magyarország tűnt, mégpedig a Csehszlovákia és

Románia felé való viszonyai miatt. A szakértők ráadásul tudták, hogy a hagyományos haderőről szóló megállapodás előkészítő fázisában (az egyezkedés már 1989 januárjában megkezdődött Bécsben, és több fordulóban folytatódott) leginkább egyes keleti államok ragaszkodtak haderejük változatlan méretben való fenntartásához. A Szovjetunió mellett Csehszlovákia járt ebben az élen; az utóbbi a párizsi csúcs előkészületeinek legvégén, mindössze 3 héttel a határidő lejárta előtt egyezett bele hagyományos hadereje csökkentésébe. Csehszlovákia esetében egyébként, amely Párizs idején még egy, közös ország volt, nagyon érdekes fölfedezni a forrásokban a két önálló országra való átmenet jeleit. Míg az EBEÉ további fenntartására előirányzott költségvetésben a két ország „Czech and Slovak Federal Republic” név alatt együtt szerepelt (közös, 2,1%-nyi részesedéssel), addig a CFE-megállapodásban, konkrétan a fegyverplafonok megállapításaiban Szlovákia már Csehországtól elkülönített tételként volt található. A hagyományos haderőről szóló megállapodás szerint egyébként Csehország, Magyarország és Szlovákia fő adatai a következők voltak: páncélosok, tankok 957–835–478 darab; tüzérségi ágyúk 767–840–383 darab; harci repülőgépek 230–180–100 darab; harci helikopterek 50–108–40 darab.

A finom diplomáciai masinériába csomagolt CFE-megállapodás elegánsan el tudta rejteni a Nyugat (adott történelmi pillanatnak köszönhető és csak viszonylagos) katonai fölényét. Ezért is számított zavaró momentumnak, amikor a plenáris ülésen Gorbacsov fölvetette a tengeri nukleáris fegyverek számának csökkentését is. A képlékeny világpolitikai helyzet közepette pozitív választ nem kaphatott. Franciaország pl. már fejlesztette legújabb taktikai nukleáris rakétáját (Hades), és az USA is várakozó álláspontot foglalt el hadihajóit és tengeralattjáróit illetően. Az utóbbi ország esetében a csökkentés főleg azokat a skóciai Holy Lochban állomásozó és NATO-kötelékbe tartozó tengeralattjárókat érintette volna, amelyekben több száz taktikai atomtöltet volt. Gorbacsov felvetése akkor és ott egyszerűen idő előtt jött. Ma már tudjuk, az óvatosság indokolt volt például azért, mert a CFE-megállapodás után alig másfél hónappal jelentős katonai offenzívára került sor Európa területén: 1991. január 7-én szovjet katonai alakulatok vonultak be Litvániába, Lettországba és Észtországba, valamint a Szovjetunió egykori nyugati tagállamaiba. Viszont a legközelebbi pár év eseményei a Nyugat jó szándékát bizonyították: az amerikai haditengerészet 1992-ben teljesen felszámolta Holy Lochot, a Hades 1992-re tervezett hadrendbe állítása pedig csak részben valósult meg, sőt a program 1996-ban idő előtt véget ért.

Összességében a CFE révén a valaha volt legátfogóbb fegyverleszerelési megállapodás született, amely egy bizonyos mértékig valóban stabilizálta Kelet-Európát, főleg annak középső térségét. Ha figyelembe vesszük, hogy az új Kelet-Európa tényleg instabil volt, valamint azt, hogy a Varsói Szerződés felbomlása közben (!) immár nemcsak a Szovjetunió, hanem számos új és most már önálló haderővel rendelkezni akaró ország katonai érdekeit kellett összehangolni – nos, ebből a szempontból a CFE-megállapodás kimondottan sikeresnek könyvelhető el.

Párizsban nemcsak Kelet, hanem a Nyugat sorsáról is döntenie kellett. Mary E. Sarotte történész szerint a nyugati vezetők tudatában voltak, hogy több megoldási modell közül választhatnak. Szerinte az egyik csoportban Kohl, Gorbacsov és Mitterrand között dúlt a képletes harc, sőt lehetségesnek tartja, hogy Európa jövője tekintetében még Genscher külügyminiszter és Kohl kancellár között is volt lényeges nézetkülönbség. Genscher James Bakerrel együtt hajlamos volt magáévá tenni Gorbacsov USA-nélküli Európa-tervét, de minimális esetben is mindhárman egyetértet-

tek abban, hogy az USA szerepének 1989 után jelentősen csökkennie kell Európában. Kohl viszont Konrad Adenauer nyomdokain járt, és Brent Scowcrofttal együtt azt bizonygatta, hogy egy USA nélküli Európa sérülékeny és kiszolgáltatott lenne. Sarotte szerint Kohl és nemzetbiztonsági csapata voltak a csúcs előkészítésének kulcsfigurái azáltal, hogy igen intenzív kapcsolatokat tartottak fenn a Fehér Házzal. Sarotte annyira tudatos nyugat-európai politizálást feltételez Párizsban, hogy egyenesen politikai elképzelések versenyéről beszél. Abban, hogy ezek a viták akkor nem dőltek el, jelentős szerepet játszott, hogy Párizsban a legtöbb európai diplomata, keletiek és nyugatiak egyaránt, nem az USA-tól várt ígéreteket, hanem az egyesített Németországtól: mégpedig hogy az nem válik újabb fenyegető birodalomná.

Az 1990. november 21-én záruló EBEE-csúcs másik lényeges döntése a „Párizsi nyilatkozat az új Európáért” (Charter of Paris for a New Europe) c. tizenöt oldalas politikai nyilatkozat elfogadása volt. „A megosztottság és a feszültség kora Európában véget ért. [...] Európa megszabadult a múlt örökségétől” – kezdődött a nyilatkozat, amely ezáltal nemcsak címében utalt vissza a jaltai nagyhatalmi konferencián 1945. február 11-én elfogadott „Nyilatkozat a felszabadított Európáról” c. dokumentumra, hanem szellemiségében is. A Nyilatkozat szavakban kimondott és sorok közé rejtett fő mondanivalója ugyanis a mindenféle önkénnyel, de kimondatlanul is elsősorban a kommunista típusú önkénnyel való határozott szembefordulás volt: „A férfiak és nők bátorsága, a népek akaratának ereje és a Helsinki Záróokmány eszméinek hatalma a demokrácia, a béke és az egység új korszakát nyitotta meg Európában. [...] Az emberi jogok és az alapvető szabadságok valamennyi emberi lényt születésétől fogva megilletnek, azok elidegeníthetetlenek, és a törvény ereje által biztosítottak.”

Az angolszász országok law and order („jog és rend”) alapú alapvető működési rendje kapott így hangsúlyt azokkal a nem demokratikus állami struktúrákkal szemben, amelyek 45 évig bitorolták a hatalmat Kelet-Európában. A dokumentum aláírói többszörösen hitet tettek az emberi jogokon és szilárd jogrendszen alapuló demokrácia, valamint a béke mellett; megígérték, hogy tartózkodni fognak a más országok elleni katonai fellépéstől; valamint hogy segítséget nyújtanak, hogy ahol igénylik, kiépülhessen a piacgazdaság. A hat nyelven (angolul, franciául, németül, oroszul, spanyolul) elkészült nyilatkozat összes többi üzenete – bár kétségtelenül jeleztek tendenciákat, amelyek nemsokára tényleg be is következtek a kontinens életében – ehhez a fő üzenethez képest másodlagos volt.

Miként tekintett a párizsi új rendre az az USA, amely számos ok miatt (pl. mert javában dült az öbölháború) immár elkezdett kívülről tekinteni Európára? Egyes memoárok szerint a keményvonalas republikánus körök eufóriát éreztek, amely részben a kommunista blokk ellen kivívott katonai-stratégiai eredményekben testesült meg, részben abban az erkölcsi jóvátételben, hogy Kelet-Európában mégiscsak sikerült a szovjetek Harry Truman óta óhajtott feltartóztatása. De még a mérsékeltberek is, mint pl. Brent Scowcroft, vagy elődje, Henry Kissinger is úgy értelmezték a helyzetet, hogy az USA úgy védte meg nagyhatalmi érdekeit Európában, hogy közben – követve saját idealista hagyományait és küldetésstudatát – mindezt nem csupán számításból, hanem egyfajta jószolgálatból tette, amit végső soron a végeredmény bizonyított.

A párizsi csúcst gyakran Helsinki II.-nek is nevezik, amely egy új kezdet, egy jövendő nagy európai kísérlet alapját vetette meg. Ha Helsinki I. (1975) a kelet–nyugati együttműködés fórumát jelentette egykor, akkor a Helsinki II.-vel el lehetett kezdeni a poszt-hidegháborús korszakot.

Húsz évvel később jogos a kritikus kérdés, mennyire töltötte be célját az 1990-es párizsi csúcstalálkozó. Több tekintetben egyáltalán nem vagy alig. A „mediterrán térség nagyobb biztonsága” helyett egészen más jött: a délszláv háború és Jugoszlávia tragikus széthullása. A deklarált „szabad emberi kapcsolatok és mozgás” sem azzá vált, aminek szánták, mert a migráció szinte minden országban választásokat eldöntő belpolitikai ügy lett. A helyzet a migráció tekintetében amúgy is a történelmi paradoxon jegyeit mutatta. Gorbacsov Párizsban megfenyegette a Nyugatot, hogy szovjet állampolgárok milliói fogják elhagyni hazájukat, ha az ország nem kap sürgős gazdasági segílyt. A Keletről irányuló migráció nagyon érzékeny kérdés volt, mert a nyugati hidegháborús propagandában az egyik legélesebb szűrás a kommunista országok ellen (különösen 1975 után) az volt, hogy azok akadályozzák a szabad utazást és költözést. A bevándorlást korlátozó esetleges intézkedések akkor is tökéletesen hiteltelenné tettek volna az évtizedes propagandaszólamokat, ha azokat a nyugati lakosság egyébként helyeselte volna.

Noha az 1975-ös Helsinki Zárónyilatkozat három ún. kosarából a második a környezetvédelmet is hangsúlyosan magában foglalta, Párizsban az ökológiai kérdésekre csupán pár szót vesztegettek. Pedig nem kellett hozzá részletes kémjelentések, hogy Nyugaton is tudják: lokális ökológiai katasztrófák nemcsak a Szovjetunióban, az összes egykori csatlósnál fenyegetnek.

Párizsban nyilvánvalóvá vált, hogy a hidegháború fogalmai a diplomácia praktikus mindennapjaiban túlságosan leegyszerűsödtek. Úgy tűnt, mintha a hidegháború egyenlő lett volna a megosztott Európával, s amint annak vége van, a kontinens egyesül. Ma már tudjuk, alapvető tévedés volt azt hinni, hogy a politikai, gazdasági, sőt katonai integráció automatikusan a kontinens egységességét hozza. Párizsban nem esett szó a Kelet-Európára váró gazdasági leépülésről s az azt kézenfekvően követő súlyos társadalmi turbulenciák lehetőségéről. A munkanélküliséggel, elavult gazdasági és társadalomszervezési szerkezettel szembesülő kelet-európaiak millióinak családottságán semmiféle ünnepélyes deklaráció nem tudott enyhíteni. Ezért az új Európáról hozott párizsi nyilatkozat optimizmusa ma szinte félrevezetésnek, de minimálisan naivitásnak hat. Ezt az érzést tovább erősíti, hogy a gondolat- és vallásszabadság napjainkban minduntalan más vallások értékeibe ütközik, a szólásszabadság aktuális mértékét politikai érdekek csúrik-csavarják, a mozgásszabadság pedig összeurópai migrációs „problémává” alacsonyult.

A csúcspot körülvevő politikai kontextusból a kelet–nyugati szembenállás lezárásának szándéka és a nyugati értékek győzelme fogalmazódott meg, de elég idealisztikus formában. Nem csoda, ha a párizsi csúcs ritkán hivatkozási alap Nyugaton, Keleten meg még kevésbé. Csehország, Szlovákia és Magyarország alig emlékszik rá. A kelet-európai politikusok nem bizonyultak jó taktikusnak, amire jó példa a vezető magyar résztvevő, Antall József miniszterelnök, aki többek között kijelentette: „Egy újabb jóléti függőny ereszkedhet le a vasfüggőny helyett [...] Azt látjuk, hogy a felbukkanó etnikai vagy nemzeti problémák néha erősebben jelentkeznek, mint a múltban.” Antall e ponton egyszerre három tényezőt kapcsolt össze: az elzártság okozta erkölcsi züllést, a lokális nemzeti konfliktusokat és a szegénységet. Pedig tudhatta volna, hogy ezekről Nyugaton lehetőség szerint nem akarnak hallani, ráadásul táptalajt adott azoknak az igaztalan, ámde meggyökeresedett sztereotípiáknak, hogy Magyarország az első adandó alkalommal területi revíziót akar. Párizsban általában is kerülték a konkrét problémákat. A valódi gondok közül talán a nemzeti konfliktusoknak szentelték a legnagyobb

figyelmet: „Megerősítjük, hogy a nemzeti kisebbségek etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitása védelmet élvez” – ámde ezt is csak a helsinki folyamat idealista szellemében, egytől egyig konkrét vállalás nélkül. Mintha nem fogták volna föl, hogy Helsinki I. óta a kelet-európai nemzetfelfogás is radikálisan megváltozott.

Strukturális értelemben Párizsban dőlt el, hogy az EBEÉ/CSCE időszakos konferenciák helyett állandó szervezetté alakul. Ez 1994 decemberében Budapesten meg is történt, és 1995 januárjától megalakult a máig működő Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (Organisation for Security and Cooperation in Europe, EBESZ/OSCE). Titkárság létesült előbb Prágában, majd Bécsben, s ugyanitt hozták létre a Konfliktus Megelőző Centrumot, ahová a tagállamoknak önkéntes alapon kellett (volna) információkat szolgáltatniuk konfliktusaikról. Ez már önmagában a kelet-európai mentalitás meg nem értéséről árulkodik, de még ennél is nagyobb gond volt, hogy az EBESZ olyan politikai térben pozicionálta magát, ahol már több nemzetközi szervezet aktív volt (ENSZ, NATO, EU), így jó szándékkal vállalt konfliktuskezelő és -csökkentő feladatainak alig van foganatja. A szervezet működése a több mint 150 millió euró éves költségvetés ellenére (2010-re vonatkozó adat) nem hatékony, ahogy az pl. 2009/2010-ben a szlovák nyelvtörvény után kialakult magyar-szlovák konfliktus esetében látszott, amikor az EBESZ kisebbségi főbiztosa próbált közvetítő szerepet betölteni.

ISTVÁN MEZEI

URBAN
DEVELOPMENT
IN SLOVAKIA

Forum Minority Research Institute – CRR of the HAS

Kommentár Ortutay Gyula naplójának egy rám vonatkozó bejegyzéséhez*

(...)

Személyem és jellemem e sommás megítélése nem sért, nem is bosszant. Marót Károlyhoz való viszonyom azonban olyan fontos volt és maradt számomra, hogy feltétlenül reagálnom kell a „káderanyagra”.

Marót Károly kiemelkedő jelentőségű tudós volt. Az antik epika és vallás kérdéseivel foglalkozó munkái már az 1930-as években felkeltették külföldön a szakkörök figyelmét, de Magyarországon még sokáig alig vették észre, holott radikálisan újszerű látásmódja nem csak az ókortudományra, hanem a szomszédos szakokra is ébresztően hatott volna. Népszerűtlenségének okai jórészt banálisak voltak: a csendes, csak munkájának élő filosz-professzor idegenkedése a hangos szereplés minden formájától, és írásainak igényes, elmélyülést követelő stílusa. Büszke vagyok rá, hogy már egyetemista koromban „felfedeztem” néhány írását, amelyek a kultúrjelenségek összehasonlító vizsgálatát és mélyebb elemzését példázták. Előbb a *Homerus comparatus*-sorozat, később főleg a rítuszvizsgálatok (pl. az eskü mint cselekvés) megszilárdították első próbálkozásaimat, az etnográfától az etnológiáig jutni. Rám gyakorolt hatásának világos dokumentumai vannak: disszertációm (1948: a mongol obo-rítus párhuzamairól) és első nagyobb dolgozatom az Acta Ethnographicában (1953: a kelet-afrikai *nungu*-komplexusról) Marót nézeteinek és fogalmainak szimpla, meghatóan naiv alkalmazásai. Marót maga jóindulatú türelemmel viselte el szertelenségemet; az én kezdeményezéseimre és szerkesztéseimben megjelent születésnap Festschriftnek (1955) a maga csendes módján örült. (Az 1950-es évek végén én őt már nem csak mesteremnek, hanem idős barátomnak is tekinthettem: tegezett és Lacinak szólított, és tegeztem és Károly bácsinak szólítottam őt.) A kéretlen tisztelő később sem lett hűtlen: a pásztor-kultúrákról írt könyvemet (1968: habilitációs munka a müncheni egyetemen) az előszó utolsó mondatában két mesteremnek: a német Hermann Baumann-nak és a magyar Marót Károlynak ajánlottam. Összefoglalóan kijelentem: Marót Károly személyének vagy tudományos életművének „szemérmetlen, fűrő” jellemzése nekem abszolút idegen.

* Ortutay Gyula naplóköteteiről lásd Liszka József recenzióját a Könyvek rovatban (a szerk. megj.)

Az igazság és a „káder”-feljegyzés közötti ellentmondás még megnagyobbodik az időrend fényében. Én 1956 decemberében hagytam el Magyarországot; 1957. február 24-én – ez a naplófeljegyzés dátuma – már a frankfurti Frobenius-intézetben dolgoztam. A kérdéses káder-papír csak ezekben a napokban kerülhetett Marót kezébe (különben már korábban említette volna Ortutaynak), de régebben, talán évekkel korábban íródott. Ha 1957 februárjában kiderült volna, hogy Marót-csodálatom képmutatás volt, akkor elvárható lett volna, hogy feladják a barátság illúzióját, vagy legalább magyarázatot követelnek tőlem. De semmi sem történt. Én, mit sem sejtve, leveleket írtam mind Marótnak, mind Ortutaynak, és mindegyiküktől kaptam is leveleket. Marótnak minden írásomból dedikált különlenyomatot küldtem, ezt ő saját, szintén „barátsággal” dedikált dolgozatainak megküldésével viszonzta. Ortutay meg is látogatott Münchenben (valamikor az 1970-es években), két napon át vezettem őt a város látnivalóihoz.¹ A baráti kapcsolatok vele is, Maróttal is élethossziglan tartottak. A napló tanúsága szerint azonban ez a szíves viszony 1957 februárjában legalábbis súlyos krízisen esett át. Miért nem közölték ezt velem?

A tény persze tény marad: létezett egy írás, nyilván az én aláírással, amely Marót Károlynak kárt okozhatott volna. Hogy milyen konkrét kifogásokból vagy vádakkal állt a „fúrás”, azt Ortutay nem jegyezte fel. Az incidens tárgyilagos értelmezése lehetetlen, hiszen a három szereplő közül kettő már meghalt. Magyarázatom ezért csak hipotetikus, mert kizárólag az én Marótról és Ortutayról alkotott képeken alapul.

Marót Károly visszavonult, munkájának és könyveinek élő tudós volt, de nem lett volna ember, ha teljesen mindegy lett volna neki, mit gondolnak és mondanak róla mások. Egyfajta diszkrét hiúság nyilvánult meg pl. abban, hogy a születésnapjára Marót-Festschrift több példányát magával vitte egy nemzetközi kongresszusra (Rómába?), és személyesen nyújtotta át a kötetet néhány különösen becsült kollégának; díszdoktorrá avatásáról – ironikus kommentárral ugyan – megküldte nekem a hivatalos beszámolót. Cseppnyi megnyilvánulásai egy cseppnyi hiúságnak! Ennek egy változata volt Marót sértődékenysége. Kritikai megjegyzésekben, elhatároló véleményekben hajlamos volt személyes ellenségeskedést látni. Ami az én szerepemet illeti, nagyrabecsülésben és személyes ragaszkodásban nem kételkedett, holott a szellemi kultúra elemzésének egy alapvető kérdésében nem követtem őt vakon. Amilyen mértékben etnológussá értem, annál világosabb lett számomra, hogy Marót egyik nagy felismerése: a rituális cselekmény alapja (Marót: lényege) nem teszi feleslegessé a történeti rekonstrukció kísérletét. Emlékezetem szerint legalább kétszer előfordult, hogy beszélgetésünk során egy konkrét kérdésből – mint például a *refrigerium*-fogalom értelmezéséből – kiindulva a történetiség vagy látszólagos történetiség dilemmájához jutottunk. A diskurzusból persze Marótnak jutott a könnyebb szerep: hatalmas, nem csak az antikvitásra vonatkozó ismeretanyagával kétségessé tudta tenni nem egy történeti magyarázat érvényét. Mimózaszerű érzékenységét ezek a vitaközpontok azonban nem provokálhatták, az a gyanúm, hogy oppozíciómat nem is vette egészen komolyan. Elképzelhető viszont, hogy valamilyen alkalmából kurtán és félreérthetően írtam valamit „történetietlenségéről”.

1. Ortutay a *Napló* 3. kötetében valóban megemlékezik erről (Vajda ezt írása megszövegezésekor még nem olvashatta): „1970. 5. 23. (...) Mindenről írni kellene, maga a német út akár egy külön tanulmányt is érdemelne: Simon Feri és főként Vajda Laci történetei, emberi alakulása. Jó találkozás volt mind a kettő...” (III: 149). Liszka J. megj.

Ez a papír kerülhetett kezébe, és erről szólt Ortutaynak, de nem gyanúsított azzal, hogy ártani akartam neki. Tovább levelezett velem, és minden jel szerint barátjának tartott, mert nem látott okot neheztelésre.

És Ortutay? Az inkriminált szöveget nem olvasta, de Marót „panaszkodása” nyilván megerősítette régi, itt néhány szóban összefoglalt véleményét jellemem gyarlóságáról. Az ilyen expressz-diagnózisok a napló jellegzetes vonásai közé tartoznak. A két-három szóval tipizált személyek között van olyan (nevek nem tartoznak ide), akiről Ortutaynak a napló szerint lesújtó véleménye volt, de akit a gyakorlati életben minden jel szerint őszintén (!) barátjának tekintett. Bennem aljas intrikust látott, de ő is (mint Marót, csak egészen más jelleggel) töretlenül, a spontán baráti hangnem megőrzésével, fenntartotta kapcsolatunkat. Képmutatás? Nem hiszem; ebből a kapcsolatból Ortutaynak semminemű haszna sem volt. A napló jövőendő kommentátorainak egyik feladata lesz, Ortutay speciális barátság-fogalmának tisztázása.

München, 2010. április 27.

Ortutay Gyula: Napló 1. 1938–1954, 812 p.; Uő: Napló 2. 1955–1966, 644 p.; Uő: Napló 3. 1967–1977, 646 p. Mindhármát szerkesztette és a jegyzeteket írta Markó László. Budapest, Alexandra.

Ortutay tanszékén végeztem, személyesen sosem találkoztam vele. Népmese kurzusát két alkalommal is fölvettem, ám – ekkor már súlyos beteg – egyiket sem tartotta meg. Így, egyetemi indexemben még „autogrammal” sem rendelkezem tőle. Híres volt segítőkészségéről, amit viszont – a fentiek ellenére – magam is megtapasztaltam. 1976 nyarán, a ceglédi Kossuth Múzeumban voltam múzeumi gyakorlaton, aminek keretében tápiósági terepmunkára is sor került. A falu zegzugos utcáit, illetve (mint később kiderült) azoknak tűnő telkeit járva egyszer egy portára tetedtem, ahol egy, az elfogyasztott pálinkától már szemmel láthatóan a helyzet magaslatán leledző férfitársaság betonozott. Amint fölbukkantam, egy alacsony, klottgatyás atyafi termett előttem, s felszólított, hogy igazoljam magam, mivel „magánterületre hatoltam”. És hogy ő rendőr. Én meg közöltem, hogy ezt akárki mondhatja... Majd szó szót követett, s végül emberem kimondta azt a bűvös mondatot, ami azóta is egyik vezérelvem maradt (tudniillik ez általában a szakmai elhivatottság krédója is egyben): „*Uram, a rendőr gatyában is rendőr!*” Az incidens (nem mesélem végig) végül is békésen lezárult. Este a történetekről inkább csak mint egy jópofa élményről, s nem is mint sérelemként megélt eseményről számoltam be akkori műzeumi mentoromnak, Kocsis Gyulának. Ő viszont rettenetesen dühbe gurult, hogy a kutatómunkát részeg gatyás rendőrök hátráltatják, s megígérte, hogy nem hagyja annyiban. Jött az ősz, én már el is feledtem az egészet, amikor egyszer csak megállít a bölcsészkar ötödik emeleti folyosóján Tálasi István, a Tárgyi Néprajzi Tanszék vezetője, s hamiskásan rám kacsintva a hátamra üt: „No, ugye jól elbántunk Kovács törzsrőrmesterrel?!” Értetlenül nézhettem rá, mert elmagyarázta: Kocsis Gyula nála tett panaszt, ő meg azonnal

szólt Ortutay professzor úrnak, aki kinyomoztatta a tápiósági zaklatómat, és valamilyen fegyelmi részesítettette „a komoly tudományos kutatómunka hátráltatása miatt”. Nos tehát: a (Voigt Vilmos akkori [!] szavaival) marxizmussal igazán nem vádolható Tálasi professzor úr szólt az Elnöki Tanács egyik tagjának, aki „igazságot tett” egy hosszú hajú, szakállas, a rendőrök által amúgy is állandóan vegzált (éppen ezért ez a tápiósági eset, mai szóval élve, életében a *lightosabbak* közé tartozott), valóban magánterületre tápészködő egyetemista, s az őt molesztáló részeg rendőr között. Ilyen időket éltünk akkor, s ennyi a „személyes” élményem Ortutay Gyula elvtárral kapcsolatban. Akit különben, mi egyetemisták, persze anélkül, hogy ismertük volna, nem szerettünk. Nyilván politikai szerepvállalásai miatt. Közben minduntalan megkerülhetetlenek tűnt: hol a Radnóti-val kapcsolatban barátsága okán botlottam bele, hol mesetanulmányai, vagy a szájhagyomány törvényszerűségeit feszegető elméleti dolgozatai révén.

Amikor megjelent *Naplójának* első kötete, azonnal rávettem magam, s így tettem a következő hárommal is. A *Naplók* sajtóvisszhangja gyakran érzelmileg sem mentes, s egymásnak ellentmondó. Zömében a szerző politikai szerepvállalásaival, az azokkal kapcsolatos bejegyzésekkel foglalkoznak a recenziések. Magam a továbbiakban a *folklorista* Ortutay Gyulát keresve a *Napló*ban szeretnék egyet s mást elmondani. Olvasása közben az elsődleges kérdés az volt számomra, mily mértéken egészítik ki az ott található bejegyzések a folklorista Ortutay Gyuláról amúgy is ismert (vagy legalábbis ismerhető) képet, milyen új információkkal szolgálnak Ortutay tudományos nézeteit illetően, s persze az sem érdektelen, miként vélekedett, miket pletykált össze kollégáiról, kortársairól, a korszak tudományos (vagy annak tűnő) életéről stb. Tudatában vagyok természetesen annak, hogy egy (mégoly terjedelmes) recenzió kereteiben legfeljebb csak a problematikára lehet felhívni a figyelmet. Szép egyetemi szakdolgozati témaként tudnám elképzelni Ortutay tudományos, tudománypolitikai nézeteinek elemzését naplófeljegyzései, valamint még életében megjelent tudományos publikációinak tükrében.

A szakmai típusú bejegyzéseket három csoportba sorolhatjuk: 1. a saját munkásságával

kapcsolatos jegyzetekre (ide értve saját nézeteit a népi vagy ahogy ő talán szívesebben használta, paraszti kultúráról, annak „újratermeléséről”), 2. tudományszervezési kérdésekkel foglalkozó adatokra, valamint 3. kollégákra vonatkozó, személyes (gyakran személyeskedő, pletykaszintű) megjegyzésekre. Hangsúlyozni szeretném, hogy az ilyen típusú (tehát a fenti három kategóriába tartozó) jegyzetek csak elenyészően kis töredékét képezik az egész *Napló*nak. Alapvetően közéleti szerepvállalásaival kapcsolatos megjegyzései, aggályai, vívódásai kerülnek inkább újra és újra területekre, továbbá magánéletbeli (szerelmi) ügyeit részletezi (gyakran valóban a legapróbb részletek taglalásával!), majd – ahogy időszódott – egyre inkább a családi problémák, egészségügyi kérdések kerülnek előtérbe.

A személyes néprajzi kutató- és szervezőmunkával kapcsolatos jegyzetektől sokat vártam, hiszen amellett, hogy az általános tudományos nézeteiről (tudományos munkássága, könyvei, tanulmányai révén) kialakult képet is árnyalhatják, konkrét szlovákiai (magyar) kapcsolataihoz is szolgáltathatnak adalékokat. Mint kiderült, utóbbihoz csak rendkívül takarékosan. Szakmai körökben „lehet tudni”, sőt némi hírlapi lenyomata is van ennek, hogy az 1938-as határmódosításokat követően Ortutay több utat valószínűleg a visszacsatolt területeken (pl. Érsekújvár, Rozsnyó). A *Napló* ezekkel kapcsolatban vagy hallgat, vagy rendkívül szűkszavú. Érsekújvári útját meg sem említi (Manga Jánossal ápolt kapcsolataira – aki akkoriban ógyallai tanító volt – viszont szán egy epés megjegyzést; l. 85–86. p.), s Rozsnyóval kapcsolatban is inkább csak (a korszellemnek megfelelő) általánosságokat fogalmaz meg: „1939.9.11. Ahogy útban Rozsnyó felé az autóbuszban a tájat szemléltem, a távoli hegyek halványkék, szürke rajzát, Makranc község házoromdíszzeit, a sugárzó napot, a holdat s a csillagokat, a tornai várat, ahogy elhelyezkedett egy elpihenő őszállathoz hasonlító hegyvonulat tetején, ahogy a szádelői völgyet s a mind közelebb merészkedő hegyeket s erdőket

figyeltem s az egyik Rozsnyó környéki kis faze-kas-falut, Licét bejártam, az utolsó magyar falut a kezdődő szlovák falvak között – elszorult a szívem a fájdalomtól és az aggódó szeretettől. Ez a haza a miénk, patetikus és rajongó lettem” (l. 85. p.). Szinte biztosra vehetjük, hogy ez alkalmakkor találkozott a néprajz helyi letéteményeseivel, az érsekújvári Thain Jánossal és a rozsnyói Tichy Kálmánnal is. Futóak, további szorosabb kapcsolatokat nem eredményezőek lehetnek ezek a találkozások, ami két tényből is következik: 1. a *Napló* nem említi őket név szerint sem ekkor, sem később; 2. Thain és Tichy munkássága, szellemisége (főleg az utóbbié) egészen más irányt vett, mint amit Ortutay képviselt. Az persze, hogy Ortutay ott és akkor éppen milyen tudományos álláspontot, milyen szellemiséget képviselhetett, további kérdéseket vet fel, hiszen írásaiból (ide értve a naplófeljegyzéseket is) viszonylag könnyűszerrel összeállítható egy párba állított, egymásnak ellentmondó állításokat tartalmazó lista. Miközben hajlamos volt a romantikus szemléletmódot tükröző, patetikus megfogalmazásokra, mély és differenciált ismeretei (s ebből adódóan) nézeti voltak a népi/paraszti kultúráról. Mindez persze nem feloldhatatlan ellentét, hiszen egy kutató nézeti élete során alakulhatnak, s pláne a naplófeljegyzések gyakran pillanatnyi fellángolást, lelkesedést tükröznek, ami nem okvetlen felel meg a hideg és egzaktásra törekvő tartósabb kutatói szemléletnek. „1939.9.4. ...a sokác község milyen jókedvű, színes egészségtől duzzadó. A régi paraszti falu él itt, szöttesek, dallamok, mesék világa ez...” (l. 79. p.). Miközben Ortutay a *Napló*ban ilyen és hasonló, inkább a 19. század elejére jellemző romantikus sorokat is feljegyez, tud ő (időben a fenti bejegyzéstől nem is olyan távol) jóval kritikussabb is lenni: „1940.7.14. ...egy kis szabadtéri színpadon a francia tájak néptáncait mutatták be, s ebből Zsuzsa szomorúságára igen keveset láthatunk, bár én a túl sok elzászi polkát nem nagyon sajnálom. A viseletek érdekesek, igen sokban igazolták volna Naumann¹ elméletét,

1. A *Napló*hoz, kötetenként egy-egy kötetnek nagyjából az egynegyed részét kitevő terjedelemben jegyzetek járulnak (Markó László munkája). Ezekkel kapcsolatban a legtöbb recenzens kritikai észrevételeket fogalmazott meg, amit én sem hallgathatok el. Egyrészt már-már sértő, hogy a jegyzetek készítője feltételezi a *Napló* olvasójáról, hogy nem tudja, ki volt, mondjuk Beethoven vagy Johann Sebastian Bach, esetleg Thomas Mann, Vincent van Gogh, valamint (horribile dictu) Petőfi Sándor vagy Arany János. Róluk

nagyjából a táncok is (...) báméskodtam és szomorkodtam, hogy a nemzeties dekorációk, a gall kallas s egyebek itt is éppolyan ízléstelenek, mint az egyéb nemzetieskedések” (I. 152. p.). Egy jóval későbbi bejegyzésében még világosabban fogalmaz: „Még a nemzeti öntudat apostolává kiáltanak ki, pedig nagyon határozottan szóltam a vidékieskedés, a primitív szemlélet, a nemzetieskedés ellen, és hangsúlyoztam a helyi-nemzeti-egyetemes összefüggéseit” – írja 1970. október 15-én a Honismereti Országos Konferencián elmondott beszédének fogadtatását széljegyzetelve (III. 163. p.). Azt tehát, hogy Thain János vagy Tichy Kálmán további munkásságára volt-e hatással, s ha igen, akkor történetesen milyen hatással, jelen ismereteink szerint nem lehet megállapítani.

Köztudomású (?) továbbá, hogy Ortutaynak voltak (állítólagos?) csallóközi és zoborvidéki népmese gyűjtései is. Az ezekre vonatkozó feljegyzések, esetleges támpontok talán ahhoz is hozzásegíthettek volna, hogy ezek az egykori kéziratok előkerüljenek. A kiindulási pont Ortutay egy, még életében megjelent tanulmánya: „S itt van az 1956-os csehszlovákiai gyűjtés, anyaga: csallóközi, Nyitra-vidéki, Zobor környéki értékes anyag, büszke voltam rá – s akkor gyűjtöttem először magnóval, helyesebben ‚minifonnal‘. A Rádióban voltak a magnótekeresek, át akartam játszani, s ott pusztultak a Rádió ostrománál. Igaz, Sima Ferenc barátom, a nyelvész adataim, feljegyzéseim alapján

(ezek maradtak meg!) újra gyűjtötte kérésemre az anyag jó részét, magnóra ő is, a tanszék könyvtárosa, Winkler Zsuzsa gépirásba tette, szinte kiadásra készen – úgy fájt az eredeti gyűjtés elvesztése, hogy máig nem vettem kézbe, egyik szekrényemben várja a nyomdába adást. Nagyon szerettem ezt a gyűjtést – gazdag anyag, olyan részletekkel, mint az egyik jó énektudású, mesélő asszony elmondta, hogyan ismerte meg Kodály Zoltánt, hogyan gyűjtött közöttük nehéz fonográfal, hogyan énekelt, s hogyan cipekedtek. Kislány volt akkor, nagy szeretettel emlékezett Kodályra. Azt se néztem meg azóta, hogy ez a faggatózások s a Kodályra emlékező szavai ott vannak-e az újragyűjtött anyagban. Ki kellene adnom ezt is...”²

Nos, a naplófeljegyzések alapján sokkal többet sajnós nem tudunk meg erről a gyűjtőútról, amire 1956 szeptemberének második felében került sor, s Ortutay egy 1956. október 24-i feljegyzésében tér rá vissza: „Gyönyörű, eredményes út volt – egyik legszebb, legfárasztóbb gyűjtőutam: csak éppen azt nem tudom pillanatnyilag, hogy mi lesz ezzel az anyaggal. 168 mese, trufa etc. került a Minifon finom acéldrótjára, 10 tekerésre. Lehet ez vagy 550–600 oldalnyi anyag. S ezt az anyagot már át is adtam a Belügynek: ők játsszák át magnetofonszalagra – majd, ha egyszer erre is idejük lesz. Tőlük kaptam a két finom kis gépet, pénteken jöttem haza, nyomban átadtam. Most aztán a haza sorsa mellett ezért is van

ugyanis mindegyikükről viszonylag terjedelmes, inkább a Wikipédiába illő életrajzok olvashatóak a jegyzetekben (amennyiben valamelyik korábbi kötetben már megjelent a biográfia, akkor – pl. a harmadik kötetben Petőfire, Aranyra – már „csak” hivatkozás történik, hol melyik előző kötet jegyzeteiben tájékozódhat a tájékozatlan olvasó ezekről a kevésbé ismert magyar költőkről). Naumann esetében aztán még jól mellé is nyúlt a jegyzetírő, hiszen azt a Friedrich Naumannt (1860–1919) mutatja be, aki német politikus volt, s akinek tervei közt szerepelt egy közép-európai rendezési elképzelés is (I. 623. p.). Hogy ennek a tervnek, illetve Friedrich Naumann egész munkásságának mi köze a népviseletekhez, ez szemmel láthatóan fel sem vetődött a jegyzetíróban. Ortutay viszont nyilván Hans Naumannra (1886–1951) gondolt, akinek híres tana a „lesüllyedt kultúrjavokról” (Naumann, Hans: *Grundzüge der deutschen Volkskunde*. Leipzig, 1922) akkoriban erősen foglalkoztatta a szakembereket és a néprajz iránt érdeklődő laikusokat egyaránt (vö. Schirmacher, Thomas: *„Der göttliche Volkstumsbegriff” und der „Glaube an Deutschlands Größe und heilige Sendung”. Hans Naumann als Volkskundler und Germanist im Nationalsozialismus. Eine Materialsammlung mit Daten zur Geschichte der Volkskunde an den Universitäten Bonn und Köln*. Bonn, 1992). Elméletének lényege, hogy a „nép” nem alkot, hanem csak a „magaskultúrából” átvett elemeket építi be (s rontja el) saját kultúrájába. Ebben az esetben Ortutay nyilván arra gondolt, hogy a színpadon látott francia paraszti táncoknak és viseleti elemeknek megvan a maguk előképe a francia „magaskultúrában”.

2. Ortutay Gyula: A magam gyűjtéséről. In uő: *A nép művészete*. Budapest, Gondolat, 1981, 130. p.

módom remegni. Elpusztulhat mind ez a felvétel is: több is veszett Mohácsnál, s most is többvész – hanem azért sajnálnám...” (II. 122. p.). Majd egy 1957. június 10-re keltezett lakonikus megjegyzés: „Elveszett a szlovákiai gyűjtésem teljes anyaga” (II. 125. p.). Hogy most a Belügyhöz vagy a Rádióhoz kerültek-e ezek a felvételek, talán már sosem tudjuk meg, a végeredményt tekintve mindegy is. A Sima Ferenc közreműködésével történt újragyűjtésnek a *Napló*ban nincs nyoma, mint ahogy (az eddigi keresgélések alapján) a legépelte, valamelyik szekrényben szunnyadozó változatnak sincs.

Némileg többet mondanak az olyan típusú bejegyzések, amelyek a naplóról valamilyen jelenségre (szakmai, ideológiai stb. irányzatra) vonatkozó személyes véleményét tükrözik. Ilyen szempontból is tanulságos ez a három kötet, hiszen segítenek értelmezni Ortutay egyéb, ott és akkor közre is adott műveit, azok szellemiségét. Nyilvánvaló, hogy – mivel jól, annak minden mélységében ismerte a paraszti kultúrát, miközben az ún. magas kultúrában is magabiztosan mozgott – nem szenvedte a paraszti kultúra felszínes prezentálását, értelmezését. Györfly István halálakor (Ortutaytól nem várt módon) elismerően szólt az idősebb pályatárs tudományos munkásságáról, miközben azért, egy 1939. október 6-i feljegyzésében nem mulasztotta el megjegyezni: „ha én nem is értettem egyet elveivel tudományunk módszertanában s különösen nem művelődéspolitikájának egyes tételeivel,³ mégis szerettem és becsültem” (I. 94. p.). A Györfly által kitalált Gyöngyösbokréta Mozgalomról sem rejtette véka alá gondolatait: „Szomorú és kedvetlen vagyok: sohasem szerettem a narodnyikokat, s mindig is nagyon mélyről szerettem parasztságunkat, a paraszti kultúrát s izgatott az az antinómia, ami életük és oly sokáig őrzött, újratereztett műveltségük között volt. Utáltam a Gyöngyösbokrétát éppúgy, mint a népieskedésből való éldegélést...” – írja 1955. február 13-án (II. 31. p.).

Ortutay folklorisztikai érdekltségű bejegyzései gyakran inkább technikai jellegűek: szól egy-egy kötet megjelenése körüli problémákról, majd azok sikeréről, nagy nemzetközi kongresszusokra való kiutazások körülményeiről, gyakran kesereg azon is, hogy nem tud (pontosabban, hogy azért ne legyünk igazságtalanok: *a tőle elvárt szinten* nem tud) idegen nyelveket, de nem közli azokat a gondolatait, amelyek egy-egy könyvének, egy-egy tudományos előadásának a megírása közben foglalkoztatták. Nem műhelynaplóról van szó tehát, éppen ezért (?) szinte semmit nem tudunk meg a három vasos kötet végigolvasásával Ortutay szakmai olvasmányairól, az azokról alkotott véleményéről.

Egy napló adatai, bejegyzései, főleg ha azok olyan foghíjasak, mint Ortutayéi, önmagukban természetesen nem alkalmasak egy adott korszak bármilyen jellegű történéseinek a bemutatására. Az egyéb források alapján megrajzolható képhez legfeljebb emberi dimenziókat kölcsönöznek. Így van ez a most szóban forgó napló esetében is. A három vasos kötetnek a néprajzos kollégákra vonatkozó bejegyzései alapján úgy gondolná az olvasó, hogy Ortutay szinte mindenkiel haragban volt, valami miatt mindenkit lenézett, lesajnált, hiszen ezek szinte soha nem lépnek túl a pletykaszintű, sok esetben rosszízú, sőt talán rosszhiszemű anekdoták továbbbeszélésének a szintjén (ebben némileg menti Ortutayt az a tény, hogy saját magával szemben sem viselkedik tapintatosan, az önkritika, önirónia – véleményem szerint – a napló egyik erőssége). A legtöbbször megemlegetett kollégák Bálint Sándor, Gunda Béla, Tálasi István, Vajda László, Vargyas Lajos... A velük kapcsolatos bejegyzések szinte kivétel nélkül lesújtóak, dehonesztálóak, jó esetben (barátian?) kritikusak, csipkelődők. Most anélkül, hogy (általában) konkrét nevekhez kapcsolnám őket (ezeket csak én hagytam el, a naplóról nem szemérmeskedik!), mutatóba álljon itt néhány

3. Mivel a *Napló* jegyzeteiben ennek a megjegyzésnek a feloldását hiába keresné az olvasó, hadd említsem meg, hogy Györfly István, több kiadást megért, *A néphagyomány és a nemzeti művelődés* (Budapest, 1939) című, ellentmondásos fogadtatású és megítéltségű „röpiratára” utal a naplóról. Györfly ebben a munkájában a népi kultúra egyes elemeinek beépíthetőségét (beéptíthetőségét) taglalja a nemzeti kultúránkba.

jellemző, a kortárs kollégákra vonatkozó bejegyzés:

1939.8.30.: „...jelentéktelennek tartom a magyar tudományban, s úton-útfélen megvallot-tam, legbizalmasabb híveinek s szolgálainak, hogy megvetem s utálom. Most sem érzem kötelezve magam a halottak iránti illendőségre.” (I. 62. p.)

1939.8.30.: „...ez a hatalmas zseni milyen kicsinyes, hiú, gonosz ember, s mennyire a maga imádata s nem a magyarság szolgálata a fő előtte.” (I. 65. p.)

1939.11.2.: „kevés ilyen hazug s ambiciózus ember van, mint ökgyelme.” (I. 99. p.)

1955.8.31.: „Délelőtt egy undorító *Acta Ethnographica* szerkesztőbizottsági ülés volt tegnap. X megint kimutatta a foga fehéret, aljas volt, de nem eléggé ügyes. Megnyertem vele szemben a játszmát. Úgy utálom ezeket a fickókat, ezeket a meddő és fontoskodó üléseket, N förtelmes érzékenykedéseit, mindenkinek a maga hasznára való pislogását.” (II. 70. p.)

1955.11.29.: „N-nel beszéltem egy órányit, s az éppen elég volt a magyar értelmiségből. N elvtárs igazán jó elvtárs.” (II. 87. p.)

1955.10.26.: „Egy bőromet is viskettető, ideges délelőtt a Néprajzi Múzeumban: az 'új' Magyarság Néprajza elvi vitájának befejezése, az én összefoglalásom és a hozzászólások. Lapos szakszerűség, lapos frázisok – egyik se jobb a másíknál, s minden kérdés mögött személyes kis rágalmak, utálatok. Minden meg van itt mérgezve. Bár mindebben én is bűnös vagyok, nem tudok szabadulni az ideológiai frázisoktól.” (II. 80. p.)

1967.3.10.: „Épp elég nekem a kedves N, a becsületes, a tanítványait is feljelentő.” (III. 17. p.)

1970.9.5.: „kissé elképedtem, még a szemtelen-kedves XY is nagy fennszóval dicsért. (Hogy strukturalista lelke igazában mit gondolt, elképzelhetem.)” (III. 157. p.)

Talán csak az egy Marót Károlyról nincsenek negatív megjegyzései: 1955.3.3.: „Tegnap volt Marót Károly 70. születésnapja. A Néprajzi Társaság és a többi néprajzi szervezet nevében üdvözlöttük, átadtuk az *Acta Ethnographica* ünnepi Marót-számának bekötött tördelt példányát (a szám majd áprilisban jelenik meg), s egy jó órát eltöltöttünk a sodródó új gratulálók közl mi is Károly bácsinál. Elmondhatatlanul szeretem s nagyra tartom

őt, ha egy-egy elméleti eltúlzását bíraltam és bírálom is, életem egyik legnagyobb, egyik legjelentősebb tanítója. S menyit kellett volna tanulnom állhatatosságából, emberi tisztaságából, jóságából!” (II. 33. p.). S végezetül, ehhez kapcsolódva álljon itt egy teljes szöveg, főleg azért, mivel a reá érkezett kései reakció a naplóirol személyiségét is pontosan megmutatja. Ortutay 1957. február 24-én a többi között a következőket tartja feljegyzésre érdemesnek: „Délelőtt Marótnál. Epanaszolja, hogy az ő káderanyagában talált egy jellemzést Vajda Lacitól: szemérmetlen, fúró volt. No. Hát bizony, Vajda jelleme és tehetsége fordított arányban állnak. Nagyon, nagyon rossz jellem, s közben imádja az erkölcsbíró szerepét.” (II. 186. p.)

A Münchenben élő Vajda László egy 2010. április 27-én keltezett levelében Ortutay Gyula vele kapcsolatos, fentebb idézett bejegyzésére is reagált (Vajda professzor levelének részletét lásd a *Reflexió* rovatban – a szerk. megj.). Ebből világosan látszik (ami végső soron minden napló sajátja), hogy gyakran pillanatnyi érzéseket, benyomásokat, félinformációkon alapuló megállapításokat (is) közöl. Ugyanerről a Vajdáról szól a következő, 1957. június 16-ra keltezett bejegyzés is: „Megszerettem ezt a rendetlen, nagyon tehetséges gyereket.” (II. 158. p.). Éppen ezért magát a műfajt, a naplóírás műfaját is a maga helyén kell kezelni.

Ortutay nevéhez a magyar néprajz számos olyan nagyvállalkozása kapcsolódik, amelyek indulásánál ott bábáskodott (*Magyar néprajzi lexikon; Magyar néprajz nyolc kötetben* – akkor még *Új Magyarság Néprajza* címen tervezték; *Kis magyar néprajz* a rádióban, a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatócsoportjának létrehozása stb.). Nos, ezekkel kapcsolatban is rendkívül szórványosak (legfeljebb személyes vagy szófukar, technikai jellegűek) a bejegyzések. Ha a *Napló* jegyzetei alapján próbálnók megítélni e vállalkozások jelentőségét, akkor legfeljebb jelentéktelen ujjgyakorlatoknak gondolhatná őket a ember, miközben (minden hibájuk, esetlegeségük ellenére) a magyar néprajztudomány háború utáni csúcsteljesítményeiről van szó. Noha a *Napló* köteteit gondosan széljegyzeteltem, a fontos (vagy annak vélt) passzusait rendre aláhúzogattam, most, hogy a *Kis magyar néprajzra* vonatkozó bejegyzéseket

keresek például benne, hát, egyet sem találok. Pedig ez az 1970-ben indult vállalkozás évtizedekig élt, a magyar rádióban hetente legalább egy-két alkalommal (de volt olyan időszak, hogy sűrűbben is) jelentkezett (magát Ortutayt is túlélte), megmozgatta a magyar néprajzi élet legjavát, valószínűleg népszerűsített is, de egészen biztos, hogy megbízható ismereteket közölt. És magyar nemzedékek sorának a néprajzról, a népi kultúráról alkotott képét formálta! A naplóíró Ortutay mégsem tartotta fontosnak, hogy akárcsak egy odavetett sorban is megemlékezzen róla. Nem ismerte föl jelentőségét? Vagy csak a naplóírás jellegéből adódó esetlegesség okozta ezt az abszenciát? Akárhogy legyen is, egészen biztos: Ortutay *Naplója* nagyon sok mindent elárul írója személyiségéről, a korszak embeireiről, eseményeiről, de rengeteget (tudatosan? következtelenség folytán?) el is hallgat. És az olvasó (mert hát az olvasó is ember) sok esetben sokkal inkább arra kíváncsi, ami a naplóból kimaradt. Ortutay esetében pedig (ahogy ez Márainál megtörtént) nincs esély egy, *Ami a Naplóból kimaradt* típusú kiegészítő kötet kiváráására.

Végezetül álljon itt egy 1971. január 24-i bejegyzés, ami végső soron a fentebb tárgyalt három vaskos kötetet is értelmezi: „A naplóm-ból jószérivel az se tűnne ki, hogy milyen könyveket szeretek olvasni, hányat is olvastam – mekkora a könyvtáram, nem is folytatom. Hát hiszen megírott könyveimből is kitűnhet valami, de hát egy ilyen napló (bár Széchenyié kivétel!) nem is adja a teljességet, nem is mindennap írom, s bizony az ilyen lereagáló feljegyzések sokszor éppen arra alkalmasak, hogy a napi vacak sérelmekre, indulatokra, pillanathoz kötött eseményre reagáljunk.” (III. 190. p.).

Liszka József

Marianna Szapuová (ed.): Situovaná veda. Podoby a kontexty tvorby poznania. Bratislava, Centrum rodových štúdií, FFUK Bratislava, 2009, 328 p.

A Comenius Egyetem Bölcsészettudományi Karának Filozófia és Filozófiatörténeti Tanszéke mellett működő *Nemtudományok Központja* (Gender studies) 2001-ben alakult;

a maga „nemében” Szlovákiában az első olyan tudományos központként, amely a nemtudomány (társadalmi nemek tudománya) kutatását jelölte meg tevékenységeiként: „A nemi identitás, a nemspecifikus eltérések, a nemi sztereotípiák és szimbólumok kutatása jelenti azon témák és jelenségek összességét, amelyek alapvető módon meghatározzák a nők és férfiak közötti viszonyt, és kialakítják, valamint fenntartják ennek egyenlőtlenségét.”¹

A központ megalakításának célja volt az is, hogy a Comenius Egyetemen is elérhető és folytatható legyen a szakterületen belüli kutatás és képzés. A képzésen belül az egyetem hallgatói választható tantárgyként felvehetik a Bevezetés a nemtudományba és a Feminista filozófia tárgyakat, amelyeket a Filozófia Tanszék oktatói, s a Nemtudományi Központ alapító tagjai: Zuzana Kiczková, Etela Farkasová és Szapu Marianna oktatnak. Szapu Marianna a szerkesztője az alább bemutatásra kerülő kötetnek is, amely egy hároméves nemzetközi kutatás eredményeit teszi közzé. A kutatás a tudomány kontextusaira és a megismerés kialakulásának módjaira fókuszált, s a megismerés, az institucionalitás és társadalmi nem témáján belül tette ezt. A fő cél a megismerési folyamatok különféle dimenzióinak feltárása, az ezt befolyásoló többirányú viszonyok és interakciók dinamizmusának megértése, valamint azon intézményi és szélesebb társadalmi feltételek vizsgálata, amelyekben a megismerés kialakulása végbemegy.

A projekt fontos célja volt az is, hogy a tudomány, a tudományos intézmények és a kutatási gyakorlat nemi vonatkozásaira reflektáljon, és azokat elemezze. A *Megismerés, intézmények és a társadalmi nem európai perspektívái* elnevezésű nemzetközi kutatás 2006–2008 között valósult meg, s célja az volt, hogy hozzájáruljon a tudományon belül működő folyamatok mélyebb megértéséhez, társadalmi és intézményi alakulásuk megis-

1. A Nemtudományi Központ a polgári társulásként működő Feminista Filozófus Nők Klubjából nőtt ki, s közös weboldalukon tájékoztatnak tevékenységükről: http://genderstudies.fphil.uniba.sk/index.php?option=com_content&task=view&id=729&Itemid=39

meréséhez. A kötet szerzőinek kihívást jelentett annak a jelenségnek, problémának a körüljárása és feltárása, amelyet már régóta érzektek, mégpedig amit a tudományról a filozófiakönyvek írnak, s amit ezzel szemben ők maguk érzektek a tudományos intézményi környezetben.

A kutatásban részt vett a Nemkutatási Központon kívül a Cseh Tudományos Akadémia Szociológiai Intézete, a prágai Károly Egyetem Humán Tanulmányok Kara, a finn Turku Egyetem és Gazdaságtudományi Főiskola, a Bécsi Egyetem és két nagy-britanniai egyetem (Leeds, Sheffield) és további jelentős külföldi és hazai kutatók.

A kutatások eredményeit összefoglaló tanulmánykötet szerkesztője, Szapu Marianna előszavában fontosnak tartja leszögezni, hogy a tudományt a kötet szerzői s a kutatás résztvevői nem állandó, változatlan, általános, előre meghatározott jelenségként értelmezik, nem „a létezőként” definiálják, hanem olyan tudományértelmezést helyeznek előtérbe, amelyben maga a tudomány a megismerés folyamatában alakul ki. „A megismerés folyamata pedig nem valamifajta vákuumban megy végbe, hanem a társadalom, a kultúra, a kor közegében, s a környezet hatásait hordozza magában. A tudomány szituációhoz kötöttség² ebből adódik tehát, vagyis azok a kontextusok, amelyek szituálják, alakítják ki a formáit és változásait. A tudomány praxisai elválaszthatatlanok a szociális kontextustól”³ – írja a szerkesztő.

E kötet célja tehát egyrészt az, hogy megvilágítsa azokat a feltételeket, amelyek között a tudományos megismerés végbemegy, másrészt annak a megértése, hogyan alakítják ezek a feltételek a megismerés kialakulásának formáit.

A kutatás fontos eleme volt az egyes kutatói csoportok munkáinak, eredményeinek összehasonlítása. A komparativitást ebben az esetben nemcsak a kelet–nyugati, a nemzeti, nemzetek fölötti, politikai különbségekből adódó eltérések összehasonlítása jelentette. Tekintettel a természettudományok és a társadalomtudományok eltéréseiről kialakult episztemológiai értékítéletekre, s különösen arra, ahogyan a természettudományra mint az egyedül érvényes tudományparadigmára és tudományos normára tekint a tudományos közvélemény, a komparativitás különösen fontos volt.

Az alapvető kiindulási pontokat a szociális és feminista episztemológia és a tudományos és technológiai tanulmányok elmélete képezték. Szapu elemzésében kifejti: „A legújabb kutatási irányzatokban megfigyelhető a filozófiai perspektíva változása. A 20. század első felében elterjedt tudományfelfogást, amely azt állítások halmazaként (elméletként) határozta meg, a tudomány gyakorlat (praxis)-ként való felfogása váltotta fel. Ez a változás az episztemológia szocializációjához kapcsolódik.”⁴ A szociális episztemológia elutasítja a tudomány episztemológiai vagy kognitív és szociális és intézményes dimenzióinak szigorú különválasztását. A szociális episztemológiához hasonlóan a feminista tudományfelfogás is kimondja, hogy „a kutatás mint emberi tevékenység szociálisan szervezett, és ez hatással van céljaira és sikerének kritériumaira is”⁵ – szögezi le a szerkesztő. Ebben a megközelítésben tehát a tudományos megismerés mindig szituációhoz kötött megismerés, s ez a szituáltság megmutatkozik a megismerés módjában, valamint a megismerés szubjektumaihoz és résztvevőikhez való viszonyban is. Ebből következően is a kutatások a megismerés nemi dimenzióját is tekintetbe vették.

A feminista episztemológiai diszkurzusból kiindulva a kutatások vizsgálták a nők szerepét és helyét a tudományon belül, ami magában foglalta a nők kutatásokban, megismerésben való részvételén és helyén kívül azt is, hogy a nem mint tényező hogyan jelenik meg a

2. Itt (és a címadásnál is) a szerző a Donna Haraway amerikai antropológus, történelemtudós és feminista elméletíró által bevezetett terminust használja *A szituációhoz kötött tudomány* (Haraway, D.: *Situated Knowledge. The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective*. 1988) című művére hivatkozva.

3. Szapuová, M. (szerk.): *Situovaná veda. Podoby a kontexty tvorby poznania*. Bratislava, Centrum rodových štúdií, 2009, 11. p.

4. I. m.16. p.

5. I. m. 16. p.

tudományos intézményekben és a tudományos munkában. Ennek egyik fontos része, hogyan értékeli saját munkájukat a tudományos kutatókkal foglalkozó férfiak és nők, hogyan reagálnak az irántuk támasztott elvárásokra, s hogyan épülnek be a különféle felsőfokú oktatási intézmények és egyéb tudományos intézetek tudományos közösségébe.

A tudományos intézmények munkájának, működésének és ezek feltételeinek feltérképezését, valamint mindezek nemi vetületének feldolgozását vállaló kutatás olyan problémákat vet fel és elemez, amelyek a hazai tudományos diszkurzusban szinte nem vagy alig voltak jelen. A kutatás eredményeit összegző kötet olyan úttörő munkáról számol be, amelyet szinte minden előzmény nélkül kellett elvégezniük a kutatóknak. Egyedül a nemkutatás terén támaszkodhattak bizonyos hazai eredményekre, amelyet a filozófia tanszék és a tudományos akadémia műhelyeinek néhány kutatója publikált.⁶

A haszonelvűség a tudományban és a felsőoktatásban

A kötet tartalmilag három részre tagolódik. Az első részben Ľubica Kobová a haszonelvűség megjelenését és működését taglalja a tudományos munka és a felsőoktatás területén. A nyugati társadalmakban a múlt század 50-es éveiben végbement, nálunk 1989 óta folyamatosan tartó átalakulásról szól, amely a felsőoktatási és tudományos intézmények finanszírozásának megváltozásával függ össze. Az állam fokozatos visszavonulása a felsőoktatás és a tudományos kutatás finanszírozásából egy teljesen új, kapitalista viszonyrendszert alakított ki az egyes intézmények, az állam és a gazdaság (vállalatok, vállalkozások) között. A képzettség áruvá válása, a haszonelvűség, az alap- és alkalmazott kutatások, a minőségirányítás és -ellenőrzés fogalmai kerültek át a felsőoktatás és a kutatás

szektorába, s ezen új szabályokhoz alkalmazkodva alakul át fokozatosan ezek rendszere.

A tudományos élet haszonelvűségének vizsgálata kapcsán Kobová felteszi a kérdést: „általános és kikerülhetetlen elvnek kell-e tekintenünk a haszonelvűséget a tudományos és felsőoktatási intézményekkel kapcsolatban, vagy leírhatunk, meghatározhatunk-e más – nem haszonelvű – irányítást, vezérelvet ezeken a területeken? A haszonelvűségnek való ellenállás viszont csak egy alternatív értékdefiniációból indulhat ki, amely nem a haszonnal egyenlő. Erről volna tehát »hasznos« továbbra is gondolkodni.”

A megismerő szubjektum, episztemológiai közösségek és a társadalmi nem

Szapu Marianna fejezetében a szituációhoz kötött tudás elméletét tovább pontosítja az elismert osztrák feminista filozófusnő Herta Nagl-Docekal meghatározásával, amely szerint „a feminista filozófia olyan filozófiai hozzáállást jelent, amely nem szakad el a valós élettel”.⁷

Ebből kiindulva Szapu a filozófiai, episztemológiai reflexiók sorát a tudományos intézmények és episztemológiai közösségek életéhez a lehető legközelebbi viszonylatban vizsgálta. Kutatásának célja az volt, hogy rámutasson: a szituációhoz kötött megismerés koncepcióját megvalósíthatjuk és továbbgondolhatjuk akkor is, ha a tudományos megismerés vizsgálódásunk tárgya. Bizonyítani szándékozott, hogy a tudomány szituációba ágyazódásának tézise a konkrét időben és térben, konkrét társadalmi, kulturális, politikai vagy gazdasági környezetben, a szociális viszonyok és kulturális értelmezések hálójában olyan állítás, amely mind filozófiai, mind episztemológiai szempontból releváns. Ezek szerint tehát a tudomány gyakorlatával szemben nem állja meg a helyét az az állítás, amely szerint a szituációhoz kötött megismerés episztemológiailag irreleváns vagy nem érdekes.

Az egyes tudományos műhelyek vizsgálatával kapcsolatban a szerző azon véleményének ad hangot, hogy a tudomány gyakorlata

6. Lásd például: Farkašová, E.–Szapuová, M.: *Feminizmus a veda – otázky, problémy, perspektívy. Aspekt, 1.sz. 2003–2004, 178–189. p.*; Sedová, T. (ed.): *Ženy a veda v SAV. Bratislava, Veda, 2003.*; Szapuová, M.–Kiczková, Z.–Zezulová, J. (ed.): *Na ceste k rodovej rovnosti: ženy a muži v akademickom prostredí. Bratislava, Iris, 2009.*

7. Magyarul olvasható könyve: Nagl-Docekal, Herta: *Feminista filozófia. Eredmények, problémák, perspektívák. Budapest, Áron Kiadó, 2006.*

bizonyíthatóan azt jelzi, a kognitív autonómia ideája illuzórikus, valamint hogy episztemológiai szempontból nagyon fontos szerepet játszik a tudományos megismerés folyamatának, alakulatának szereplői közötti bizalom.

Az episztemológiai közösségeken belül a társadalmi nemi szerepek megnyilvánulásait is vizsgálta. Nem mentesek ezek a tudományos közösségek sem a nemi meghatározottság jellemzőitől. A nőiségről és a férfiiségről alkotott elképzelések, modellek ugyanis jelentősen strukturálhatják a tudományos munka folyamatát, miközben itt az aszimmetrikus munkamegosztásról van szó, vagyis arról, hogy ki végzi a valami alapvetően újat kialakító, alkotó tudományos munkát és az ún. mindennapi „hangyamunkát”.

A felsőoktatás és a tudományos élet idődimenziói

A sebesség, a gyorsaság pozitív értékként jelenik meg mai világunkban – kezdi kutatásait elemzését Zuzana Kiczková a kötet zárófejezetében. A modernitás három gyorsító motorjának (a gazdasági, a szociostrukturális és a kulturális) működését leírva megállapítja, hogy az időspórolás időhiányhoz vezetett. A gazdasági motor a technológiai innovációk permanens működését hajtja, a szociális-kulturális a szociális változásokat gyorsítja, a kulturális pedig az élettempó gyorsulását eredményezi, amely a technika és eszközeinek további szükségességét vonja maga után, így még inkább gyorsítja a tempót.

A nagymértékű gyorsulás, a növekvő sebesség a tudomány diszfunkcionalitásához is vezethet, hiszen ma elsősorban a publikációk száma a döntő, kevesebb figyelmet fordítanak a minőségre, ezért gyakori, hogy ugyanazok a gondolatok ismétlődnek hasonló formában több tanulmányban is. A tudósoknak egyre kevesebb idejük marad a mélyebb elemzések, alaposabb kutatások elvégzésére s a szakirodalom rendszeres és alapos tanulmányozására.

A felsőoktatási intézményekben és a tudományos kutatóintézetekben végzett felmérések, kutatások alapján a szerző egy közös jellemzőt határoz meg, ez pedig a gondolkodásra szánható idő folyamatos csökkenése, hiánya.

A gondolkodás ideje ez esetben a kutatási problémában, témában való elmélyülésre szánt időt, a megszakítás nélküli, összspontosi-

tott figyelmet igénylő időszakaszt jelenti. A gondolkodásra szánt időt a tudósok, kutatók általában luxusként értékelik, hiszen sokan kényszerülnek egyéb tevékenységet vállalni, különféle kényszerítő tényezőknél engedve, mint például az anyagi okok, de ugyanilyen időhiányt okozó tényező a felsőoktatásban dolgozók oktatói kötelezettségeinek növelése a kutatói munka kárára.

A Szituációhoz kötött tudás című kötetben bemutatott kutatási eredmények a tudományos megismerés és a tudomány társadalomban betöltött szerepe további kutatásának alapvető kiindulópontjaként szolgálhatnak, hiszen a hazai kutatásban nincsenek előzményei.

Bolemant Lilla

Kontra Miklós: Hasznos nyelvészet. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2010, 236 p.

Kontra Miklós kötetének mondandóját úgy foglalhatnánk össze, hogy a nyelvünk a miénk. Nem az államé, nem különféle intézményeké, nem más embereké, s közülük semmiképpen sem a mindenkori elité, hanem a miénk. Sőt, a miénk számára azt is jelenti, hogy mindenki egyenként mondhatja: a nyelvem az enyém.

A kötet első tanulmánya morálfilozófiai alapot ad a fentieknek, a nyelvi jogok emberi jogi értelmezésével. Aligha vonható kétségbe az álláspont – még ha néhányan megpróbálják is –, hogy anyanyelvünk ember mivoltunk egyik lényegi alkotóeleme, nyelv nélkül, morális értelemben nem volna ember az ember. Nélküle legfeljebb biológiai azonosságról beszélhetnénk, ami az ember mivolthoz kevés. Az is nehezen cáfolható, hogy anyanyelvén él teljes értékű kulturális életet az egyén, még ha Kontra szerint egyes szerzők – főként az asszimilációs törekvések támogatói – érveket is keresnek az állítással szemben.

A szerző emberi jogi szemléletmódja jelenik meg a magyar nyelv Trianon utáni helyzetének értékelésében. Számos olyan esetet sorol fel, amit mások a központi nyelvi normától való megengedhetetlen eltérésnek minősítenek, míg Kontra a nyelv természetes, az eltérő helyzetek adta nyelvváltozásnak tekint. Ezek java részben nem sértik a magyar nyelv értehetőségét.

Különösen éles hangon szól az ellen a jelenség ellen, amikor a kisebbségben élő magyarokat nyelvi sajátosságai miatt szólják meg egyes magyarországiak, azt éreztetve velük, hogy a Magyarországon általuk uralkodónak tartott nyelvi normától való eltérésük miatt rosszabb magyarok is egyben. Nemkülönben bírálja a mindenkori elit nyelvi szabályait, amelyekkel megkülönböztetik az adott szabályt meg nem tartókat. Kontra példákon mutatja be, hogy az elit nyelvi szabályainak jelentős része egymás megértések szempontjából nem bír jelentőséggel, funkciója a megkülönböztetés, nem a nyelv kifejezőbbé tétele.

Kontra szerint el kell fogadni, hogy a magyar nyelv többközpontúvá vált, s ahelyett, hogy küzdenénk e helyzet ellen, igyekezzünk kihasználni előnyeit, megtermékenyítő erejét. Azért vált többközpontúvá a magyar, mert beszélői más-más társadalmi és részben kulturális helyzetbe kerültek. Ezt pedig tudomásul kell vennünk. „Nincs tehát egy és oszthatatlan magyar nyelv, de van ilyen ideál – szögezi le Kontra. – Ugyanis könnyen ráakasztják a »nyelvarúló« címkét arra, aki a modern nyelvtudomány elméleti és módszertani ismereteivel felvértezve elemzi nyelvünk többközpontúságát. Egyesek szerint »az asszimilációt segíti« az, aki a kisebbségi anyanyelvi tankönyvekben a magyarországi standardtól eltérő nyelvtani szerkezeteket »mintegy természetes és általános nyelvi tényként« tünteti fel.”

S nemcsak a magyarországi magyarok „csipkedik” a kisebbségieket és viszont, hanem a kisebbségiek is egymást, sőt a magyarországiakat. Kontra szerint nem is lehet egyetértés köztük, „mivel a kisebbségi magyarok nyelvi-nyelvhasználati világának feltárása máig nem történt meg. E nélkül viszont illúzió egy olyan nyelvpolitika kialakítása, ami az asszimiláció lelassításával vagy megállításával kecsegtet”.

Kontra Miklós nem a nyelvi többközpontúság egy központból irányított felszámolásának profétája, hanem olyan nyelvpolitika szószólója, amelyik egymáshoz igyekszik közelíteni a különfeleléseket. Értelmezésünk szerint ennek lényege a kölcsönösség, amely a sokféleség természetes állapotának elfogadására támaszkodik. A logika szabályi szerint nem is fogalmazható meg máshogyan, hiszen egyébként megszűnik kölcsönösnek lennie.

A tanulmánykötet a Hasznos nyelvészet címet kapta. A szerző azonos című írásában Szépe György előtt tiszteleg, aki „rendíthetetlen, úttörő (és faltörő) szerepet játszott s játszik ma is abban, hogy a magyar nyelvészet társadalmi hasznot is hajtson”. Ám a kötetből az is kiderül, hogy Kontra mit ért társadalmi hasznon. Körülbélül azt, hogy a nyelv nem önmagáért s nem is egyesekért való, hanem minden emberért.

Hozzátehetnénk, hogy sem az emberiség egésze, sem a különféle anyanyelvűek közösségei s az egyes nyelveket ilyen-olyan szinten beszélők csoportjai nem létezhetnének egységekként, ha az egyes tagjaik nem bírhatnának emberi öntudattal. Hiszen a nyelv egyrészt az őket egybefogó legfejlettebb összekötő kapocs. De csak egyrészt. Másrészt külön-külön, mindegyikük egyéni öntudatának legfontosabb formája. Általa fogalmazzák meg önmagukat, és persze a többiekhez fűződő viszonyukat.

Kontra Miklós tanulmánykötete ezen egységben működő kettősség problémáinak nyelvészeti tükre. Hiszen ha nyelvünk a miénk, akkor nyelvünk használatának, szabályozásának problémái is a mieink. Magunk okozzuk őket, s megoldást is mi keresünk rájuk. Helyenként a szakértők, a nyelvészek tanácsait megfogadva, időnként az államhatalomnak a nyelvre is kiterjedő befolyásának engedve, ámde Kontra példái azt is mutatják, hogy nemritkán egyikkel sem törődünk, és saját nyelvérzékünk sugallatait követjük.

Nyelvérzékünk pedig az egyes emberek társadalmi helyzetéből táplálkozik, vele együtt változik. A nyelv hatalmi befolyásolása mindazt eltorzítja, ami tőle függ az emberben. Mindekelelt az egyén öntudatát. Kontra botrányosnak tűnő problémákat vet fel e folyamat kapcsán. Például a cigányképzés kapcsán, a sikeitek anyanyelvi oktatásának problémáit elemezve, vagy éppen a kisebbségben élő magyarok ugyancsak hasonló gondjait ecsetelve.

Külön erénye a kötetnek, hogy Kontra nem finomít, nem udvariaskodik. Tannyelvi diszkriminációnak, nyelvi genocídiumnak nevezi azt, ami tényleg az. Akkor is, ha magyarokon, és akkor is, ha magyarok követik el. Kontrának két okból is tisztán kell fogalmaznia. Azért, mert nyelvész, aki pontosan érti választott és szeretett szakmájának társadalmi súlyát, hiszen a kötet írásában éppen a nyelv és a

társadalom összefüggését hangsúlyozza. De amiatt is, mert köte emberi jogi indíttatású, így nem tehet különbséget ember és ember között csak azért, mert az egyik ilyen a másik pedig olyan nemzetiségű. Érvelésének morális alappillérei roppannának össze. Ám ha belegondolunk, nemcsak a morálisak, hanem a logikaiak is.

Több mint érdekes, izgalmas olvasmány a kötet. Nemcsak azoknak ajánlom jó szívvel, akiket nyelvészeti problémák hoznak lázba, hanem olyan nem nyelvészeknek is, akik nyelvünkben, nyelveinkben társadalmi gondjainkat látják, és a megoldásukról szeretnének elgondolkozni.

Öllős László

Bauko János: Ragadványnév-vizsgálatok két-nyelvű környezetben. Négy szlovákiai magyar település ragadványnév-rendszere. Nyitra–Budapest, Konstantin Filozófus Egyetem–Magyar Nyelvtudományi Társaság, 2009, 228 p.

Bauko János a Konstantin Filozófus Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének tanára, a szlovákiai magyar névtudomány jeles alakja. Munkásságát nemcsak a magyar névtanósok tartják számon, figyelemmel kíséri a szlovák és a cseh nyelvészek onomasztikával foglalkozó közössége is. Publikációi jelentek meg magyar, szlovák és cseh kiadványokban, s számtalan konferencián adott elő e három nyelvterületen. Tevékenységét elsősorban a névtani kutatások területén bontakoztatja ki: helynevekkel és a személynév-különböző típusaival egyaránt foglalkozik, melyeken belül fő kutatási területe a ragadványnévadás. Legutóbbi monográfiájában – mely a Magyar Nyelvtudományi Társaság és a nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem közös kiadványaként jött létre – is a „csúfnevek” körében vizsgálódik, rávilágít a két-nyelvű környezet ragadványneveink rendszerére gyakorolt hatására.

A szlovákiai magyar névtanósok, de a névtani témában itt kutató magyarországi szakemberek sem foglalkoztak ez ideig behatóan a szlovákiai magyar közösség ragadványneveivel. Néhány adattár jellegű helyi gyűjtés (pl. Csáky Károly: *Kelenye [Kleňany] család- és ragadványnevei*. Budapest, ELTE, 1983.

/Magyar Személynévi Adattár, 59./; Jankus Gyula: *Kéménd [Kamenín] család- és ragadványnevei*. Budapest, ELTE, 1988. /Magyar Személynévi Adattár, 86./), és egy-két rövidebb tanulmány (pl. Pilecky Marcell: *Barslédec ragadványneveiről*. Budapest, Nemzetközi Hungarológiai Központ, 1993, 255–259. p. /Hungarológia, 3./; Sándor Anna: *Kolon ragadványnevei*. Budapest–Miskolc, 1997, 187–194. p. /MNYTK, 209./) azonban arról tanúskodik, hogy e névtípus is foglalkoztatta a névtan iránt érdeklődőket. Az első monografikus jellegű, nyelvtudományi szempontokat figyelembe vevő ragadványnév-vizsgálat Bauko János nevéhez fűződik (*Ragadványnevek rendszere Izsán*. Nyitra, Konstantin Filozófus Egyetem, 2001.).

Legújabb munkájában Bauko négy település ragadványneveit tanulmányozza, csoportosítja korszerű nyelvészeti szempontok alapján. A *Ragadványnév-vizsgálatok...* nyolc fejezetből áll. A rövid bevezető, témafelvetés után a második fejezetben a ragadványnevekkel kapcsolatos általános kérdésekről olvashatunk. Bauko ebben a részben elméleti alapvetéssel foglalkozik: tisztázza a kérdéskörrel kapcsolatos fogalmakat, elhelyezi a ragadványneveket a személynév rendszerében, a vonatkozó szakirodalom áttekintésével vázolja a magyar ragadványnevek kutatásának történetét.

A következő fejezetben a kutatópontok, valamint az anyaggyűjtés módszereinek és forrásainak bemutatására kerül sor. Szerzőnk négy, a Komáromi járáshoz tartozó település (Búcs, Dunamocs, Hetény és Izsza) ragadványneveit gyűjtötte fel. A kutatópontok kiválasztásakor szem előtt tartotta, hogy a vizsgált településen a magyar nemzetiségű lakosok legyenek többségben, a vizsgált települések hasonló lélekszámmal rendelkezzenek, azonos tájegységbe tartozzanak, s legyen iskolájuk. A felsorolt tényezők mind hatással vannak az adott település ragadványnév-állományára, ill. befolyásolják a vizsgálat kimenetelét, eredményeit. Bauko János mind az írásbeli, mind a szóbeli ragadványneveket felgyűjtötte. E komoly vállalkozás megvalósításakor számos nehézséggel kellett szembenéznie. Az írásbeli ragadványnevek összegyűjtésekor minden olyan hivatalos iratot át kellett néznie, melyben személynév szerepelnek. Jegyzőkönyvek, birtok- és telekkönyvek, lakosság-nyilván-

tartások, polgári és egyházi anyakönyvek lapjait vetette tüzetes vizsgálat alá írásbeli megkülönböztető nevek után kutatva. A szóbeli ragadványneveket terepmunkával, a falu lakosai közül kiválasztott adatközlőkkel folytatott beszélgetés során, valamint – a diákok ragadványnevei esetében – kérdőíves módszerrel gyűjtötte. E módszer(ek) sikerességének feltétele az adatközlők, a kérdőívet kitöltők bizalmának megnyerése. Alapvető kérdésről van szó, hiszen sok esetben bizalmas, diszkrét adatokat gyűjtünk.

Az ötödik fejezetben az összegyűjtött ragadványnevek diakrón és szinkrón szempontú elemzését találjuk. Szerzőnk összetett, elsősorban nyelvészeti szempontokat tükröző vizsgálata rávilágít mind az írott, mind az élőnyelvben használatos szóbeli ragadványnevek névadási indítékaira, a névanyagban fellelhető szociolingvisztikai, dialektológiai, etimológiai, névélettani, szófajtani, szóalaktani, stilisztikai sajátosságokra. Összehasonlításra kerülnek az egyes falvak névadási, névhasználati szokásai. A kimutatható eltéréseket, ill. egyezéseket a szerző statisztikailag szemléltetve is közli.

A dolgozat végén korrekt összegzést olvashatunk, mely röviden összefoglalja a dolgozat eredményeit. Ezt egy terjedelmes irodalomjegyzék követi, mely nemcsak a szerző tájékozottságát bizonyítja, rámutat a ragadványnevek iránti tudományos érdeklődés mértékére is.

Záró fejezetként néhány hasznos mellékletet találunk. Áttekinthetjük az egyes települések család- és keresztnéveinek gyakorisági mutatóját. Ezek a mutatók felettébb hasznos információkat tartalmaznak, hisz számtalan vizsgált ragadványnev viselője családnévéről származik, valamint egy-egy családnév gyakorisága, elterjedtsége eleve motiválón hat a ragadványnevek keletkezésére. Végezetül az összegyűjtött s a vizsgált ragadványnevek mutatója következik. Bauko 2167 (!) élőnyelvben használatos ragadványnevet gyűjtött össze, az ismétlődéseket leszámolva 1826 különböző ragadványnévvel dolgozott. Szerzőnk betűrendben közli az egyes ragadványneveket, feltünteti, hogy viselője felnőtt-e vagy diák, ill. melyik település lakója.

A bemutatott dolgozat újdonsága, hogy a névanyagban fellelhető kontaktusjelenségeket is vizsgálja, rámutatva így a magyar–szlovák kétnyelvű környezet névállományra gyakorolt

hatására. A Bauko János által jegyzett munkák szép számának köszönhetően pedig a szlovákiai magyar ragadványnév-kutatás méltóképpen beilleszkedett a komoly hagyományokkal rendelkező magyar névtudományba.

Török Tamás

Hajdú Mihály: Családnevek enciklopédiája. Leggyakoribb mai családneveink. Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2010, 552 p.

A Tinta Könyvkiadó a közelmúltban megjelentetett *Keresztnévek enciklopédiája* (Fercsik Erzsébet–Raátz Judit 2009) után A Magyar Nyelv Kézikönyvei sorozat XVII. köteteként adta ki a *Családnevek enciklopédiája* című könyvet. A mű szerzője Hajdú Mihály egyetemi tanár, az Eötvös Loránd Tudományegyetem emeritus professzora, aki évtizedek óta foglalkozik a névtudomány kérdéseivel, s több kiváló monográfiája jelent meg a névtan témakörében.

Az enciklopédia bevezető elméleti részében (7–18. p.) a családnév fogalmáról, kialakulásáról, a névadás indítéka szerinti típusairól olvashatunk. Ezek után a könyv névcikkeinek felépítésével ismerkedhetünk meg (18–26. p.).

A mű központi és legterjedelmesebb része a családnévszótár (27–515. p.). Minden olyan családnév benne van a könyvben, amely legalább ezerszer vagy annál többször előfordul. A kézikönyv a leggyakoribb 1230 mai családnévet dolgozza fel, „a tizenötmillió magyar közül mintegy tízmillió személy családnévének nyelvi hovatartozására, írásbeli változataira, a név kialakulásának okaira, gyakoribb előfordulási helyére stb. ad választ.” (9. p.) Utal a családnévek földrajzi elterjedésére a mai magyar nyelvtérületen, a névvel összefüggő változtatásokra, a névmagyarosításokra. A névcikkekben a következő bekezdések találhatóak: a családnév típusa (a névadás indítéka szerint), változatai, eredete, elterjedtsége, névváltoztatás.

A családnévek különböző névadási indítékok alapján keletkezettek. A szerző megkülönböztet apanévi (pl. *Ádám, Benkó, Dankó, Laczkó, Mikó, Pongó, Zámbo*); helynévi (*Alföldi, Aranyosi, Eperjesi, Erdélyi, Komáromi, Liszka, Szentpéteri*); nép- és népcsoportnévi

(Cseh, Lengyel, Magyar, Németh, Polák, Székely, Tóth) eredetű; társadalmi és vagyoni helyzetre (Árva, Gazdag, Jobbágy, Nemes, Péntzes, Polgár); tisztségre (Bíró, Dékán, Mester, Vajda); foglalkozásra (Ács, Asztalos, Csikós, Csizmadia, Fazekas, Halász, Hegedűs, Juhász, Katona, Kerekes, Kertész, Kovács, Méhes, Molnár, Pásztor, Szakács, Takács, Varga); valakihez vagy valahová való tartozásra (Császár, Gróf, Király, Palotás); külső és belső tulajdonságra (Apró, Bajusz, Barna, Csonka, Erős, Görbe, Gyenge, Hajas, Hosszú, Kopasz, Kóvér, Sánta, Szép, Vörös; Bús, Csendes, Eszes, Jámbor, Jó, Víg stb.) utaló családneveket.

Az egyes családneveknek különböző alakváltozatai lehetnek: pl. *Ambrus* – *Ambarus*, *Ambrusch*, *Ambrús*, *Ambruzs*, *Ambrúzs*, *Ambruz*, *Ambrusz*, *Ambros*, *Ambrosch*, *Ambrosz*, *Ambrósz*, *Ambróz*; *Balassa* – *Balasa*, *Balása*, *Balássza*, *Ballassa*, *Balázsa*, *Balazsa*, *Balasi*, *Balási*, *Balasai*, *Balassai*, *Balassay*, *Balassi*, *Balassy*, *Balássai*, *Balássy*, *Balasy*, *Balásy*, *Balázsi*, *Balazsi*, *Balázsy*. Az egyes névváltozatok gyakorisága számszerűen is fel van tüntetve.

A családnev-magyarázatok nyelvtörténeti vonatkozású adatokkal is alátámasztja a szerző. Valamennyi családnevnek az eredetét igyekszik visszavezetni valamely nyelvnek a közszáváig. Egyes családneveknek több lehetséges etimológiáját is megadja. Pl. a *Baka* családnevnek három eredete is lehetséges. „Az egyik magyarázat szerint valamely Árpád-korban gyakori *Ba-* kezdetű keresztnévünk (*Bagamér*, *Balduin*, *Baltázár*, *Barabás*) egy szótagra való rövidülése (*Ba-*) és *-ka* kicsinyítő képzős alakja. Ez apanévből családnevvé válva '*Baka* nevű személy fia, leszármazottja' jelentésű lett. A másik lehetőség a német eredetű, 'állat hímje' jelentésű *bak* közszóval külső-belső tulajdonság alapján való (metaforikus) egyénnévvé válása. Ennek a *Bak* egyéni nevünknek *-a* birtokjeles (esetleg kicsinyítő

képzős) alakja is *Baka* lett. Ha birtokjelet föltételezünk a családnévben, akkor jelentése '*Baké*, *Bak* nevű személy fia, leszármazottja' a jelentése. Pusztá helynévből is válhatott családnév, mivel több *Baka*~*Báka* nevű településünk volt Bács, Hunyad, Keve, Pozsega, Szabolcs, Temes, Valkó vármegyében. Ezeknek mindegyike az említett személynév valamelyikéből (*Bak*, *Baka*, *Báka*) keletkezhetett magyar névadással (minden végződés vagy összetétel nélkül). Ebben az esetben eredetre, származási helyre utal a családnév. A régebbi katonanyelvből ismerős 'közlegény' jelentésű *baka* szavunkból nem jöhetett létre családnév, mert ezt csak „a XIX. század elején kezdték használni, legalábbis akkor jegyezték föl először”. (46. p.)

Érdekes adatokat találunk az egyes névcikkekben a családnév-változtatásokkal kapcsolatban. Pl. „A XIX. században több *Kehl*, néhány *Kohn*, *Bernstein*, *Büchler*, *Bleyer* nevű magyarosított, egy *Balek* nevű pedig érthető okból változtatta nevét *Bálintra*.” (51. p.)

A családnevek irodalmára vonatkozó bibliográfiai adatok (517–523. p.) után a függelék (525–551. p.) tartalmazza a vizsgált családnevek eredet szerinti csoportosítását, gyakoriság szerinti listáját és a névmutatót, amelyben a családnevek alakváltozatai és a névváltoztatások találhatóak. A leggyakoribb 10 családnév a következő: *Nagy*, *Kovács*, *Tóth*, *Szabó*, *Horváth*, *Kiss*, *Varga*, *Molnár*, *Németh*, *Balogh*. A magyar eredetű nevek mellett a leggyakoribb német, szláv és román családnevek is megjelennek a könyvben.

A családnevek apáról gyermekekre öröklődnek, a leszármazást jelölik, a családok összetartozására utalnak. Az adatgazdag enciklopédiát mindazoknak ajánljuk, akik érdeklődnek a családnevek eredete iránt, és kíváncsiak a nevekben megőrzött művelődéstörténeti értékekre.

Bauko János

Számunk szerzői

Bauko János (1970)
nyelvész (Konstantin Filozófus Egyetem,
Nyitra, Szlovákia)

Beke Zsolt (1973)
irodalomtörténész, kritikus, a Kalligram
szerkesztője (Dunaszerdahely, Szlovákia)

Bolemant Lilla (1964)
doktorandusz (Comenius Egyetem,
Pozsony, Szlovákia)

Gecse Annabella (1972)
néprajzkutató, muzeológus (Damjanich
János Múzeum, Szolnok, Magyarország)

Lampl Zsuzsanna (1959)
szociológus (Fórum Kisebbségkutató
Intézet, Somorja, Szlovákia)

Lanstyák István (1959)
nyelvész (Comenius Egyetem, Pozsony,
Szlovákia)

Liszka József (1956)
etnológus (Fórum Kisebbségkutató
Intézet Etnológiai Központja, Komárom,
Szlovákia)

Öllös László (1957)
politológus (Fórum Kisebbségkutató
Intézet, Somorja, Szlovákia)

Popély Árpád (1970)
történész (Fórum Kisebbségkutató
Intézet, Somorja, Szlovákia)

Simon Attila (1966)
történész (Fórum Kisebbségkutató
Intézet, Somorja; Selye János Egyetem,
Komárom, Szlovákia)

Szilvási Andrea (1984)
doktorandusz (Comenius Egyetem,
Pozsony, Szlovákia)

Török Tamás (1976)
nyelvész (Selye János Egyetem,
Komárom; Fórum Kisebbségkutató
Intézet, Somorja, Szlovákia)

Vajda Barnabás (1970)
történész (Selye János Egyetem,
Komárom, Szlovákia)

Vajda László (1923–2010)
etnológus, nyugalmazott egyetemi tanár
(München, Németország)

Vízkeleti László (1986)
doktorandusz, tanár (Konstantin
Filozófus Egyetem, Nyitra, Szlovákia)